

અનુક્રમણિકા

પાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	ક્રીડા ધાત્ર્યનો	
	ખુબેગ અને ખામ મુચના	૫
	આ આગવિની ચોળના	૭
	આ અંધનો સદુષયો	૯
૧	રાખા કુંભ	૧
૨	રાખા રાવમુલ	૪
૩	મદારાખા પ્રતાપસિંહ	૯
૪	પૂરેદિનનો આપત્યામ	૨૧
૫	બાળક બાદશાહિની ચીરના	૨૫
૬	વીર ગુપ્ત રાઠોડ કુંભ	૨૮
૭	રાખા રાજસિંહનો રાજપથ	૩૧
૮	રાજાના વીર ભાગ્યસિંહ	૩૧
૯	વીર કાલાવળ મરદાર	૩૧
૧૦	દેવીગુપ્ત ગુલ	૪૮
૧૧	બારખા	૪૭
૧૨	મદારાખાની મદારાખા-સિંહાણ મદારાખ	૫૦
૧૩	મદારા વીર શિરમજી	૭૨
૧૪	વીર મરદાર તોમાજી	૭૪
૧૫	સ્વામીનાથ બાજી મુખ દેશપાંડે	૭૮
૧૬	વીર દેવરાય	૮૪
૧૭	રાખા રાવવીર	૮૭
૧૮	પંજાબીસરી મદારાખા રાખાગિરિસિંહ	૧૦૩
૧૯	મદારાખા રાખા રાખાગિરિ	૧૧૨
૨૦	દુષાસિંહ	૧૧૪
૨૧	આ.વી.ક.૧ મીન રાખ રાખ	૧૨૦
૨૨	મે.દર.દર. રાખ રાખ	૧૨૫
૨૩	દ.ન.વે. દિ.દ. દિ.ન	૧૨૭
૨૪	દ.દ.વે.દ. રાખ રાખ	૧૨૯
૨૫	દ.દ.વે.દ. રાખ રાખ	૧૨૫
૨૬	દ.દ.વે.દ. રાખ રાખ	૧૨૮
૨૭	દ.દ.વે.દ. રાખ રાખ	૧૨૭
૨૮	દ.દ.વે.દ. રાખ રાખ	૧૨૮

ભુખે નુકસાનજ થાય છે; તેમ આવી રૂડી ટેવ કે રૂઢિ પાડવાથી લાભજ થાય છે.

૫-પીવાનું વાસણ ગોળામાં બોળવાનું ધોરણ બંધ કરી દઈ બોળવાનું વાસણ જુદુંજ રાખવું. બનતાં સુધી હાથ ધોયા પછીજ એ બોળવાના લોટા-અથવા ડોયાને અને ગોળાને અડવાનું રાખવું.

૬-પાણી પીવામાટેનું હોય કે બીજા કામમાં વાપરવા માટેનું હોય, તથા તે લોટામાં ભરેલું હોય કે બાટલીમાં હોય, પરંતુ તેને જરા વાર પણ ખુલ્લું રાખવું નહિ.

૭-દમેશાં ઉત્તમ ધર્મગ્રંથ વાંચ્યા-વિચાર્યા પછીજ બીજા બાબતમાં ચિત્ત પરોવવું, કે જેથી વ્યવહારમાં આખો દિવસ રૂડી નીતિરીતિપૂર્વક ગળાય.

૮-ઉત્તમ વાંચન, શ્રવણ કે નિત્યપાઠ, એ ઉપલક્ષ આચાર માટે કે બીજાને ઉપદેશવા માટે નથી, પણ પોતાના જ્ઞાન અને ચારિત્રને વધારી સુધારીને સાચી ધર્મવૃદ્ધિ, ઉત્તતિ, સુખશાન્તિ અને દશરૂપા મેળવવા માટે છે, એ પણ ભૂલવું જોઈએ નહિ.

૯-દૃષ્ટિઆમાં, ગામમાં કે જ્યાં પણ કચરો, ગંદકી, બિમારી, જૂઠું, અજ્ઞાન, અનીતિ, નાસ્તિકતા, આદત, મરણ, બૂખ, દુઃખ, નિરાધાર-પણું વગેરે જણાય ત્યાં બનતી મહેનત, સલાહ, દાન વગેરે ઉદા-રતા અને સત્કારપૂર્વક આપવું.

૧૦-વિવિધ ગ્રંથમાળાનું કોઈ પુસ્તક જેમને ના ગમ્યું હોય અથવા ઉપયોગમાં ન લેવું હોય, અથવા આગલી આદતિ હોવાથી 'બેવડાયું' સમજીને આ સંસ્થા ઉપર નારાજ ઉપજતી હોય; તેમણે તે પુસ્તક ઉપરોક્ત વધારાની પૃથક્કાળ્યાનરીકે મળેલું સમજીને તે જે કોઈને ખાસ ગમી જાય તેને વિનામૂલ્યે અને નિષ્કામભાવે આપી દેવું; અને પોતાને એ વધારાનાં પૃથક્કાળે મળ્યાંજ નથી, અથવા મળ્યા તેથી કોઈને આપવા બન્યું, એમ સમજીને રાજ થવું.

પરંતુ આ સંસ્થા તરફના વધારાના પૃથક્કાળે જાદલ આવી અને આ રીતે બંધી બાબતે સમજાવી, એ શું વ્યાજબી ગણાય? આનું કોઈને લાગે, તે જાણાવવાનું કે જેનું નામજ નિહુ હોય, તે તો આંગળી પકડવાનું નિમિત્ત મળતા પાસાને વળગે એ સ્વાભાવિકજ છે; પણ તેના સ્વેચ્છે તે કષ્ટતાત આપે છે કે, જે કોઈ એવાં તેવાં પરદિનનાં મુલ્ય કર્મ કરે; તેનું જવું પુણ્ય તેમનેજ છે. દાતા એટલું ખ્યાત-નાર નહિ કે, કર્મદાતા. આજે પરદિનથી અપાતા પદાર્થોના પ્રમાણ ઉપર નિર્ધાર હોય છે તેમ તે પદાર્થ દેવા રીતે, દેવી રિચિત્રમાં, કેવી નમસ્કારપૂર્વક તથા કયે કેવીના મનુષ્યને અપાય છે; તેના ઉપર પણ નિર્ધાર છે.

આ આવૃત્તિની યોજના

(આગલી આવૃત્તિના નિવેદનના સારાંશ સાથે)

વિવિધ ગ્રંથમાળાનો આ સં. ૧૯૮૩ નો છેલ્લો ગ્રંથ 'દોષ' ગ્રંથોંક ૨૦૩-૪ છે.

આ પુસ્તક સોળ વર્ષ ઉપર આ સંસ્થાની ચરિત્રમાળાદારા નીકળ્યું હતું અને બાર તેર વર્ષથી મળતું ન હતું. એ ચરિત્રમાળા- માંનાં વિશેષ ઉપયોગી ચરિત્રો વિવિધ ગ્રંથમાળાના પ્રાયેક પ્રાદર્શને મળે, એવી ધારણાને અંગે ભારતના વીર પુરુષોની આ બીજી આવૃત્તિ વિવિધ ગ્રંથમાળાદારા પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ આવૃત્તિ બનતા સંશોધન- પૂર્વક અને આગલી આવૃત્તિ કરનાં સદસ્ય મોટા અક્ષરમાં છપાઈ છે.

આ નિવેદન સખતી વખતે સ્વર્ગસ્થ સાધુપુરુષ નારાયણ દેમ- ચંદ્રનું નામ સ્મરણપદ્ધતિ તરીકે આવે છે. પોતાથી બની શક્યું તેવી રીતે ચરિત્રો, વાર્તાઓ તથા બીજા અનેક વિષયોનાં સેંકડો રસિક અને સુબોધક પુસ્તકો બાપાંતરરૂપે તૈયાર કરી છપાવાંને તથા અંત- પર્વત તેનીજ પાછળ જીવન ગાળાને જે ઉપયોગી એવા તેમણે બજાવી દત્તી તે વિસરવા થોડું નથી. તેમણે બંગાળી ઉપરથી પ્રસિદ્ધ કરેલું "વીરમંડળ" આ પુસ્તકનું પ્રેરક વધેલું છે. તેમનાં એ તેમજ બીજાં કેટલાક પુસ્તકો વિશેષ પ્રચાર કરવા થોડું બજાવા- છતાં એમાં બાપા સુધારવાની જે જરૂર દત્તી, તેને લીધે તે બહુ મહે- નતનું કામ હોવાથી એ વિચાર અમલમાં આવી શક્યો નહિ.

એ "વીરમંડળ" જે મૂળ બંગાળી ગ્રંથનો અનુવાદ છે તેનું નામ "આર્મીઝીર્ન" છે અને તેના લેખક કલકત્તાનિવાસી બાણુ રજનીકાન્ત શ્રુમ નામે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન હતા. એ બંગાળી પુસ્તક બંગાળમાં જૈનવધી ખાતાદારા અનેક વિદ્યાલયોમાં બજાવવાનું નથી થઈ અનેક આવૃત્તિઓ નીકળી છે. દિંદીમા એ પુસ્તક "ભારત- ઝીર્ન" એવા નામથી મુસદ્દાખર્દાનવાસી પદ્ધિત તમરવરૂપ શર્માએ સંવત ૧૯૬૨માં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

આ "ભારતના વીરપુરુષો"માં આવેલા ચરિત્રો પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૪ તથા ૧૭ થી ૨૩ સુધીના ચરિત્રો ઉપરોક્ત "ભારતઝીર્ન" ઉપર- થી લેવાયા છે; અંક ૧૬ અને ૩૧ થી ૩૪ સુધીના ચરિત્રો ૨૧૦ નારાયણ દેમચંદ્રના વીરમંડળના પ્રથમ ભાગ ઉપરથી લેવાયા છે; શુરખાવીર બજાવસિંહનું ચરિત્ર વીરમંડળના બીજા ભાગ ઉપરથી લીધેલું છે; અંક ૨૪ થી ૨૬ વાળા ચરિત્રો "ભારતજીવન" માસિક.

વીરકથાઓ અપાઇ છે; એવી બીજી અનેકાનેક વીરકથાઓ “રાજસ્થાનના ઇતિહાસ” માં સમાવેલી છે. વળી મદાભારત અને રામાયણમાં વર્ણવેલાં ઐરિત્રોએ તો દદગ વાગી છે. દશીકત આવી દોવાથી એવાં એવાં ધર્મનીતિ પ્રેરનારાં અને સદગુણોને જગતી અવગુણોને લગાડનારાં પુસ્તકો વાંચવાં-સાંભળવાં, એ તો સમસ્ત માણસોનું એક અનુભવનું કર્તવ્ય છે.

આ પુસ્તકે પણ અનેકાનેક વીરવીર પુરોહીતી સ્વધર્મપરા-વશુતાનો અતિ દિતાવદ પરિચય વાંચનારને આપશે; અને દશી-વરી કે, ભારતવર્ષમાં કદ જયેલા વીરાત્માઓ સ્વધર્મને (પોતાના કર્તવ્યને) પ્રાણથી પણ અધિક સમજતા હતા. અને કેાઇ કેાઇ પ્રસંગમાં તેમના તે ગુણોનું તાત્કાલિક પરિણામ અહીં પણ દેખાય; પરંતુ સુસ્મરણદિવાન સમજનો તો સ્પષ્ટ ભેદ રહે છે કે, આદર્શી બધી આશરો, અત્યાચારો અને લૂંટફાટો છતાં પણ દિંદુભતિ અને તેના ધર્મનાં નામનિશાન નિસકુલ હિમ્મતી જવાને બદલે કાયમ રહ્યાં છે; તેઓ સર્વ યથા અનેક પ્રાતરમરણીય વીરાત્માઓ, ધર્માત્માઓ અને સાચા સાધુ આજીવોનેજ છે.

દિંદુ કે મુસત્રમાન, પારસી કે પ્રિસ્તી, દેશી કે વિદેશી, સ્વધર્મી કે પરધર્મી-સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં બદારની લિખતા છતાં એક પ્રભુ-પિતાનાં સંતાનો દોવાની અંતરભાવના પ્રકટે અને ચાર દિવસના સૂક્ષ્મ-અવન માટે રહેતા રાગદોષાદિ કુચુંજો દૂર સર્ધ પારભૌતિક દીર્ઘ અવનના દિનને ખાતર તેઓ પોતાનું આ ભોકનું અવન સદગુણપૂર્વક અવન-છેડવાનું થીઓ; એવી ભાવનાપૂર્વક અંતત્સત્ સંવત ૧૯૮૪ના ભાદ્રપદ શુક્લ પૂર્ણિમા. શિશુ-અખંડાનંદ

તા. ૬૦ આ પુસ્તકની છેવટે યોગ્ય ઉપયોગી ભેજો અપાયા છે, તે પણ વાંચવા બૂલવું નહિ.

સ્વધર્મ અને વીરતાને વરેલા અનેકાનેક વીરાત્માઓ અને
વીરાંગનાઓની છટાદાર ભાષામાં રચાયેલી અનેકાનેક
વીર કથાઓનો સાગર અથવા ગુણુરત્નોની ગાગરરૂપ

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ

બે મોટા ગ્રંથોમાં તૈયાર છે.

પહેલા ગ્રંથમાં મેવાડનો અને બીજામાં બીજા સાત રાજ્યોનો
ઇતિહાસ છે. દરેક ભાગના રૂ. ૫, પણ દિવાળી સુધી ૪

આ ગ્રંથ ૮૦૦,૮૦૦ પૃષ્ઠના બે મોટા ભાગોમાં નીકળ્યો છે,
જેમાં અનેકાનેક રાજ્ય મહારાજાઓનાં ચિત્ર, સેંકડો ધીરવીર અને
પરાક્રમી વીર વીરાંગનાઓનાં અસામાન્ય પરાક્રમ, અને બીજા
જાણુવા જેવી હકીકતો તથા સદ્ગુણોનો સમાવેશ છે. વળી એ
સર્વ જાણતો એમાં એવી તો રસિક તથા છટાદાર રીતે વર્ણવાયેલી
છે કે જાણુ કોઈ ઉત્તમ અને છટાદાર નવલકથા વાંચતા હોઈએ,
અથવા તો ભાટ-ચારણની કોઈ લલકારવાળી વાર્તા સાંભળતા
હોઈએ તેવોજ આભાસ ઠેકાણે ઠેકાણે થાય છે.

તરતમાં પોણી કિંમતે

ભારતના વીર પુરુષો

આ પુસ્તક કેવું છે, તે તો આ પુસ્તક પોતેજ કહી આપશે.
પાકા પૂંકા સાથે એવું મૂલ્ય રૂ. ૧) આવ્યું છે; પરંતુ તરતમાં-
એટલે કે ૧૯૮૫ ના કાર્તિક સુધી તે માત્ર બાર આનામાં અપાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે-અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ-૨

ભારતના વીરપુરુષો

૧-રાણા કુંભ

રાજપૂતાનામાં આવેલી મેવાડભૂમિ વાસ્તવમાં સાચા વીરકુળની ખાણ છે. રાણા કુંભ પણ એજ ભૂમિમાં પેદા થયેલા એક વીરપુરુષ હતા. યત્રુના રાજ્યમાં ઢોધ પણ પ્રકારથી વિજયની પતાકા ઉરાડવી એજ માત્ર વીરતાનું લક્ષણ નથી. દેશ, કાળ, પાત્ર ઇત્યાદિનો વિચાર ન કરતાં જ્યાં જ્યાં તલવારોનો સપાટો ચલાવવો, એ પણ વાસ્તવિક વીરતા નથી. ન્યાય અને ધર્મને તિલાંજલિ આપી પરાક્રમી યત્રુની સ્વાધીનતા છીનવી લેવી એ પણ ખરી વીરતાનું લક્ષણ નથી. જે ઢોધ બળવાન પુરુષ એક બળવાન સમૂહનો આગેવાન થઇ ગુપ્ત રીતે યત્રહીન યત્રુઓનો સંહાર કરે છે, વિના કારણ અથાનક અત્યંત અત્યાચાર કરી સર્વત્ર લય અને ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કરવાને ઉદ્યત થાય છે, ન્યાયના ગંભીર ઉપદેશોપર ધ્યાન ન આપતાં મનુષ્યના કષિરની ધારાઓથી ચારે દિશાઓને રંજે છે, તેને પણ ઢોધ સ્તબ્ધ સાચો વીર પુરુષ કહેશે નહિ, પણ ગમાર અથવા કરજ ગણી કાઢશે. ખરો વીર પુરુષ આવી કરતા કદી પણ કરશે નહિ. તેનું હૃદય સદા સર્વદા ઉત્તમ વિચારોથી ભરેલું રહે છે. તે રણ-ભૂમિમાં યુદ્ધને વખતે જેવી વીરતાનો પરિચય કરાવે છે, તેવીજ ક્રોધમગ્નતા અન્ય સમયે બળવી અન્ય મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરે છે. તે ઢોધ પણ રીતે પોતાના કર્તવ્યપાલનથી ડગતો નથી અને કદી પણ પોતાના ગૌરવને કલંકિત કરતો નથી. મહાધોર વિપ્ન અને વિપત્તિઓ આવી પડવા છતાં પણ પોતાની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવાને ખાતર તે કદી ન્યાય અને ધર્મથી વિચલિત થતો નથી. વાસ્તવિક વીર પુરુષ હંમેશાં ધીરતાની સાથે પોતાના પરમ શુદ્ધ

ધર્મની રક્ષા કરવાને તત્પર રહે છે. મેવાડના રાજપૂતો એવાજ વીર પુરુષો હતા. તેઓ જેવી વીરતા અને ધીરતા બતાવી ગયા છે, તેવી વીરતા અને ધીરતા બળવાન પઠાણ, વિજયી મુગલો અને રાજ્યની ઉત્કેટ અભિલાષા ધરાવનાર અંગ્રેજ સેનાધિપતિઓ પણ બતાવી ગયા નથી. દૃપદતી નદીને કિનારે શાહબુદ્દીન ઘોરી ચાલાકી રમીને ક્ષત્રિયોનો પરાજય ન કરી શક્યો હોત, અકબરશાહે ઘોર અધ-કારથી આચ્છાદિત અર્ધરાત્રિએ ગુમરૂપે વીર જયમલની હત્યા ન કરી હોત તો અનુમાન થાય છે કે, ચિતોડનું રાજ્ય મુસલમાનોના હાથમાં ગયું ન હોત; અને તે કારણથી ચિતોડની હજારો લાવણ્યવતી કુલાંગનાઓને અસિકુંડમાં પોતાના ખ્યારા પ્રાણોની આહુતિ ન આપવી પડત. લૉર્ડ ક્લાઇવે જો મીર જફર અને જગત શેઠ આદિને પોતાના પક્ષમાં ન લીધા હોત તો પ્રતીત થાય છે કે, સમસ્ત બંગાલા, બિહાર અને ઓરિસા, કંપનીને આધીન ન થઈ જાત. કેપ્ટન નિકલ્સન અને કેપ્ટન લૉરેન્સે જો પડયંત્ર ન રચ્યું હોત તો મહારાજ રણજિતસિંહનું રાજ્ય એકાએક બ્રિટિશ હકુ-મતમાં જવાનું કામ કાંઈ હાંસી-જેલ નહોતું. હિંદુસ્તાનમાં અનેક પુરુષોએ આવી રીતે પોતાની વીરતાને કલંકિત કરી છે; પરંતુ રાજપૂતોની વીરતામાં કદી પણ આવા કલંકની છાયા સુદ્ધાં પડી નથી. ક્ષત્રિય વીરોએ હમેશાં નિર્દોષતાની સાથે વીરતાની અતુલ-નીય કીર્તિની રક્ષા કરી છે, એ એમનું ગૌરવ છે, એ એમની શ્રેષ્ઠતા છે, એ એમની કીર્તિ છે.

કૃતજ્ઞતા, આત્મસન્માન અને વિશ્વાસ, એ રાજપૂતવીરોના સકળ ધર્મોનું મૂળ છે. કોઈ પણ રાજપૂતને પૂછો કે ‘ પૃથ્વીમાં સૌથી મહાપાપી કોણ હોય છે ? ’ તો તે તરત ઉત્તર આપશે કે, ‘ ગુણચોર અને સત્ચોર ’ થવું એજ સૌથી મોટું પાપ છે. † રાજપૂતો નિશ્ચયપૂર્વક માને છે કે ‘ ગુણચોર ’ અને ‘ સત્ચોર ’ યમપુરીમાં મહાકંઠ લોગવે છે. રાજપૂતકુળમાં પેદા થયેલા એવાજ એક વીર પુરુષના પવિત્ર ચરિત્રની કથા આ રથજે આલેખવામાં આવે છે. વીરતાની ભયાનક મૂર્તિ અને મધુરતાની કામળ મૂર્તિ કેવી રીતે એકજ પાત્રમાં સ્થિત થાય છે, તે આ કથાપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે.

† દ્રિપકાર ભૂલી જનાર ‘ ગુણચોર ’ અને વિશ્વાસ ન રાખનાર ‘ સત્ચોર ’ કહેવાય છે.

રાજા કુંભનું અગ્રિમ અનુભવ વિચારોથી બરપૂર છે. રાજા કુંભ ૧૪૧૬ની ચાલમાં મેવાડના રાજા સિંહાસનપર બિરાજતા રહ્યા. સાદમ, પનાકમ અને શામનની ચતુરતાને માટે આ ત્રીજા પુરુષ મેવાડના હિંદીગમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. રાજા કુંભ ભગલમ પચાસ વર્ષ સુધી મેવાડના રાજા સિંહાસનપર બિરાજમાન રહી અને સદા સુખી રહ્યો, પણ જોગી ઘણા કાળ સુધી શાંતિ ભાગવી શક્યા નહિ; કારણકે દેશની સ્વાધીનતાના સંરક્ષણને માટે દેશને પનાકમી શત્રુતા સામે યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું. ખીલ્ડીવાડના મુસલમાન પાદશાહોનું પનાકમ ઘટી જવાથી મળાંકે મુસલમાની રાજ્યો દિલ્લીની સ્વાધીનતાને ત્યાગ કરી સ્વતંત્ર બની ગયાં હતાં; તે સર્વમાં માળવા અને જુજગાનનાં રાજ્ય સર્વોપરિ હતાં. જે સમયે રાજા કુંભ મેવાડની રાજગાદીપર બેસા, તે વખતે ઉપતાં ઉભય રાજ્યોના સ્વામી અધિક પનાકમી હતા. ઈ. સ. ૧૪૪૦માં ઉગ્ર ઉભય નૃપતિઓએ એકઠા મળી એક મોટી સેના હઈ મેવાડપર સ્વારી કરી-રાજા કુંભ પણ એક લાખ માણસનું સૈન્ય અને ચૌદસો હાથી લઈને પોતાના દેશનું સંરક્ષણ કરવાને સામા આવ્યા. મેવાડની સીમાપર માળવારાજ્યના મોટા મેદાનમાં ઉભય દુગો વચ્ચે એક મહાધોર યુદ્ધ થયું. આ મહાયુદ્ધમાં મુસલમાનોની હાર થઈ અને મેવાડની સ્વતંત્રતા અચળ રહી. વળી માળવાદેશાધિપતિ, રાજા કુંભનો કેદી થયો. આજ વખતે રાજા કુંભના પવિત્ર અસ્ત્રની મુંદસ્તાનો વિકાસ થયો. તેણે પરાજિત શત્રુપર કઠોરતાનો પ્રહાર ન કર્યો, પણ વીરધર્મ અને મહાવીરોની રીતિ અનુસાર પરાજિત શત્રુનું સંપૂર્ણ રીતે સન્માન કર્યું. વળી તેણે માળવાધિપતિને છોડી દીધો, એટલુંજ નહિ પણ તેને કેટલુંક દ્રવ્ય આપી તેનું પોતાનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. વીર પુરુષોનાં અસ્ત્રો આવાંજ મહત્ત્વ અને ઉદારતાથી પરિપૂર્ણ હોય છે. જોગણીસમી અને વીસગી શતાબ્દીની સમયતાના પ્રવાહમાં વીરતાનું આવું સન્માન જળાશે કે? મેવાડે પંદરમી શતાબ્દીમાં વીરતાનું એવું સન્માન કર્યું હતું. રાજપૂતવીરના આ અસાધારણ અસ્ત્રશુભ્રશી રાજના સકળ વીરેન્દ્રસમાજે શિશ્ના લેવી જોઈએ.

પુરુષ ન કહે, તોપણ રાયમહેને તો સર્વ વીરપુરુષોમાં અદિતીય કહેવો પડ્યોજ.

રાયમહેના જેવી અલૌકિક મહાપ્રાણતાનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ કોઈ પણ માણસ બતાવી શક્યો નથી, કે પાપના રાજ્યમાં પુણ્યનો પ્રકાશ દેલાવી જેવી મહત્તાનો પરિચય આપી શક્યો નથી. જગતનો ઇતિહાસ આજપર્યંત કોઈ પણ ઠેકાણે એવું એક પણ દૃષ્ટાંત બતાવી શક્યો નથી. રામના જુટસે+ અપરાધી પુત્રને જહાદના હાથમાં આપી જગતની આગળ સ્વાર્થત્યાગ અને મહાતુ-ભાવનું દૃષ્ટાંત રજુ કર્યું હતું ખરું; પરંતુ મેવાડના રાયમહેને તો અપરાધી પુત્રની હત્યા કરનારને ઇનામ આપી તેના કરતાં પણ વધારે અધિક ઉચ્ચ ભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે.

ચારસે વર્ષ અગાઉ એક વખત વીરભૂમિ રાજપૂતાનાની એક અતિરૂપવતી રાજપૂત સુદરી ઘોડાપર બેસી કોઈ સ્થાને જતી હતી તેણે ઘોડાનો વેશ લીધો હતો. તે ઘોડાનો ઘોડો નિર્ભયપણે અતિ વેગથી ઘોડાવતી હતી. જેવી રીતે ધનુષમાંથી છૂટેલું બાણ ચાલ્યું જાય, તેવી રીતે ઘોડો ચાલ્યો જતો હતો; અને તે પર બેઠેલી મધુર, કોમળ, સૌંદર્યવતી તેમજ ભયાનક મૂર્તિ ઘોડાની અપૂર્વ પ્રભા ચારે દિશા તરફ ફેલાવી રહી હતી. એટલામાં દૂરથી એક યુવાન દાત્રિયે તે મનમોહિની કાંતિને જોઈ. તે યુવક પણ ઘોડાના વેશમાં સન્નિવૃત્ત થયો હતો. મધુરતામાં મધુરતા મળી ગઈ, અપૂર્વ ભીષણતાની સાથે ભીષણતા મળી ગઈ. અંધપર બેઠેલો યુવાન દાત્રિય, અશ્વાદોહિત બાલિકાનું અનુપમ સૌંદર્ય અને અંધને ચલાવવાની અતુલ્ય ક્ષમતાને અકિત ચર્ચા ગયો-છક ચર્ચા ગયો અને તેના દૃઢ્યમાં, એક પગમાં આશા અને નિરાશાનો સાથેજ

+ જુટસ રામના મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા. જ્યારે રામમાં પ્રવન-સત્તાકે રાજ્યની સ્થાપના થઈ, ત્યારે જુટસ અને કલેદિનસ, આ બન્નેને મુખ્ય ન્યાયાધીશ નીમવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે પ્રવનસત્તાકે રાજ્યોનો નાશ કરવાને માટે પ્રયત્નો રચવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમા જુટસના બે પુત્રો અને કલેદિનસના ત્રણ ભત્રીજાઓએ ભાગ લીધો હતો. એમનો મુદ્દાનો મુખ્ય ન્યાયાધીશની આગળ આવ્યો. તે વખતે કલેદિનસે સત્રપણને લાંબે પોતાના ભત્રીજાઓને દંડિત કરતા કમી દિશા આપવાની દિગ્ગજ કરી, પરંતુ જુટમે પોતાના પુત્રોને પણ પ્રાણદંડની દિશા કરી પોતાનું ન્યાયાધીશ બતાવી આપ્યું હતું.

આવિર્ભાવ થયો.

પાંડવે મહાશય ! આ ટોર્ચ ઉપન્યાસની ભૂમિકા નથી, કલ્પિત નવલકથા નથી; પણ સત્ય ઝનેકી ણીના છે.

આ યુવકે ટોણુ છે ? તે મેવાડના ક્ષત્રિયકુલહીપકે મહારાજ રાયમહલનો નાનો પુત્ર જયમહલ છે; અને પેલી યુવતી ટોણુ છે ? તે જયોડાના રાજા રાવ સુરતનની કન્યા તારાણાઈ છે. બાપ્પારાવણનો વંશજ આજે આ યુદ્ધવેશધારિણી લાવણ્યમયી ભૂતિના લાવણ્ય-સાગરમાં મગ્ન થયો છે.

મહારાજ રાયમહલના પુત્રે તારાણાઈની સાથે વિવાહ કરવાની અભિલાષા પ્રકટ કરી, પણ રાવ સુરતને સહસ્રા તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી નહિ. વીરભૂમિ રાજપૂતાનાના વીર રાજપૂતો પોતાની પુત્રીઓને આગમ્યુ યુવકો સાથે પરણાવવાને અધીરા નહોતા ણની જતા. આગની નવીન સમયતાના પૂજારીઓની માફક તેઓ વરને હુંદતા કરતા નહોતા. આજે તો ધનવાનના કાયર અને આળસુ પુત્રો અથવા બી. એ. એમ. એ.ની ટીથી મેળવનારા, વ્યવહારનું એક બિંદુ પણ ન સમજનારા યુવકોનેજોઈને પુત્રીઓના પિતાઓ તેમની સાથે વિવાહ કરવાને અધીરા ણની જાય છે, તેમ રાજપૂતાનામાં તે વખતે નહોતું.

હાહા નામન. એક પહાડી પહાણે રાવ સુરતનને દેશની ણહાર હાંકી કાઢી દોડાપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો હતો. આથી રાવ સુરતન પોતાના બ્યારા દેશમાંથી નીકળી પોતાની કન્યા સાથે મેવાડમાં આવેલા ભેટનેરમાં જઈ વસ્યો હતો. સુરતનની પ્રતિજ્ઞા

તે અહીંના 'દિહા' કાળુ છે, પરંતુ રામનાથ રાજાએ રાજસ્થાનના કનિષ્ઠાત્મક 'દિહા' નામ કાળુ છે. તેઓ લગ્ન છે કે, ત્રીજા વ્યવસ્થાકરમે 'દિહા'ના રાવ સુરતનની પુત્રી સાથે વિવાહ કરવાની હેતુ. કરી કરી સુરતનનું રાજ્ય પડખેથી ધીનથી સીધું હતું તેથી તેમણે જયમહલ ની પાંડવ પાસેથી 'દિહા' હતી લઈ પોતાને પ્રસન્ન કરે તે, તેના અડવાસ. તેને પોતાની પુત્રી આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારે પાંડવે જયમહલમાં 'દિહા' મેળવી આપ્યા બાદ રાવ સુરતનની પુત્રીને રામનાથની દીકરા કરી. તેથી તેને કલ્પિત થઈ નામે પડ્યું મેળવેલા નામ પુત્રને જયમહલને જયારે હાથે એક વર લેવાનું હતું ત્યારે તેમણે એકે જવાર આપ્યો કે. એક સમયને આપે તેને સુરતન રાવ સુરતન મેળવેલા નામ પુત્રને જયમહલને જયારે હાથે એક વર લેવાનું હતું.

એ દુની કે “એ દેશ” સુધિ વીર બાદુજગથી રોડને પાતના
અધિકારમાં તણ ચક્રો, નેનેજ વિધાનાની અદ્યુત સ્વના નાગનાઈ
સમર્પણ કરી દઈશ.” એ રાજપૂતો શરિઓગ્યા વસુધેવ
વાક્યપર અંપૂર્ણ સહા ધરાવે છે, તેજ રાજપૂતોના મુખમાંથી આવી
પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો બહાર નીકળે છે અને તેમનેજ દેવ શબ્દો
શોભે છે, અન્યને નહિ. જયમદલે રાવ મુરતનની પ્રતિજ્ઞા અનુસાર
તે દન્યા પ્રાપ્ત કરવાની ઇનગથી રોડપર ચડાઈ કરી, તેને પાણીની
સાથે ઘોર મુઠ્ઠા કમ્પુ પડ્યું; પરંતુ મુરતનની પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરી
ન શક્યાં અને ધકાળથી પરાભવ પામી પાછો આવ્યો. આમ છતાં
પણ રાજપૂતકંઠે જયમદલ લલિત ન થયો. રણભૂમિમાં શત્રુની
સામે પડી શસ્ત્ર અલાવનાં પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવો, એ રાજ-
પૂતનો ધર્મ તે ન અમલયો; તેના હૃદયમાં તારાખાઈની મન-
મોહિની મૂર્તિ વસી રહી હતી. સમરમાં પીક બતાવ્યા છતાં પણ
પ્રસન્ન મુખ રાખી બેઠોત જઈ અનુચિત રીતે પણ બાળાદાર કરીને
તે લાવણ્યમયી હલનાને મેળવવાનો તે ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો. આ
અપમાન, ગમે તેવા સંકટમાં ફોસેલા પણ કુલગૌરવને અંપૂર્ણ રીતે
પ્રાપ્તવનાર રાવ મુરતન સહન કરી શક્યા નહિ. તેનું હૃદય સ્વાભા-
વિકી ઉછળી ઉઠ્યું અને તેણે જયમદલના શીર્ષનું છેદન કરી
પોતાના કુળની પ્રતિજ્ઞાનું સંરક્ષણ કર્યું. આ પ્રકારે એક રાજપૂત-
ની તલવાર બીજા રાજપૂતના કઠિરથી રંગાઈ.

ધીમે ધીમે આ સમાચાર રાયમદલની રાજધાનીમાં પહોંચ્યા.
મહેરમાં ઘેરઘેર આ બનાવની ચર્ચા થવા લાગી. લોકોને ચિંતા
પડે કે, આ બનાવની ખબર રાયમદલજીને આપવાની કેણુ હામ
સીધી? કેકઠેકાણે એમ બોલાતું હતું કે “રાવ મુરતને બાપ્પા
સવળના વંશજની હત્યા કરી મહા અનર્થ ઉપજાવ્યો છે. હવે એની
રક્ષા કેણુ કરશે? હવે એનો પ્રાણ બચી શકશે નહિ.”

રાયમદલનો સર્વથી વડો પુત્ર નાના બાઈના પરાક્રમથી પરાસ્ત
થઈને કેણુ બાણે કયાંય ચાલ્યો ગયો હતો. બીજા પુત્રને ઉદ્ધતાઈના
કારણે મહારાજ રાયમદલજી પોતાના રાજ્યની બહાર કાઢી મૂક્યો
હતો, માત્ર એક પુત્ર જયમદલજી પિતાને વહાલો હતો. હવે મહા-
રાજનો આજ પરમપ્રિય પુત્ર રાવ મુરતનના હાથથી માર્યો ગયો.
“હાયા! આજ મહારાજને આ દારુણ દુઃખથી શું થશે? એવી કે-
ની શક્તિ છે કે મહારાજને સમજાવશે?” મેવાડના રાજપૂતો આ

વિચારથી વ્યાકુળ બની ગયા હતા. વાત ક્યાંસુધી છુપી રહી શકે? ધીમે ધીમે તે વાત મહારાજના કાને પહોં પહોંચી ગઈ. એમણે ધૈર્યથી આદ્યોપાન્ત સર્વ વૃત્તાંત લક્ષ દઈને સાંભળ્યું. વાત સાંભળ્યા પછી અચાનક તેમણે ભવાં ચઢાવ્યાં અને તેમની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય પુત્રના શોચનીય મરણથી તેઓ કેદિત ન થયા, પણ ધૈર્યયુક્ત ગંભીરતાથી જોડ્યા કે “જે કુલકલક પુત્ર પિતાની પ્રતિષ્ઠા નષ્ટ કરવાને ઉદ્ધુક્ત થયો, તેને એવોજ દંડ મળવો જોઈએ. રાવ સુરતને એ કુલાંગારને પ્રાણદંડ કરી ક્ષત્રિયના દર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે.” મહારાજ રાયમદ્દે એમ કહી, પોતાના પુત્રને મારનાર રાવ સુરતનને ધનામતરીકે જોદનોરનું રાજ્ય સમર્પણ કર્યું.

સાચા વીરોનાં ચરિત્રો આવાજ ઉચ્ચ ભાવોથી ભરેલાં હોય છે. વાસ્તવિક વીરો એવીજ મહાપ્રાણુતા અને તેજસ્વિતાથી વિભૂષિત હોય છે. આજે આ વિશાળ ભારતમાં કોઈ એવો સાચો કવિ, ગ્રંથકાર કે ઇતિહાસકાર છે, કે જે આવા સાચા વીરપુરુષોની મહાપ્રાણુતા અને તેજસ્વિતાનું વર્ણન કરી શકે? શું કોઈ ભાટ આવા અલૌકિક ગૌરવનું ગીત ગાઈને ભારતને સુખી કરશે?

૩-મહારાણા પ્રતાપસિંહ

આજે મું. ૧૬૩૨ના શ્રાવણ માસની સપ્તમી છે. આજે મેવાડના રાજપૂતો^૧ જનનો જન્મભૂમિએ સ્વર્ગોદયે ગરિદસો^૨ જન્મભૂમિને માટે પ્રાણ આપવાને ઉઘન થયા છે. અકબરની એક માટી સેના રાજ માનસિંહની^૩ આજેવાની હેડગ મેવાડ પર અધિકાર જમાવવાને ચડી આવી છે. મુગલ લોહો સૂર્યવંશને કલકિત કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આતરફ મેવાડના વીરશિરોમણિ પ્રતાપસિંહ પણ પોતાના કુળની પવિત્રતાને અટક બચાવો રાખવાને માટે કમર કમી તૈયાર થયા છે. સાચા ક્ષત્રિય જન્મ્યાઓએ પોતાનું ગૌરવ બચાવો રાખવાને હઠ અંકર્ય કર્યો છે. ચિરકાલસ્મરણીય હુલીયાદના મેદાનમાં આજે બાવીસ હજાર થોડાઓ મેવાડની દીર્ઘિ^૪ બચાવો રાખવાને માટે એકઠા થયા છે. મહારાણા પ્રતાપસિંહ એ બાવીસ હજાર થોડાઓના અધિનેતા બની પરાક્રમી ભોગડમેનાનો પ્રતી-કાર કરવાને તૈયાર થયા છે.

+ 'તવારીખ પુરખે રાજસ્થાન' નામના પ્રથમા પ્રખ્યું છે કે "બીજરના રાજ માનસિંહે એક વાર મુગલરાયથી પાછા ફરતા ઉઘ-માગર તળાવ પર મુકામ કર્યો ત્યાં વખતે મહારાણા પ્રતાપસિંહે તેની આગળાગવાના જાણી સારી રીતે કરી. માનસિંહ પર પશુ જન્મની વખતે કાંઈ કદુ સંજો કહેવાડા, તેણે તેનાંજ સહને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સવન ૧૬૩૩ અથવા ૬૪ ન ૧૫૭૭ માં પોતાને કહેલા કદુ સંજોનું વેર લેવાને જાણ્યાદી સંજર લઈને તે મેવાડ પર ચડી આવ્યા અને જાનૂરેની નજરમાં હુલીયાદમાં ખમતોર ગામની પાસે તેમની વચ્ચે બારે વુદ સુધી બંધ રહ્યાં સવાર થયા પછી જાણ્યાદી કોજ થઈ ગઈ ત્યાં પદારોમાં વીખરાઈ ગઈ; પણ ત્યાં બહોળા વખતે માનસિંહની ચળવળ કોજે જાણ્યાદ કાંઈ પડેલ્યા હ એવી ખાંડી જુમ ફેલાઈ રહ્યાં ત્યાંથી મેવાડના સરકરના ૧૩ જ.ની સવા અને તેમની ફોડ પડેલવાના ૨૫માં ૧૫૬૧૦ ગઈ "

જાવાપુલતિલક માનસિંહ પોતાની સેનાને સાથે લઈ મહારાજાની
 તરફ જઈ પહોંચ્યા અને તેમના મસ્તકપરથી ઝટ રાજછત્ર લઈને
 પોતાના શિરપર ઝોડવી દીધું. આ છત્ર દેખી મુગલસેનાએ માન-
 સિંહને એવાટના મહારાજા સમજી તેનાપર મોટો દુમલો કર્યો.
 આ વખતે મોગલસેનાની કિલ્લેબંધી તૂટી ગઈ અને પ્રતાપસિંહ
 મથ્યા; પરંતુ વીરશિરોમણિ જાવા માનસિંહ બચી શક્યા નહિ.
 તે સો સ્વામીબંદિના ઉત્સાહમાં અપ્રતિમ શૌર્ય બતાવી મોગલ-
 સેનાની વચમાં પોતાના સમક્ષ ચોદાઓની સાથે સદાને માટે
 વીરશમ્યામાં ચૂતા. મોગલસેના પણ આ રાજપૂતોની પ્રશંસા કરવા
 લાગી, પરંતુ આ વખતે રાજપૂતોનો વિજય થયો નહિ. મોગલ-
 સેના ચારે તરફ તીડોની માફક ઉભરાઈ ગઈ હતી. રાજપૂતોએ
 મરણીઆ થઈ મોગલસેનામાંના ઘણા ચોદાઓને માર્યા, પણ તેમનું
 દળ બહુ જારે હોવાથી પટારપુ પટી શકતું નહોતું. હલદીઘાટના
 યુદ્ધમાં ચૌદ હજાર રાજપૂતોના લોહીની નદી વહી. મહારાજા પ્રતાપ-
 સિંહે વિજયની આશા છોડી રણભૂમિનો ત્યાગ કર્યો.

આ પ્રકારે હલદીઘાટના સમરની સમાપ્તિ થઈ. ચૌદહજાર
 ચોદાઓ માતૃભૂમિના રક્ષણને માટે પ્રસન્નવદને કાંઈ પણ બલ-
 ના સંદેશવગર વીરશમ્યામાં અનંત નિદ્રા લઈ સૂતા. હલદીઘાટ
 યુદ્ધનું પરમ પવિત્ર ક્ષેત્ર છે. કવિઓની રસમથી કવિતામાં તે
 અનંતકાળપર્યંત શુભાઈ રહેશે. ઇતિહાસકારોની પક્ષપાતરહિત
 પ્રભાવશાળી કલમેથી તે અનંતકાળસુધી અનેક વાર હખાશે.
 મહારાજા પ્રતાપસિંહ અનંતકાળસુધી વીરેન્દ્રસમાજમાં આદર
 પામશે અને અમર પુરુષોની પકિતમાં વિરાજશે.

પ્રતાપસિંહ અનુચર હીધાવગર ધૈનક નાનના ક્યામવલુંથી
 થમકતા અશ્વપર ચઢી રણભૂમિને છોડી આજ્યા આ પોટો પણ
 તેની નેજસ્થિતામાટે પ્રતાપસિંહની નાફક સજરથાનના પ્રસિદ્ધ
 છે. જ્યારે જે મોગલ સરદાર મહારાજા પ્રતાપસિંહની પાછળ પડ્યા,
 ત્યારે પેટને મહારાજાનું સંદેહ ફર કયું એક નાની બરખી નદી
 અવળાં ધૈનક ઉડલ મારીને બીજે પાર ગયે. પણ મોગ-
 લોનાં દંડ આ નદી કદી શક્યાં નહિ, પરંતુ અફંતાલ! મહારાજા-
 ની નાફક ધૈનક પણ રણમાં ધાવણ થઈ રૂક્યા હતા. ધાવણ
 સ્વામીને હાંમે ધાવણ પોટો પોતાનાથી બનતી ગરબ આદવા
 દે. મો. મહારાજાને કાને અચાનક પોટની ખરીના અવાજ પડ્યા

તે મહારાજા પ્રતાપસિંહ પર એટલું કષ્ટ આવી પડ્યું હતું કે દિવસ તો વિશ્વાસુ સીલોએ તેમના પરિવારને નિર્ભય રથાને લઈ લોનન આપી તેમના પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું હતું.

પ્રતાપસિંહના આવા અસાધારણ સ્વાર્થત્યાગ અને પરમ કષ્ટમયે ધીરલાવ રાખવાના ગુણોને જોઈને સહૃદય શત્રુનું દિલ પણ ભંગી ગયું હતું. દિલ્હીના પ્રધાન રાજકર્મચારીએ એમની દેશ-નેપિતાપર મોહિત થઈને નિમ્નલિખિત ભાવાર્થની એક કવિતા ખી મોકલી હતી કે:—“પૃથ્વીપર સ્થિર કોઈ પણ વસ્તુ નથી. ધરતીને સર્વ સંપત્તિ એક દિવસ કોણ બણે ક્યાંય લુપ્ત થઈ જશે; તંતુ મહાન પુરુષોનો ધર્મ કહી પણ લુપ્ત થશે નહિ. પ્રતાપસિંહે પૃથ્વી અને ધનનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ મસ્તક કહી નમાવ્યું નથી. હંદુસ્તાનના રાજાઓમાં કેવળ એમણે જ પોતાના કુળના ગૌરવનું રક્ષણ કર્યું છે.”†

આ રીતે પ્રતાપસિંહ વિધર્મી શત્રુઓ તરફથી પણ પ્રશંસા મેળવીને સ્વદેશરક્ષણમાટે ધૂમી રહ્યા હતા. પ્રાણથી પણ અધિક ખ્યાલ સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવારનું કષ્ટ તેમને ઘણી વખત અતિ ઉદાસ મનાવી મૂકતું. એક દિવસ પાંચ વાર ખોરાકની વસ્તુ એકઠી કરી, પણ પાંચે વાર તેને છોડી દઈ મોગલોની સેનાના લયથી પહાડોના દુર્ગમ સ્થાનમાં જવું પડ્યું. એક દિવસ તેમની પટરાણી અને પુત્રવધૂએ ધાસના ખીજની દેટલીક રોટલી જનાવી હતી, તેમાંથી

† રામનાથ રત્નએ રાજસ્થાનના ઈનિડાસમાં લખ્યું છે કે, આ રીતે પ્રતિવર્ષ વર્ષાઋતુની નમસ્તિ થતા પાદશાહી સેના પ્રતાપસિંહ પર ચડતી, તેઓ અત્યંત ધીરતાથી તેની સામે થતા વર્ષાઋતુ આવવાથી પ્રતાપસિંહને થોડા અવકાશ મળતો, પરંતુ પ્રતિવર્ષ તેમનો મર અને બુદ્ધિ કુલજનાંનાંને ટાળતો થતા જતા દતા આદતુ છતાં પણ તેમણે પોતાનાં રક્ષણ નહિ, તેથી પાદશાહી દરબારના સમગ્રજ નેરવા વીર પુત્રો પ્રતાપસિંહનું પ્રયત્ન કરવા ગયા, બધે નવાજ નહાને તો મારવાલી બાગમાં તેમના પર નીચેતે હેરો પણ લખી નેરવા દતો:—

ધર્મ રદમો રદમો ઘરા, સિવજીમિ મુરમાળ.

અમર વિમંસર હપો, રાગીન નહ્યો રાળ.

આનો અર્થ એ છે કે, ‘હે મહારાજા સાહેબ પરમેશ્વર પર વિશ્વાસ રાખતો આપનો ધર્મ અને દેશ જાને આપની પાસે રહેશે અને પાદશાહ દારી જશે.’

બા. વી. ૨

“ હિંદુઓની આશા અને યદ્દા હિંદુઅતિપરજ નિર્ભર છે. કાશ્યા આ વખત એ સર્વનો ત્યાગ કરે છે. આપણા સરહારોમાં રિતા નથી, ઓએમાં સતીત્વ નથી; એ પ્રતાપસિંહ ન હોત તો દશાહ અકબર બધાને એકે પંજિમાં લાવત. અમારી જાતિના જલમાં અકબર એકે બ્યાપારી છે, તેણે બધાને ખરીદી લીધા છે; પણ હૃદયસિંહતા વીરપુત્રને તે આજસુધી ખરીદી શક્યો નથી. જેએ ધીરજ ખોઈને નોરાઝના જાજરમાં પોતાનું અપમાન થતાં હું છે. x કેવળ હમીરનાજ વંશને આજસુધી તેણે અપમાન સહન

અણુદાગજ અસવાર રહિયો, રાણ પ્રતાપસી.	૨
અકબર યૌર અધાર. હિંદુ અરર;	
જાગે જુગદાનાર, પોદરે રાણ પ્રતાપસી.	૩
દિંદુપતિ પરનાપ, પતિ રાખો દિંદુઆખરી;	
સહે વિપતિ સંતાપ, સત્ય સપથ કર આપણી.	૪
ચીંથો ચિતોડાદ, જાહે જાજરી તણ;	
દીસે મેવાડાદ, તે શીર રાણ પ્રતાપસી.	૫
ચમ્પો ચિતોડાદ, પૌરસતણે પ્રતાપમી;	
સોરણ અકબરશાદ, અડિયથ આ બડિયા નાદિ.	૬
પાનજ આગ પ્રમાણ, સગી સાંગા કરતથી;	
રદી સદાસગ રાણ, અકબર મુંડમો અણી.	૭
દાહા—માર્ધ જણ બદલા જણા, જલડા રાણ પ્રતાપ;	
અકબર મુનો ઝોઝકે, જાણ મિરાળે સાપ.	૮
મેરઠી—રાખો અકબરિયાદ, તેજ તિદારો તુરકડા;	
નમ નમ નીનરિયાદ, રાણ વિના સદ રાવજ.	૯
મદ માવડિયે સાથ, ચેકણ વાડે જાડિયા;	
જાણ ન માની નાથ, નોરે ગણ પ્રતાપસી.	૧૦
સોપા ના સસાર, અનુરપ દોમે ઉપર;	
જાગે જમદાનાર, પોદરે રાણ પ્રતાપસી.	૧૧

દાહા—પર પાકા દિન પાવન, મરદ ન મોકે માણુ;
 પર્વ નર્ગિશા મરિયા, રહે તિરિન્દા રાણ. ૧૨
 નારંગનું બીજું નામ ખુશરો અર્થાત્ આનંદનો દિરમ એવું છે.
 મદનના પ્રતાપસિંહ દમીરના વંશજ છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૧૬૦૧ રા. ૧૬૦૨ માં એમણે જાણાવ્યું છે, પણ એ વાત ખોટી છે. આ તા. ૩ કરના એાજમા એાજા ૫૦ વર્ષ પડી દમીર ગાદીએ બેઠો હતો, એ કે કદી માલમા, તે નાણી જાણાવું નથી અન્નાહીન ખિલજનો દુમરો સુદીવની મજૂરી પ્રમાણે ૧૬૦૧

કચું નથી. હો...
 એજ ઉત્તર મળે છે કે, પુરુષાથ અને...
 છે; અને તેનાથીજ તે ક્ષત્રિયોના ગૌરવની રક્ષા કરે છે. જાનરની...
 વેપારી કાંઈ હમેશાં જીવતો રહેવાનો નથી. એક દિવસ તે પણ
 જરૂર આ લોક છોડીને ચાલ્યો જશે. તે દિવસે સર્વે સ્વતંત્ર થયેલી
 જન્મભૂમિમાં રાજપૂત બીજ વાવવાને મહારાણા પ્રતાપસિંહ કને
 પહોંચશે, ત્યારેજ રાજપૂતોની પવિત્રતા ઉજાગર થઈ શકશે. આ
 કારણથી સર્વે રાજપૂતો મહારાણાની તરફ એકીટસે જોઈ રહ્યા છે.”

પૃથ્વીરાજનાં ઉપલાં ઉત્સાહક વાક્યોની અસર પ્રતાપસિંહ પર
 વિજળીની ઝડપે થઈ. જાણે મૃત થયેલું શરીર જીવતું થયું હોય તે
 પ્રમાણે પ્રતાપસિંહનો દેહ ચૈતન્યથી છલકાઈ ઉઠ્યો. આ વાક્યોથી
 તે પુનઃ ચોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠાને સજીવન કરવાને ઉત્તેજિત થયા
 આ વાક્યોએ હજારો રાજપૂતોની મંદ થયેલી નાડીઓમાં જીવન
 રસ પૂર્યો અને તેઓ ‘હર હર મહાદેવ’ કરતા જન્મભૂમિને મા
 પ્રાણવિસર્જન કરવાને પુનઃ ઉદ્યુક્ત થયા. અકળારની અધીન
 સ્વીકારવાના વિચારને પ્રતાપસિંહે હમેશને માટે તિલાંજલિ આ
 પણ તે અરણ્યસંકટથી અતિદુઃખિત થવા લાગ્યો. વર્ષાઋતુ હોવા
 પહાડોની ગુફાઓમાં રહેલું પણ કઠિન થઈ પડ્યું, ત્યારે તેમણે
 ભૂમિનો ત્યાગ કરી સિંધુ નદીને કિનારે જવાનો સંકલ્પ કર્યો.
 ચોતાના પરિવાર તેમજ થોડા વિશ્વાસુ રાજપૂતોને લઈ અ
 પર્વતપરથી ઉતરી મરુભૂમિના ગિયણાન મેદાનમાં આવ્યા
 વખતે પ્રતાપસિંહના મંત્રીએ ચોતાના જાપદાદાએ સંગ્રહિત
 ઘણા ધનને પ્રતાપસિંહના ચરણમાં મૂકી દીધું. આ ધન

માં થયો હતો, એમ પૂરવાર થઈ ચૂક્યું છે. ચિતોડમાં
 તવાઈ આવી પડી હોય તે વખતે ગાદીએ બેસવાનું સ્વપ્ન
 શકે નહિ.

(રાણા હમીરની ઉત્પત્તિ તથા અગ્નિચરિત્રની જાણવા માટે
 દ્રષ્ટીકેન “ભારતનાં ઐતરતો-અંથ ૨ જો” એમાં આ
 * ચારણ રામનાથ રત્નએ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં
 જ્યારે પ્રતાપસિંહ સિંધની સરદાર પર પહોંચ્યા, ત્યારે ત્યાં
 રહીશ જામાશા નામના વણિક (કે જેના વડાએ અગાઉ
 ચિતોડમાં મંત્રીપણું કર્યું હતું) પ્રતાપસિંહને ચોતાના

ન્યરહિત બની ગયું છે ! મહારાણા પ્રતાપસિંહને આવાજ વિચાર-તરંગો વ્યાકુળ કરતા હતા અને એથીજ તેમનું હૃદય પ્રાયઃ ધાવલ થઈ જતું હતું.

આ પ્રકારની હૃદયપીડાના ધાવથી મહારાણા પ્રતાપસિંહ તરુણ-વસ્થામાંજ મરણને કિનારે આવી પહોંચ્યા. તેમનું શરીર રોગોનું સંગ્રહસ્થાન બની ગયું. પ્રતાપસિંહ અને તેમના સરદારોએ વિપત્તિના વખતમાં પોતાનું રક્ષણ કરવાને માટે પેશોલા તલાવપર જે પર્ણકુટી બનાવી હતી, તેજ પર્ણકુટીમાં પ્રતાપસિંહનો શેષ સમય ગુજર્યો. પ્રતાપસિંહને પોતાના પુત્ર અમરસિંહનો કાંઈ ભરોસો નહોતો. તે જાણતા હતા કે, કુમાર અમરસિંહ શોળીન નવયુવક છે. રાજ્યનું સંરક્ષણ કરવાનો ભાર તે સહન કરી શકશે નહિ. પુત્રનો વિલાસપર પ્રેમ જોઈને પિતાના હૃદયમાં ઘણું દુઃખ થતું હતું. અંત-સમયે પણ તેમની એ પીડા દૂર થઈ નહિ. આજ દુઃખને લીધે મહારાણાના પાછલા દિવસો ઘણી ચિંતાતુર દશામાં પસાર થયા હતા. તેમનો શ્વાસ રૂંધાતો જોઈ એક સરદારે મહારાણાને પ્રશ્ન કર્યો કે “આપને એવું તે શું કદ છે કે જેથી આપ હમેશાં ચિંતાતુર રહ્યા કરો છો અને ઘોલી પણ શકતા નથી ?” મહારાણાએ મહા-કદથી પીડિત થઈ ઉત્તર આપ્યો કે “આપણો દેશ ચવનોના હાથમાં ન જવા દઈએ, એવી કોઈ રાજપૂતની પ્રતિજ્ઞા સાંભળવાની આશાથી ઘોર દુઃખ સહન કરવા છતાં પણ મારો દમ નીકળી જવામાં વિલંબ થાય છે.” આટલું કહી તેમણે પર્ણકુટીની તરફ નજર ફેરવી કહ્યું કે “સંભવ છે કે, આ જગાપર ઘણા પૈસા ખર્ચાઈ મહેલ બંધાય અને જે મેવાડની સ્વાધીનતાને માટે મેં આટલું બધું કદ સહન કર્યું છે તે મેવાડની સ્વાધીનતા એ પર્ણકુટીની સાથે સાથેજ વિલુપ્ત થાય તો તેમાં જરાએ આશ્ચર્ય નથી.” મહારાણાના ઉપલા શબ્દો સાંભળી સર્વે સરદારોએ સોગંદ ખાઈને કહ્યું કે “જ્યાંસુધી મેવાડ સ્વાધીન ન થાય, ત્યાંસુધી એક પણ મહેલ બંધાવવામાં આવશે નહિ.” આટલું સાંભળી મહારાણાને ધૈર્ય આવ્યું. ખૂબ જતા દીપકની માફક તેમનું મુખમંડલ એક વાર પ્રકાશિત થયું અને મેવાડ પોતાની સ્વાધીનતાની રક્ષા કરશે, એ શબ્દોનું રટણ કરતાં શાંતિથી પ્રભુને શરણ થયા.

આ રીતે પ્રતાપસિંહે ૧૫૯૭ ની સાલમાં દેહ છોડ્યો. યદિ ચિઉકીડિડિસ અથવા જેનોદ્દન મેવાડમાં ઉત્પન્ન થયા

તો 'પેત્રા પોનીસસનું' એ પુઠ્ઠ અથવા 'દસ સદસનું' સર્વનન 'x' કરી પણ આ રાજપૂતકુલશિરોમણિના વીર કાપંગી પેક મુંદર રીતે ઇતિદાસમાં લખી શકાત નહિ. કોઈને પણ ન તાં, અપ્રતિમ વીરતા, અવિચલ દૃઢતા અને અપૂર્વ દેહસાદની ધે મહારાજા પ્રતાપસિંહે ઘણા વખત મુઘી પ્રબળ, પરાક્રમી ને સર્વશાધનસંપન્ન આદ્યશાહની સાથે લડાઈ કરી અને વેર પડ્યું. આજ કારણથી આજપર્યંત મહારાજા પ્રતાપસિંહજી પ્રત્યેક જપૂતના હૃદયમાં અધિષ્ઠિતા દેવતાસમાન વિરાજમાન થયા છે. પાંચુધી રાજપૂતોના હૃદયમાં દેશબંધિ રહેશે, ત્યાંમુધી પ્રતાપ-સિંહજીપ્રત્યેના તેમના પ્રેમમાં જરા પણ ન્યૂનતા આવશે નહિ.

પ્રતાપસિંહે પોતાના દેશના સંરક્ષણને માટે-પ્રબળ ચતુરતા થયેથી માનુષમિનું રક્ષણ કરવાને માટે, જે જે મોટાં મોટાં કાર્યો કંદ કર્યાં છે તેની કથા ચિરકાલપર્યંત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં પૂર્ણના અશ્વરોથી અંકિત થઈ રહેશે. આ વાતને સેંકડો વર્ષો પૂર્વી ગયાં છે, તોપણ આજમુધી રાજપૂતાનાવાસીઓ પ્રતાપસિંહ-જીની કથા જાણે કાંઈ જાની હોય તેવી રીતે સ્મરણમાં તાજ રાખે છે. ગત પુરુષોની વીરકથાઓ કહેલી વખત રાજપૂતોનાં હૃદય ઉ-લાસથી બરપૂર થઈ જાય છે, તેમની નસોમાં વેગથી લોહી ટોડવા કાગે છે અને નેત્રોથી અશ્રુની ધારા વહે છે. વાસ્તવિક રીતે પ્રતાપ-સિંહે કરેલાં કામો રાજસ્થાનના ગૌરવ અને મહિમાનું કારણ છે.

જૂનાન દેશમાં સ્પર્ધા અને એથીના બે નગર છે. એથીનાએ કારસની સાથે પુઠ્ઠ કરી પછી પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી. સ્પર્ધાથી કુરુ-કુષ્ઠ સ્પર્ધાએ લડાઈનો મરજનમ એકઠો કરી એથીનાની સાથે જળવાર લડાઈ કરી હતી. આ લડાઈ 'પેત્રા પોનીસસના પુઠ્ઠ' ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. પ્રતાપ દિનિદાસકર ચિહ્નકીડિસે તેનું વર્ણન ઘણું વિસ્તારથી એવું છે.

જાનના પાદનાદ બીજા ડાગપુસના મરણ પછી તેનો પુત્ર અર્જુનના નામી હિર એકો, પણ અર્જુનનો બાઈ કાઠરસ દસસદસ મોક નેના વડન તેનાપર ચડયો. ઇ સ. પૂર્વે ૪૦૧ માં કાઠરસ પુદમા માંગ નંદા, અને શ્રીક સેનાપતિ જેનોફન પોતાની સેનાના પરાક્રમ અને ડાંગવચી જૂનાનમાં પાછો આવ્યો. આને 'દસસદસનું' પ્રત્યાવનન' કહેવામાં આવે છે, શ્રીસેના સેનાપતિ અને ઇતિદાસકર જેનોફન આ પનાવનુ વર્ણન અતિ સ્પષ્ટ રીતે કર્યું છે.

અન્ય કોઈપણ પુરુષે રાજકુળમાં જન્મી, સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ
 ઝોના રવાગી થઈ, પ્રતાપસિંહના જેવા સંપત્તિ વેળું નથી. કોઈએ
 પણ દેશવિદેશિતાના આગેશમાં અને રવંચલાનું રક્ષણ કરવાને
 માટે વનેવન અને જંગલે જંગલ ભર્યો, પક્ષાદ અને શુદ્ધાઓમાં
 નિવાસ કરી, ભૂખ-તરસ વેરી, જાત અને સિંહનો ભય સહન
 કરી, ઉંઘ ખોઈ, ઉજગરા કરી, પ્રતાપસિંહના જેટલું દુઃખ ભો-
 ગવું નથી. અરવલ્લી પર્વતની સર્વે શુદ્ધાઓ પ્રતાપસિંહના ગૌ-
 રવનું રમણ કરાવે છે. આ ગૌરવનો નિજગરુભ વિસ્ફાલપર્યંત
 ઉંઘો ઉઘો રહી રાજપૂતાનાના મનિમાને પ્રકાશિત કરતો રહેશે.
 ભારત મહાસાગરના સંપૂર્ણ જળમાં પણ તે રૂળી શકશે નહિ,
 તેમ વિમાલયના સર્વથી ઉચ્ચ શિખરના પડાશી પણ તે કદી વૂંચ
 થઈ શકશે નહિ.

૪-પુરોહિતનો આત્મત્યાગ

અમે આ રથને જે દાંત આપીએ છીએ તેવાં દાંતો જગતના ઇતિહાસમાં વિરલ જ નીકળી આવશે. જે ઇતિહાસ તરફ દિ નાખી પૂછવામાં આવે કે “પૃથ્વીની કયી જાતિએ ઘણી સતાઈથીઓ મુખી અત્યાચાર સહન કરવા છતાં પણ પોતાની અવ્યથા અને ગૌરવનું રક્ષણ કર્યું છે?” તો નિઃસંદેહ એવોજ જવાબ મળશે કે, મેવાડના રાજપૂતોજ તે અઢિવીય જાતિ છે. મુઢપર મુઢ કરીને મેવાડે અર્પણ ગુમાવ્યું હશે, મહાન મદાન વીરોને સમરક્ષેત્રમાં મૃવાઈયા હશે, તકવારોના ધા ખાઈ ખાઈને રાજપૂતોનાં શરીર છૂર્ણ થયાં હશે; પણ તેણે દરી કોઈની આગળ માથું નમાવ્યું નથી. ફક્ત મેવાડના રાજપૂતોજ અત્યાચાર અને દુરાચાર સહન કર્યા છતાં પણ વિજયી મુસલમાનોની આગળ દીન થયેને જોડ્યા નથી. તેમણે વિજેતા જાતિની સાથે બગી જઈને પોતાની જાતિના ગૌરવને નિહાંજાડિ આપી નથી.

રામનોએ જ્યારે બ્રીટનોને હત્યા, ત્યારે બ્રીટનો રામનોની સાથે બગી ગયા હતા; પરંતુ મેવાડના રાજપૂતોએ વિજેતાની સાથે બગીને પોતાની જાતીય પવિત્રતાને કલંક લગાડ્યું નથી. તેઓ ઘણી વાર પોતાની ભૂમિ અને દ્રવ્યાદિ ગુમાવી બેસા હતા, પણ તેમણે પોતાનો પવિત્ર ધર્મ અને પવિત્ર આચાર દરી છોડ્યો નહોતો. એ વીરભૂમિ ઘણી વાર શત્રુઓના હાથમાં ગઈ, પણ એના વીરપુત્રોએ પંજાની પ્રતિષ્ઠાને કલંક લગવા રીધું નથી. તેમણે સ્વતંત્રતાનું મુજબ સંધાને માટે મુઢમા જવાને દરી પાછી પની દરી નથી. મેવાડની વોલ્ફાઈઓ રણભૂમિમાં કપાઈ ગઈ, ચિત્તામાં બગીને બે બે થઈ પરંતુ પંચમીઓના હાથમાં જઈ પંજાની સ્વતંત્રતાને તેઓ કલંક લગાડ્યું નથી. મેવાડના વીરપુત્રો અંધ મન પાડને બેઠાઈની શર્યામાં મૃત્યુ, પણ તેમણે સ્વાધીનતાને ત્યાગ આપી નથી. મેવાડની ધાર્ત્રીએ પંજાના પ્રાણથી આ પુત્રને નાકુર ધાડેલું હતાં તો તકવારના સુખમાં મૃત્યુ

દીધો; પરંતુ પોતાના પાલકના વંશની રક્ષા કરવામાં પરાક્રમ ન બની. મેવાડના અધિપતિએ પોતાના પુત્રના સંહારકેને શાખા આપી, પણ પવિત્ર ન્યાયને કલંક લગાડ્યું નહિ. મેવાડના કુલ પુરોહિતે રાજવંશના મંગળને માટે પોતાનો પ્રાણ પ્રસન્નતાથી છોડ્યો, પરંતુ કર્તવ્યપરાયણતાથી વિમુખ ન થયો. જે વાત દષ્ટાંત બીજા દેશમાં ન જડે, તેવું દષ્ટાંત મેવાડના ઇતિહાસમાં જડી આવે છે.

કુલપુરોહિતના અપૂર્વ આત્મત્યાગની કથા અકથનીય મહિમાથી ભરેલી છે. જે સંસારમાં કોઈ નિઃસ્વાર્થ ભાવ હોય તે તેની જીવિત મૂર્તિ આ પુરોહિતજી થઈ ગયા છે. જે ઉદારતા જેવી કોઈ વસ્તુ હોય તો તેનું અપૂર્વ સ્વરૂપ પુરોહિતજી પોતે હતા. વાસ્તવમાં આત્મત્યાગના ગૌરવની ભૂમિ મેવાડજ છે. પૃથ્વીનો બીજો કોઈ પણ દેશ આત્મત્યાગના વિષયમાં મેવાડને ખરેખરી કરી શકે એમ નથી. પોતાનો પ્રાણ આપી પારકાનું જીવનનું રક્ષણ કરવું, એ ખરેખર અલૌકિક કાર્ય છે. મેવાડના પુરોહિત એવું અલૌકિક કાર્ય કરી પોતાની અક્ષય કીર્તિ મૂકી ગયા છે. આ નાશવંત જગતમાં સર્વ વસ્તુ અસ્થિર છે, વિજયના ચમકારા જેવી છે, ફક્ત કીર્તિ એજ અમર છે. પુરોહિતજી જે કીર્તિ મેળવી ગયા છે તે અતુલનીય છે.

સોળમી શતાબ્દીના અંતિમ ભાગમાં એક દિવસ બે ક્ષત્રિય કુમાર જંગલમાં શિકાર કરતા હતા. આ બંને યુવાન કુમાર જાહેરામાં કાંઈ ભેદ પ્રતીત થતો નહોતો. બંનેના શરીરમાં વીરતાનો પ્રકાશ ચમકી રહ્યો હતો; બંને શરીરે મજબૂત, સૌંદર્ય સંપન્ન અને તેજસ્વી હતા. તેમના મુખપરની શોભા અલૌકિક હતી, તેઓ તેમની આંટલી ઉંમરમાં કોઈ દિવસ અરસપરસ લડ્યા નહોતા, બંને વચ્ચે અપૂર્વ પ્રેમ હતો; પરંતુ જ્યાંસુધે ઈર્ષ્યા નથી હોતી ત્યાંસુધીજ પ્રેમ નભે છે. આ બંને કુમાર વચ્ચે ઈર્ષ્યા કેમ ઉત્પન્ન થઈ તેનું વર્ણન પાછળ આવે છે.

આ બંને કુમારો મેવાડના રાજા ઉદયસિંહના પુત્રો હતા. એકનું નામ પ્રતાપસિંહ અને બીજાનું નામ શક્તિસિંહ. પ્રતાપસિંહે પોતાનું અનુપમ શૌર્ય અને ઉત્કટ સ્વદેશભક્તિ બતાવે પોતાનું નામ પવિત્ર કીર્તિ સાથે જોડ્યું છે. શક્તિસિંહે પોતાના નિર્ભયપુત્રીના રક્ષાથી પોતાના વેરને તૃપ્ત કર્યું છે. એક નાતિ

ચૂરણ છે; બીજો કૃષ્ણચૂરણ છે. આ બન્ને વીર બંધુઓની
। આજે વિરોધનો આમિ સંગી હોયો. જે વીરના અને તેજ-
તા એકઠી થઈને આજસુધી મેવાડનું ઝોરનું ટકાવી રહી
। તેજ આજે વિજય થઈને મેવાડની શક્તિનો વ્યય કરવા
નર થઈ છે.

પ્રતાપસિંહ ઉદયસિંહના વડા પુત્ર હોવાથી મેવાડની માદી
નેજ મળી હતી અને શક્તિસિંહ પોતાના બંધુના આશય
વિજ હોતો હતો. તેજસ્વિતા અને કઠોરતામાં શક્તિસિંહ
વૃ કાંઈ જોડો નહોતો. એક દિવસ એક નવી તલવાર આવી;
ની પરીક્ષા કરવાને માટે સૂતરના તાર એકડા કરી તે કાપી
વાનો કરાવ થયો. પાંચ વરસનો જાળક શક્તિસિંહ પાસેજ
હોતો હતો. તે ગંભીરતાથી બોલ્યો કે “જે તલવારનો ઉપયોગ
જાગજ માંસ અને હાડકાંપર થવાનો છે, તેની પરીક્ષા સૂતરપર
જમાવીને શું કરવી?” એમ કહીને તે ઉઠ્યો અને તે તલવાર
પોતાના હાથમાં લઈ પોતાની ટચલી જાંગળીપર ટચ દઈને ધા-
ર્યો । પાંચ વર્ષની ઉંમરે જે આવું અદ્વિતીય સાહસ બતાવે,
। મોટી ઉંમરે વીર નીપજે તેમાં શી નવાઈ?

પોતાના વડાભાઈપર શક્તિસિંહ મનમાં પુષ્કળ ઈર્ષ્યા રાખતો
હતો. પ્રતાપસિંહ આ તેનો અદેખો સ્વભાવ બાજુતા હતા, તેથી
તેમને તેનાપર બહુ ક્રોધ છુટ્યો હતો. આ બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે
ધીમે ધીમે ઈર્ષ્યા વધવા લાગી અને અમે વર્ષન કરીએ છીએ તે
સમયે કાંઈક નજીવ કારણથી બન્ને વચ્ચે એટલો દ્રેષ વધી ગયો કે
બન્ને ભાઈઓ સામસામી તલવાર લઈને એકબીજાનો પ્રાણ લેવા
તરફ થઈ ગયા.

પ્રતાપસિંહ કંઈક કહ્યું “આજે કાં તો તું નહિ કે કાં તો હું
નહિ. હમેશા કલેશ ચાલે તેના કરતા તેનો એક દિવસમાંજ નીવેડો
આવી જાય તે સારો.” આથી શક્તિસિંહ બોલ્યો “વિજંબ શો
છે? હું પણ તૈયારજ છું.”

બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે દંડમુદ ચાલવા માંડ્યું. અગતી તલ-
વારો ઉછળવા લાગી બન્ને ઉસ્તાદ પટ્ટાબાજ હતા, ક્રોધ ક્રોધથી
હારે એવો નહોતો. ગરમાગરમ તકરાર ચાલે છે, એટલામાંજ પુરો-
હિતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને મેવાડના રાજકુળનો નાશ નજીક-
માં આવેલો જોઈ તેઓ આજીજ કરતા વચ્ચે પડ્યા. તેઓ ગંભીર

સ્વરે જોડ્યા “મહારાજ ! આ કીડાભૂમિ છે, સમરક્ષેત્ર નથી-વાસ્તવિક યુદ્ધ કરવાનું સ્થાન નથી. ભાઈ ભાઈની સાથે યુદ્ધ કરે એ સાચા ધર્મિયોને શોભાડૂપ નથી, પણ કલંકરૂપ છે; માટે લડાઈ બંધ કરો. તમારા તીખા ભાલા શત્રુઓની છાતીમાં પ્રવેશ કરે અને તમારી તેજસ્વી તલવાર દુશ્મનોના લોહીથી રંગાય તેમાં તમારા કુળની શોભા છે; પરસ્પર લડી મરવામાં શોભા નથી. કુળની મર્યાદા નષ્ટ ન કરો. ભાઈના લોહીથી અગ્નિને અપવિત્ર કરવી ઉચિત નથી.”

પરંતુ પુરોહિતનાં આ વચનોની કાંઈ અસર થઈ નહિ. બન્ને ભાઈઓ તેમના કહેવાથી પાછા હઠ્યા નહિ. આવી સ્થિતિ જોઈ પુરોહિત મહાઘોર વિચારમાં પડ્યા. થોડી વારમાં તેમણે પોતાના હાથમાં જે છેડેલો ઉપાય હતો તે અજમાવ્યો. પોતાની બગલમાંથી એક કટાર કાઢી તેમણે પોતાની છાતીમાં ઘોંચી દીધી. લોહીનો કુવારો છુટવા લાગ્યો અને પુરોહિત મડદું થઈને ભૂમિપર પડ્યા. મેવાડના રાજગોરે આ પ્રમાણે રાજકુમારોના પ્રાણની રક્ષાને માટે પ્રસન્નમુખે પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી !

પ્રતાપસિંહ અને શકિતસિંહ આ હૃદયભેદક ઘનાવ જોઈ દયા અને અનુકંપાથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા. બન્નેના હાથમાંથી તલવારો સરી પડી અને દ્રંદ્રયુદ્ધ બંધ પડ્યું. મહાન આત્મત્યાગે પોતાનું મહાન કાર્ય સિદ્ધ કર્યું. પ્રતાપસિંહે પોતાનો હાથ ઉંચો કરી શક્તિસિંહને પોતાના રાજ્યમાંથી નીકળી જવાની આજ્ઞા કરી. શકિતસિંહે વડા ભાઈની આજ્ઞા માન્ય કરી મેવાડનો ત્યાગ કર્યો અને તે દિહાડી જઈ અકળશાહને મળ્યો. ત્યાં તેણે પોતાના ભાઈને હર પ્રકારે હેરાન કરવાને અકળશાહને ઉત્તેજિત કર્યો હતો; પરંતુ પુનઃ એક વાર તેનો બંધુપ્રેમ ઉભરી આવ્યો અને તેણે પ્રતાપસિંહનો હૃદયદાટના યુદ્ધસમયે મેળાપ કર્યો હતો. આ વખતે બંને ભાઈ-ઓએ પ્રેમથી એકબીજાને આલિંગન દીધાં હતાં.

૫-ખાળકે બાદલસિંહની વીરતા

તેરમી શતાબ્દીમાં અઘ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ જે વખતે ચિતોડ ને ઘેરા ધાડ્યો હતો અને જે સમયે ચિતોડના ખાળરાજા લ-
કમજીસિંહના કાકા બીમસિંહે પોતાના જર્મીજનના રાજ્યનું સંરક્ષણ
કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે સમયે એક વીરખાળકે અસાધારણ
શૈરના બનાવી હતી. આ ખાળકે પોતાના દેશના મૌરવને વધાર-
વાને માટે નિર્બંધગાની સાથે રત્નમુખિમાં આવી સત્તુસેનાને ના-
જી કરી નાખી હતી. આ વીર ખાળકની વીરતા કવિઓની રસ-
મયી કવિતા અને ઇતિહાસકારોનાં સુંદર મર્ણવોમાં અચિત થવાને
યોગ્ય છે.

ચુદામી પડાવેા વીરમુખિમાં આવી પહોંચ્યા છે અને લીમ-
સિંહની પત્નીનું પાતિવ્રત્ય નષ્ટ કરવાને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.
પંડાણ બાદશાહ પદ્મિનીના રૂપ-લાવણ્યથી મોહિત થઈ ગયો છે,
તેના અઘૌઘિક શુભોનું વર્ણન સાંભળીને પોતાના દેહનું જાન
ભૂલી ગયો છે. આ મોહથી ઉત્તેજિત થઈ તે ચિતોડને છૂટી
દેવાનો ઉદ્ધામ કરી રહ્યા છે-અકલંકિત રાજપૂતકુળમાં કલંકનો
કાળો દાઢ લગાડવાને મહેનત કરી રહ્યા છે, પરંતુ તેની આશા
સફળ થઈ નહિ. ત્યારે આખરે તેણે એમ જણાવ્યું કે “જો મને
રાણી પદ્મિનીનું મુખ જોવા દેશે, તો હું તમારું ચિતોડ તમારા
કબજામાં રહેવા દઈશ.”

રાજપૂતોએ દર્પણમાં પડ્યા છળી જોવા દેવાની કબૂલાત આપી
અને અઘ્લાઉદ્દીને પણ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. બંધુબાવથી ચિ-
તોડના રાજમહેલમાં આવી તેણે આરસીમાં પદ્મિનીનું પ્રતિબિંબ
જોયું કે તન્ન તંને તો હરખસન્નિપાત થઈ આવ્યો. માત્ર એક
સળંગ વાત પદ્મિનીનું રૂપ જોવાં તેનું મન હાથમાં રહ્યું નહિ. આપે-
લો કોણ પૂરો થયો, પણ તેથી અઘ્લાઉદ્દીનની તૃપ્તિ છીપી નહિ.

અઘ્વાઉદીન કૃત્રિમ બંધુભાવ બતાવી ભીમસિંહને ચિતોડદુર્ગની બહાર લઈ ગયો. સરળ સ્વભાવનો ભોળો રાજપૂત પઠાણ બાદશાહની હુમ્મયાઈ સમજ્યા વિના શુભચુપ તેની સાથે ગયો. અઘ્વાઉદીને આ તકનો લાભ લઈ ભીમસિંહને કેદ કર્યો અને ન્યાંસુધી પશ્ચિમીને પોતાના કબજામાં ન આપે, ત્યાંસુધી તેને છોડવામાં આવશે નહિ, એવું ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દીધું.

પરાક્રમી ભીમસિંહ શત્રુના કબજામાં જઈ પડ્યો છે, પઠાણોએ પવિત્ર કુળને ભ્રષ્ટ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, ચિતોડના સર્વ લોકો ચિંતાતુર થઈ રહ્યા છે; પરંતુ રાજપૂત વીરો ઝાઝા વખત ચિંતાગ્રસ્ત રહેતા નથી. તેમણે તરતજ ભીમસિંહને છોડાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પ્રસિદ્ધ રાજપૂતવીરની પ્રાણપ્રિયા શું થવનના હાથમાં જશે? પઠાણ લોકો શું તિરસ્કારપૂર્વક આર્થકુળનું ગૌરવ નષ્ટ કરશે? આ વિચારોથી રાજપૂતોનું લોહી ઉકળી આવ્યું. આવા સંકટના સમયે બાર વરસના વીર બાળક બાદશાહિંદે ભીમસિંહને છોડાવવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી અને પોતાના લશ્કરની આગેવાની લીધી; અને તેનો ખીજો કાકો ગૌરસિંહ પણ પોતાના ભત્રીજાની સાથે સામેલ થયો.

ભીમસિંહને કેદી કરી અઘ્વાઉદીન પ્રસન્નચિત્તથી બેઠો હતો એવામાં તેને બળર મળી કે, ચિતોડની રાણી પશ્ચિમી ઘણી દાસીઓને પોતાની સાથે લઈને બાદશાહની મુઠાકાત કરવાને માટે આવે છે. આ બળર સાંભળીને બાદશાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પોતાના મનમાં હજારો પ્રકારનાં આનંદસ્વપ્નો જોવા લાગ્યો. એકની પાછળ એક એમ કરતી સાતસેં પાલખીઓ જોતા-જોતામાં બાદશાહની છાવણીમાં આવી પહોંચી. આ સઘળી પાલખીઓમાં સ્ત્રીને બદલે વીર પુરુષો બેઠા હતા. સારી તક જોઈ તેઓ પાલખીમાંથી કૂદી બહાર પડ્યા અને પઠાણસેનામાં ઘસ્યા. થોડી મિનિટમાં રાજપૂતો અને પઠાણો વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ ચાલવા માંડ્યો. બાદશાહિંદે રાજપૂતોને નેતા બની અસીમ શૌર્ય બતાવવા લાગ્યો. બાર વરસના વીર બાળકના અઘૌકિક પરાક્રમથી શત્રુસેનાને ઘણો સંહાર થયો. પઠાણ લોકો આ બાળકનું અદ્ભુત પરાક્રમ જોઈને અશ્વચરિત થયા. ગૌરસિંહ કાકો તો રણભૂમિમાં પડ્યા. બાદશાહિંદે પોતાના કાકાનો દેહાંત થયેલો જોઈ નિરાશ થયો નહિ; પરંતુ બમણા ઉત્સાહથી ઘોડાને આગળ કરી શત્રુઓ-

નો વિશ્વંસ કરવા લાગ્યો. એક તરફ અસ્લાઉદ્દીનની ડેળવાયેલી મહાસેના હતી અને બીજી તરફ માત્ર સો રાજપૂતો હતા. જે બાળક પોતાની માતાની ગોદમાં બેસવાને લાયક હતો, તે આજે બચકર રણભૂમિમાં અઅશઓના ઘા ખમતો ચારે તરફ ધૂમતો હતો. જેનું દોમળ શરીર અણખીટ્યા કમળની પેઠે લોહોનાં નયનોને આનંદ આપતું હતું તે આજે દુર્લેખ બખ્તર પહેરી તીક્ષ્ણ ઘા ખમતું કઠોર સ્વભાવના પ્રચંડ શત્રુઓની વચમાં અહીંથી તહીં દોડાદોડ કરી રહ્યું છે ! તેરમી શતાબ્દીમાં મેવાડની રણભૂમિમાં આ દૃશ્ય માલમ પડતું હતું. વીરબાળક યુદ્ધમાં અસાધારણ વીરતાનો પરિચય આપી રહ્યો હતો. આ પરાક્રમનું પરિણામ એ આબુ' કે, અસ્લાઉદ્દીનના હાથમાંથી ભોમસિંહનો છૂટકારો થયો અને અસ્લાઉદ્દીનને પત્નિનીની આશા છોડવી પડી. બાદશાહિ પાશવ થઈને રૂધિરથી તરબોળ થઈ સંકટગરેલી અવસ્થામાં ઘેર પહોંચ્યો, તેની માતાએ પોતાના યુત્રને અપૂર્વ પ્રેમથી યુગ્મન કરીને પોતાની ગોદમાં દાખ્યો. વીરબાળકે પોતાના મૃત કાકા ગૌરસિંહના પરાક્રમની અદ્ભુત કથા દહી સંભળાવી. ગૌરસિંહની સ્ત્રી પોતાના પતિની પાછળ સતી થઈ, આ વીરબાળક બાદશાહિ એવું પરાક્રમ બતાવ્યું છે કે કોટચણિ વર્ણોમુધી તેનાં યથોગાન દેશ-પરદેશમાં ગવાશે.

૬-વીર યુવક રાઠોડ કુંભ

ઇ. સ. ૧૫૪૩ નું વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયું છે. શેરશાહના પરાક્રમથી દિલ્હીનો પાદશાહ હુમાયુ હિંદ દેશ છોડીને આલ્થો ગયો છે. જે પુરુષ એક સમયે મણિમુક્તાઓથી મુસબ્બ થઈને દિલ્હીનાં સિંહાસનને શોભાયમાન કરી રહ્યો હતો, તેજ પુરુષની આશુવિકા હાલમાં અન્ય માણસની આપેલી રોટલીથી ચાલતી હતી. તેને પોતાની જાતને માટે, પોતાની પ્રાણપ્રિયાને માટે અને પ્રાણાધિક પુત્રને માટે જોઈતાં અન્નવશાદિકને માટે અન્ય માણસોના મુખ તરફ જોવું પડતું હતું. અખિલ ભરતખંડના સ્વામી અકબરનો પિતા એક વખત આવી મુશીબતમાં આવી પડ્યો હતો. જે માણસે પોતાના બાહુબળથી કાબૂલના પહાડી ભાગમાં અને ભરતખંડની વિશાળ ભૂમિમાં પોતાની વિજયપતાકા ઉરાડી હતી, તેણે મારવાડના એક નાના શહેરમાં સાધારણ બાંધણીના ઘરમાં જન્મ લીધો હતો અને પારકી સહાયથી જેમ તેમ પોતાનું બચપણ ગાળ્યું હતું.

શેરશાહ દિલ્હીના સિંહાસનપર બેઠો છે, મુગલવંશને બદલે સૂરવંશનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થયું છે. અમીરઉમરાવ લોકો મુગલોને બદલે સૂરવંશીઓની આજ્ઞાનુસાર વર્તે છે. શેરશાહે પોતાની વીરતા અને તેજસ્વિતાથી હુમાયુને હિંદમાંથી હાંકી કાઢ્યો છે, પરંતુ તે સમસ્ત હિંદમાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરી શક્યો નહોતો. દિલ્હીના સિંહાસનપર બેસી તેણે પોતાનું રાજ્ય વધારવાનો સંકલ્પ કર્યો. વીરભૂમિ રાજપૂતાના ઉપર તેની દૃષ્ટિ પડી અને તેણે એંશી હજાર સૈનિકો લઈને મારવાડને ઘેરી લીધો.

મારવાડદેશ પ્રકૃતિની સુંદર શોભાથી અલંકૃત નથી; મનોહર વૃક્ષપદ્મલવો અને હરિયાળી ભૂમિ ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થતી નથી; ત્યાં તો વિશાળ રેતીનો સમુદ્રજ મારવાડના ભયાનક રૂપનો પરિચય કરાવે છે. શેરશાહે જ્યારે તે દેશપર આક્રમણ કર્યું, ત્યારે પરાક્રમી રાઠોડો અલૌકિક વીરતાથી મારવાડની આધીનતાનું રક્ષણ કરતા હતા. શેરશાહે આ દેશ તેમના હાથમાંથી ઝૂંટવી લેવાનો ઉદ્યોગ

૧. દિગ્વીરના પાદશાહ એંશી દબાર ગેનિદેને લડેને માસ ૧૫૨૦
 ૨. આવે છે એવા મમાવાદ લ્યારે મરુમુમિમાં પ્રમયી, ત્યારે
 ૩. લોકો પૂજ્ય જન્મમુમિની સ્વામીનંતાનું દણ જરવાને માટે
 ૪. થવા લાગ્યા. એનલેતામાં પ્રચંદ સન્ય એકત્રિન થઈ ગયું.
 ૫. રવાડના મદ્દાગજ માલદેવ પચાસ દબાર માણસોને લઈને દિ
 ૬. વીના પાદશાહનું અવિમાન તોડવાને માટે તૈયાર થયા.

પચાસદબાર રોકોટોએ દિગ્વીરનંદશનાં એંશી દબાર માણસોને
 ૧. પશ્ચિત કથો અને માસવાડની વીરતાનું ગૌરવ અર્જન શખ્યું. દુમાગુ-
 ૨. વિજેતાને મારુ વીરોની વીરતા આજળ મસ્તક નમાવવું પડ્યું.
 ૩. માલદેવની સેનાના બધૂદને તોડવાનું કાર્ય અમાધ્ય લાગવાથી શેર-
 ૪. પાછા ફરવાનો ઉપાય શોધવા લાગ્યો; પરંતુ રોકોડમેનાના
 ૫. કૌશલ્ય આગળ તે કાર્ય ચાર પડવાના સંભવ પણ એછા જ-
 ૬. વા. હવે અતુર મુસલમાન પાદશાહે ચાલાકી શપરી. આવી
 ૭. લાકીથીજ ભારતવર્ષનું સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે. શાહનુરીન
 ૮. રીની ચાલાકીથી પૃથ્વીરાજ દમદતીને તીરે પશ્ચિત થયા,
 ૯. દિગ્વીરની ચાલાકીથી વિધાતાની આજુત રચના-પશ્ચિનોનું
 ૧૦. દર શરીર ભરમનો દમલો બની ગયું અને આ સમયે શેર-
 ૧૧. હની ચાલાકીથી રોકોડ લોકોની બુમિના સર્વનાશનું બીજા-
 ૧૨. પજુ થયું. તેણે એક બનાવટી પત્ર બનાવ્યો અને તેમાં માલ-
 ૧૩. વન સર્વ સરદારોનાં નામ દાખલ કર્યા. આ પત્રમાં એવા અર્થનું
 ૧૪. ખાણ કરવામાં આવ્યું હતું કે “અમો સર્વે સરદારો માલદેવ-
 ૧૫. િ અપ્રસન્ન છીએ અને તમારી સાથે મળી જવાને તૈયાર છીએ.”
 ૧૬. એ સુઝિથી આ પત્ર માલદેવના હાથમાં પહોંચાડવામાં આવ્યો.
 ૧૭. આ પત્ર વાંચી માલદેવ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. તેમને પોતાના સર-
 ૧૮. દારોપર અવિશ્વાસ આવ્યો અને સરદારોથી અલગ થઈ જવાને માટે
 ૧૯. તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ આકસ્મિક ઘટનાથી રોકોડ સરદાર
 ૨૦. કુંબના દુદયમાં અત્યંત દુઃખ થયું. કુલે માલદેવને અનેક રીતે
 ૨૧. સમજાવ્યાં, સનાતન ધર્મની સાક્ષીથી પોતાની સ્વામીભક્તિ અને
 ૨૨. દેશભક્તિ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; દુષ્ટતામાં ચતુર્યોએ છગ કર્યો
 ૨૩. છે, એમ કહી પવિત્ર ક્ષત્રિયધર્મના રક્ષણને માટે જહું આશક
 ૨૪. કર્યો; પરંતુ માલદેવે તેની એક પણ વાત ઉપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ.
 ૨૫. તેમજ દુદય નિરાશાથી ઘેર અધકારથી આવૃત થયું હતું.
 ૨૬. કુંબની સમજાવટથી પણ તેમના દુદયમાં પ્રકાશરક્ષિત પ્રસરી શક્યા

તો પ્રાતઃસ્મરણીય પદ્મિની આદિ નારીઓએ જે માર્ગનું અવલંબન કર્યું હતું, તે માર્ગનું અનુકરણ હું પણ કરીશ. ”

રૂપનગરના પૂજ્ય રાજકુલપુરોહિતે રાણા રાજસિંહના દરબારમાં જઈને આ સંદેશો સંભળાવ્યો. રાજસિંહે રાજપૂતકુલ-મર્યાદાનું રક્ષણ કરવામાં ઉદાસીનતા જણાવી નહિ. તેઓ સાહસિક રાજપૂત યોદ્ધાઓનું એક દળ લઈને અરવલ્લીમાંથી નીકળી, રૂપનગરમાં ગયા. તેમનાં પરાક્રમ આગળ મુગલસેના પરાજિત થઈને નાસી ગઈ; તેજસ્વી શત્રુિય વીર તેજસ્વિની શત્રુિય બાળાને પાતાની રાજધાનીમાં લઈ આવ્યા. પ્રળબ પ્રતાપી મુગલ પાદશાહની સાથે શત્રુતા કરવા છતાં પણ મેવાડનું રાજ્ય અખંડ રહ્યું.

આ તરફ ઔરંગઝેબનો અત્યાચાર શાંત થયો નહિ. તેણે દિંદુઓને અધિકતર દુઃખ દેવાને માટે ‘જહાઆવેરા’ કાઢ્યો. આ કર દેવળ દિંદુઓનેજ આપવો પડતો હતો. પાદશાહના હુકમથી આ મેરનો રાજ જયસિંહ પરાક્રમી શિવાજીને પાદાકાંત કરવાને માટે દક્ષિણમાં છવાળી નાળીને પડ્યો હતો; મારવાડાધિપતિ જશવંતસિંહને કાઝુલની ગરબડ શાંત પાડવાને માટે તે દેશમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ બંને રાજ મુગલ સામ્રાજ્યના મજબૂત આધાર-સ્તંભ હતા. મુગલ પાદશાહ આ રાજઓની કાર્યકુશળતાને લીધે અનેક કંડેરોમાંથી ઉગર્યો હતો. જહાઆવેરાને લીધે આ ઉભય રાજ મારી વિરુદ્ધ કાર્ય કરશે. એમ ધારી પાદશાહે તેમને ગુપ્ત રીતે વિષ આપી મારી નાંખાવવાનો પ્રબંધ કર્યો અને આ બંને રાજ નીચ ઔરંગઝેબની કપટબળના ભોગ થઈ પડ્યા. બંનેનું મૃત્યુ વિદેશમાં થયું. જશવંતસિંહની રાણી પાતાના બાળકુવરને લઈને કાઝુલથી સ્વદેશ જતી રહી. મુગલપાદશાહે તેને કાઝુલમાં નાખવાની આજ્ઞા કરી, પરંતુ તેના રક્ષક પરાક્રમી હુર્ગાદાસે પાદશાહની કબીર કાઢી નાંખી દીધી નહિ. દેવળ અહીંસા સાહસિક રાજપૂતોએ મુસ્લિમોનેનાં પાંચ દુવ્વર માળુસોને પર્વતના ઘાટમાં ફેરી લીધે અને રાણીને નિર્ભય રીતે પહોંચાડી દેવામાં આવી. રાજસિંહે જશવંતસિંહની રાણી અને તેમના પુત્રનું સંરક્ષણ કર્યું; તેમની આ માલિકી નહીં અને કુવરને સંકેતને માટે એક ગુપ્તસ્થાન નિર્માણ કરવાના આજ્ઞા અને મુગલ મેનિકેનાં આક્રમણથી તેમનું મૃત્યુ કરવાને માટે કેટલાક વીર રાજપૂતો નિયત કરવામાં આવ્યા. આ મોકલે રાજસિંહે હુર ઔરંગઝેબની સામે થઈ અનાથ બાળક

અને અનાથ રાણીનું સંરક્ષણ કર્યું.

ઔરંગઝેબે હિંદુઓપર જાણ્યાવેરે નાખ્યો તેટલામાટે રાણા રાજસિંહના દૃઢયમાં અતિ દુઃખ થયું; તેમનાથી પવિત્ર હિંદુ જાતિનું અપમાન સહન થઈ શક્યું નહિ. તેમણે એકદમ પાદશાહના આ કાર્ય તરફ પોતાની નાપસંદગી બતાવી. તેમની નસોમાં ભેરથી રક્ત વહેવા લાગ્યું. દોભ, ક્રોધ અને અપમાનના ટંજે તેમને બ્યાકુલ કરી મૂક્યા. તેમણે સમસ્ત હિંદુજાતિના તરફથી ઔરંગઝેબના ઉપર એક પત્ર લખી મોકલ્યો. આશ્ચર્ય નીચે પ્રમાણે હતો:—

“મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, આપે આપના શુભેચ્છકની સામે શુદ્ધ દરવામાં ધણું દ્રવ્ય વૃથા ખર્ચી નાખ્યું છે અને તેથી ખાલી થયેલા ખજાના ભરવાને માટે એક વિશેષ કર નાખવાની આજ્ઞા કરી છે. આપના સ્વર્ગસ્થ પૂર્વપુરુષ જહાંગીરની અંબરે સમદર્શિતા અને દૃઢતાથી મુગલ શહેનશાહનને મજબૂત કરી હતી. એમની કારકીર્દિમાં સર્વ જાતિના લોકો સુખાનંદમાં રહેતા હતા. તેઓ મુસલમાન, હિંદુ કે કોઈ પણ જાતિના લોકો પર કૃપાદષ્ટિ રાખી તેમના પ્રત્યે ઉદાર વર્તન રાખતા હતા. આથી કોઈ કૃતજ્ઞાના આવેશમાં તેમને જગદગુરુ શુદ્ધાં કરી ચૂક્યા છે.

સ્વર્ગવાસી નુરુદ્દીન જહાંગીરે બાવીસ વર્ષપર્યંત ઉત્તમ પ્રકારે પ્રબળ પાલન કર્યું હતું. વળી તેમણે મિત્રરાજાઓની ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો, તેથી તેમને પ્રત્યે કાર્યમાં સફળતા મળી હતી.

પરમ પ્રતિષ્ઠિત શાહજહાને બત્રીસ વર્ષ સુધી ઉત્તમ પ્રકારે શાસન કરીને અદ્ભુત દીર્ઘિ પ્રાપ્ત કરી છે.

આપના પૂર્વપુરુષોના કાર્યો આવા લેકહિતકારી હતા તેઓ આવી ઉદાર નીતિથી વર્તતા હતા. તેથી તેઓ જ્યાં પગ મૂકતા હતા ત્યાં વિજયસફરમાં અને નિબાળસફરમાં તેમને વળી હતી તેમણે અનેક દેશો અને અનેક કિલ્લાઓ પોતાને સ્વર્ગીન કરી લીધા હતા, પરંતુ આપના તમચમાં અનેક દેશો મુગલ અધ્યક્ષતાથી છૂટા પડી ગયા છે હમણાં અન્યાયા અને અવિચારની નાટી જોઈથી ધ્રુમવ હાલી રહ્યાથી અવિચારના અનેક સ્થળે મુગલ સામ્રાજ્યમાં છૂટા પડી જશે આપની પ્રજા દુખી થાય છે. આપની શહેનશાહને પ્રત્યેક પ્રદેશ દરિદ્રતાના બાળથી દુઃખી થયો છે એ રાજ્યને જો ત્રી મનદેન્ય થઈ જાય તો પછી પ્રજાની રીંદ શરૂ થાય ? તેનિદેન્ય દુઃખ ઉચ્ચ થાય છે, આપારી લોકોને અનેક મુઠ

દંભાઓ લડવા પડે છે, હિંદુઓ નિર્ધન થઈ ગયા છે અને સાધ-
વણુ દોડો રાત્રિ પરતાં સુધીમાં ભોજનની સામગ્રી એકઠી કરી
શકતા નહિ હોવાથી નિરાશાથી ઉન્મત્ત થઈ કપાળમાં ટપલા મારે છે.

જે સમય આવી દરિદ્ર પ્રજાને ભારે કરથી પીડિત કરવામાં
પેતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તેનું ગૌરવ શી રીતે જળવાઈ
શકે ? હાલમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી, એવો
દોષારો પરી રવો છે કે પાદશાય હિંદુ ધર્મનો મહાદોષી છે
અને તે પાદશય તથા યોગી અને પેરાગી તથા સંન્યાસીની પાસેથી
પણુ કંઈ લેવો. સુપ્રસિદ્ધ તૈમુરવંશના ગૌરવને કટાંકિત કરી આપ
ના રીતે નિર્જન સ્થાનમાં રહેતા નિરપરાધી તપસ્વીઓને પણ
પીડા કરવાને ઉત્તર થયા છે. સર્વ ધર્મગ્રંથો એમજ સિદ્ધ કરે છે
કે, સર્વ મનુષ્યોનો ઈશ્વર એકજ છે. ઈશ્વર કેવળ મુસલમાનોને
સાથે છે અને હિંદુઓને ધિક્કારે છે, એમ માનવાને કશું પ્રયો-
જન નથી. ઈશ્વરની આગળ હિંદુ અને મુસલમાન સમાન છે.
સર્વની ઉન્નતિનું આદિકારણ એજ છે. મુસલમાનોની મસ્જિદમાં
તેમનાજ નામની નિમાજ પઢવામાં આવે છે અને હિંદુઓનાં
મંદિરોમાં ઇંદનાદ કરીને તેમનાજ નામની પૂજા કરવામાં આવે છે.
વિધર્મી કે. કે.ના આચારનું આપમાન કરવું એ સર્વ શક્તિવાન
ઈશ્વરની ઇચ્છાવિરુદ્ધ કાર્ય કરવા સમાન છે. જો આપણે કોઈ
ચિત્રને બગાડીએ તો સ્વભાવતઃજ તેનો ચિત્રકાર આપણા ઉપર
ક્રોધ કરે છે. માટે ઈશ્વરના કાર્યની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી.

આજે હિંદુઓ પાસેથી જે કર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે
અન્યથા છે. એ કાર્ય લીધાંદ્રષ્ટિવાળી રાજનીતિની વિરુદ્ધ છે. એથી
દેશ વધારે દુનિદ્ર થશે. જો આપ ધર્માધનાને લીધે એ કરને ન્યા-
ય નહીં દે. તે પ્રથમથી એ કર હિંદુઓના મેના સમમિંદની પ
મેળે દેવો દોષમાં અને ત્યારપછી એ કર મારી પાસે મારને
દેવમિંદ પીડવો. અને મા. તોડવાને મારવી એ કાંઈ સાચી વીજ
નથી. અને આ કાર્ય એ થાય છે કે, આપને પ્રથમે. પણ આપને
સ્વભાવે જરૂર મારવાનું એ કરવાની નહીંદ આપના નથી."

આ રીતે નાણું નજરિદના પચસ મુજનના, સ્વ નિમાજ
પઢવા તેમજ સેવા અને સંસ્કારકરતા ભરી હતી તેમણે રિહતિ
પાસે અને આનુભવ કર્યા ન કરવાને માટે આવી દિનમ ઉપર
માર્ગે હતો. આ કર મુસલમાનોને કે. કે. ઉન્મત્ત મનુષ્ય છે અને

એ પત્રમાંથી મત્સ્ય રાજધર્મનો પરિચય મળે છે.

આ પત્ર વાંચનાં ઔરંગઝેબના કાંધનો પાર રહ્યો નહિ. રાજા રાજસિંહે જશવંતસિંહની રાણીને આશય આપ્યો છે, એ વાત પણ તેના કળંપર પહોંચી ચૂકી હતી. તેથી હવે તેણે રાજસિંહને પાપ-માલ કંદવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે તેણે પોતાના પુત્રોને જાંગા, કાળૂત અને દક્ષિણમાંથી બોલાવી લીધા. ઔરંગઝેબે પોતાના પુત્રોને તથા અનેક સેનાપતિઓને પોતાની સાથે લીધા અને પ્રથમ સૈન્યસહિત મેવાડપર આક્રમણ કર્યું. રાજસિંહ પણ પોતાના કુળનું ગૌરવ જાળવવાને માટે તેની ગારે ચલા. તેમણે સૈન્યના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગનો સેનાપતિ પોતા-જ્યેષ્ઠ કુંવરને બનાવ્યો, બીજા ભાગનો સેનાપતિ શીમસિંહને બનાવ્યો અને ત્રીજા ભાગના સેનાપતિ સ્વયં રાજા રાજસિંહ બન્યા. આ પ્રકારે તૈયારી કરી રાજા રાજસિંહ મુગલ સૈન્ય સ્કામે નીકળ્યા. હાટોમાં વસતા શીત લોકો પણ હિંદુકુળસ્પર્શ રાજા રાજસિંહને પ્રહાય કરવાને માટે મેવાડની લાત પતાકાની નીચે બેગા થયા.

રાજકુમાર જયસિંહે શત્રુના ખોરાકનાં ગાંઠાં આવવાનો માર્ગ લાક્યો. ઔરંગઝેબના સૈન્યને પહાડી સ્થાનમાં ખોરાક ન મળવાથી પરમ કષ્ટ થવા લાગ્યું. તેના લશ્કરમાં અનાજનો મોટો દુષ્કાળ પડ્યો. રાજસિંહનાં માણસોના હાથમાં ઔરંગઝેબની શાહજહાની સપ-લાઇ. તેઓ તેને રાજસિંહની પાસે લઇ આવ્યા. રાજસિંહે તેનો યથોચિત્ત આદર કર્યો અને તેને કેટલાક માણસોની સાથે ઔરંગઝેબની પાસે મોકલી દીધી. રાજસિંહ એવા ઉદાર હતા કે તેઓ શત્રુઓનું ભૂખનું દુઃખ જોઈ શક્યા નહિ; તેમણે ખોરાકનાં ગાંઠાં આવવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરાવી દીધો. તેમણે વિધર્મી શત્રુઓને અન્ન મેળવવાની મુગમતા કરી આપી. અન્નના કષ્ટથી તેમનું રક્ષણ થયું. આ રીતે તે રાજપૂત વીરે ઉદારતા દર્શાવી હતી અને આ પ્રકારે તેમણે ખરો રાજધર્મ તથા વીરધર્મ બતાવી આપ્યો હતો.

પરંતુ કુણુદિ મુગલ પાદશાહે પોતાની કુટિલતા છોડી નહિ. તે રાજપૂતોની સાથે ઘોર સંઘ્રામ કરવા લાગ્યો. તેજસ્વી રાજપૂતો પણ તેનાથી હારી જાય એવા નહોતા ઔરંગઝેબની સેના રાજપૂતોના હાથનો માર ખાઈ અદ્વી તટ્ટી નાસવા લાગી. પાદશાહના હુંડ, હાથી તથા અગ્રશસ્ત્ર વગેરે વિજયી રાજસિંહના હાથમાં આવવા લાગ્યાં. આ મહાયુદ્ધ સંવત ૧૭૩૭ ના ફાલ્ગુન માસમાં

૮-રાજભક્ત વીર અમરસિંહ

ઇસ્વીસનની અદારમી ચતાબદી શને: શને: કાળના અનંત
 શ્રોતમાં વિલીન થતી થતી સર્વાંશે અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. ઓગણીસમી
 શતાબ્દીએ પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો છે. કાળની વિચિત્ર-
 તાથી અનેક મનુષ્યોની દશામાં ભારે પરિવર્તન થઈ ગયું છે.
 અનેક માણસો ઉન્નતિના શિખરપર ચઢી આમોહના તરંગોપર
 ઉડે છે અને ગર્વભરી દૃષ્ટિથી નીચે જુએ છે. અનેક પુરુષો અવ-
 નતિના ઉંડા સાગરમાં દૂળી ચોક અને પંચાત્તાપની તીક્ષ્ણ ચાણુક
 ખાઈ રહ્યા છે. અનેક માણસો સુખ અને ગ્રંથતિના અપૂર્વ વિલાસ-
 થી નૃમ થઈ રહ્યા છે અને અનેક જલ્મ દુઃખના દારુણ ચક્કરમાં
 સપડાઈ આમતેમ અથડાયા કરે છે. કાળચક્રની સાથે ભારતવર્ષ-
 ની દગ્ગા પણ પકડાઈ ગઈ છે. ભારતવર્ષની સ્વાધીનતાનો નાશ
 થયો છે. સ્વાધીનતાથી મક્ત થયેલા વીર પુરુષોનાં ખડ્ગોમાંથી
 હવે પ્રકાશ ઝરતો નથી. તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો પણ અદૃશ્ય થયા
 છે. ભારતવાર્ષીઓનું ગૌરવ પવિત્રસલિલા દષ્ટાંતિના તટપર
 આર્થ ચક્રવર્તી પૃથ્વીરાજની સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયું છે.
 ભારતવર્ષમાં મુમુક્ષુઓની શક્તિ પણ ઔરંગઝેબની સાથે વિલુપ્ત
 થઈ છે. આઝાનો તાજમહાલ અઘાપિ વિદ્યમાન છે, જુમ્મા મસ્જિદ,
 મીની મસ્જિદ હજી પણ ભારતવર્ષની શિરપવિધાનો પરિચય
 કરાવી રહી છે દિવાને-આમ અને દિવાને-ખાસ સુરહોની છુમ
 થયેલ શાંતિના પરિચય આપે છે. પરંતુ તે શક્તિ આજે વિદ્યમાન
 નથી. ૧૮૬૦ નાં મુસલમાન ઉલ્લય આજે દુર્દશાના સમુદ્રમાં દુબ્યા
 છે. ૧૮૫૭ નાં વારીઓએ વાણિજ્યને નાટે ભારતવર્ષનાં પગ
 નીચે નાંચ્યાં. આજે ગરબાને શબ્દના મનવત પદપર દિવન
 થયેલ છે. તેમના પ્રતિપક્ષી કહે એ પણ તેમની આગળ
 નથી. ૧૮૫૭ નાં મુસલમાન શબ્દના શબ્દોને પ્રતાપ વિલુપ્ત થયો
 છે. ૧૮૫૭ નાં વારીઓએ વાણિજ્યને નાટે ભારતવા પ્રાચીન સુવં

સ્થાનોપર પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરી દીધી છે. માર્કિવંસ આફ્રિકેન્સી ભારતના ગવર્નર જનરલના પદ પર નિયુક્ત થઈને અંગ્રેજીમાં અથવા શાર્લેમન, નેપોલિયન વા પિટરની સાથે સ્પર્ધા કરી રહ્યાં છે. ભવાનીના ભક્ત પ્રાતઃસ્મરણીય શિવાજી જે વીરસમાજના આગ્રનેતા હતા, જે સમાજના મહાન મહાન વીરપુરુષોએ એક વખત સમસ્ત ભારતખંડને સ્વાધીન કરી લેવાનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો, તે આ વખતે અનેક ભાગોમાં વિભક્ત થઈ જઈ પરસ્પર લડીને એકબીજાનાં ગળાં રેંચવા તત્પર થઈ રહ્યા છે અને આવી દીર્ઘ શક્તિ સાથે તેઓ અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર લઈને ઉઠ્યા છે.

અંગ્રેજોએ ભારતવર્ષમાં કેવળ તલવારના બાગથીજ પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો છે એમ જોયો કહે છે તેઓ ઇતિહાસના જ્ઞાતા નથી. અને તેઓ સત્ય જાણતા નથી. જો ભારતવાસીઓ અંગ્રેજોને સહાય કરતા નહિ તો અંગ્રેજ લોકો કદી પણ ભારતવર્ષમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરી શકતા નહિ. ખ્વાસીના આગ્રાનમાં ભારતવાસીઓની સહાયથીજ અંગ્રેજોએ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આ સહાયના વિશાળ ક્ષેત્રમાં ભારતવાસીઓએજ વિજયલક્ષ્મીને લાવેને અંગ્રેજોના હાથમાં રોંપી દીધી હતી અને ભારતવર્ષના એક અસાધારણ વીરના પરાક્રમથીજ અંગ્રેજ લોકો શૌર્યવાન રાજ જશવંતરાવ હોડકરની ગતિને રોટી શક્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં દિલ્હીમાં પાંચ મગડા રાજ્યો હતા. પશ્ચિમ-ધાટમાં આવેલા પૂનામાં પેશ્વાઓની રાજધાની હતી; ગુજરાતની અંતર્ગત વડોદરામાં ગાયકવાડની પ્રભુતા હતી; મધ્ય-દિલ્હીમાં આવેલા જાલિયનમાં સિંધિયા અને ઇંદોરમાં હોડકર રાજ્ય કરતા હતા; નાગપુરના મધુર ભંડેરે વરાડથી ઓરિસ્સા સુધી પોતાનો અધિકાર જમાવી બેઠા હતા. ભારતવર્ષનો ગવર્નર જનરલ માર્કિવંસ આફ્રિકેન્સી આ સર્વ મગડાઓને તાબે કરવાને ઉદ્દેશ રાખે. પ્રથમ જશવંતરાવ હોડકરની સાથે અંગ્રેજોને યુદ્ધ થયું. હોડકરે મગડાઓના હુમલેથી ગૌરવને સચ્ચવન કરવાને માટે હુદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. નેન્સન નામના એક અંગ્રેજ સેનાપતિને તેની કમિશન કહાવવા આજ્ઞા આપવામાં આવી. હોડકરે પ્રતાપમગડ નામના સ્થાનના રહેતા હતા. અંગ્રેજ સેનાના આગ્રમની ખબર મેળવી તેમને તેજ વખતે પોતાનું સ્થાન છોડી અંગ્રેજ નદીની પાંચે આવી પહોંચ્યા. તેમને નેન્સનના હુકમથી પચાસ માર્કેડ

છે છે વાવણી નાખીને પડ્યા. અંગ્રેજ સેનાપતિ શત્રુને અસાનકે નિકટ આવવાની ખબર સાંભળી, સમીપમાંજ મુકુંદર નામના એક પહાડી ઘાટ તરફ જવા લાગ્યો.

શ્રોત્રના ઇતિહાસમાં સેનાપતિ જેનોદને પોતાની રસીલી લે-ખિનીથી 'દશ સહસ્રતું પ્રત્યાવર્તન' મુંદર રીતે લખ્યું છે. આ પ્રત્યા-વર્તનની કથા આજપર્યંત અટકી વીરતા, અવિચલ ઉત્સાહ અને અઢોધિક દૃઢ નિશ્ચયનો પરિચય આપી રહી છે. જે ભારતવાર્ષમાં એકાદ જેનોદન દોન તેા મેન્સનના પાછા આવવાની કથા પણ તેજે એવીજ મુંદર રીતે લખી દોત. મેન્સન જે રસ્તે પાછો ફરતો તે રસ્તાને નિષ્કંટક રાખવાને માટે એક ભારતીય વીર આત્મતોગની કેવી પરાક્રામ બનાવી હતી તથા લયાનક શત્રુની સામે બહાદુરીથી પ્રતિજ્ઞાનું કેવી રીતે પાલન કર્યું હતું, તેનું વર્ણન તેજે મુંદર રીતે કર્યું હોત. આ વીરપુરુષ પુણ્યબૃગિ દરવતીના રાજપૂતોના સ્વામી અમરસિંહ હતા. અમરસિંહ વીરતાની તેજસ્વી મૂર્તિ તથા આત્મભોગ અને મિત્રતાના અપૂર્વ દર્શાવતરૂપ હતા. તેઓ વધનથી બંધાઈ અંગ્રેજો માટે પ્રાણાર્પણ કરવા તૈયાર થયા.

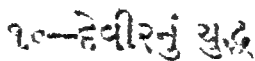
સેનાપતિ મેન્સન પાછળ હતી મુકુંદરના ઘાટ તરફ આવવા લાગ્યો, તેનો માર્ગ નિષ્કંટક રાખવાને માટે અમરસિંહ પોતાના હાથ નીચેના રાજપૂતોને લઈને ત્યાં ગયા હતા. મેન્સને અમરસિંહ-ને એવી બહામણ ફરી હતી કે, શત્રુઓ આવે તો તેને ઘેરી લેવા અને આગળ વધવા દેવા નહિ અમરસિંહે આ વાતની હા પાડી અને પ્રાણ જતાં સુધી પણ મેન્સનના શત્રુઓને રોકી રાખવાને માટે ઉઘાટ થયા એક પીપ્પલી નામક ગામની પાસે અમરર નામની નદી વહે છે અમરસિંહ આ નદીના ઉત્તર તરફના તટપર જઈને ઘોડાપત્થી નીચે ઉતરી પડ્યા અને એક સહસ્ર મિનિટોને લઈને નિર્ગંધપૂર્વક શત્રુઓના માર્ગ કેડીને ઉભા રહ્યા. ઘોડા વખતમા ગદ નબ્ત હોઈકેનાં મેન. જ વી પહેલવી જેનજેતામાં અમરસિંહના નરકથી ને સેનાપતિ જે. રીઓનો વરસાદ વરસવા કાન્ય ને પાંખાના માંથી ઘણા શત્રુઓ મરણ પામ્યા; પરંતુ તેઓ હંર અનનિહની છેક નિકટ આ ના પહોંચ્યા અને તેમનાપર આગીળા છે દવા હ ન્યા અમરસિંહના કપ વપર અને તેમના દ્વંદવની અગાઉ બહુપર જે. રીઓ લગી અમરસિંહ કૃમિરૂપે પડ્યા, પડ ને પાંડી વાતના તેઓ શુદ્ધિમા ને ન્યા તેઓ દુન ઉભા થઈ

હાથમાં તલવાર ગ્રહણ કરી પોતાના માણસોને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. અમરસિંહને ઉપર જણાવેલી બે જગાએ ભારે ચોટ લાગી હતી; પરંતુ તેમના મુખમંડળપર દુઃખનો ભાવ જરા પણ જણાતો નહોતો. તેમનાં ક્રોધાન્વિત નેત્રમાં ભયનાં અને તેમના વિશાળ લલાટપર ચિંતાનાં ચિહ્ન જણાતાં નહોતાં. ધાયલ થયેલા અમરસિંહ પોતાના હાથમાં તલવાર પકડી શત્રુના તરફ તે તલવાર ચલાવતા હતા અને એ રીતે પોતાનાં માણસોને ઉત્સાહિત કરતા હતા. તેમના શરીરમાંથી રક્તની ધારા અવિશ્રાંત વાહતી હતી. આથી તેઓ નિસ્તેજ થવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તેઓ શત્રુસેના તરફ તલવાર ઉગામતા ઉગામતા પરલોકવાસી થઈ ગયા. તેમના સાડી-ચારસે માણસો તેમની પાસે ઉભા રહી પ્રાણહીન અને ધાયલ થયા. અધિક હાનિ થવાને લીધે શત્રુઓ આગળ જઈ શક્યા નહિ. મુકુંદરનો ઘાટ નિષ્કંટક રહ્યો અને સેનાપતિ મેન્સન અમરસિંહના પરાક્રમથી સુરક્ષિત રહ્યો.

અમરસિંહે જે સ્થળે પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો હતો, તે સ્થળે આજે માટીના એક સાધારણ ચોતરા સિવાય અન્ય કોઈ પણ સ્મૃતિચિહ્ન નથી. હરવતીના શ્રેષ્ઠ હરવંશી રાજપૂતના આત્મ-ત્યાગની ભૂમિ આ પ્રકારે સૂની પડી છે. આ રાજપૂત વીરપ્રતિ કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને ખાતર તે ભૂમિપર એક અતિ ઉચ્ચ, પરમ સુંદર કીર્તિ સ્તંભ બાંધાવેો જોઈતો હતો.

કંઈ વીરમયુકત કાચ્યો લલકારીને મોઢાઓને ઉરકેરે છે. ઉભય દલ સમસ્તંગીનથી પ્રેરણને જિત્ત જિત્ત માગોથી આગળ દૂર કરવા લાગ્યાં. ખાતકાગ્રમાં શક્તાવન લોકો કિલ્લા પાસે જઈ પહોંચ્યા. યતુઓ અગ્રાશસ્ત્રથી અજિજન નહોતા; પરંતુ રાજપૂતોના આગમનની ખબર સાંભળી તેઓ મુસલમાન થઈ કિલ્લાના કોટપર ચડી ગયા. રાજપૂતોએ મહાવેગથી કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું. મુગલસેના પણ હતાપૂર્વક રાજપૂતોની સામે ટક્કર ઝીંકવા લાગી. ચંદાવત લોકો પણ કિલ્લા તરફ ભેસભેર ચાલ્યા આવતા હતા. ચંદાવતો કિલ્લાપર ચડવાને માટે પોતાની સાથે કેટલીક સીડીઓ લઈ આજ્ઞા હતા. શક્તાવનોની પાસે સીડીઓ હતી નહિ. આથી તેઓ કિલ્લાના દારને તોડીને હરિકેની પહેલાં કિલ્લામાં પ્રવેશવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. યતુઓના ઈંડેલા ગોળાથી ચંદાવતોનો સરદાર મરણ પામ્યો. મુગલસેના બન્ને દલોને રોકતી હતી; પરંતુ શક્તાવત વીરોનો તેજસ્વી સરદાર તેનાથી દળાયો નહિ. તે જે કાશીપર બેઠો હતો તે કાશીને દરવાજો તોડવાને આગળ કર્યો. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે દરવાજાની સાથે અણીવાળા ખીલા જડેલા હતા. આથી કાશીની મહેનત વૃથા ગઈ. સાદશ્ચિક શક્તાવન સરદાર આ બેઠને કાશીપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને ધીરતાપૂર્વક ખીલાની તીક્ષ્ણ ધાર આગળ ઉભા રહીને માવતને કાશી પાસે ટક્કર મરાવવાની આજ્ઞા કરી. માવતે પોતાના સરદારની આજ્ઞા પાળી. કાશીએ ખીલાવાળા દારની અટોચડ ઉભા રહેલા શક્તાવત સરદારની પીઠપર ટક્કર મારી હાથને ફાક દઇને ઉઘાડી નાખ્યું. રાજપૂત સરદારે પોતાના દગની ઉભમતા શિલ્પ કરવાને માટે ધીરતાસહિત તીક્ષ્ણ અણીવાળા ખીલાને પોતાના શરીરમાં પ્રવેશવા દઈ પરલોકવાસ કર્યો. આ રાજપૂત વીરની અશ્વ દીર્ઘિ એ રાજપૂતાનાની ભૂમિને પરમ-પવિત્ર કરી મૂકી પોતાના સરદારનું મરણ થતાં શક્તાવતો દારમાં પેરી જઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પેલી તરફ ચંદાવતોનો સરદાર મરણ પામ્યો હતો, તોપણ એક આદશ્ચિક વીરે તે દળનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું અને તે પોતાના સરદારના મૃતશરીરને પોતાની પીઠપર બાંધી તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી યતુઓનો વધ કરતો કરતો તે વેગપૂર્વક આગળ ધસ્યો અને પોતાના સરદારના શબને કિલ્લાની અંદર નાખીને ગર્જનાસહિત બ્રાહ્મ્યો—“ચંદાવતો અંતલના કિલ્લામાં પ્રથમ પ્રવેશ્યા છે, માટે તેઓ સેનાના અગ્રણી છે.”

[illegible]

નેક તારાઓ હજી પોતાનો અખંડ પ્રકાશ ફેંક્યાજ કરતા હતા. પ્રતાપસિંહના મરણ પછી પણ સ્વાધીનતાના સાચા ભક્ત વીર રાજપૂતો પોતાની વીરતાનો પ્રકાશ પ્રસરાવી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના ગૌરવમાં ન્યૂનતા આણી નહોતી; તેમણે અન્માન તથા અપમાનમાં રાજ રહેવાની નીતિ સ્વીકારી નહોતી. હજી તેમની સાહસિકતા અને તેમની વીરતા અટલ રહી હતી. તેઓ પ્રતાપસિંહના મહામંત્રથી ઉત્તેજિત થઈને પોતાના દેશની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવા માટે મુગલ સૈનિકો સામે અટલ ગિરિરાજની પેઠે ઉભા થયા.

મેવાડના ઇતિહાસમાં ઇસ્વીસન ૧૬૦૮ નું એ પવિત્ર વર્ષ ચિરસ્મરણીય થઈ રહેશે. આ વર્ષમાં મેવાડના અસંખ્ય રાજપૂતોએ સ્વાધીનતાને માટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરી દીધા હતા અને અમરસિંહ તો મુગલ પાદશાહની આધીનતા સ્વીકારવાને તત્પર થઈ ગયા હતા; પરંતુ મેવાડના રાજપૂત વીરોએ અમરસિંહને તેમ ન કરવા દેતાં પોતાની પ્રાચીન મહાપ્રાણતાનો પરિચય કરાવ્યો. સાહસિક ચંદાવત કુત્સતિલકે, મરણસમયે પ્રતાપસિંહે આપેલા ઉપદેશ અનુસાર આ પવિત્ર વર્ષમાં પોતાના દેશબાંધવોને ઉત્તેજિત કર્યા. અમરસિંહ પોતાના ન્તિળાંધુઓની અપૂર્વ તેજસ્વિતા જોઈને મુગલ પાદશાહને આધીન થવાની પોતાની ઇચ્છા માટે અનુતાપ કરી પવિત્ર કુળનું ગૌરવ રક્ષવા તત્પર થયા.

ઈ. સ. ૧૬૦૮માં દેવીર નામક સ્થાનપર મુગલોની સાથે રાજપૂતોને યુદ્ધ થયું. આ સ્થાનપર મુગલો આવ્યા, એટલે રાજપૂત વીરોએ તેમનાપર આક્રમણ કર્યું. ઘણી વાર સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. બહુ સમય સુધી રાજપૂત લોકોએ આ સ્થાનપર પહોંચી સમ અડગ ખડા રહી અલૌકિક વીરતાનો પરિચય કરાવ્યો. આંતે મુગલો હારી ગયા. દેવીરના યુદ્ધમાં રાજપૂતોની વિજયપતાકા અનંત આકાશમાં ફરકવા લાગી અને તેણે રાજસ્થાનનો મહિમા પ્રકાશિત કર્યો.

રાણા અમરસિંહના કાકા કર્ણના પરાક્રમથી આ યુદ્ધમાં રાજપૂતોનો વિજય થયો હતો. એ વીર પુરુષોનાં સંતાનો અद्याપિ કર્ણવત નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. સાહસિક કર્ણના પરાક્રમથી વીર ભૂમિએ એક સમયે એવી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી કે બાહુબળના અભિમાની મુગલો તે સમયે આ વીર પુરુષોની વીરતાથી હાર ખાઈ, ગલરાઈને રાજપૂતોની સાથે સંધિ કરવાને તત્પર થયા હતા.

૧૧-ખીરખલ

ઇ. સ. ૧૫૫૬માં જ્યારે અકબરશાહ દિલ્હીના તખ્તપર બેઠો, ત્યારે ભારતવર્ષનો ઘણો ભાગ દિલ્હીશ્વરના અધિકાર નીચે આવ્યો હતો. મુગલોની વિજયિની શક્તિ જ્યારે ધીમે ધીમે ચારે તરફ ફેલાઈ રહી હતી, તે વખતે એક ભાટ ગધુર કવિતા ગાતો ગાતો ચમુના નદીના તટપર આવેલા કાલપી નગરથી આસીને દિલ્હીશ્વરની સમક્ષ આવી ઉભો રહ્યો. મુકેંઠ ધરાવનાર ભાટનું મનોહર સંગીત સાંભળીને દિલ્હીનો પાદશાહ અતિ પ્રસન્ન થયો. ધીમે ધીમે દિલ્હીમાં આ ભાટની કવિતાની પ્રશંસા થવા લાગી અને તેની દીર્ઘિ' ચારે તરફ પ્રસરવા લાગી. ભાટે મનમોહક કવિતાઓ રચવાથી તે દિલ્હીનેવાસીઓનો પ્રીતિપાત્ર બની ગયો. બાદશાહે પણ તેની કાવ્યશક્તિની કદર કરી તેને 'કવિરાય'ની ઉપાધિ આપી ચોતાની પાસે રાખ્યો.

આ પ્રમાણે કવિરાય બાદશાહનો પ્રેમપાત્ર બનીને દિલ્હીમાં રહેવા લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૫૭૩ ની સાલમાં પુનઃ કવિરાયનો ભાગ્યોદય થયો અને તેને 'ગબ્'ની ઉપાધિ મળી. આ સમયથી ભાટનું પ્રથમ નામ બદલાઈ ગયું. નવા 'રાબ' આ વખતથી 'ખીરખલ' અથવા 'વીરવર'ના નામથી ઝાળખાવા લાગ્યા.

ખીરખલ જાને પ્રાપ્ત્ય હતો. તે જુદેલખંડમાં આવેલા કોઈ શહેરમાં રહેતો હતો. તેનું પ્રથમ નામ મહેશદાસ હતું. કોઈ કોઈ તો એને પ્રાદાણુદાસ કહીને પણ ઓહાવતા હતા.

આ વખતે કામલાના રાજ જયચંદ કે હં કારણથી દિલ્હીમાં બંદીવાન થઈને પડ્યા હતા. બાદશાહે આ રાજાનું રાજ્ય ખીરખલને આપી દેવાના નિશ્ચય કર્યો, તોપણ જયચંદના તેજસ્વી પુત્રે બાદશાહને નમન કરવાનો અસ્વીકાર કર્યો અને ચોતાના રાજ્યનું સંરક્ષણ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી, પરંતુ તેનો ઉદ્ધોગ નિષ્ફળ નિવડ્યો. અકબરશાહની આજ્ઞાથી પંચબના સુબા દુસેન

કુલીખાને કાંગડાપર આક્રમણ કરી બાદશાહની સત્તા ખેંસાડી; પરંતુ ખીરખલે એ રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી. આથી બાદશાહે તેને કાલીંજરની પાસે એક જગીર આપી અને તેને એક સહસ્ત્ર ઘોડેસ્વારનો નાયક બનાવ્યો.

ભાટ મહેશદાસ આ પ્રમાણે રાજાની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી સહસ્ત્ર માણસોનો નાયક બન્યો, એ શું સાધરણ વાત છે? જે એક વખત ચારણની ગણતરીમાં હતો, અને સંગીતથી જેનો ઉદરનિર્વાહ ચાલતો હતો, તે આ સમયે સહસ્ત્ર માણસોનો ઉપરિ બની કઠિન રાજકાજમાં પોતાની બુદ્ધિની વિલક્ષણતા બતાવી રહ્યો હતો. ખીરખલ બહુધા બાદશાહની પાસેજ રહેતો હતો. જ્યારે બાદશાહે ગુજરાતપર આક્રમણ કર્યું, ત્યારે ખીરખલે તેની સાથે જઈ પોતાની અદ્ભુત રણચાતુરીનો પરિચય કરાવ્યો હતો. કોઈ ઠેકાણે કોઈ અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં તેનો ફેંસલો કરવાનું કાર્ય ખીરખલનેજ સોંપવામાં આવતું હતું. ખીરખલ કામ કરવામાં બહુ કુશળ હતો. તેનામાં પ્રમાદ તો જરા પણ નહોતો. સાહસ, શક્તિ અને તેજસ્વિતાને લીધે તે દરેક કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરતો હતો. એમ કહેવાય છે કે, તેની વાણીના પ્રભાવથી અકબરનો ધર્મ સુદ્ધાં પલટાઈ ગયો હતો અને તે હિંદુધર્મપર બહુ આસ્થા રાખતો હતો.

ઈ. સ. ૧૫૮૬માં અફઘાનોએ બાદશાહની સામે જાંડ ઉઠાવ્યું. તેથી કાબૂલના સેનાપતિ જૈનખાંએ બાદશાહ પાસે સહાયતા માગી. ખીરખલને સેનાપતિ બનાવી બાદશાહે કેટલુંક લશ્કર કાબૂલ મોકલી આપ્યું. યુદ્ધમાં બાદશાહની સેના હાર પામી. અફઘાનોએ ચારે બાજુએ આવેલાં પહાડી સ્થાનોપરથી મોગલ સેનાપર આક્રમણ કરવાથી મોગલ સેના છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ. ખીરખલ અને જૈનખાંએ ઘણી મહેનતે પાછા હટી એક સ્થાનપર સેના સાથે પડાવ નાખ્યો. અફઘાનોએ રાત્રિને સમયે પુનઃ તે સ્થાનપર આક્રમણ કર્યું. આથી બાદશાહી સેનાનો ઘણો મોટો ભાગ દુર્ગમ કષ્ટદાયક પહાડી સ્થાનમાં જઈ પડ્યો. ઘણા માણસોને અફઘાનોએ રહેંસી નાખ્યા; અને તેમાં રાજા ખીરખલ પણ માર્યા ગયા.

ખીરખલના મરણની ખબર સાંભળી અકબરના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. તેના મૃતદેહીરનો પત્તા ન લાગવાથી તેની વ્યાકુલ-

તામાં બમણો વધારો થયો. એમ કહેવાય છે કે, આ ચોક્કસમા-
આર મળતાંની સાથે બાદશાહ મૃત્તિર્હત મર્ય જશે એવી બીકથી
કેઈએ બીરબલના મરજની ખબર આપી નહિ; પણ એમ જણા-
વ્યું કે, બીરબલ સંન્યાસી બનીને ઠાંવડામાં રહે છે. અકબરે આ
વાતપર વિશ્વાસ મૂકી બીરબલને જ્યાં હોય ત્યાંથી ચોધી કાઢવા-
નો હુકમ આપ્યો. અંતે બીરબલનો પત્તો ક્યાંય લાગ્યો નહિ.
૧લી એક વાર એવી વાત ઉઠી હતી કે, બીરબલ કાલિંજરમાં રહે
છે. આ વાત બાદશાહને સાચી લાગી અને બીરબલ છુટે છે
એવો તેનો નિશ્ચય થયો; પણ કાલિંજરમાં ઘણી ચોધ કરાવતાં
જ્યારે બીરબલનો પત્તો લાગ્યો નહિ, ત્યારે બાદશાહ હતાશ
થયો. આ વાતપરથી બીરબલ બાદશાહને કેટલો પ્રિય હતો
તેની પ્રતીતિ થાય છે.

બીરબલને એક લાલ નામનો પુત્ર હતો, પરંતુ તે પિતાના
જેવો શુભવાન નહોતો. તેણે પિતાની સંઘડેલી પુછ ઉઠાવી
લીધી. આખરે મોજશોખથી કંટાળી તેના દિલમાં વેરાગ્ય ઉત્પન્ન
થયો અને તેણે સંન્યાસ લીધો હતો. બીરબલ ક્તેહપુર સીકીમાં
રહેતો હતો. અद्याપિ પણ તે નગરમાં તેનું સ્થાન વિદ્યમાન છે.

૧૨—મહારાષ્ટ્રની મહાશક્તિ—

શિવાજી મહારાજ

જે વખતે મુગલ ણાદશાહી ઉત્પત્તિને શિખરે પહોંચી હતી, ત્યારે ઔરંગઝેબના કઠોર શાસનથી ભારતના ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમભાગોમાં સર્વત્ર લોકોનાં હૃદય લયભીત બની ગયાં હતાં. જ્યારે સ્વાધીનતાના પ્રધાન ઉપાસક અને તેજસ્વી તમા સાહસિક રાજપૂતોમાંના ઘણાખરા મોગલોને આધીન થઈ ગયા હતા, તે સમયે દક્ષિણમાં પશ્ચિમઘાટ નામના પર્વતોથી ઘેરાયેલા પ્રદેશમાં એક મહાશક્તિએ સર્વના હૃદયમાં અતિ વિસ્મયતા ઉત્પન્ન કરી હતી. ધીમે ધીમે ભારતનો અદ્વિતીય પાદશાહ પણ આ શક્તિના પરાક્રમથી કંપી ઉઠ્યો. સમસ્ત ભારતમાં જે મહાશક્તિની હાક વાગી રહી હતી તે શક્તિ કયી ? તે શક્તિ તે ભવાનીના મહાન ઉપાસક શિવાજી મહારાજ !

શિવાજી વીરતાની તેજસ્વી મૂર્તિ અને સ્વતંત્રતાના અદ્વિતીય ઉપાસક હતા. જે સમયે શિવાજી પ્રકટ થયા, તે વખતે ભારતની પ્રાચીન વીરતાનું ઐશ્વર્ય ધીમે ધીમે નષ્ટ થતું જતું હતું. જે લોકો એક વખતે સાહસ અને વીરતાની બાળતમાં સૌથી અગ્રસ્થાને વિરાજતા હતા, જેમણે વીરસમાજમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી અનંત કીર્તિનો સંચય કર્યો હતો, તેમનાંજ સંતાનો ધીમે ધીમે પરાધીનતાની બેડીમાં સજ્જડ જકડાઈ ગયાં; અને તેમણે પોતાની સ્વતંત્રતાને તિલાંજલિ આપીને જાણે વિધર્મીઓની ગુલામગીરી ઉઠાવવી, એ પોતાની જાંઘગીનું પ્રધાન કર્તવ્ય માની લીધું. જે તેજસ્વિતાથી પૃથ્વીરાજ તિરૌરીના યુદ્ધમાં અન્વિત રહી શક્યો, જે તેજસ્વિતાથી સમરસિંહ પોતાના પ્રાણની લેશ પણ પરવા કર્યા વિના ભયંકર રણક્ષેત્રમાં જલ્દીમ શત્રુઓની સામે ખડો રહ્યો હતો અને જે તેજસ્વિતાથી પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રતાપસિંહ ઘણાં વર્ષોસુધી અતુલ સમૃદ્ધિસંપન્ન ણાદશાહની સામે થયો હતો, તે તેજસ્વિતા

સ્વામીનનાનો એમ કાઠ અદ્યય થઈ ગયાં હતાં. અરિ:મરિ: હાંપ નહીં થવાથી પદાર્થમીસાજપૂર્વે દિનપ્રતિદિન નજર પડતા. દત્તા અને મુચ્છમાનોને આપીન થઈ પાતાની દોષનીય ભગતિનું દુષ્ણ ભાગવી રહ્યા હતા. મહારાષ્ટ્રકર્મી શિવાજીને મહારાષ્ટ્રમાંથી કુચંપને દૂર થયો અને એક મહાપ્રજા ઉત્પન્ન કરી તેના પાંચથી અનેક મુચ્છમાનોની દિવમે દિવમે પડની થતી ગઈ તેનેા દિંદુને નમવા લામ્યા.

ભારતવર્ષના નકશામાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમભાગમાં મહારાષ્ટ્ર મનોનું પ્રદેશ પદાર્થથી ભરપૂર રહ્યો છે, તેની ઉત્તરે આગપુત્ર તિ ગંભીર આવથી ઉભો છે; પશ્ચિમદિશાએ અમાધ પ્રમુદ્ધ પાર તરંગો ફેલાવી જઈ જગતની અપૂર્વ લીલા જતાવી રહ્યો, પૂર્વમાં વર્ધા નદી વહે છે અને દક્ષિણમાં ઉંચા નીચા પદાર્થો ઘેરાયેલો પ્રદેશ આવી રહ્યો છે. મહારાષ્ટ્ર દેશ પ્રથમથીજ યદિ-દેવ્યથી વિખૂંપિત છે, તે ૧૦૦,૦૦૦ ચોરસમાઈલના વિસ્તાર-ગો છે, બયાનક સદાદ્રિ પર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ મુખી પડેલો છે, હાડનો ધગોખરો ભાગ લીલાં લીલાં વૃશાથી ચોળી રહ્યો છે, જદમે ભંતમાળાપર પ્રટુનિએ પોતાની ગુંદસ્તાનો અપૂદ બંડાર ભયોં કાય તેવો દેખાવ લાગે છે. નજરે લેવાવિના આ અપૂર્વ શોભા ચાનમાં આવવી મુશ્કેલ છે. પ્રટુનિના અમનોદર પ્રાંતમાં, વિંધના આ દ્વાંદ્યયુક્ત ભાગમાં મહારાજા શિવાજીનો જન્મ થયો હતો.

ઔરંગઝેબ બાદશાહના સમયમાં દક્ષિણનાં અનેક સ્થાનોમાં મુચ્છમાન લોકોની સત્તા હતી. વિંધપુરનો મુચ્છમાન નવાબ ધણી પ્રતાપી હતો. તેને ત્યાં શાહજી નામનો એક ક્ષત્રિય યુવક નોકરી રહ્યો હતો. શાહજી ધીમે ધીમે પોતાની કુશળતાથી નવાબનો એક પ્રધાન કર્મચારી ગણાવા લાગ્યો. તેની વીરતાથી વિંધપુરના નવાબની વિજયપતાકા અનેક સ્થાનોમાં ફરકવા લાગી. શાહજીનું લોભ જીતબાઈ સાથે થયું હતું. તેમનાં બે પુત્રરત્નોમાં મોટાનું નામ ચાંતાજી અને નાનાનું નામ શિવાજી હતું.

ઈ. સ. ૧૬૨૭ ના મે મહીનામાં પૂનાની ઉત્તરે ૫૦ માઈલપર આંધલા શિવનારી નામના કિલ્લામાં શિવાજીનો જન્મ થયો. કિલ્લાની અધિષ્ઠાત્રી શિવાય દેવીના નામપરથી જીતબાઈએ પોતાના પુત્રનું નામ શિવાજી રાખ્યું હતું. શિવાજી પોતાની માતા સાથે બાળપણમાં આજ કિલ્લામાં રહેતો હતો. શિવાજીનો જન્મ થયો

પછી ત્રણ વર્ષે શાહજીએ તુકાળાઈ નામની એક મહારાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સાથે બીજી વાર લગ્ન કર્યું. આથી જીજ્ઞાસા અને શાહજી વચ્ચે વિરોધ પેદા થયો. આ કારણથી શિવાજી છ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધી શાહજીનું મુખ પણ જોવાને શક્તિવાન થયો નહિ. શાહજીએ દાદાજી કોંડદેવ નામના એક દુરદર્શી વૃદ્ધ ગ્રાહ્યજ્ઞને શિવાજી તથા જીજ્ઞાસાની સંભાળ લેવાને અને પૂનાની જાગીરની વ્યવસ્થા કરવાને નીમ્યો હતો. દાદાજી ચતુર અને રાજકાજમાં કુશળ હતા. તેણે જીજ્ઞાસાને માટે પૂનામાં એક મોટો મહેલ બંધાવ્યો હતો ત્યાં દાદાજી કોંડદેવની દેખરેખ હેઠળ શિવાજીનું બાળપણ વ્યતીત થયું.

આ સમયમાં મહારાષ્ટ્રીય લોકો ભણવા-ગણવા તરફ વધારે લક્ષ્ય આપતા નહોતા; માત્ર પુસ્તકોના કીડા અને મંદ તેમજ તેજસ્વિતાહીન વાચાલ પોપટજી બનવા કરતાં વીર પુરુષોને છાજે એવા શૌર્યાદિ ગુણો કેળવવાને તેઓ ઉત્સાહી રહેતા હતા. શિવાજી પોતાની સહી પણ કરી શકતા નહોતા; પણ તીર ચલાવવામાં, ખરેખરી મારવામાં અને તલવાર વાપરવામાં અદ્વિતીય ચાતુરી ધરાવતા હતા. મહારાષ્ટ્રના ઘોડાઓ પર સ્વારી કરવામાં તે ઘણા કુશળ ગણાતા હતા. તેમની ઘોડા ચલાવવાની ચતુરાઈ જોઈને પ્રેક્ષકો ઘણા પ્રસન્ન થતા હતા. દાદાજીએ શિવાજીને પોતાના ધર્મમાં ચુસ્ત બનાવવાને માટે બહુ ધ્યાન આપ્યું હતું. આખરે તેનું પરિણામ પણ બહુ સારું આવ્યું. શિવાજી હિંદુધર્માનુસાર કાર્ય કરવામાં જ પ્રવૃત્ત રહેતા હતા. તે ઘણા ધ્યાનથી હિંદુધર્મની કથાઓ સાંભળતા હતા. રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવતની કથા સાંભળવામાં તેમને બહુ આનંદ મળતો હતો. બાળપણથીજ કથા સાંભળવામાં તે બહુ શ્રદ્ધાવંત હતા. હિંદુધર્મ પર આવી અગ્રણ્ય આસ્થા અને હિંદુધર્માનુસાર વર્તવામાં તેમને શ્રદ્ધા હોવાથી તેમણે હિંદુધર્મનું મારવ રાખવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી. તેમની આ પ્રતિજ્ઞા અનેક વિદ્વો અને અનેક વિપત્તિઓ આવી પડવા છતાંયે ચલિત થઈ નહિ. શિવાજીએ અંતકાળપર્યંત નિર્ભયતાથી અને અવિચલ ચિત્તથી આ શુભ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું હતું.

રામાયણ અને મહાભારતની વીરતાભરી કથાઓ સાંભળવાથી શિવાજીના ચિત્તમાં વીરરસ ઉભરાઈ આવ્યો, સ્વાભાવિક સાહસિ-
તામાં વૃદ્ધિ થવા લાગી. સ્વચ્છતિપ્રેમ અને દેશહિતેષિતા તેના મનમાં મજબૂત બનવા લાગી. શિવાજીએ મોગલોની બાદશાહી

હી હિંદુ સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તે-
જે ધર્મોપ મુસલમાનોના અસહ્ય જીવનકાળમાં હિંદુધર્મની
હાથકિતને પ્રકાશિત કરવાનો મહાપ્રયાસ કર્યો હતો. તેમની
તિલા નિષ્ક્રમ નીવડી નહિ. જે સમયે બાદશાહ ઝોરગઝેખના
તાપથી પ્રાયઃ સમસ્ત ભારતવર્ષ ઢાંધી રહ્યો હતો, તે સમયે શિ-
વાજીએ પોતાના બાહુબળને પ્રતાપે દર્શિયુમાં. હિંદુસામ્રાજ્યની
ધાપના કરી હતી. સ્વાધીનતાના સજા વીરશિરોમણિ શિવાજીની
મહોક્તિ વીરતાથી વિજયી મુસલમાનોનો વિજયિની શક્તિ નષ્ટ
વા લાગી. ઘણો વખત વહી ગયા પછી યુનઃ એક વાર હિંદુ લોકો-
ની પ્રતિજ્ઞા તેમની પવિત્ર ભૂમિમાં વધવા લાગી.

શિવાજી પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માવઢી લોકોને બહુ વ્હાલતા
હતા. આ લોકોના ચહેરા ખૂબસુરત નહેતા; પણ મુદકાર્ય કરવામાં
ચતુર, સાહસિક અને દૃઢપ્રનિર હતા. શિવાજીએ આ લોકોના
ભરોસાપર અનેક સ્થાનોપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી હતી. તે
હમેશાં કહેવા કે, હું મુસલમાનોને જીતીને સ્વતંત્ર રાજા બનીશ.

તરુણ વીરપુરુષનાં આ વાક્યો નિષ્ક્રમ થયાં નહિ. શિવાજીએ
મુસલમાનોને પરાજિત કરી સ્વતંત્ર હિંદુસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી.

સોળ વર્ષની ઉંમરે શિવાજી એવા સાહસિક અને તેમજી
બની ગયા હતા કે પોટેસ્વાર સેનાની સાથે તે સદા સર્વદા પહા-
ડોપર ધૂમતા હતા. આમ કરવાથી પોતાના દેશના દુર્ગમ પહા-
ડોના સર્વ ભાગો તેમના ધ્યાનમાં આવી ગયા હતા. મહારાષ્ટ્ર
દેશમાં અનેક પહાડી કિલ્લાઓ હતા. શિવાજીએ પોતાની ચતુ-
રાઈથી આ કિલ્લામાંના ધણાખરા પોતાને હસ્તગત કરી લીધા
હતા. આ ધણા કિલ્લાઓ વિજયપુરના નવાબના તાબામાં હતા.
આથી વિજયપુરનો નવાબ શિવાજીનો યત્ન બની ગયો. અદ્વૈત-
માન વિજયપુરની સેનાને સરદાર ચમ્પે શિવાજીની સાથે યુદ્ધ
કરવા આજ્યો. તેજે માર્ગમાં હિંદુ તીર્થોને અપવિત્ર કરવામાં
અને હિંદુ દેવમંદિરોને તોડવામાં કરી ક્વાશ નખી નહિ. આ
વખતે શિવાજી રાયગડના કિલ્લામાં રહેતા હતા. તેમણે હિંદુ-
ઓને સહેલા અપમાનનો બદલો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સેના
એકઠી કરી તેજે પોતાની માથાને દંડવત્ પ્રણામ કરી પ્રતાપગદ
વરદ પ્રયાણ કરવા માડ્યું. તેમની સંદેશસિદ્ધિમાં કોઈ પ્રકારનું
વિખા આડું આજ્યું નહિ. મુજ સમય આવી ગયો. શિવાજીએ

પોતાની મહત્તા સ્થાપિત કરવાને અપૂર્વ અતુરાર્થથી અશ્વઝુલ
 ખાનની સામે થવાની તૈયારી કરવા માંડી. જંગલમય દુર્ગમ
 પહાડી માર્ગોમાં સેનાને લઇને કુચ કરવાનું કાર્ય કેટલું કઠિન
 છે, એ અશ્વઝુલખાન સારી પેઠે જાણતો હતો. આથી તેણે શિવાજીને
 સુક્તિ લડાવી વશ કરી લેવા માટે ગોપીનાથ પંત નામના એક
 મહારાષ્ટ્રીય ગ્રાહ્યણને શિવાજીની પાસે પ્રતાપગઢ મોકલ્યો.
 ગોપીનાથ કિલ્લાની નજીકના ગામમાં પહોંચતાં, તેણે શિવાજીને
 જાણ કરી એટલે તે આવીને તેને મળ્યા. ગોપીનાથે ધીરતાથી
 શિવાજીને કહ્યું કે “શાહજીની સાથે અશ્વઝુલખાનને ગાઢી મિત્રતા
 છે; તેથી તે પોતાના મિત્રના પુત્રને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ દેવા
 ઈચ્છતો નથી, તે આપની સાથે શત્રુતા કરવા માગતો નથી; પણ
 એક જાગીર બક્ષીસ આપવા ઇચ્છે છે. શિવાજીએ સૌજન્ય અને
 વિનયની સાથે અશ્વઝુલખાનના હૃતને જવાબ આપ્યો કે “એક
 જાગીર મળવાથી મને ઘણું આનંદ થશે. હું તો માત્ર વિજયપુરના
 નવાળનો એક રંક સેવક છું.” હૃતે શિવાજીની આવી નમ્રતા
 જોઈને પોતાનો સંતોષ જાહેર કર્યો. પછી શિવાજીએ ગોપીનાથ-
 ને રહેવાને માટે એક જૂદો મુકામ આપ્યો અને તેની સાથેના
 માણસોને માટે જૂદો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો. એક દિવસે ઘોર
 અંધારી અર્ધરાત્રે શિવાજી ગોપીનાથ પંતના મુકામ પર પહોંચ્યા
 અને તેને જણાવ્યું કે “મેં હિંદુધર્મ અને હિંદુજાતિના ગૌરવ-
 નું રક્ષણ કરવાને માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. ગૌગ્રાહ્યણની રક્ષા
 કરવી, પવિત્ર દેવમંદિરોનું અપમાન કરનારને ઉચિત દંડ આપવો
 અને હિંદુધર્મના વિરોધીઓની શક્તિનું તાડન કરવું, એવી મારી
 પ્રબળ ઇચ્છા છે. હું ભવાનીની આજ્ઞાથી આ પવિત્ર કાર્યની
 સાધના કરવા માટે ઉદ્યુક્ત થયો છું. આપ ગ્રાહ્યણ છો, તેથી
 આપને હર પ્રકારની સહાયતા આપવી, એ મારું પરમ કર્તવ્ય છે.
 મને આશા છે કે, આપણા દેશના ગ્રાહ્યણોની સાથે હું પરમ સુખથી
 મારો સમય વ્યતીત કરી શકીશ.” શિવાજીએ ધીર ગંભીર
 ભાવથી આટલા શબ્દો કહી ગોપીનાથને એક ગામ ઇનામમાં
 આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. ગોપીનાથ આ તરુણ હિંદુવીરનું
 અસીમ સાહસ, અલૌકિક ભક્તિ અને ઉજ્જવળ સ્વદેશભક્તિ
 જોઈને દંગ થઈ ગયો અને તેના સુખમાંથી શિવાજીને પ્રતિક્ષણ
 થઈ પડે એવી એક પણ વાત નીકળી નહિ. તેણે ધીરતાથી શિવાજી-

કાયમાં પોતાનાથી જનની સદાયના આપવાની કૃત્યના આપી
જને પ્રતિજ્ઞા કરી કે “જ્યાંમુખી માન જીવમાં જીવે, ત્યાંમુખી
આપની વિરુદ્ધ કોઈ પણ આચરણ કરીશ નહિ.” શિવાજીનો આજ્ઞા
સફળ થઈ. જો પીનાથ શિવાજીનો હિંમત, રવેશભગિન અને વાજ
આતુરીથી મોદિત થઈને તેના મુખ્ય કારભારીઓની કક્ષામાં આવ્યો.

પછી શિવાજીએ કૃષ્ણાજી બાસ્કર નામક એક વિદ્યામુ કમ.
બાદીને અનેક પ્રકારની ભેટ-સેનાદો આપી જો પીનાથની સાથે
અફઝલખાનની પાસે મોકલી આપ્યો. કૃષ્ણાજીએ વિંભપુરના
સેનાપતિની પાસે જઈને કહ્યું કે “શિવાજી આપની સાથે મેંત્રી
રાખવાને ખુશી છે. વિંભપુરના નવાબ સાથે વિરોધ કરવાની તેની
ઇચ્છા નથી.” આ વાત સાંભળી અફઝલખાન પ્રસન્ન થઈ ગયો
અને જો પીનાથની સંમતિથી શિવાજીનો મુદ્દાકાત લેવાને પોતાની
ખુશી દેખાડી. પ્રતાપગઢના કિરવાની નીચે એક સ્થાન પર શિવાજી
અને અફઝલખાનનો મેળાંપ કરવાનો હરાવ થયો. શિવાજીએ
અફઝલખાનનો આવવાનો માર્ગ ઘેરાઈ વૃક્ષો કપાવીને રવચ્છ
બનાવી દીધો; પરંતુ બાદીનો ભાગ તો જેવો ને તેવોજ રહ્યો.
શિવાજીએ આશ્પાસની ઝાડીમાં પોતાનાં માણસો છુપાવી રાખ્યાં,
મૂર્ખાં વિંભપુરો સૈનિકોને આ વાતનો ભેદ જરા પણ સમજાયો
નહિ. અફઝલખાનની સાથે પંદરસો માણસો આવ્યાં હતાં; પરંતુ
પંત બહાદુરે તેને એવા અવગા પાટા બંધાવ્યા કે ‘બધાં માણસો
સાથે લેવાથી શિવાજીના મનમાં દગદગો પેદા થશે; માટે આ
માણસોને ઘોડે દૂર રાખવાં જોઈશે.’ મૂર્ખાંના સરદાર પણ મૂર્ખજ
હોય છે. અફઝલખાને પંતના અભિપ્રાય પ્રમાણે અગદ દ્યો અને
પોતાની સાથે ફક્ત એક શસ્ત્રધારી અનુચર લઈ પાલખીમાં બેસીને
મેળાપસ્થાન પર જઈ પહોંચ્યો. બીજે દિવસે શિવાજી પણ હરાવેલા
બખતે અને હરાવેલા સ્થાને અફઝલખાનને મળવાને આવ્યા. અફ-
ઝલખાને એક મોટો વજ્રો પહેર્યો હતો અને કમરમાંથી તલવાર
લટકતી હતી. અહીંયાં શિવાજી પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય સાધવાને
ઉદ્યત થઈ ગયા. શિવાજીનું શરીર લોહજખ્ખરથી સજ્જિત હતું
અને ગળ્ખરમાં ત્રિશુલ તથા હવાધનખ વિરાજમાન હતાં. અન્ધને
ખબર ન પડે એવી રીતે તેણે બખ્ખતરની ઉપર સુવરાહ અંગરખો

ત્રિશુલો ત્રિશુલો જેવો તીરછો દોષ છે અને વાધનખ
વાધના નખના આકારનો દોષ છે.

પહેર્યો હતો. આ પ્રકારે સુસજ્જિત થઈ શિવાજી ધીમે ધીમે કિલ્લાપરથી ઉતરી યથોચિત નમ્રતાથી પ્રણામ કરતો કરતો અફઝુલખાનની સમીપ આવી પહોંચ્યો. અફઝુલખાનની માફક તેન સાથે પણ એક શસ્ત્રધારી સેવક હતો. ઉચિત રીતે પ્રણામ કય પછી શિષ્ટાચાર પ્રમાણે ખન્ને જણ છાતીસરસા લેટ્યા, એટલે તરત જ અફઝુલખાન એકદમ ઘરાડી ઉઠ્યો કે “ભયંકર વિશ્વાસઘાત ઘોર વિશ્વાસઘાત !” શિવાજીએ આલિંગન કરતી વખતે પોતાને વાઘનખ અફઝુલખાનના પેટમાં ખોસી દીધો હતો. અત્યંત પીડાથી વ્યથિત થઈ અફઝુલખાને શિવાજીના ઉપર તલવાર ચલાવી; પરંતુ શિવાજીના શરીર ઉપર ખખ્તર હોવાથી તેને લેશ પણ ઇજા થઈ નહિ. આ ઘટના પળભરમાં ખની ગઈ. એક ક્ષણમાં શિવાજીએ શસ્ત્ર ચલાવી અફઝુલખાનને ભૂમિપર લોટતો કર્યો. અફઝુલખાનનો સેવક આ દેખાવ જોઈ તટસ્થ રહી શક્યો નહિ. તે અટલ ધીરતા અને ભારે સાહસ જોડીને તેના માલીકની હત્યા કરનારપર વેર લેવાના વિચારે આગળ ધાયો અને શિવાજીની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેણે સારી ઝહાઝરી દેખાડી, પણ તે થોડી વારમાં મુઠકું થઈને જમીનપર પડ્યો. આ સમયે પાઠખી-વાળાઓ અફઝુલખાનના મૃત શરીરને લઈને નાસી જવાની તૈયારી કરતા હતા; પરંતુ તેમની ગતિ તરતજ રોકવામાં આવી. શિવાજીનાં કેટલાંક માણસોએ એકાએક આવીને અફઝુલખાનનું મસ્તક કાપી લીધું. મહારાજ તરફનો ઈસારો થતાંજ માવડી લોકોએ જંગલમાંથી એકદમ નીકળી અફઝુલખાનની સેનાને ચારે તરફથી ઘેરી લીધી. મુસલમાની સેના માવડીઓના પરા-ક્રમ આગળ હતાશ ખની અને છિન્નભિન્ન થઈ આમતેમ નાસવા લાગી. શિવાજીનો વિજય થવાથી સમસ્ત મહારાષ્ટ્રમાં તેની દિવ્ય કીર્તિ પ્રસરી ગઈ અને થોડા વખતમાં તેની પાસે પુખ્ત માણસો તથા અતુલ સંપત્તિ એકઠી થઈ ગઈ.

જે માણસો સરલ હૃદયના છે, જીંદગીના હરેક કાર્યમાં જેણે સરળતાજ વાપરી છે, તેઓ શિવાજીના આ કાર્યને ઘોર વિશ્વાસઘાતી અને મહાપાતકી કહીને શિવાજીને નિંદે છે; પરંતુ જે માણસ દુર્દાન્ત યત્રુનો પરાજય કરીને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાને ઉદ્વૃક્ત થાય છે, દેશદ્રોહીઓથી વસાયેલા દેશમાં જાતીય સ્વતંત્રતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાને માટે જે

પરિશ્રમ કરે છે, તેઓ આ વિષય તરફ અન્ય દૃષ્ટિથી જ નોંધે. મુમુક્ષુમાનોની આલાપીથી ભારતવર્ષની સ્વતંત્રતા નાથ થઈ હતી. જે વખતે મહાવીર પૃથ્વીરાજ પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાને માટે એક મોટી સેના લઈને દખ્ખતી નદીને કિનારે પહોંચ્યો, તે વખતે શાહુજીની ચોરી તેની અઘોષિક તેજસ્વિતા અને પ્રચંડ સેના જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયો હતો. જો શાહુજીની પોતાની આલાપી વાપરી રાત્રિને રાત્રે હિંદુસેના પર શુપ્તશુપ્ત આક્રમણ ન કરત તો પૃથ્વીરાજનું એકાએક પતન થાત નહિ અને ભારતની સ્વતંત્રતાનો એકદમ નાશ થાત નહિ, જેમણે આવી આલાપી કરીને ભારતમાં પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી, તેમની સાથે તેથીજ આલાપી વાપર્યાશિવાય કાચું સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ. શિવાજી આ વાત સારી પેઠે સમજતા હતા. તેમને સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે, આલાપીની સામે આલાપી કયાં વગર શત્રુની સત્તા તોડીને હિંદુસામ્રાજ્યની રચાવના કરી શકાવાની નથી. જેમણે બીજાઓની સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો, તેમની સાથે સગ્ગ વ્યવહાર કરવાથી કાચુંની સિદ્ધિ કરી પણ થઈ શકશે નહિ, એવું શિશુજી શિવાજીને બાળપણથીજ મળ્યું હતું.

જો શિવાજી હુધિયાર અને અખતગમ્બહિત ન આવત તો તે સહેજાઈથી અફઝુલખાનના તાબામાં આવી જત. હાંતો તે બાંદીવાન થઈને વિજયપુર જાત અથવા તો અફઝુલખાનની તરવારથી તેનું મસ્તક ધડથી જુદું થઈ જાત. આ વિચાર કરતાં શિવાજીની ચાતુરી સર્વ પ્રકારે કાચુંઆધક થઈ છે. જે માણસ સ્વદેશક્ષિ-તેવિનાના આવેશમાં આવી દુર્હાંત અને આલાપક શત્રુઓના અત્યાચારનો ગતિને રોકવાનો ઉપાય કરવાઈએ છે, તેમની દૃષ્ટિમાં શિવાજીનું આ કાચું નિંદનીય નથી, પરંતુ આદર્શીય છે.

મહાદિ પર્વતની પશ્ચિમદિશામાં સમુદ્રના કિનારામુખી આવેલી જમીનને દોરણ પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. વિજયપુરની મેનાનો પરાજય થયા પછી દોરણ દેશનો ઘણો ભાગ શિવાજીના તાબામાં આવ્યો ગયો. ઉપલી થટના બન્યા પછી શિવાજી દોરણ દેશમાં અલેકા પન્દારગઢ લેવાને ઉઠ્યા થયા આ કિલ્લો વિજયપુર નવાબના કબજામાં હતો અને દુલેઘ રજુને હોતો. શિવજીને પન્દારગઢ ૧૭૧૧માં પણ અપૂર્વ શત્રુની વાપરો હતો તેમજ ૫ તાબા કેટલોક મુખ્ય મુખ્ય સંદર્ભના સાથે દુનિયાનું જગતો

કર્મો. તેટલીજ કૃત્રિમતાથી પેલા સરદારો અસંતુષ્ટ થઇને પોતાની સાથે આઠસો માણસો લઇને પન્ડાળગઢના સુખાની પાસે પહોંચ્યા. આ સુખો પેલા સરદારોની આલાષી સમજી શક્યો નહિ. શિવાજીની સાથે ખરો ઝગડો થયો છે એવું માની તેણે પેલા સરદારોને ઘણી પ્રસન્નતાથી પોતાની નોકરીમાં રાખ્યા. આ તરફ શિવાજી શીઘ્ર પોતાની સેના લઇને પન્ડાળના કિલ્લાપર આવી આગ્યા. કિલ્લાના ડોટ પાસે ઘણાં ઉંચાં વૃક્ષો આવી રહ્યા હતાં. શિવાજીના જે સરદારો કિલ્લામાં રહ્યા હતા, તેઓ એક રાતના શિવાજીને તમા તેમના સેવકોને પેલાં વૃક્ષોની મદદથી ગુપ્ત રીતે કિલ્લામાં લઇ ગયા અને કિલ્લાનું દાર જોડી દીધું. બસ, પછી શું થયું ? સરદારોથી શિવાજીનો અધિકાર કિલ્લાપર થોસી ગયો.

આવી રીતે તરંવાર જય મળતાથી શિવાજીની શક્તિ અને નેપથ્યિનેટલી વધી ગઇ કે અનેક સ્થળોએથી હિંદુસોનિકો આવીને તેમના મિત્રમાં સેવા લાગ્યા. અને સેના વધવાથી શિવાજી પણ અત્યંત કૌતુહલ થઈ પોતાના લાગ્યા. તેમની ઘાટેશ્વાર સેના સુસજ્જમાન નવાબના મુકદ્દમાં ધાર પાડવા લાગી અને લૂંટવા લાગી. તેમનાં હથેલી માલદાર અને વીંગા થયાંજ વધી પડ્યાં. અને કેમેકમે ઠેકે વિજયપુર નજરન. હિંદુની નજીક જઇ લૂંટ ચલાવવા લાગ્યા.

વિજયપુરના નવાબને મરાઠાઓની આટલી ણધી ધૃષ્ટતા જોઈ પોતે નેશ આગ્યે. તેણે પોતાની ગતિનો સ્વીકાર કરાવવાને માટે શિવાજીની પાસે દત્ત માંડવ્યો. દત્તને શિવાજીએ ગંભીર સ્વરે કહ્યું કે "તમારી સરકારને મારાપર શોટલોઃ બધો શું દાવ છે કે હું તેની વડે સ્વીકાર કરું ? તમે અત્તીઆંથી શીઘ્ર આવ્યા બધો, નહિ તો તમારે અપમાન ખમવું પડશે." આ સાંભળી દત્ત એ રીતે નહિ. વિજયપુરના નવાબને શિવાજીની આ ઉલ્લાસથી અત્યંત કાલ અદવે. શિવાજી ત્યાંને પ્રથમ નવાબની સામે કહેવું હતું. ત્યાંજ નવાબે શિવાજીના વિદા. આજીએ દારાશુકરાં પૂછી તેને સરકાર જણાવી દીધું હતું કે "જે તારો સુખ શીઘ્રજય કરી આવીશ તો સ્વીકારે. તે કેદખાનનું દાર બાંધ કરી તમે સરકારનું સ્વયં નવા પૂરી નવાબનાં આગ્યો." શિવાજી આ નવાબના નવા નવાબની શિવાજીનો અત્યંત કેદકેદ અને વિચિત્ર કરો. પછી તે વિદા. કરાવ્યથી પરાંમસુખ થયાં અને શિવાજીને વિજયપુર પહોંચી દારાશુકરાંને આ હકીકતની

ખગર આપી અને અનુમાન થાય છે કે, કદાચ દિલ્હીના પાદ-
શાહની આજ્ઞાથીજ વિજયપુરના નવાબે શાહજીને ઊંડી દીધા
હશે. દેહળાનામાંથી પૂટ્યા પછી શાહજી પોતાની દુર્દશાના
કારણબૂત પોતાના પુત્રની પાસે આવ્યા. શિવાજીએ પોતાના
પિતાનું યથોચિત સન્માન કર્યું. શિવાજી એટલા બધા પિતૃભક્ત
હતા કે પોતાના પિતાને માઠીપર બેસાડી તેમની પાડુકા લઈ
એક સેવકની માફક તેમની સમીપ ઉભા રહેતા હતા. મહાવીર
શિવાજીનામાં પિતૃભક્તિ કેટલી હતી તે વાત બાકી મુસ્પષ્ટ થાય છે.

શાહજીનો છુટકારો થયા પછી શિવાજીએ પુના પોતાના
રાજ્યમાં વધારો કરવાનો ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. વિજયપુરના નવાબે
શિવાજીને પરમિત કરવાને માટે ઘણી સેના મોકલી; પરંતુ શિવા-
જીની ચતુરદય આગળ તેનો સર્વ ઉદ્યોગ બચ્ચ ગયો. તેનો
સેનાપતિ અફઝુલખાન માર્યો ગયો. તે પછી તેણે બીજી વાર
એક બીજા રણચતુર આવિશીની સેનાપતિને શિવાજીની સામે
મોકલી આપ્યો. વિજયપુરની સેનાએ શિવાજીને પાન્હાલ નામના
કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. આ વખત પણ શિવાજીનો વિજય થયો;
કારણકે શિવાજીના આતુર્ય આગળ આવિશીની સરદારનો સર્વ
ઉદ્યોગ નિષ્ફળ ગયો અને અંતે તે સરદાર પોતાના અનુચરો-
સહિત માર્યો ગયો અને વિજયપુરની સેનાનો પરાજય થયો.

તે સમયે ઔરંગઝેબ પોતાના પિતાનું રાજસિંહાસન ખુશ્ચવી
લેવાને માટે આગ્રે ગયો હતો, તે સમયે તેણે શિવાજીની પાસે કેટ-
લાક પ્રતિષ્ઠિત સરદારોને મોકલીને તેની સહાયતા માગી હતી;
પરંતુ શિવાજીએ ઔરંગઝેબને તેના અનીતિબદેલા કાર્યમાટે
સાફ ના પાડી. તેણે ઔરંગઝેબનો ક્રુદ્ધ વિચાર જાણી તેના સરદારો-
ને પૂછા અને તિરસ્કાર સાથે હાંદી કાઢ્યા અને તેઓ ઔરંગઝેબ-
નો જે પત્ર લાવ્યા હતા તેને કુતરાની પૂછડી સાથે બંધાવી દીધો.
આ વખતથી ઔરંગઝેબ શિવાજીનો કટ્ટો દુરમન બન્યો.
આ વખતથીજ તે શિવાજીને “ પહાડો ઉંદર ” કહીને તેમને કુર-
પ્રકારે હાનિ પહોંચાડવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો.

ઔરંગઝેબે પોતાના વૃદ્ધ પિતાનું રાજસિંહાસન ખુશ્ચવી
લીધું અને તેને કેદ કરી તખ્તનશીન થઈ ગયો. આ તરફ વિજયપુરના
નવાબ સાથે શિવાજીને મિત્રતા થઈ. આ સમયે સમસ્ત દેશભ્રમ
દેશમાં શિવાજી ની સત્તા બમી ગઈ હતી, તેમની પાસે આ વખતે

મથાલો સાથે પૂના ગઢેરમાંથી નીકળી સિંહગઢ પહોંચી ગયા.

આ વિજયથી મહાવીર શિવાજીની કીર્તિ સમસ્ત મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસન્ની ગઈ. સદૃશ મહારાષ્ટ્રવાસીઓ પોતાનાં એ મહાવીરનાં યશો-ગાન ગાવા લાગ્યા. શિવાજીએ અનેક વરો વીતવા છતાં તેમની વીરતાની કથા હજી ધઈ નથી. મરાઠા લોકો હજી પણ શિવાજીના શાદસ અને વીરતાનાં યશોગાન ગાતાં પુલકિત બની જાય છે.

ખીન્ને દિવસે ધણા મોગલ ઘોડેસવારો સિંહગઢ તરફ ગયા. શિવાજીએ તેમને કિલ્લાની નજીક આવવા કહ્યું. આ લોકો ધણી બહાદુરી દર્શાવીને કંઠે વગાડતા અને હાથમાં પકડેલી નાગી તલ-વારો ધુમાવતા કિલ્લાની નજીક પહોંચ્યા. શિવાજીએ આ સમયે તેમની સામે તોપ ખડી કરી દીધી. આ લોકો તોપને જોઈ નાસવા લાગ્યા. શિવાજીએ તેમની પાછળ એક સેનાપતિને થોડું લશ્કર આપી મોકલ્યો અને તે તેમને દૂર સુધી નસાડી મૂકી આવ્યો. શિવાજી આ પહેલી વાર જ મોગલસેનાને નસાડી મૂકવાને શક્તિ વાન થયો. આ વખતે પણ તેની કીર્તિમાં ઘણો વધારો થયો.

આ પછી શિવાજી ઘોડેસવાર સેના લઈ બાહરાઈ ઔરંગઝેબ-નું સુરત શહેર લૂંટીને ઘણું દ્રવ્ય રાયગઢ લઈ આવ્યા. તે જળ-માર્ગમાં પણ પોતાનો અધિકાર જમાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. તેમની ધણી છકરી મનવારો હતી. આ વહાણોદ્ધાર મોગલ બાહ-શાહોનાં ઘણાં લશ્કરી વહાણોને શિવાજીએ છતી લીધાં હતાં.

સુરત લૂંટ્યા પછી શિવાજીને ખબર પડી કે, પોતાના પિતા શાહજીનું મૃત્યુ થયું છે. આથી તેઓ સિંહગઢ ગયા અને પિતા-જીની શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા કરી. પછી રાયગઢમાં આવી પોતાના મંત્રી-ઓની સાથે પોતાના રાજ્યના સુમખંધનું કાર્ય કરવા લાગ્યા. આ કાર્યમાં કેટલાક મહાના વીતી ગયા. આ સમયે શિવાજીએ પોતાના નામ સાથે રાજ્યની ઉપાધિ જોડી અને પોતાના નામના સિદ્ધા પાડવા માંડ્યા. વીર પુરુષની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ. મુગલોના પ્રચંડ સામ્રાજ્યની વચમાં ભારતના મહાવીર શિવાજી સ્વતંત્ર હિંદુરાજ્ય સ્થાપન કરી પોતાનો અધિકાર ચલાવવા લાગ્યા.

મહા જનારા સુસલમાન યાત્રાળુઓ સુરતથી વહાણપર બેસતા હતા અને તેથી તેઓ સુરતને પ્રધાન વીર્ય ગણતા હતા. સુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થાનને લૂંટવાની અને રાજ્યની ઉપાધિ ધારણ કરવાની શિવાજીની ઘૃણાની વાત સાંભળી ઔરંગઝેબને

[illegible]

હતા. તે શત્રુઓનાં નગરો લૂંટતા હતા; પરંતુ જેકુલ, ગાય, ગ્રામજન અને સ્ત્રીઓની ઉપર કદી પાળુ જુલમ કરતા નહોતા. આ રીતે પરાક્રમી મુગલોના શાસનકાળમાં મરાઠાઓનું રાજ્ય સ્થાપિત થયું હતું અને મરાઠાઓએ પોતાની કીર્તિનો ડંકો વગાડ્યો હતો.

ઔરંગઝેબે પુનઃ એક વાર ગદારથી સત્તમનતાનો ટોળ કરી શિવાજીને હાથ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ તેમાં તેનું કાંઈ વળું નહિ. શિવાજી ઔરંગઝેબની પ્રાંગમુખમાં કર્યા નહિ. તે તો અગાઉની માફક દક્ષિણમાં જ્યાં ત્યાં પોતાનું રાજ્ય જમાવવામાં જ મગી રહ્યા. આથી મોગલ પાદશાહને હવે ખુદ્દી રીતે મરાઠાઓની સામે યુદ્ધ કરવાની ફરજ પડી. શિવાજી મુગલોથી લેશ પણ ડર્યા નહિ, અને પોતાની ટેક છોડી મોગલોની અધીનતા સ્વીકારી નહિ. તેમણે સારા વીર પુરુષની માફક વીરધર્મની રક્ષા કરી અને મોગલોના અધિકાર નીચેના ફેટલાક કિલ્લા જીતી તેનાપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવવા માંડી. ત્યાર પછી શિવાજી ફરી એક વાર પંદર હજાર ઘોડેસવાર લઈ સુરતપર ચઢી ગયા અને લૂંટ ચલાવી. તેમની સામે થવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહિ અને શિવાજી નિર્ભય રીતે સંપત્તિ લૂંટીને પાછા આવતા રહ્યા.

શિવાજી જ્યારે સુરતથી આવતા હતા, ત્યારે દાઉદખાન નામક એક મુગલ સેનાપતિ પાંચ હજાર ઘોડેસવાર લઈને તેમની પાછળ પડ્યો. શિવાજીએ દાઉદખાનને ઘેરીને સારી પેઠે નશિયત આપી. શિવાજીનો સેનાપતિ પ્રતાપરાવ ખાનદેશમાં જઈને તે જીલ્લામાંથી રાજ્યકર વસુલ કરવા લાગ્યો. શિવાજીની આવી કૃતેહથી ચિંતાતુર થઈને ઔરંગઝેબે મહોળતખાન નામના સરદારને ચાલીસહજાર માણસનું લશ્કર આપીને શિવાજીની સામે મોકલ્યો. શિવાજી આ લશ્કરના આક્રમણથી ડરી ગયા નહિ. તેમણે મેરુપંત અને પ્રતાપરાવને મુગલ સેનાની સામે યુદ્ધ કરવાને મોકલ્યા. આ બે સરદારોના આગમનની ખબર સાંભળી મહોળતખાને ઇળલાસખાન નામના સરદારને એક મોટી સેના આપી તેમની સામે લડવા મોકલ્યો. આ યુદ્ધમાં મોગલસેના સંપૂર્ણ પરાજય પામી. ઘણા સૈનિકો અને ખાવીસ મોગલ સરદાર માર્યા ગયા અને ફેટલાક મુખ્ય સરદારો પકડાઈને કેદમાં પડ્યા.

મરાઠા અને મુગલો વચ્ચે બે મોટાં યુદ્ધો થયાં. તેમાં શિવાજીને સંપૂર્ણ જય પ્રાપ્ત થયો. આરે તરફ તેમના નામની જયઘોષ-

જુઃ ધર્મ રૂઢી. અર્થ લોકો શિવાજીને મહાપરાક્રમી રાજા ગ્રમણ-
ને તેમણે સન્માન કરવા લાગ્યા. તેમની વીરના, પ્રતાપ અને રમણા-
ગુરી જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ અર્થ તેમને અનાધારણ વીરપુરુષ સ-
મજવા લાગ્યા. ઔરંગઝેબ આ પરાક્રમી શત્રુના અપૂર્વ પ્રભાવથી
વિસ્મિત થયો. આ યુદ્ધમાં જેટલા મુશ્કેલીમાન સરદારો કેદ પક-
ડાયા હતા, તેમાંના કોઈની સાથે શિવાજીએ અનુચિત વર્તણૂક ચ-
લાવી નહિ; પરંતુ તેમને ઉત્તમ સન્માન સાથે રાયગઢ કાઢી
આપ્યા અને તેમના જખમોપર દવા કરી તેને રૂઝવી નાખ્યા અને
તેઓ તદ્દન સાબલ થઈ ગયા પછી તેમને વિદાય કરી દીધા. ભારત-
ના અદ્વિતીય વીર પુરુષે વીરધર્મને લાંછન લગાડ્યું નહિ. ધાયલ
થયેલા કેદીઓને રાયગઢમાં કેાઈ પણ સમયે દુઃખ પડવા દીધું
નહોતું. દુર્દેશામણ શત્રુઓપ્રત્યે આવી ઉદારતા બતાવી શિવાજી-
એ વીરોચિત ધર્મનો પરિચય કરાવ્યો. આ મહત્ત્વ અને ઉ-
દારતા ગિરકાલપર્થેત ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાઈ રહેશે.

શિવાજીએ પ્રથમ રાજાની ઉપાધિ ધારણ કરી પોતાના
નામના સિલ્લા ચલાવ્યા હતા. આ વખતે તેમણે વિદ્વાન પ્રાધ્મણી-
ને બોલાવી રાજ્યાભિષેકના સંબંધમાં શાસ્ત્રના નિયમાનુસાર તે-
મની સંમતિ લીધી. ગાગા બદ નામના એક સમયે વિદ્વાનને
આ સમયે કાર્શીથી રાયગઢ બોલાવવામાં આવ્યો હતો. રાજ્યા-
ભિષેકના કાર્યનો ભાર તેને સોંપવામાં આવ્યો. મરાઠાઓના
ઇતિહાસમાં શાકે ૧૫૬૬ ના અષ્ટે માસની શુક્લ ત્રયોદશી
પ્રાતઃસ્મરણીય નિધિઓમાં ગણવા યોગ્ય છે. આ દિવસે રાયગઢના
કિલ્લામાં શિવાજી મહારાજ સ્વતંત્ર રાજાતરિકે સિંહાસનારૂઢ થયા.
એ દિવસે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત વિદ્વાન ગાગા બદે શાસ્ત્રની વિધિ
અનુસાર શિવાજીનો રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. આ પ્રસંગનિમિત્તે
અનેક પ્રાધ્મણીય અનુષ્ઠાન કર્યાં. આ મહાન પ્રસંગે રાયગઢમાં
અપૂર્વ આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. સ્વાધીનતાના ભક્ત હિંદુ વીરો-
ના જયધ્વનિથી રાયગઢ ગરજી ઉઠ્યું હતું. વૌરશિરોમણી
શિવાજીએ મન્યપદપર સ્થિત થઈને તે દિવસના સ્મરણને માટે
એક વાર્ષિક ઉત્સવ નિયત કર્યો અને રાજ્યની સર્વ ઉપાધિઓને
ફારસીમાંથી સંસ્કૃતમાં ફેરવી નાખવાની આજ્ઞા કરી. રાજ્યાભિષેક-
પ્રસંગે બિદ્ધ લિદ્ધ રથજેથી કેટલાએક રાજદૂતો રાયગઢમાં
આવ્યા હતા. મુળઈથી એક અંગ્રેજ રાજદૂત પણ ગયો હતો.

આ હોતે અંગ્રેજ કેપનીના પ્રતિનિધિતરીકે આવી શિવાજીની સામે સંધિ કરી હતી. આ રીતે શિવાજીના અભિગેહનું કાર્ય સમાપ્ત થયું. આ રીતે દક્ષિણ રાજ્યો પોતાના બાહુબળથી જગતમાં અતિમહાન પ્રસિદ્ધિ મેળવી.

શિવાજી રાજા બની નિયમાનુસાર રાજકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા. નર્મદાથી કૃષ્ણાનદી સુધી દક્ષિણભારતવર્ષ તેમને આબીન થઈ ગયું હતું. તેમણે આ મહાન સામ્રાજ્યનું શાસન કરવામાં કદી ઉદારીનતા બતાવી નહિ. યુદ્ધોમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં અને અન્ય રાજ્યોપર પોતાનો અધિકાર બેસાડવામાં તેમણે જેવી શક્તિ અને ચતુરાઈ દેખાડી હતી, તેવીજ શક્તિ અને ચતુરાઈ તેમણે અધિકારમાં આવેલા રાજ્યનો શાસનપ્રબંધ કરવામાં બતાવી હતી. શિવાજીએ ત્યાર પછી અનેક સ્થાનોપર યુદ્ધ કર્યાં અને આ યુદ્ધોમાં તેમણે પોતાનાં પરાક્રમની પરમાવધિ બતાવી હતી. તેમની સેના નર્મદા નદી ઉતરીને મુગલબાદશાહના રાજ્યમાં આક્રમણ કરતાં પાછી હઠી નહિ. જે વખતે મુગલસેનાપતિ દિલ્લેશાને વિંતપુરના નવાબની ઉપર ચઢાઈ કરી, તે વખતે વિંતપુરના નવાબે શિવાજીની શહાયતા માગી અને શિવાજીએ સહાયતા આપી પણ ખરી. શિવાજીની સમયચાતુરી જોઈ દિલ્લેશાન એટલો તો ગભરાઈ ગયો કે તે હતાશ થઈને વિંતપુરથી નાસી ગયો. વિંતપુરના નવાબે આ ઉપકારના બદલામાં શિવાજીને પોતાના રાજ્યમાંથી કેટલોક ભાગ આપીને કૃતજ્ઞતા બતાવી.

આ પ્રકારે અનેક સ્થાનોપર અનેક વિષયોમાં અપૂર્વ સાહસ, અલૌકિક શક્તિ અને અટલ તેજસ્વિતા બતાવી વીરશિરોમણિ શિવાજી જીવનની અંતિમ દશામાં આવી પહોંચ્યા. પોતાનું ગળું સૂજી આવવાથી તે રાયગઢ ગયા. ત્યાં તેમને લાયકર તાવ લાગુ પડ્યો. આ તાવ નાણુદ થયો નહિ. આ તાવથી સાતમે દિવસે એટલે ઇ. સ. ૧૬૮૦ ની ૫ મી એપ્રિલે ૫૩ વર્ષની ઉંમરે શિવાજી મહારાજ અવસાન પામ્યા.

એ રીતે આ અસાધારણ વીર પુરુષના અલૌકિક પરાક્રમોથી ભરેલા જીવનની સમાપ્તિ થઈ. શિવાજીનાં બધાં કામો અલૌકિક ભાવથીભરેલાં હતાં. ભારતનો અદ્વિતીય પાદશાહ પણ તેમની શક્તિ અને ગતિને રોકી ન શક્યો. જે વખતે તેમની માવલી સેના, તેમની રણચાતુરી, તેમનાં સાહસો અને તેમની શાસનપ્રણાલીનું

રત્ન ધાય છે, ત્યારે તેમના પર અત્યંત મહા શક્તિ
પત્ત ધાય છે. તેઓ પોતાના પિતાની બહુવંશ સ્વરૂપે તેમની
અધ્યક્ષીન દગ્ગામાં ધાર્મિક કાર્યની આધના કરે છે. એવોના
ના. એમ કરવામાં તેમના મનમાં કોઈ પ્રકારની કડકતા
ઉત્પત્તિ થઈ નહોતી. તેમણે અપૂર્વ શક્તિઓથી એવો
જથી પોતાની મહાન સાધનામાં ત્રિદિગ્ગજીવન થઈ ગયે
શિવાઈ પોતાની જાતના આદીન સંસ્કારો

હી શતાબ્દીઓ થયાં જે જાતિ બરડર સંસ્કારો રિતા અને
માગવી રહી હતી, જે જાતિએ સ્વાધીનતા પ્રમાણમાં
પ્રીતવાનેજ પરમ પુરુષાર્થ સમજી લીધો હતો તેમને દેવતા-
નીમે ધીમે ઉન્નતિના માર્ગ પર દૃઢ રહી જવાની શખ્યું
જાતિના હૃદયમાં અચિંતનીય આદર અને સત્તાવાનો
જે જાતિના માણસોને સ્વતંત્રતાના અર્થે જીવ કરતો હતો.

અનિશ્ચિત દરી દીધા. મોગલ આદમ્યુરો
જનમાં શિવાઈએ પોતાના પ્રભુત્વને
સ્થાપના કરી. પરાધીનતાના શોષક ક્રમ
ના અવધાયક કાળમાં હિંદુઓની જાતિ
ધીરે જાવાં પરાક્રમથી સ્વતંત્ર રહ્યાં.

પરમ આદર અને અદ્વૈત સંસ્કારો
પરતા, તેમાં તે અવગ્રહ નિહાળી
આને સર્વ રીતે કળવાંબંધી રીતે
તેમ નાશની હતી. મનુષ્ય કે
આદરિક, શક્તિવાન અને

બાદશાહ બીર મંત્રેણ સંસ્કારો
હતા, પણ એ પદોની

ખ્યાતિ મળનાઈ ગયો હતો.

કળક શખી હતી.

જે બાદશાહો હતા તે

હતા. જે સમયે

પ્રથમ કરી

અન્ય સ્થાપના

તેમના સંધિ

મેહાની

મયા છે, તેમના

ઉ અને તેમના

આવે છે. મુગલ

ઓ નથી. મુગલ

શિવાઈએ

ઉત્તમ પ્રકારે

વ તેમનો મે

હથી મશાહ

મનાની રહે

અત્યંત મને સાક્ષાત

પે ની પની સર્વ

ન હી પર બેઠા પછી

અ હેક ઉડી

અત્યંત રહે

હી નહિ.

મન નના દિવસ

અધિકાર

અત્યંત

પ્રમાણેના ઉદ્ધારથી શિવાલુની શક્તિ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

શિવાજી શત્રુઓને હાનિ પહોંચાડતા હતા, પણ જે હારી
જતા હતા અને જે બાંધીવાન થતા હતા તેમની સાથે તે માયાજી
પણે સંસ્પર્શના દાખવતા હતા. તે પોતાનાં કુટુંબીઓ તથા
કામદારો સાથે અનુચિત વર્તન કરતા નહોતા. ગાં-ગ્રામજી અને
વર્ણશ્રમના વાણીને માટે તે સર્વદા તન, મન અને ધનથી વત્સર
રહેતા હતા. તે જેવા પિતૃભક્ત અને માતૃભક્ત હતા, તેવાજ
શુરભક્ત અને પ્રજાવત્સલ પણ હતા. તેમના શુરતું નામ રામદાસ
સ્વામી હતું. આ શુરને માટે તે પોતાનું રાજ સુદ્ધાં પણ અપેક્ષ
કર્યું. નાચર રહેતા હતા. શુર આજ્ઞાનુસાર તેમણે વર્ણશ્રમધર્મની
મર્યાદાઓ સંકેત્ય કર્યો હતો. પરમાત્માના સાચા ભક્તા સાથે
તે સંબંધ તેમની અનિશ્ચય હતી. મહારાષ્ટ્ર દેશના હેલુ નામના
સ્થાનમાં ભુકેશ્વર નામના એક પૈથ્યજાતિના સાધુ રહેતા હતા.
તેમના ઉપર શિવાજીની અચળ શ્રદ્ધા હતી. અનેક તિમાતિર્થ
સમયે પણ શિવાજી તેમનું દીર્ઘન શ્રવણ કરવાનું જતા હતા. હ
દશરૂઢ કોંડેવે મન્નપ્રસાદે શિવાજી મહારાજને સ્વધર્મર
અને પ્રજાસંભાળી જે શિશુ આપી હતી, તે ઉપદેશ અનુસ
ર્તવ માં શિવાજી કદી પાછા પડ્યા ન હતા. તેઓ સ્ત્રીઓ
પ્રતિષ્ઠાની વસ્તુને માટે પૂરું ધ્યાન આપતા હતા. તેમના કે
વેન પતિએ કેટલું એક નગરપર અધિકાર કરતાં ત્યાંની એક ક
ર્તી સ્ત્રીને શિવાજીની પાસે મોકલી આપી. શિવાજીએ તેને મા
નવીકે સંબોધી સન્નિવૃત્તિ કર્યાંથી તે આવી હતી ત્યાં મોક
લેલી. આવી દસ દુતને દીધે મહારાષ્ટ્રીઓ તેમને ધણું આદ
રતા. મિત્ર અને તેમને. એક સુખ્ય મુળ હતો. અનુદ શક્તિ
સંપન્નિત ન હતા. છતાં તે કદી કોઈ અસમર્થમાં શુદ્ધતા અથવા ન
તે સાથે વળું વિગ્રહો અને અસાધ્ય અનિવાર્યથી માતૃપુત્ર સંબંધ
શિવાજીને. હરિદુત. જે સત્કર સંબંધનું હતું, તેની કો
ઈ સંધિ ન હતી અને વિવાહ બિહાર ન હતો. હતા. તેઓ
પણ તેમનું સત્કર હતું. નવદેવ તત્ત્વરમુખી અને કોંકરુકો
કાળુ મેળા. નવદેવો કોંકરુક વાળા શિવાજીનો મહા
ભક્તો હતો અને તે સાથે તેમને દર આપી સંતુષ્ટ રાખવા
સાધ્ય હતો. દેવતા. તેમના નામ. પ્રચલિત હતી. તે
આજે દેવતા. સંતોષ. તેમના જેવા સત્કર અને કોંકરુકો

અન્ય કોઈ હતો નહિ. તેમની ગાત્રુચ્છાલને કોઈ સમજી શકતા નહતા. તેમના મનની વાતનો પત્તો કોઈને લાગતો નહિ. તેમની પ્રકૃતિને કોઈ રોકી શકે તેમ નહોતું. તેમણે પરાક્રમી મોગલોના સમયમાં સર્વ પ્રકારે પોતાની શ્રેષ્ઠતા સાચવી હતી. વિશ્વાસઘાતી સાથે વિશ્વાસઘાતી થયા સિવાય કામ સિદ્ધ થતું નથી એવો તેમનો નિશ્ચય હતો. આ નિશ્ચય અનુસાર તેમણે કોઈ કોઈ સમયે અવિશ્વાસીપણાનું કામ કયું હતું.

શિવાજી શરીરે ઠીંગણા હતા. તેમનાં નેત્રમાં ધીરતા અને મુખમુદ્રા ઉપર વીરતા ઝળકી રહ્યાં હતાં. તેમના શરીરના પ્રમાણમાં તેમના હાથ લાંબા હતા. તેમના ગ્રેમી દેશળધુઓ તેમને દેવતા-તરીકે ગણતા હતા. તેમણે પોતાની તલવારનું નામ ભવાની રાખ્યું હતું. આ તલવાર સતારાનરેશના અધિકારમાં હતી અને સતારાનો સઘળો રાજપરિવાર શિવાજીની આ ભવાનીની પૂજા કરતો હતો.

શિવાજીની મહાનુભાવતા

વીરશિવોમણિ શિવાજી રાજપદપર પ્રતિષ્ઠિત થયા છે, તેમના નામનો સંવત ચાલે છે, તેમના નામની મુદ્રા ચાલે છે અને તેમનાજ નામથી સર્વ પ્રકારનો રાજકારભાર ચલાવવામાં આવે છે. મુગલ-શહેનશાહ શિવાજીનો અધિકાર ખુલ્લો લઈ શક્યો નથી. મુગલ પતાકાની સાથે મરાઠા પતાકા હરીફાઈ કરી રહી છે. શિવાજીએ સ્વયં સ્વયં કિલ્લાઓ બંધાવીને પોતાના રાજ્યની ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મુઢ્યતુર હમીરરાવ તેમનો સેનાધિપતિ છે. પ્રસિદ્ધ માવલી સેના હિમુલુ ઉત્સાહથી મરાઠા-સામ્રાજ્યની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રયાસ કરી રહી છે.

રાજસિંહામ્નનપર સ્થિત થઈને શિવાજીએ સંતાનની પેઠે પ્રજાનું પાલન કર્યું હતું. તેઓ પોતાની માતા જીજ્ઞણામ્નને સાક્ષાત્ દેવી ગણીને તેમની પૂજા કરતા હતા. તેઓ પોતાની પત્ની સર્ધ-બાઈપર અત્યંત પ્રેમ ગળતા હતા. તેઓ ગાદીપર બેઠા પછી થોડા વખતમાં તેમના માતા અને પત્ની આ લોક છોડી ચાલ્યાં ગયાં. મહાગણ શિવાજીને આથી અત્યંત શોક થયો, તોપણ તેમણે રાજધર્મ પાલનમાં ઉદાસીનતા દર્શાવી નહિ. તેમની પરમ શ્રેષ્ઠ શાસનપ્રજાઓને લીધે પ્રજા પરમગુણમાદિવસ વ્યતીત કરવા લાગી. તેમણે અનેક લાગોપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો હતો પરંતુ તેઓ શત્રુગણ અને કેદી શત્રુનું કદી અપમાન કરતા

१८-भराडा वीर किरंगल

[illegible]

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, both financial and non-financial. It emphasizes that such records are essential for transparency and accountability, particularly in the context of public administration or corporate governance.

2. The second part outlines the various methods used to collect and analyze data. This includes direct observation, interviews, surveys, and the use of statistical models. Each method has its own strengths and limitations, and the choice of which to use depends on the specific research objectives and the nature of the data being collected.

3. The third part focuses on the ethical considerations surrounding data collection and analysis. Researchers must ensure that their work complies with relevant laws and regulations, and that they obtain informed consent from participants. Additionally, there is a need to protect sensitive information and to avoid conflicts of interest.

4. Finally, the document concludes by highlighting the value of rigorous research in informing policy decisions and improving organizational performance. By following best practices and adhering to ethical standards, researchers can contribute significantly to the advancement of knowledge and the betterment of society.

ચેનાને પહાડી ઘાટમાં આવેલા એક બીજા સ્થાનપર અધિકાર નાખવાને માટે મોકલી, શાયસ્તખાન શિવાજીના સત્ક્રમમાં મુગલ સામ્રાજ્યની પત્તા કાઢવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરીને આવ્યો હતો. આ કારણથી પ્રતિજ્ઞા સાથે તેની તેજસ્વિતાનો પ્રકાશ થવા લાગ્યો; તેપણ તે મહારાષ્ટ્રમાં ફેરવવાની શક્યતા નહિ. શિવાજીના શિશુથી મરાઠા લોકો સાહસિક અને જળવાન બની ગયા હતા, તેઓ સ્વાધીનતાનું ગૌરવ સમજવા લાગ્યા હતા અને તેમના હૃદયમાં સ્વદેશભક્તિ પ્રતિષ્ઠા પામી હતી.

મુગલ ચેનાધિપતિ શાયસ્તખાને મરાઠાઓને વશ કરવાને માટે ઘણો ઉદ્યમ કર્યો; પરંતુ તે પરાક્રમી મરાઠાઓની સ્વાધીનતા છીનવી શક્યો નહિ. દક્ષિણમાં આક્રમક નાગરુ' એક નાગરુ' નગર હતું. શિવાજીએ ફિરંગી નામના એક ચોદાને આ નગરની રક્ષાનો ભાર સોંપ્યો હતો. તેજસ્વી ફિરંગીએ ૧૭ વર્ષ મુખી હુકમના મુસલમાનોના હાથમાં આ નગર જવા દીધું નહોતું. આક્રમકો કિલ્લો ઘણો નાનો હતો, તેથી શાયસ્તખાને ધાયું હતું કે, મારો હુકમ થતાં વારમાંજ એનો રક્ષક એ કિલ્લો મને સોંપી દેશે; પરંતુ ફિરંગી નાના પ્રદેશના રક્ષક છતાં શક્તિ અને તેજસ્વિતામાં કાંઈ નાના નહોતા. મુગલ સૈનિકોએ તે કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું કે તરતજ ફિરંગી તેનું રક્ષણ કરવાને માટે ઉઘટ થયા. જોતજોતામાં દોઢ માસ વ્યતીત થઈ ગયો, તથાપિ પરાક્રમી મરાઠાવીર નગરનું આશ્રય નહિ. દિવસપર દિવસ અને અઠવાડીયાંપર અઠવાડીયાં ચીતવા લાગ્યા. દરરોજ અને દરેક અઠવાડીયાં ફિરંગી નવા સાહસ, નવા ઉદ્યોગ અને નવીન વીરતામાં આવી જઈ પોતાની સ્વાધીનતા સાચવવાના ઉદ્યોગમાં મગ્ની રહેતા. ઘણા દિવસ મુખી શાયસ્તખાનને વિચાર મગ્યો નહિ. લગભગ એ માસ પેરે રહ્યા એટલામાં અચાનક એક દિવસ તે કિલ્લાની નજીકની ખાઈ તૂટી પડવાથી કિલ્લાનો દિવાલનો ફેટલોક ભાગ પછુ તૂટી ગયો. આ તૂટેલા ભાગમાંથી મુગલ સૈનિકો કિલ્લામાં ઘુસવા લાગ્યા. આવા સંકેતના સમયમાં સાહસિક ફિરંગી પોતાની ચેનાને લઈ શત્રુઓને રોકવા ઉઘટ થયા અને તેમનું પરાક્રમ, તેમની શક્તિ અને તેમની વીરતા જાણપણ કારણથી મંદ પડી નહિ. ફિરંગી એવી તેજસ્વિતા અને એવી વીરતાથી શત્રુઓની ગતિ રોકતા હતા કે ધવનો આગળ વધી શક્યા નહિ. આ પ્રકારે તેમણે આખો દિવસ નગરનું

રક્ષણ કર્યું અને આ પ્રમાણે આજો દિવસ નગરના તૂટેલા કોટ પાસે ઉભા રહી મહાન મોગલસેનાના અધિપતિ શાયસ્તખાનની સાથે તેમણે હિંમતપૂર્વક પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા જાળવવાને ખાતર મહાવીર શિવાજીના અવિચળ ગૌરવની રક્ષા કરી. હવે રાત્રિ પડવા લાગી, આકાશમાં તારાઓ ધીમે ધીમે ચમકવા લાગ્યા, મુગલસેના અંધકારને લીધે યુદ્ધભૂમિમાંથી ચાલી ગઈ. ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં વીર ફિરંગજી શાયસ્તખાનની પાસે ગયા. શાયસ્તખાને તે વીરપુરુષનું સન્માન કરવામાં કયાશ રાખી નહિ. તેણે ફિરંગજીની અલૌકિક વીરતા તથા જાળની પ્રશંસા કરીને તેમને કહ્યું કે “જે આપ મુગલ સરકારની નોકરી કરો તો આપને મોટું પારિતોષિક આપવામાં આવશે.” પરંતુ વીર ફિરંગજીએ પોતાની પ્રતિષ્ઠા વેચી નહિ. તેમણે શાયસ્તખાનની માગણીનો અનાદર કર્યો. શાયસ્તખાને આ વીરની અદ્ભુત વીરતાથી પ્રસન્ન થઈને તેને સન્માન સાથે વિદાય કર્યો. હવે ફિરંગજી વીરતાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી શિવાજીની પાસે ગયા. શિવાજીએ તેમના પરાક્રમને માટે તેમને યોગ્ય પારિતોષિક આપી તેમનું સન્માન કર્યું. ભારતના વીર પુરુષે એક સમયે આ પ્રકારે સ્વાધીનતાની રક્ષા કરી હતી અને પોતાના ગૌરવને સાચવીને તે સમયે જોવા પ્રકારથી પોતાની તેજસ્વિતા અને મહાપ્રાણતાનું રક્ષણ કર્યું હતું.

૧૪-વીર સરદાર તાનાજી

ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં પોતાનો અધિકાર ફેલાવવાને ઉદ્યત થયો છે. વીરશિરોમણિ શિવાજી, પાદશાહની ગતિને રોકવા મથી રહ્યા છે. શિવાજીની સાહસિકતા સર્વત્ર ધ્યાન ખેંચી રહી છે. તેમણે અતુલ સાહસ, અસાધારણ પરાક્રમ અને અલૌકિક દૃઢતાથી માનુષ્યમિત્રો ઉદ્ધાર કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. મુગલ સામ્રાજ્યરૂપી આગરના પ્રચંડ તરંગો પ્રબળ વેગથી ભારતવર્ષના સર્વ છેડા ટૂંબાવવાને તૈયાર થયા હતા. શિવાજી દક્ષિણમાં અટલ ગિરિદાગની પેઠે અદ્ભુત તેજસ્વિતા સાથે આ તરંગોની ગતિ રોકી રહ્યા હતા. ઇસ્વીસનની ચતુર્થી ચતાઈની અંતિમ ભાગમાં મહારાષ્ટ્રદેશ અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી રહ્યો હતો, પરાધીનતાના શોચનીય સમયમાં સ્વાધીનતાની સ્વર્ગીય મૂર્તિ ભારતવર્ષના એક ભાગમાં ધીમે ધીમે પ્રકાશિત થઈને સમસ્ત ભારતવર્ષના હૃદયમાં આશા અને ઉત્સાહના તરંગો ફેલાવી રહી હતી. અધિકાર-મય મેઘમાળામાંથી સૂર્યનાં ફેટલાંક ફિરોજે નીકળીને ભારતવર્ષના એક ભાગને ઉજ્જવળ પ્રકાશથી સુશોભિત બનાવી મૂક્યો હતો. આથી અન્ય ભાગો પણ ઉત્સાહી બન્યા હતા.

ઔરંગઝેબે શિવાજીને હરાવવા માટે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર મુશ્તાફ મોઆઝીમ અને સેનાપતિ જશવંતસિંહને દક્ષિણમાં મોકલ્યા છે. આ પૂર્વે સભ્ય જયસિંહે શિવાજીના સિંહગઢ અને પુરંદર નામના કિલ્લા છતી લીધા હતા. પાદશાહની ઘણી રાજપૂત સેના સિંહગઢમાં રહેતી હતી. ઉદયલાલ નામનો એક રાજપૂત વીર આ સેનાનો સરદાર હતો. મુગલ સામ્રાજ્યની આમે પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાની શિવાજીએ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને તેઓ આ કાર્ય સાધવામાં પોતાના મનમાં પુનઃ અનેક વિચારો કરી રહ્યા છે.

સિંદુગઢ પ્રકૃતિ રાજ્યના સુંદર સ્થાનમાં આવેલો છે. આરે
 તરફ ઉચ્ચ પર્વતો ગગનમંડળ સાથે વાતો કરી રહ્યા છે. એક
 બાજુ સિંદુગઢ સહ્યાદ્રિ પર્વતની પૂર્વદિશાએ આવેલો છે. કિલ્લો
 ઉચ્ચ સ્થાનપર આવેલો હોવાથી ત્યાં ચઢવું બહુ મુશ્કેલ રાખ પડે
 છે. આર્ધ માઈલની ઉંચાઈએ ચઢ્યા પછી કિલ્લામાં બધું શકાય
 છે. કિલ્લાનો આકાર ત્રિકોણમય છે. તેની વચ્ચે પ્રાયઃ બે માઈલનું
 મેદાન છે. જે રામચે આકાશ નિર્માણ હોય અને સ્વચ્છ નીલ ગગન-
 માં ચર્ચ પ્રકાશતો હોય તે વખતે પૂર્વદિશા તરફ દૃષ્ટિ ફેંકવાથી
 નીલ નદીના તટપર આવેલો વૃક્ષો તથા લીલાછમ છોડવાળો નેત્રને
 પરમસુખ આપે છે. ઉત્તરદિશામાં પહાડની પેલી તરફ વિશાળ
 કાપડ બુમિ દક્ષિણેચર થાય છે. શિવાજીની શૈશવકાળની લીલા-
 બુમિ ખૂબ નગરી આ બુમિની સામી દિશામાંજ આવેલી છે.
 સિંદુગઢનો દક્ષિણ અને પશ્ચિમે કેવળ ઉંચીનીચી પર્વતમાળા
 નીવ સમુદ્રતટની પેઠે ઝોળી રહી છે. આ તરફ દૂર દૃષ્ટિ ફેંક-
 વાથી પર્વતનાં કિનારો ગિળગે નીલ આકાશની સાથે મળી જતાં
 સ્વાસ્થ્ય છે. શિવાજીનું રાજગઢ અત્યેજ વસેલું છે. શિવાજીના સેના-
 પતિનું નાટ્ય એક દુર્ગમ અને દુરાશય કિલ્લાને હસ્તગત કરવાની
 કોશિશ કરી પેલાને શિર લીધી હતી. પૂર્વે આ કિલ્લો કાંટ નામથી
 પ્રસિદ્ધ હતો. પરંતુ શિવાજીએ તાનાજીના પરાક્રમનો પરિચય
 આપેલ તે માટે એનું નામ સિંદુગઢ રાખ્યું હતું.

માત્ર નામ આવે છે. દુર્ગમ પહાડી બાગમાં શીવકનુએ
 પેલાને પ્રભાવ ડિમ્બુ વધારી મૂક્યો છે. આર્દ્રસક તાનાજી આ
 શીવકનુની અધિકારમય કામિનાં એક હાતર આવડીઓની મેલા
 હાલે સિંદુગઢપર અધિકાર સ્થાપિત કરવાને માટે બાય છે.
 સુરજી નેનિકે પહાડી નાનાં સારી રીતે બાબુલા હતા. તેથી તેઓ
 સુરજી નેનિકે બાબુ હતા. તાનાજીએ પેલાની સેનાને બે ભાગ
 માં વિભાજ કરી હતી. તેમાંના એક ભાગને તેણે પાટણ ઉતારી
 માર્યો અને તેને આજ કાળની લીધી ફોર્મસને સંગ. કનવાસ-
 આ પેલાને તેમણે સમગ્ર વધવું પેલાને આગળે તેણે એક કિલ્લા
 ની નિર્મિત પહાડની તોફાનીની જુલાઈ. આ ભાગમાં એક સુક
 નિર્મિત હોયે સુરજી પહાડને સુરજી શીવકનુએ એક ફોર્મ
 ની નિર્મિત હતું. સિંદુગઢ આકાશિત મુવડ નેનિકે આ ફોર્મ
 માટે એક પેલા એક કિલ્લાને સુરજી કાળના આ પેલાને વધુને

માણસો દિવસપર થતી ગયા. કોટલામાં જમનાનકે વેર ખાકાર
કાઠો. આ પાકાર સાંભળી એનિહો ધોંધી ઉઠયા. કિલકામાંનો
એક માણસ જાણ્ય થયા અને તે કિલકામાં ફેલ્ય ચાલે તે તે
તેવાને માટે જાગજા થયી આગ્યો. એવામાં એક આવતાંને તેને
નીચે માદી નીચે પાદર્યો; પણ તેને જે જૂમ પાટી લંધી કિ-
લકાના રક્ષકો એકેકમ જાણ્ય થયા. તાનાજીને કેવળ પ્રભુને
માણસો શાથે કિલકાના રક્ષકોપર આક્રમણ કર્યું. રક્ષકોની ઝગ્ગા
વિશેષ હતી, તેપણ આવલી નેન્ય તેમનાથી હાથું નહિ. તેઓ
તેમનાપર પુષ્ટજ શસ્ત્રો કદવા લાગ્યા. યોદ્ધા વાદમાં તાનાજી એક
શાયા વીર પુરુષની જેકે સમરક્ષત્રમાં સદાને માટે સુતા તેની મેના
આ આક્રમક ઘટનાથી અભરાઈને નીચે ઉતરવા નાસવાન કદવા
લાગી; પરંતુ તાનાજીના જાંપુ સૂયંજીએ અંબીસ્તાપૂર્વક તેમને
સંભાળીને કહ્યું કે “એવો કયો નીચ પુરુષ હોય કે જે પોતાના
પિતાનું શરીર રણભૂમિમાં રજાનું ઉડીને નાસી જાય? થડવાને
માટે જે દોરડું લટકાવવામાં આગ્યું હતું તે તૂટી ગયું છે; માટે
એ તમે ઉતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો ઉડી ખીજમાં તૂટી પડીને
મરણને શરણ થયો. અરે! તમે શિવાજી મહારાજના જહાદ્દર
નેનિહો છો, માટે નાસી જવું એ તમને શોભારૂપદ નથી. આ
વખતે તમારે વીરતાનો પરિચય કરાવવો જોઈએ.” સૂયંજીનાં આ
શૌર્યમય વાક્યોથી આવલી નેનિહોનો ઉત્સાહ વધ્યો અને તેઓ
એક ક્ષણમાં ‘હરહર મહાદેવ’ કરીને શત્રુઓની ઉપર તૂટી પડ્યા.
‘હરહર મહાદેવ’નો ધ્વનિ રાત્રિની શાંતિનો ભંગ કરી પહાડોની
શુકાઓમાં શુંજવા લાગ્યો. આ વખતે આવલી વીરોએ એવા
યેગથી શત્રુદલપર આક્રમણ કર્યું કે તેઓ તેમની મનિ રાહી શક્યા
નહિ. કિલકામાંના રક્ષકોમાંથી ૫૦૦ માણસો મરાડા વીરોની તલ-
વારના ભોગ થઈ પડ્યા. સૂયંજીનો નિજય થયો અને દુરાશાહ
સિંહગઢપર પુનઃ શિવાજીની પગાઠા ફરકવા લાગી.

આ વિજયના અને તાનાજીના મૃત્યુના સમાચાર શિવાજીને
કાને પહોંચ્યા, ત્યારે હર્ષ અને શોકની મિશ્ર લાગણીઓ તેમને થઈ
આવી. તેમણે પોતાના જહાદ્દર સરદારના મૃત્યુ માટે શોકપૂર્વક અશ્રુ
સારતાં કહ્યું કે “સિંહને રહેવાની સુકા-સિંહગઢ તો મળ્યો, પરંતુ
અફસોસ! તાનાજી સિંહતો ખોયો! સદાને માટે શુભાગ્યો!”

મોત તો હિંદુઓ આજ અસ્તિત્વ લોગવતા હોત કે નહિ, તેની
પર શંકા રહે છે. મહારાજ શિવાજી પોતાના જાતિબંધુઓની
આવી દશા જોઈ શક્યા નહિ, જેથી તેમણે જેડુતો અને માનની
કેશિને ભેગા કર્યા. તેઓનો કિસ્સો જાણ્યા પછી માર જ
સુધી તેમની સામે કોઈ ચયું નહિ. વિજયપુરના બાદશાહને બ
કાળે દત્તે. કે, જો શિવાજી મારા ઉપર ચઢાઈ કરશે તો માર
મારા રાજ્યનો અંત આવશે. એ કારણથી તેણે મહારાજાની
અડગદબાઈને શિવાજીને પકડવા મોકલ્યો હતો. ખાનસાહેબ
પોતાની બાદશાહીનું પાલું અભિમાન રાખતા હતા; તેથી એ
વેળે અનિચ્છા કરી હતી કે “શિવાજીને હમણાં જ જાણવો પડે
જેવું પડે.” પરંતુ તે અનિચ્છા પૂર્ણ કરવા પહેલાં તો ખાનસાહેબ
તે વચ્ચે પડવા સપાટામાં સપડાઈ ગયા!

મિત્ર સ્વરૂપે એક કસામેથી વીર થોડો હતો. તેણે એ
પર જીવનું પૂરું જવાબી નોકોની, તેથી બાદશાહે તેને શિવાજી
મદદગાર બિન ચડાઈ કરવા મોકલ્યો; અને આગુત્તરજીને તેને
મદદગાર બુકમ કર્યો હતો. ઘણી માત્રી એના લઈને મિત્રી બેઠ
ત્યાં આગુત્તરજીને પન્દરાગઢની તળેટીમાં શિવાજી મહારાજને
પરજીવન આવી પહોંચ્યા. જે વખતે તેણે પન્દરાગઢ આગ્યા
તે વખતે શિવાજી મહારાજ ગઢમાં હતા. શિવાજી ગઢમાં છે તે
અજાણ્ય મિત્ર મદદગારે મળી કે તરતજ તેનું ગઢને આરે બાજુમાં
રેલી હતી. અને મહારાજની બગર અંદર ન જાય તેના પૂતો
સાંત નજર આવ્યા. આજે. જે વખતે દિલ્લામાં બગર પડી કે
મહારાજની મદદગારી હતી છે, તે વખતે દિલ્લામાં હતો મદ
ગાર મદદગાર. આજે તેણે દિલ્લા કરવા લાગ્યા કે, આજ
પર તેણે મદદગારને હાથે કેરી રીતે બચાવી રાખી છે મિત્ર
મિત્રની પીડા નહિ. આજે મદદગારની રીત જાણતા હતા, તેમજ તેણે
તેણે મદદગાર હતા. કે આ વખતે શિવાજી મહારાજ શરૂઆત
પરજીવન મદદગાર મદદગાર શિવાજી મહારાજને પોતા
પરજીવન મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર
મેળે મિત્ર મદદગાર હતા. આજે મદદગારની રીતે આગુત્તરજી
આગુત્તરજી મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર
મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર
મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર મદદગાર

કિલ્લામાં આવી શકવાના નથી, એ વાત નક્કી છે; પણ આપણે
 કિલ્લામાં રહીશું ત્યાંસુધી તેઓનો પરાજય કરી શકીશું
 નહિ. આખરે ઘણો વિચાર કરી નક્કી કર્યું કે, મહારાજે
 રાંગણના કિલ્લામાં જતા રહેવું. બાળપ્રભુ દેશપાંડે સાથે
 હેડા વગેરેના વિશ્વાસુ સરદાર હતા; તેથી તેણે આવા કડિન વખત-
 નાં પણ શિવાજી મહારાજ સાથે જવાની હક કરી. શિવાજીએ
 ની હક જોઈ તેને પોતાની સાથે આવવાની હા કહી. યોદી સેના
 ઈ શિવાજીએ રાત્રિસમયે પન્હાવને કિલ્લો છોડ્યો. બીજી તરફ
 મેરી જોહર મરાઠાઓની હુન્ન્યાઈ સારી રીતે જાણતો હતો, તેથી
 તે કોઈ વખત રાત્રે ઉઘતો નહોતો. જે વખતે તેને માલમ પડ્યું
 કે, મરાઠા કંઈ દગાબાજી રમે છે, તે વખતે તે પોતાના તંજુમાંથી
 મહાર નીકળ્યો; અને સુખમાં ઉઘતા અણુલક્ષ્મણને જાગ્રત કરી
 તે વાતથી વાકેફ કર્યો; અને યોદી સેના લઈ જે મરાઠા બહાર
 નીકળ્યા હતા, તેમને પટકવા તેઓ નીકળી પડ્યા. શિવાજી અને
 બાળપ્રભુને ત્યારે ખબર પડી કે, શત્રુઓએ તેમની પૂંક પકડી છે,
 ત્યારે તેઓ એક બીજામાં ઉભા રહ્યા. તેઓ જાણતા હતા કે, શત્રુ-
 ઓની યોદી સેના સામે થઈ શકાયે નહિ; પણ બાળપ્રભુને વિશ્વાસ
 હતો કે, આ યોદીમાં શત્રુઓને રોકી શકાયે, અને તેટલી મુદતમાં
 મહારાજ રાંગણના કિલ્લામાં સહીસલામત પહોંચી જશે; તેથી
 તેણે મહારાજના ચરણ પકડી કહ્યું કે “મહારાજ ! આપ અહીંથી
 જતા રહો; કારણ કે એક એક ક્ષણ એક એક યુગ બરાબર જાય
 છે. હું યોદી સેના સાથે અહીં રહું છું અને શત્રુઓને મારા પ્રાણ
 જતાંસુધી આ યોદીમાં દાખલ થવા નહિ દઉં.” શિવાજી મહારાજ
 બાળપ્રભુની વાતને મંજૂર થયા નહિ અને તેના ગળામાં
 હાથ નાખી કહ્યું કે “બાળ ! હું તમને દરેકને છોડી કદાપિ જવા
 માગતો નથી; કારણ કે તમે મારા માટે અહીં મરે અને હું મરે
 પ્રાણ બચાવવા એકલો નામી જાઉં એ કેમ બને ? માટે કદાપિ
 હું જઈશ નહિ.” શિવાજી મહારાજનું આવું જોડવું સાંભળી
 બાળપ્રભુએ મહારાજના ચરણ પકડી કહ્યું કે “મહારાજ ! ‘સો
 મરે પણ સોનો પાળનાર ના મરે’ એ કહેવત ખોટી નથી; માટે
 આપ સત્વર ચાલ્યા જાઓ. અત્રે વધુ રોકાવામાં માલ નથી. આપ
 જાઓ છો કે, શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા છે” ઉપરનાં વાક્ય સાંભળી
 મહારાજ લાચાર થઈ ગયા અને બાળના ગળામાંથી હાથ લઈ

[illegible]

૧૭-શીખ શૂરવીરો

શીખજાતિમાં થઈ ગયેલા શૂરવીરોનાં ચરિત્રો વાચકોને સમજા-
i મુગમ થઈ પડે તે અર્થે શીખ સંપ્રદાય નીકળવા પૂર્વની કેટલીક
ઈતિહાસિક તથા તે સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિવિષયક સંક્ષિપ્ત હકીકત
અને તેના મૂળપુરુષ મહાત્મા શુરુ નાનકેદેવનું સંક્ષિપ્ત જીવન
જો વિષયો વાચકો માટે ઉપયોગી હોવાથી તે અત્રે હાખત્ત કર્યા છે.

શીખ સંપ્રદાયપૂર્વના અન્ય સંપ્રદાયો

શીખોનો ઇતિહાસ સદૃશ્ય ઇતિહાસપ્રેમી માંડકોને અવશ્ય
જાણવા યોગ્ય છે. જે સમયે મુઘલમાનોનો પ્રચંડ પ્રતાપ ભારત-
ખંડમાં પ્રવર્તી રહ્યો હતો, જે સમયે ભારતવર્ષ પરાધીનતાની
જાંજીરમાં ખૂબ જકડાયો હતો તે સમયે ઠાંઈ પણ માણસ એમ
ધારતું નહોતું કે ભારતવર્ષનો એક નાનો સ્વરખો સંપ્રદાય એક
મહાન જાતિ બનશે. આજે જે જગતની એક સૂક્ષ્મ રેખા છે, તે
આવતી કાલે એક પ્રચંડ નદી બની જશે અને મનુષ્યની શક્તિનો
ઉપહાસ કરી અતિયેગથી ઢાંકશે તથા પોતાના સામર્થ્યના લા-
દોસાપર ઉન્મત્ત થઈ તરંગરૂપી બુઝાથી, કિનારાને તોડી નાખશે,
એમ ઠાણ ધારી શકશે ? કાળના પ્રતાપથી શીખજાતિમાં એવો
મહાન વિસ્ફોટ બની ગયો. જે સંપ્રદાય નરક પ્રથમ ઠાંઈએ દહિ
દેંદેવાની દરકાર કરી નહોતી, તેજ સંપ્રદાયના લોકો વખત આ-
વતાં સમરમૂંઝિમાં વિરુદ્ધપક્ષના તેજસ્વી સૈનિકોનો વિધ્વંસ કરી
વીરમંદાગમાં પ્રતિષ્ઠા પામ્યા, એ શું એક અફભુત ઘટના નથી ?
આ પ્રસિદ્ધ સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિપૂર્વ ભારતવર્ષમાં જે પ્રધાન
પ્રથમ, ધર્મસંપ્રદાયો હતા તેનું અદ્વિતીય સંસ્કરણમાં વર્ણન
કરવામાં આવશે.

પૂર્વના અન્ય દેશના ઇતિહાસની પેઠે ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ
પણ અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. રામના સામ્રા-

જયતું' પતન અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉદય થતી વખતે જેવી વિચિત્ર ઘટનાઓ જની હતી, તેવીજ ઘટનાઓ ભારતવર્ષમાં પણ અનેક છે. હિંદુરાજ્યની ઉન્નતિ અને પતન, જૌદ્ધરાજ્યનો પ્રારંભ અને સમાપ્તિ તથા મુસલમાનોના અધિકારનો ઉદય અને અસ્ત, એ વગેરે અનેક ઘટનાઓ ઇતિહાસમાં લખાઈ ચૂકી છે. ઇસ્વીસનનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછી મુસલમાનોએ પાણીના પૂરની પેઠે ધસી આવીને સમગ્ર હિંદુસ્તાનને ઢૂંધાવી દીધો હતો. તે પૂર્વે ચારસી લોકો પણ એક વાર હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યા હતા; પરંતુ તેઓ મુસલમાનોના જેટલું અનિષ્ટ કરી શક્યા નહોતા. ગ્રીક લોકો પણ હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવી પંજાબથી અયોધ્યાપર્યંત આવી પહોંચ્યા હતા. આરબલોકો પણ એક વાર પ્રગંઢ દલ લઈ સિંધુ નદી સુધી આવ્યા હતા; પરંતુ તેમનાથી ભારતવર્ષે થયેલા સમયસુધી આજું નુકસાન ખમ્યું નહોતું. તેઓ કાશ્મિરના મરણ પછી પાછા જતા રહ્યા હતા; પરંતુ ઇ. સ. ૧૦૦૦ પછી ભારતનો સ્વાતંત્ર્ય-સૂર્ય અસ્તાચલમાં ગયો. મુસ્તાન મહમદે હિંદુસ્તાનપર બાર વાર સ્વારી કરી અનેક નગરો લૂંટી લીધાં અને ભારતવર્ષનું અટબેક દ્રવ્ય તે પોતાના દેશમાં લઈ ગયો. આ સમય સુધી મુસલમાનો માત્ર લૂંટફાટજ કરતા હતા. તેઓ ભારતવર્ષનો ફોઇ પણ ભાગ પોતાને સ્વાધીન કરવાનો સવિશેષ ઉદ્યોગ કરતા નહોતા; પરંતુ મહમદ ઘોરીએ મધ્ય એશિયાના પહાડી ભાગમાંથી આવી મુસ્તાન મહમદે બાકી રાખેલું કાર્ય પૂરું કર્યું. ભારતવર્ષના વીર પુરુષોએ પોતાની સ્વાધીનતા સુરક્ષિત રાખવાને માટે બહુ પ્રયાસ કર્યો. જ્યાં સુધી દક્ષિણની નસોમાં કુધિરનું એક જિંદુ રહ્યું, ત્યાંસુધી તેઓ મુસલમાનોની સામે પ્રાણપાંચ કરતાં સુધી લડ્યા; પરંતુ મુસલમાનોની દગલખાણ અને વિશ્વાસઘાતથી હિંદુઓનો પરાજય થયો અને પુણ્યસંવિદ્યા દયદનીને કિનારે દક્ષિણના કુધિરના અસુદ્રમ ભારતવર્ષનો સૌભાગ્યસૂર્ય ડૂબી ગયો !

આ સમયથી હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનોની પાદશાહીનો પ્રારંભ થયો. આજ સમયથી ભારતવર્ષનાં સર્વ હિંદુરાજ્યો એક પછી એક મુસલમાનોની અર્ધચંદ્રાકાર ચિહ્નયુક્ત પતાકા નીચે આવવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે જૂદા જૂદા વંશના લોકો દિલ્હીના સલ્તનતના એકવા લાગ્યા. નવા નવા વંશોની સાથે નવા નવા ધર્મસંપ્રદાય પણ ભારતવર્ષમાં પોતાની જગ જમાવવા લાગ્યા. ભારતવર્ષ

શીખ મૂર્ચીરો

૮૨

મુસલમાનોનો અધિકાર જાણ્યો તે પૂર્વે શીખમાનુભવ્યારે શક્તિની
 ઉપાસનાવિરુદ્ધ ઉપદેશ આપી વેપકુવ મતનો પ્રચાર કર્યો હતો.
 વળી ભરતખંડના ઉત્તરભાગમાં સમાનદં અને ગોરખનામે સીતા-
 રામ અને ચોગના પ્રભાવપર પ્રવચન કર્યું અને મધ્યહિંદ-
 સ્થાનમાં કપીરો વેદ તથા કુરાન જે ઉભયની અપેક્ષાએ કદાન્તરે
 ઇશ્વરી તત્ત્વની હુંડલિ વગાડી. આ સંપ્રદાયનો સોફો આટલેથી
 પણ અટક્યો નહિ. ચોડા સમય પછી નવદીપના એક રંક હરિય
 યુવકે દેવગીંય પ્રેમામૃતની ધારાથી અમરજંગમાં ગાળને શીંગવી નાખ્યું.
 આ પ્રેમપ્રવાહમાં અનેક ભારતવાસીઓએ સ્નાન કર્યું. આ સમયે
 યુદ્ધાપમાં મહાબુદ્ધિશાળી હયુધર પ્રદીપ અગ્નિવત્ પ્રકાશી રહ્યા હતા.
 આ ઘટના પહેલાં ચોડા વખત પૂર્વે પંતજમાં એક રંક હરિય
 કુમાર એક નવોજ સંપ્રદાય સ્થાપવામાં મંડ્યો રહ્યો હતો.
 'પરમ પ્રવીણ શુરુ નાનકની અમરકારિક બુદ્ધિના પ્રભાવથી પ
 જામમાં એક નવા સંપ્રદાયની સ્થાપના થઈ તેથી ઘણાં વર્ષ પહે
 ભારતવર્ષમાં ધર્મનો પડ્યો પડી ચૂક્યો હતો. દૃષ્ટાંતીના કિના
 ર હિંદુઓની વિજયપતાકા જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ હતી.
 ત્રીનજાતિના લોકોનો ભારતવર્ષમાં પ્રવેશ થયો હતો, તેને લ
 આ પ્રકારનો ધર્મ વિસ્તર થઈ રહ્યો હતો. મુસલમાનોએ
 ધર્મની વિરુદ્ધ સત્પ્રકાર ચલાવ્યો હતો, વેદનું અપમાન
 હતું અને હિંદુઓને ધર્મપ્રચાર કરતા અટકાવ્યા હતા.
 ળિં, મોલવી અને સુયદ લોકો ચોનાને ઇશ્વરનિષ્ઠ અને
 મનાવવાની ચેષ્ટા કરતા હતા અને હિંદુઓની પરમ પવિ
 શુદ્ધ ઇશ્વરપ્રીતિ અને જાતીય વિચારને ઠોકર મારી કુરાનને
 પ્રચારવાને ઉદ્ગમ થયા હતા. કેમકે કુરાનના મૂળ સિદ્ધાં
 જામમાં મુન્નવાવા લાગ્યા હતા. આ પ્રકારે આધારની પા
 મતની પછી મત અને આસાની પછી આજાના વમજા
 લોકો પણ જામજામાં પડી ગયા હતા આ પ્રમાણે ધર્મ
 અને અસ્થિરતાથી લોકો બાકુજ થયા અને શાંતિનો લ
 પજા લોકો પ્રાપ્ત અને મુહાનયા નહેર અને મહ
 થી અસ દુષ્ટ થઈ કોઈ નવા સંપ્રદાયને પ્રકાશ કરવાને
 અસખ્ય હિંદુઓ આવા ધર્મકાંતિના અમય
 ધર્મની જાળવમા સંરક્ષાનો પરિચય આપ્યો તે
 ગયા. જે વખતે રોમન સામ્રાજ્યમાં ક્રિસ્ટીયન

ગયો હતો, જે વળતે રોમનોનો ધર્મ ઉત્સાહ અને ઉદારતાવિહીન બની ગયો હતો—શિથિલ બની ગયો હતો, તે સમયે શુદ્ધ અને ઉદાર ધર્મને માટે રોમન લોકો અનાયાસ ઉત્સાહિત થયા હતા. આ વળતે રોમન પુરોહિતો તે સમયે દેવળના અંદરના ભાગમાં રહેતા હતા. ધ્યાન, ધારણા આદિ કોઈ પણ વિષયપ્રત્યે તેમને અનુરાગ કે ઉત્સાહ હતો નહિ. હજારો દેવોની ઉપાસના પ્રચલિત થવાથી કોઈ પણ ઉપાસનામાં તેમના ચિત્તની એકાગ્રતા, સરલતા કે સજીવતા પ્રતીત થતી નહોતી. આ કારણથી રોમનો પરમ વ્યાકુળ થઈ કોઈ નવી ઉપાસનાપણાલીને માટે ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. અનેક મતોની ટક્કરોપર ટક્કરો લાગવાથી રોમન સાંપ્રદાયમાં ધર્મની અંધાધુંધી ફેલાઈ રહી અને એ સમયમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ ધીમે ધીમે લોકોના હૃદયમાં સ્થાન કરવા લાગ્યો. આંતે તેણે પ્રતિકૂળતાથી વિશેષ દૃઢ થઈ જ્યુપિટરનાં તૂટેલાં મંદિરોનાં શિખરોપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી દીધી. ભારતવર્ષ પણ એજ પ્રકારે જોદ્ધ, મુસલમાનાદિ ધર્મસંપ્રદાયોના તરંગોની ટક્કરો ખાઈ ઘણી બાળતોમાં રોમનોની પેઠે વ્યાકુળ બની રહ્યો હતો. આવા અંચળતાના સમયમાંજ નવા નવા સંપ્રદાયોનાં મૂળ રોપાયાં હતાં. આ પ્રકારે સોળમી શતાબ્દીના પ્રારંભકાળ સુધી હિંદુઓનાં મન કેમશઃ નવા નવા ધર્મમાર્ગો તરફ વળી રહ્યાં હતાં. વિધર્મીઓના બળાટકારથી દુઃખિત થઈ હિંદુઓ નવા નવા ધર્મોનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. રામાનંદે જે મતનો પ્રચાર કર્યો હતો, તેને પુષ્ટિ આપવાનો દબીરે પ્રયત્ન કર્યો, ચૈતન્ય પ્રભુએ તેમાં પુનઃ ચૈતન્ય દાખલ કર્યું અને વડલભાચાર્યે તેમાં એક નવીન રેખા કાઢી. આ સર્વ સંપ્રદાયોની પછી ગુરુ નાનકની ચમત્કારિક બુદ્ધિના પ્રભાવથી એક નવા મતનો પ્રચાર થયો. રામાનંદ, ગોરખનાથ અને કળીરે જે કાર્ય અપૂર્ણ રાખ્યું હતું, તેને નાનકે અપૂર્ણ કર્યું અને પંડતગમાં એમના મતની પ્રતિષ્ઠા થઈ. ગોવિંદસિંહે એ ધર્મનું અવલંબન કરી નાનામોટા સર્વને એક સ્થાનમાં ઉભા રાખી બ્રાતૃભાવથી આદિત્યન કરાવ્યું અને સર્વની નસેનસમા ઉત્સાહ ભરી દીધો.

ગુરુ નાનક અને શીખસંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ

ગુરુ નાનકનું જીવનચરિત્ર અને તેમનો મત એ શીખજાતિના ઇતિહાસમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. નાનકશાહ અથવા બાબા નાનકનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૬૯માં લાહોરની દક્ષિણદિશાએ દશ

માટે ઉપર કાણુકયા નામનું ગામ છે ત્યાં ઘરો હતા. એમના પિતાનું નામ કાણુવેદી હતું. તેઓ દાત્રિયવંશી હતા. જાણા નાનકેનું શુદ્ધનચરિત્ર અનેક કલ્પિત ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. જે સમયે એમણે આ વિશાળ જગતની સમગ્ર પોતાના શુદ્ધિપ્રભાવનો પ્રકાશ કર્યો હતો, તે સમયે મનુષ્યની કલ્પનાશક્તિએ એમને વિશે અનેક અકબુત ઘટનાઓનો પ્રચાર કર્યો હતો. જાણા નાનકે ધર્મના વિપયમાં જે શક્તિ અને ચાતુર્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો, તેને હીધે એમના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની કિંવદંતીઓ પ્રચાર પામે તેમાં બાંધકામ પણ શું છે ? શીખોએ પોતાના ગુરુનો મહિમા વધારવાને માટે જે આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સર્વ ઘટનાઓ પર એકદમ વિશ્વાસ મૂકી શકાતો નથી. એર, ગમે તેમ હો.

જાણા નાનકે નાની ઉંમરમાં મણિતશાસ્ત્ર અને ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ સદાચરણી અને વિચારશીલ હતા. યોદ્ધાજ વખતમાં એમને સાંસારિક કાર્યો અને સાંસારિક વિપયવાસના પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કાણુવેદીએ પોતાના પુત્રનું ચિત્ત સાંસારિક કાર્યો પર સ્થિત કરવાને માટે ઘણી ચેષ્ટા કરી. તેમણે તેને મીઠાનો બ્યાપાર કરવાને માટે રૂ. ૪૦) આપ્યા; પરંતુ જાણા નાનકે આ દ્રવ્યથી અનાજ વગેરે ખરીદી બૂખ્યા માણુઓ તથા ઉદાસીન કુટીરોને લોજન કરાવી દીધું.

નાનકશાહે સુવાવસ્થામાંજ હિંદુઓના વેદ અને શુક્લવમાનોના કુશળતાં તરવો સારી રીતે સમજી લીધાં હતાં. ત્યારપછી પોતાની વીરણ શુદ્ધિ અને પ્રગાઢ શાસ્ત્રજ્ઞાનના બગથી તેઓ પોતાના મનનો પ્રચાર કરવાને ઉદ્દેશ થયા હતા. એમને લૌકિક કાર્યોપ્રત્યે અત્યંત ઘણા હતી જેથી હૃદયને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય, જેથી પવિત્ર હૃદયની તરવનો પ્રકાશ થાય, તેનેજ તેઓ સત્ય ધર્મ માનતા હતા. જાણા નાનકે સકળ ધર્મોના ગ્રંથોમાં અને વિધિઓમાં પોતાની મનિ અનુસાર અનેક કુસરકારો પ્રવેશ પામેલા જોઈ ખિન્ન થયા. તેઓ સંન્યાસીનો વેષ ધારણ કરી બાસ્તવર્ષના અનેક સ્થાનોમાં વિચર્યા અને તેમણે અનેક યોગીઓ અને સાધુઓની સાથે વાર્તાલાપ કર્યો તેઓ અગ્નિસ્નાનમાં પણ ગયા અને ત્યાંના કુટીરોના રંગદંગ જોયા, પરંતુ તેમને ક્યાંય પણ સત્યનું પવિત્ર દર્શન થયું નહિ. ત્યાંનાં સર્વ સ્થાનોમાં કુસરકારની બચકર મૂર્તિ તથા ઈર્મકાંડની ચોચનીય વિદ્યુત્ દશા જોઈને તેમનું ચિત્ત ખિન્ન થયું અને

તેઓ પુનઃ સ્વદેશ પાછા આવ્યા. સ્વદેશમાં આવીને બાળા નાનકે સંન્યસ્ત ધર્મ અને સંન્યાસી વેપનો પરિત્યાગ કર્યો અને ગુરુદાસપુર જીલ્લામાં ઇરાવતીના તટપર 'કર્તારપુર' નામની એક ધર્મશાળા બંધાવી અને તેજ ધર્મશાળામાં સપરિવાર સશિષ્ય રહી પોતાના જીવનનો શેષ ભાગ વ્યતીત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૩૯માં બાળા નાનકે સિત્તેર વર્ષની ઉંમરે આજ સ્થળે પરલોકવાસી થયા. બાળા નાનકેનો જન્મ લોદી વંશના ઉદયના સમયમાં થયો હતો અને મુગલસામ્રાજ્યની સ્થાપના થયા પછી તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. એમના જીવનનાં સાઠ વર્ષ, પાંચ માસ અને સાત દિવસ ધર્મચિંતનમાં વ્યતીત થયા હતા.

બાળા નાનકેનો મત પ્રથમ પંજાબના દંડકાય સરલસ્વભાવ જાટોમાં પ્રસર્યો. ક્રમે ક્રમે અનેક મુસલમાનોએ પણ એ ધર્મનો આશ્રય લીધો. નાનકેશાહના એક શ્રદ્ધાવાન મુસલમાન શિષ્યનું નામ સર્ધાના હતું. આ શિષ્ય ગુરુ નાનકેની પાછળ છાયાની પેઠે ફરતો હતો. સંગીતવિદ્યાપર સર્ધાનાને ઘણુંજ પ્રેમ હતો. તે સદા સર્વદા વીણા વગાડી ઇશ્વરના ગુણોનું ગાન કર્યા કરતો હતો. બાળા નાનકે જ્યારે નેત્રો મીંચી ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરતા હતા અને બાહ્ય જગતની સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રાખતા નહોતા, ત્યારે સર્ધાના હુધા-તૃપાથી વ્યાકુળ હોવા છતાં પણ ઇશ્વરમાં ચિત્ત લગાડી વીણાના મધુર મધુર ધ્વનિ સાથે ગાન કર્યા કરતો હતો.

હિંદવાસીઓનું જાતિ-અભિમાન નષ્ટ ન થાય તથા સર્વે જણ બંધુસમાન પ્રેમથી હુળીમળીને રહે અને શુદ્ધ ધર્માચરણ તથા સાધુવૃત્તિ ધારણ કરે એટલા માટે બાળા નાનકે ઘણું પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમનો મત એવો હતો કે, અનેક જાતે અને અનેક સંપ્રદાયોનું અસ્તિત્વ મનુષ્યજાતિના કલ્યાણને માટે હિતાવહ નથી. શીખ મતાનુયાયીઓ દેવમંદિરે જવામાં, યજ્ઞપૂજન કરવામાં અને ગ્રાહ્યણુલોજનાદિકરાવવામાં પણ શ્રદ્ધા રાખતા નથી. એમના મત અનુસાર ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને મનોનિગ્રહ એ વિશેષ હિતકારક છે. આત્મશુદ્ધિને પણ એ મતમાં અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. પવિત્ર હૃદયથી ઇશ્વરની અનન્ય ભક્તિ કરવી, એવો પણ બાળા નાનકેનો બોધ છે. નાનકેશાહ જણાવતા હતા કે, ઇશ્વર એકજ છે, અનેક નથી; અને ખરી શ્રદ્ધા પણ એકપરજ રહી શકે છે, અનેકપર રહી શકતી નથી. લિન્ન લિન્ન ધર્મોની સ્થાપના મનુષ્યોની કલ્યાણને

લીધે થઈ છે. તેઓ સુદ્ધા અને પંદિત, હરવેશ અને સંન્યાસી, એ સર્વને પોકારીને કરેના હતા કે “અમુખ્ય મિત્રો, વિપ્લુઓ અને શક્તિઓ તથા કૌટ્યવધિ મહામદોના શરીરમાં જેનો સંચાર છે અને જે પ્રભુનો પ્રભુ છે. તેનું માત્ર સ્મરણ કરો. જે જ્ઞાનદારા ધર્મદરી તરત જાણવામાં આવે, તેજ સત્ય જ્ઞાન છે; અને તે પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ મનુષ્યે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. જે પુરુષ સદાચરણી હોય છે તે સર્વશક્તિવાન પ્રભુની કૃપાને પાત્ર થાય છે. વૈરાગ્ય અને સંન્યાસધર્મની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. ચોગી અને પરમાત્મનિય શૂદ્ધરથ, એ ઉભય પરમેશ્વરની રક્ષિમાં સમાન છે.”

ધર્માનુયાયી મનના વિવિધમાં જાળા નાનકે આપેલો બોધ સર્વપ્રમિદ છે. તેમાંનું એક અત્રે જણાવીએ છીએ. એક દિવસ કેટલાક બ્રાહ્મણો જળમાં બેસી પૂર્વ અને દક્ષિણદિશા તરફ મુખ કરી તર્પણ કરતા હતા. આ વખતે નાનકે પોતે પણ જળમાં પ્રવેશ્યા અને પશ્ચિમદિશા તરફ મુખ કરી તે તરફ પાણી ઉલેચવા લાગ્યા. સર્વે બ્રાહ્મણોએ તેમને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. નાનકેશાહ બોલ્યા કે “માફ કર્તારપુર પશ્ચિમદિશામાં છે અને હું તે ક્ષેત્રને જલસિંચન કરું છું.” આ શબ્દો સાંભળી સર્વે જલ ખડખડ હસ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “કર્તારપુર તો સેંકટો ગાઉ દૂર છે, તો પછી આ જલ ત્યાં શી રીતે પહોંચશે ?” નાનકેશાહે ગંભીરતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “ત્યારે તમે આ લોકમાં જળનું તર્પણ કરી પરલોકમાં ગયેલા આપના પિતૃઓને તૃપ્ત કરવાની આશા શામાટે રાખો છો ?”

ઈ. સ. ૧૫૨૬ અથવા ૧૫૨૭ માં નાનકેશાહને પ્રથમ મુગલ શહેનશાહ બાબરનો કેટલોક માલ લૂંટવાના આદેશસર પકડવામાં આવ્યા; પરંતુ જાખરે ત્યારે તેમને પ્રત્યક્ષ જોયા, ત્યારે તેમની આધુના તથા તેમના વાન કરવાના આતુર્યથી તે મોહિત થયો અને તેમને તેણે છોડી મૂક્યા; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના જરણ-પોપણને માટે ઘણી સંપત્તિ આપવાની ચોતાનો ઉદ્દેશ પ્રદર્શિત કરી; પરંતુ નાનકેશાહે આ દાન લેવાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. તેમણે પાદશાહને જણાવ્યું કે, મારે કોઈ પણ વસ્તુનો તોટો નથી. “મારો ધનબંદાર એટલો મોટો અને અવિનાશી છે કે તે કદી પણ ઓછો થતો નથી.” જાખરે આ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાનો આગ્રહ કર્યો, ત્યારે નાનકેશાહ બોલ્યા કે “માફ હૃદય કેવળ ધર્મરક્ષિ-માંજ હીન રહે છે, માટે મારે કોઈ પણ માંસારિક પદાર્થની અ-

પેક્ષા નથી, ઇશ્વરનામરૂપી અમૃત પ્રાશન કરવાથી મારી શુધા-
પિપાસા એકદમ શાંત થઈ ગઈ છે.”

કહેવાય છે કે, નાનકશાહે મઝામાં ગયા ત્યારે મસીદ તરફ
પગ કરી સૂતા હતા. આથી ત્યાંના લોકોએ પવિત્ર સ્થાનનું અપમાન
કરવામાટે તેમની ઘણી નિંદા કરી. ત્યારે તેઓ ક્રોધ કરી બોલ્યા કે
“ઇશ્વર સર્વવ્યાપક છે. જે તરફ પગ કરવામાં આવે તે તરફ તેમનું
અપમાન થાય એમ છે, તો હવે તમેજ મને બતાવો કે, મારે કયી
તરફ પગ કરીને સૂવું ?”

એક વખત નાનકશાહે કહ્યું હતું કે “એક લાખ બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ અને રામ તથા દશ લાખ મહમદ સર્વશક્તિવાન પ્રભુના
દ્વારપર ખડા રહે છે. આ સર્વે એક પછી એક પોતાનો અધિકાર
છોડી કાળના પંજમાં સપડાય છે. માત્ર એક સર્વેશ્વરજી અંમર છે;
તે છતાં પણ લોકો તે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાવિષે વાકવિ-
વાદ કરતાં લલિજત થતા નથી. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, અ-
ધાપિ કુસંસ્કાર મનુષ્યજાતિને છોડી ગયો નથી. જેનું હૃદય શુદ્ધ
છે, તેજ સાચો હિંદુ છે; જેનું જીવન પવિત્ર છે, તેજ ખરો મુસ-
લમાન છે.” નાનકશાહે પોતાના ધર્મ-મતનો પ્રચાર કરવાને માટે
કદી પણ દુરાશ્રદ્ધ સેવ્યો નથી. તેમણે કદી અભિમાન ધારણ કર્યું
નથી. તેઓ પોતાને સર્વશક્તિવાન ઇશ્વરનો આજ્ઞાકિત દાસ જ-
ણાવતા હતા. તેમનાં લગ્નેલાં જ્ઞાન અને ચતુરાઈથી ભરેલાં ધર્મપુ-
સ્તક મોબુદ છતાં, તે કદી પોતાની વડાઈ દેખાડવા તત્પર થતા
નહિ. એમના ધર્મનો બહોળો પ્રચાર થયો, ત્યારે પણ તેઓ તેને
અમાનુષી ઘટનાઓથી કલંકિત કરતા નહોતા. તે કહેતા હતા કે,
ઇશ્વરની કથા છોડીને અન્ય તકરારો ઉપસ્થિત ન કરો. પોતાના
ધર્મની પવિત્રતાસિવાય બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી.

ગુરુ નાનકે પોતાના મતનો આ પ્રમાણે પ્રચાર કરી અનેક
શિષ્યો એકત્રિત કર્યા. આ પ્રકારે તેમના ધર્મમાં શ્રદ્ધાળુ શિષ્યો-
ની વૃદ્ધિ થતાં કમઝા: તે એક ધાર્મિક સંપ્રદાય બની ગયો. શિષ્ય
શબ્દનો અપભ્રંશ થઈનેજ ‘શીખ’ શબ્દ થયો છે. પંજાબીઓ
માથાપર શિખ રાખે છે, તેમને ઘણા લોક શીખ કહે છે.
શીખોની ઉન્નતિ અને ગુરુ નાનક પછીના તેમના ગુરુઓ

દેવપિ નારદજીએ એક વખત રાજા યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું હતું કે
“રાજા ! તમે તમારું બળ વાપરી દુર્જાન લોકોને પીડતા તો નથી?”

નારદજીનાં : તુ જાનોમાં કોઈ મદદ ન કરે તે કોઈ જરૂરો ને.
 દુર્ગંજ માનુષ્યોને પીડા : હમણી નેજાં મને અને : પાનું જગ
 મધ્યના કય છે અને કોઈ જાન પીડા જાપનાંની સામે મધને
 તેની મુશ્કેલી નહ કરી નાખે કે; કોઈક : માટે જ દેવને નારદજીને
 શસ્ત્ર મુશ્કેલીને ઉપદેશ : તથા કહે કે "દુર્ગંજ માનુષ્યોને પીડા
 જાપની નહ, નહિ તે નેજાં હમણાં જાપનાં મધને નનાં જગ
 નહ કરવાનો ઉદ્દેશ હશે." નારદજીના ઉપદેશમુજે દુર્ગંજ કર-
 વાથી અનેક માળેના કોચન ગિણા પામ્યા છે, ઇતિદામમાં આવાં
 અનેક ઉદાહરણો મળી પામે છે, પરંતુ એનું મુકે ઓછું માત્ર ઉદા-
 હરણુ બરજાંના મુશ્કેલીમાં સામાજિકના ઇતિદામમાંથી, પ્રાપ્ત
 થાય છે. મુશ્કેલીમાં પાડ્યાં હોના અત્યાચારથી દુઃખી થઈ દિશ-
 નના અમલ ખેડનો પ્રાપ્તઃસ્થગીય ચિવાજના કુટુંબ નીચે કોર-
 વિન થયા હતા અને તેમણે મુશ્કેલીમાં સામાજિકના પામે દમ-
 મળાથી દીધા હતા. તેજ પ્રમાણે જાળના શીખ લોકો પણ અને
 અને મુશ્કેલી અને શાકનિકના પ્રાપ્ત કરી મુશ્કેલીમાંની સામે મુશ્કે
 હઈ ઉદાહરણ. શીખ લોકોનો ઇતિદામ અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓ-
 થી ભરેલો છે. જાણા નાનકેના મૃત્યુ પછી મામરદાસ વગેરે
 અનેક પુરુષો શીખોના શુરુ થયા. પ્રથમ તો શીખ લોકો મનોનિ-
 મ્મદ કરી યોગીની પેઠે પોતાના 'અંધ આકળ'ની આજ્ઞાનુચારવર્ત-
 વામાં નિમગ્ન રહેતા હતા; પરંતુ પીમે પીમે મુશ્કેલીમાંના અ-
 ત્યાચાર વધવા લાગતાં શીખોનાં હૃદય જાળવા લાગ્યાં. શીખોને પશુ-
 ઓની પેઠે કરત કરવામાં આવતા હતા. અગાઉ કદી સાંભળવામાં
 પણ આવાં ન હતાં એવાં કદો શીખોપર પડવા લાગ્યાં. પાદશાહ
 જહાંગીરની આજ્ઞાનુચાર શીખોના શુરુ અર્જુનને કારાગૃહમાં નાખ-
 વામાં આવ્યા. કારાગૃહમાં ગંદી અને ગરમીની અમુદ્ધ પીડાથી
 અર્જુનનો દેહાંત ત્યાંજ થઈ ગયો. હવે શુરુ અર્જુનના પુત્ર હરજો-
 વિંદ શીખ લોકોના શુરુ થયા હરજોવિંદ મુશ્કેલીમાંના કદા શત્રુ
 થયા. અત્યાચારથી શીખ લોકો શાનિપૂર્વક કાળ નિર્મમન કરતા
 હતા; પરંતુ શુરુ અર્જુનના મરણ પછી તેમના શાંત સ્વભાવને
 નિહાંગલિ મળી શુરુ હરજોવિંદ પોતાના પિતાનું વેર લેવાને માટે
 તત્પર થયા. તેઓ હંમેશાં પોતાની હમરે જે તલવારો લઈકાવી
 રાખતા હતા. કોઈ આનુ કારણ પૂછતું તો તેઓ પ્રમુન્નતાપૂર્વક
 મત્યુત્તર આવતા કે "એક તલવાર પિનાજીનું વેર લેવાને માટે"

અને બીજી મુસલમાન સામ્રાજ્યનો અંત આણવાને માટે છે. ગુરુ હરગોવિંદના હાથ નીચે શીખ લોકો પ્રથમ અસરશક્તિ પરતાં શીખ્યા; પરંતુ હરગોવિંદજીના પ્રયત્નથી અભીષ્ટ કાર્ય થયું નહિ. આ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે શીખ સમાજમાં બીજા મહાપુરુષનો જન્મ થયો. આ મહાપુરુષે પોતાની લોકોપર પડતું અસહ્ય કષ્ટ ભેદ નિશ્ચય અને ઉત્સાહપૂર્વક દૂર કરવા માટે ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. એ મહાપુરુષની તે સાહસ અને ઉદારતાએ શીખસમાજમાં નવું જ ચૈતન્ય પૂરી પાડ્યું ત્યાર પછી સંપ, કષ્ટજ્ઞાન, વગેરે જાતીય જીવનનાં સકળ શીખોના હૃદયમાં અંકુરિત થવા લાગ્યાં. આ મહાપુરુષના મહામંત્રથી દીક્ષિત થઈ શીખ લોકો મહાબળવાન થયા. આ મહાપુરુષ અને મહામંત્રદાતાનું નામ ગુરુ ગોવિંદસિંહ હતું.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને તેમના પિતા ગુરુ તેગબહાદર

ગુરુ ગોવિંદસિંહે પ્રથમ શીખ લોકોને સમાનતાના સૂત્રથી બાંધ્યા હતા. ગોવિંદસિંહના બુદ્ધિબળથીજ હિંદુ અને મુસલમાન, બ્રાહ્મણ અને ચાંડાલ એક સ્થાનપર ખડા રહી ભ્રાતૃભાવથી પરસ્પર આલિંગન કરવા લાગ્યા હતા. ગોવિંદસિંહેજ પ્રથમ શીખોના હૃદયમાં જાતીય જીવનનું બીજરોપણ કર્યું હતું. શીખ લોકો જે તેજસ્વિતા, દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને યુદ્ધકૌશલ્યને માટે ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ થયા છે, તેના મુખ્ય નેતા ગુરુ ગોવિંદસિંહજ છે. ગોવિંદસિંહના જેવી તેજસ્વિતા અને મહાબ્રાણ્યતા શીખોના અન્ય કોઈ ગુરુમાં નહોતી. શીખોને એક મહાબળ બનાવવાને ગુરુ ગોવિંદસિંહે જેટલો પ્રયત્ન કર્યો તેટલો અન્ય કોઈએ પણ કર્યો નથી.

ગોવિંદસિંહના જીવનચરિત્રની સાથે શીખોની જાતીય ઉન્નતિને અતિ નિકટનો સંબંધ છે. ઈ. સ. ૧૬૬૧ માં ગોવિંદસિંહનો જન્મ પટનાનગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ તેગબહાદર હતું. તેગનો અર્થ તલવાર થાય છે. હરગોવિંદની પેઠે તેગબહાદર પણ કષ્ટસહિષ્ણુ અને ઉદ્યોગી પ્રકૃતિના હતા. જે સમયે તેમને શીખ લોકોએ પોતાના ગુરુની ગાદીપર સ્થાપિત કર્યા, તે વખતે તેમણે નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે “હું હરગોવિંદજીની પેઠે અસર ધારણ કરવાની લાયકાત ધરાવતો નથી.” તેગબહાદર પોતાના પ્રતિપક્ષી શમરાયની પ્રપંચજીવના ભ્રમ ઘઈ દિલ્હીના પાદશાહના ક્રોધપાત્ર બન્યા. આંતે તેમની સામે

ન્ય મોકલવામાં આવ્યું. તેમણહાંરે પરાજિત થયા. તેમને પકડી-
ને દિલ્લી મોકલવામાં આવ્યા. ત્યાં ધર્માધ ઔરંગઝેબે તેમને
મૃત્યુની સજા ફરમાવી.

દિલ્લી જતી વખતે તેમણહાંરે ગોવિંદસિંહને પોતાના પિતા-
એ આપેલી તન્વાર આપી અને ગાદીએ બેસાડતાં કહ્યું કે “હે
પુત્ર ! શત્રુઓ મને દિલ્લીમાં કેદાય મારી નાખે તો તું માફ શરીર
રખડે નહિ તેમ કરજે અને મારા મૃત્યુનો બદલો લેજે.”

ગોવિંદસિંહે તે આજ્ઞા પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેમણહાંરે
દિલ્લીમાં પહોંચ્યા પછી ઔરંગઝેબે તેમને ખુસદમાન થવાનું કહ્યું.
તેમણહાંરે ના પાડવાથી ઔરંગઝેબે તેમને દેહાંતની સજા કરી.
તેમણહાંરે તરતજ પોતાની ગરદન જલ્લાહની આગળ ધરી અને
દાણવારમાં તેમનું મરતકે ધડથી જૂઠું થઈને નીચે પડ્યું. આ અપૂર્વ
આત્મબોગ અને આ અદ્ભુત નિઃસંતા બોધ પાદશાહ ઔરંગઝેબ
આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

“શિર દિયા પર ધર્મ ન દિયા !” આ પ્રકારે ઇ. સ. ૧૬૭૫
માં તેમણહાંરે દેવપૂર્વક આત્મબોગ આપ્યો.

પિતાના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી ગોવિંદસિંહ અતિ શોકા-
કુલ થયા. તેમણે શિષ્યોને એકત્રિત કરીને કહ્યું કે “બંધુઓ ! મારા
પિતાનું દિલ્લીમાં મૃત્યુ થયું છે. હમણાં પિતાજીનું મૃતશરીર દિલ્લી-
માં છે. તમારામાંથી કોઈ ત્યાં જઈને એ શરીર લઈ આવશે ?”
શુરનાં આ વચનો સાંભળી એક શિષ્યે તેમણહાંરના મૃતશરીર-
ને લાવી આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. ગોવિંદસિંહે આ માણસને
દિલ્લી તરફ વિદાય કર્યો. તે દિલ્લી જઈને તેમણહાંરનું મૃત-
શરીર લઈને પુનઃ પલ્લવમાં આવ્યો. અહીંમાં દિલ્લીના શીખોએ
વિધિપૂર્વક તેમણહાંરના મરતકનો અંતિમ સંસ્કાર કર્યો.

આ વખતે ગોવિંદસિંહની વય દેવળ પદર વર્ષની હતી. પોતાના
પિતાનું શોકજનક મૃત્યુ અને પોતાની બાળ તથા દેશની અધોગતિ
બોધને ગોવિંદસિંહના હૃદયને એવો તો કારી થા લાગ્યો હતો કે
તેમણે અપ્યાઆરી શત્રુઓના હાથમાંથી સ્વદેશને મુક્ત કરવાને
માટે પ્રયાસ કર્યો. એનેજ પોતાના જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય
મદ્યુ અને તે દર્શન બજાવવામાટે તેમણે સર્વ નાણાંને સમાન
ભૂમિદાપદ લાવી એક પ્રચંડ સંગ્રહ બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય આદર્યો.
તેમના વય એ કે નાની હતી, તોપણ તેમનું દેશ આજુબ હું.

પિતાની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કર્યા પછી તેઓ યમુના પાસેના પહાડી પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા. અહીંનાં કારકી ભાપાનો અભ્યાસ અને પોતાની જાતિનો પ્રાચીન ઇતિહાસ શ્રવણ કરવામાં પોતાનો સમય ગાળવા લાગ્યા.

ઇસ્વીસનની સત્તરમી શતાબ્દીનો ઘણો ભાગ વ્યતીત થઇ ચૂક્યો છે. ભારતવર્ષમાં મુગલ સામ્રાજ્ય પૂરણહારમાં પ્રકાશી રહ્યું છે. પાદશાહ અકબરની ઉદારતા અને આતુરીનાં ચિહ્ન હ્રમ થયા છતાં પણ હજી તે વારંવાર લોકોના સ્મરણમાં આવે છે. પાદશાહ શાહજહાનની શોચનીય સ્થિતિ જોઈને લોકો અશ્રુધારા વર્ષાવે છે. ઔરંગઝેબ પૈશાચી શક્તિથી ભારતવર્ષનું શાસન ચલાવવાનો ઉદ્દેશ કરી રહ્યો છે. પૂર્વ તરફ પરાક્રમી રાજસિંહ એ શક્તિની ગતિ રોકવાને માટે ઉદ્યત થયા છે; દક્ષિણમાં પ્રાતઃસ્મરણીય શિવાજી હિંદુઓના ગૌરવનું રક્ષણ કરવાને માટે અલૌકિક વીરતાનો પરિચય કરાવી રહ્યા છે અને ઉત્તરમાં એક નવયુવક એજ શક્તિના મૂળમાં કુહાડા મારવાની પ્રેરણા અને વિચારણા કરી રહ્યો છે.

આ યુવક ચિત્તને વશ કરી તપસ્યા કરે છે. એની મૂર્તિ શાંત અને ગંભીર છે. એને લૌકિક વિલાસનો સ્પર્શ સુદ્ધાં થયો નથી. તેનામાં લોભનું તો એક બિંદુ પણ નથી. તે સ્વાર્થી પણ નથી. આ યુવક ભોગવિલાસથી દૂર રહી વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલા હીવત્ નિશ્ચલ અને અગાધ સાગરવત્ ગંભીર બની પીડિત માતૃભૂમિના કલ્યાણાર્થે આત્મસંયમ અને આત્મત્યાગ કરવાને માટે ઇષ્ટદેવતાની આરાધના કરે છે. આ ચિત્ર મ કલ્પના કરવાવાળી કલમથી આલેખાયું નથી, ઉપન્યાસની એ છાયા પણ નથી; એ તો સત્ય ઐતેહાસિક ચિત્ર છે. અમારા પાઠકે માંના ઘણા જણે મંજિનીનું જીવનચરિત્ર વાંચ્યું હશે, ગરિબાદ્દી વૃત્તાંત પણ તેમને અજાણ્યું નહિ જ હોય. વૌશિંગ્ટનની પણ દૃઢ વાંચીને ગર્દન હલાવી હશે. અંગ્રેજો મંજિનીનો આત્મત્યાગ વર્ણવે છે ત્યારે દિંગમૂઠ બનાવી મૂકે છે, પરંતુ આર્ય જાંધુઓ ! તમારીજ ભૂમિમાં, આ હર્દશાવશ આર્યાવર્તમાં પણ એવાં આત્મત્યાગ અને દૃઢતાનાં દૃષ્ટાન્ત અનેક મળશે. શીખ વીરોએ પણ અવિષયમાં અદ્ભુત પ્રકાશ પાડ્યો છે. ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

મુગલ રાજ્ય ઔરંગઝેબની કારકીર્દિમાં ઉત્તરિને શિખરે પહોંચ્યું હતું. ઔરંગઝેબે ઇજ, બગ અને આતુર્યથી અનેક રાજ્યો

પોતાની શ્રદ્ધાનુસાર તમામ સંશોધન દ્વારા, પૂર્વે જે ગતિઓ મુગલ-સામ્રાજ્યને આપીત થયાં નહોતાં, તે પિરી અનેક રાજ્યો દેહલાંએક કારણથી શક્તિદીન બની ગયાં હતાં અને તેથી આરંભજેતે તેમને ખાલમા કયાં હતાં. દક્ષિણમાં શિવાજીએ સ્વાધીનતાનું સંરક્ષણ સારી રીતે કર્યું હતું; પરંતુ તેમનું ગ્રંથાળ મૃત્યુ થયા પછી આરંભજેતના આમંત્ર્યથી ધણું રાજ્યો ધરધરવા લાગ્યાં. મુગલસામ્રાજ્યના આવા ઉત્થતિના વળનમાં શુરુ ગોવિંદસિંહ શીખોને કોક-ત્રિન કરી નહું રાજ્ય સ્થાપન કરવાને માટે ઉદ્બુદ થયા હતા.

યમુનાની નિકટના પહાડી પ્રદેશમાં ગોવિંદસિંહે પ્રાયઃ વીથ વપ' મુમ રીતે વ્યતીત કર્યાં. આ સમયદરમિયાન તેમની પાસે અનેક શેષ્યો કોકત્રિન થયા. ત્યાર પછી શુરુ ગોવિંદસિંહ પંજાબમાં ખાબ્યા અને પોતાના શિષ્યોના સમૂહદ્વારા પોતાનું અભિપ્ર સાધ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમનું અંતઃકરણ ઉદાર, તેમના વિચાર નિર્મળ અને તેમનું પ્રગાઠ કર્તવ્યજ્ઞાન ઉચ્ચ હતું. તેમણે પોતાના શિષ્યોના કાનમાં એકતા અને સ્વાર્થત્યાગનો મંત્ર ફેંક્યો. તેમણે તેમને અટગ અને કર્તવ્યપરાયણ બનાવ્યા. તેમના મહા-મંત્રથી શિષ્યમંડળ સજીવ બની ગયું. ગોવિંદસિંહે એવા પરમ પરાક્રમી ધવનરાજ્યમાં રજા છતાં પણ તે રાજ્યનો વિનાશ કરવા સંકલ્પ કર્યો.

શુરુ ગોવિંદસિંહ સાહસિક, કર્તવ્યપરાયણ અને સ્વભક્તિ-પ્રેમી હતા. પૃથ્વીમાં થતાં પાપોથી તેમનું અંતઃકરણ બાળી ઉઠતું હતું. તેઓ વિધર્મીઓનો અત્યાચાર અને સ્વધર્મીઓનું દુઃખામય જીવન જોઈ દુઃખિત થતા હતા. તેઓ મનમાં વિચાર કરતા કે "મનુષ્ય સાધનાના બાળથી વિકટમાં વિકટ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઇશ્વરની એકામતા અને તેજસ્વિતા સંપાદન કરવાને માટે મહાપ્રયત્ન કરવાનો સમય હમણાં ઉપસ્થિત થયો છે." પ્રાચીનકાળના અપિ-મુનિઓ અને યોદ્ધાઓનાં અફજુન કાર્યો તેમને વારંવાર યાદ આવતાં હતાં. પૃથ્વીના ધર્મમાર્ગો સ્વચ્છ બનાવી કુસંસ્કારોનું ઉન્મૂલન કરવાના ઉપાયો શોધવામાં તેમનું ધ્યાન સદાએ લાગ્યું રહેતું હતું. તેઓ શિષ્યોના અંતઃકરણને ધીર બનાવવાને માટે તેમની આગળ પ્રાચીન સ્થાનકોનું વર્ણન કરતા હતા. દેવતાઓએ દેત્યોનો નાશ કરી રીતે કર્યો, ધર્મસંસ્થાપકોએ ધર્મની સ્થાપના કરી રીતે કરી, ગોરક્ષનાથ અને રામાનંદ કેવી રીતે પોતાના

શિષ્ય એક માણસને તેડી લાવ્યો અને તેને કહ્યું કે "જે તું પાણી-
માંથી બંગડી ચોખી લાવશે તો તને રૂ. ૫૦૦)નું પારિતોષિક
આપવામાં આવશે." પેલા માણસે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.
તત્પરતાથી તે શિષ્યે ગુરુ ગોવિંદસિંહને સવિનય પ્રાર્થના કરી કે
"તે બંગડી નદીના કયા ભાગમાં પડી ગઈ છે, તે કૃપા કરી બતાવો."
ગોવિંદસિંહ તેની સાથે નદીતટ પર ગયા અને બીજી બંગડી નદીમાં
ફેંદી કહ્યું કે "અહીં આં પડી ગઈ હતી." ગુરુની આવી અપૂર્વ
ત્યાગવૃત્તિ જોઈ પેલા શિષ્ય આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. અંતે
પરિણામ એ આવ્યું કે, તે પણ પાતાના સર્વ પ્રકારના ભોગવિદ્યાસો
ત્યાગીને ગુરુજીએ ધારેલું મહાકાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કર-
વાને હૃદયપ્રિય થયો.

આ પ્રકારે વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરીને શીખમહાજને સંગ-
ઠિત કરવાને માટે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પ્રવૃત્ત થયા. તેમણે શિષ્યોને
બેઠવિન કરીને કહ્યું કે "તમા સર્વેને મુક્તિ અંત કરવાની ઉપદેશની
ઉપાસના કરવી પડશે. ઠાઠએ પણ વિષયવાસનામાં લુપ્ત થવું નહિ.
ધિતને ભોક્ષામ કરી ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા બખવી. એકજ ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવા-
ને માટે સર્વ જોડે પ્રયત્ન કરવાનો છે આપણી યજમાનના નાન-અનનો
એકજ અવાગમાં આવશે નહિ, કુલમચાદાની પ્રતિષ્ઠા રાખી ચકાશે
અહીં આં ધાવણ, દાનિય, પેશ, હંદ, પંડિત અને મૂખ, સર્વને
સમાન માનવામાં આવશે સર્વને એકજ પત્રમાં ગણેલું ભોજન
એકજ પંજિમાં બેસીને જગપુ પડેલું બ. સમાજ તુઠેના નાશ
કરવાને માટે ચલ્ય કરશે. તેનાદ્વારા દુસ્વાર અને નેશરથી બનવાને
માટે શિશુજી આપવામાં આવશે "

આટલા પ્રયત્નો બોલો ગુરુ ગોવિંદ એક પ્રકારના એક દુઃખ
અને ત્રણ દુઃખ બાળિના વિશ્વ સપત્ર શિષ્યોના અંગ પર ખાંડનું
માખણ પાડી 'ખાકસાં' એવો દબાવ કર્યો 'ખાકસાં' નો
અર્થ 'પવિત્ર' અર્થ: 'સુખ' થય છે પછી તેમના નમની સર્વે
સુદાસન તથા વૈભવાનું મુશળ કન્નાદે. 'સેહ' રૂબ સર્વેજી
દીધા. તેમણે પોતે પણ તેજ દિવસે સિદ્ધની ઉપાધિ ધારણ કરી
અને તે દિવસથીજ તેમણે 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ' કહેવામાં આવ્યા.

ખાકસાં. દબાવ. કન્નાદે. સેહ. સર્વેજી. સુદાસન. વૈભવાનું મુશળ. સિદ્ધની ઉપાધિ ધારણ કરી.
'પવિત્ર' અર્થ: 'સુખ' થય છે પછી તેમના નમની સર્વેજી
દીધા. તેમણે પોતે પણ તેજ દિવસે સિદ્ધની ઉપાધિ ધારણ કરી.

આ પ્રકારે ગોવિંદસિંહે જાતિલેદ દૂર કરી સર્વને એક પંક્તિમાં આણી મૂક્યા અને સર્વના હૃદયમાં નવશક્તિનો સંચાર કરી દીધો. જાતિલેદ દૂર થઈ જવાથી ઉચ્ચ વર્ણના શિષ્યોએ પ્રથમ તો અપ્રસન્નતા બતાવી; પરંતુ ગુરુ ગોવિંદસિંહની તેજસ્વિતા અને કામ કરવાની ચતુરાઈથી તે અપ્રસન્નતા ઝાઝા દિવસ ટકી નહિ. શિષ્યો ગુરુની અવર્ણનીય તેજસ્વિતા જોઈને ગુપચુપ આવી તેમની આજ્ઞાનુસાર કાર્ય કરવા લાગ્યા. તેઓ એકેશ્વરવાદી હોવાથી આદિગુરુ નાનક અને તેમના ઉત્તરાધિકારીઓ પ્રત્યે યથોચિત સન્માન દર્શાવવા લાગ્યા. શીખો રાજપૂતોની પેઠે 'સિંહ' ઉપાધિ ધારણ કરી લાંબી લાંબી જટા અને મોટી દાઢી-મૂછ રાખવા લાગ્યા તથા અશ્વશાસ્ત્રથી સુસજ્જિત થઈ સાચા યોદ્ધા બનવા લાગ્યા. તેમણે લીલા રંગનાં વસ્ત્રો પરિધાન કરવા માંડ્યાં. શીખો એક ધીજને સામા મળતા ત્યારે “વાહ ગુરુજીકા ખાલસા, વાહ ગુરુજીકી કૃતેહ” એ શબ્દોથી સન્માન કરતા. ગોવિંદસિંહે ગુરુમંડ ગુરુદ્વારા નામની એક શાસનસભાની સ્થાપના કરી. અમૃતસરમાં આ સભાની બેઠક મળતી. શીખોના સર્વ પ્રકારના માંહોમાંહેના વિરોધોનો નાશ કરવો, કામ-કોધાદિ આંતરશત્રુઓપર જિત મેળવવી અને બાહ્યશત્રુઓનું આક્રમણ થતાં તેનો પરાજય કરવો, આવા નિયમો આ સભાદ્વારા ઘડવામાં આવતા હતા. આથી એક પ્રાણુતા, સમવેદના આદિ પ્રજ્ઞેન્નતિના ગુણોનો વિકાસ થવા લાગ્યો.

આ રીતે ગુરુ ગોવિંદસિંહે શીખસમાજમાં સર્વસાધારણનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો. જે શીખો પૃથક્ પૃથક્ રહી યોગીની પેઠે વિરક્ત દશામાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરતા હતા, તેઓ હવે ગુરુમંડમાં આવી સંપની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ગોવિંદસિંહે પોતાનો એક ઉદ્દેશ સાધ્ય કર્યો; પરંતુ હજીસુધી એથી અધિક નહત્તવનો ઉદ્દેશ તો અસિદ્ધજ રહ્યો હતો. તેમણે પરમ પરાક્રમી મુગલોની વચ્ચે રહી શસ્ત્રધારી શીખોને 'સિંહ'ની ઉપાધિ બક્ષી હતી, હિંદુ અને મુસલમાનોને એક પંક્તિમાં બેસાડ્યા હતા; પરંતુ હજીસુધી તેઓ પાદશાહના સૈન્યનો વિદ્વંસ કરી શક્યા નહોતા. પોતાના પિતાનાં અંતિમ વચનો અને તેમની સમક્ષ પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા ગોવિંદસિંહને રમરણમાં આવી. હવે તેમણે વધુ વિલંબ ન કરતાં પોતાના પિતાની હુલ્યા કરનાર મુસલમાનોની સામે શસ્ત્ર ધારણ કર્યાં.

ભારતવર્ષના સર્વ બાગોમાં મુગલસામ્રાજ્ય સર્વત્ર લાભ્યું હતું. માંડોમાંડેના કલહથી અને અન્ય કારણોથી તે પડી જ-
ની નેધારીમાં હતું. મુગલસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરનાર બાબર
૧૫૨૬ નાજ્ય જોગવી ચક્રો નહોતો. તેનો પુત્ર હુમાયુ પઠાણ
સાહના હાથથી પરાજિત થઈ દિલ્લીની ગાદી છોડી સોગ વર્ષ
થી પરદેશમાં રખાયો હતો. પાદશાહ અકબરે રાજનીતિપ્રાવી-
ત, આતુર અને યુદ્ધકૌશલ્યાદિ ગુણોને લીધે પ્રાયઃ પચાસ વર્ષ-
રૂંત રાજ્ય કર્યું હતું, તોપણ તેને પોતાના પુત્ર સલીમનું હૃદય
ન અને બંગાળમાં પ્રવેશવા રાજવિદ્રોહથી બચાવવાનું પડ્યું
નું. પાદશાહ જહાંગીર કુર અને ઇન્દ્રિયલપટ હતો. તેના પ્રધાન
મંત્રીઓ તેની વિરુદ્ધ યત્ન ધારણ કરવામાં હતા નહોતા.
ક વખત તેને પોતાના સેનાધિપતિ મહેબુબખાનના બંદી-
ન થવું પડ્યું હતું. સાહજહાન જીવતો હતો ત્યારથીજ
ના પુત્રો રાજ્ય લેવાને માટે ખટપટ કરવા લાગ્યા. અંતે તેમાં
અધિક સમર્થ ઔરંગઝેબે કૂરતાથી તેને કારાગૃહમાં નાખ્યો
ને કારાગૃહમાંજ તેનું મૃત્યુ નીપજ્યું હતું. ઔરંગઝેબની ધર્મી-
તા અને કુટિલતા હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં અતિપ્રસિદ્ધ છે.
જે પોતાના શંકારીત્વ સ્વભાવથી અને કઠોર વર્તનથી અનેક
ગુણો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એક તરફ રાજસિંહ અને દુર્ગાદાસ
જપૂતોને યત્ન અપમાનનું વેર લેવાને માટે કટિબદ્ધ થયા હતા
ને ખીજી તરફ શિવાજી મુગલ સામ્રાજ્યનો પાયો ઉખેડી
અવાને માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. ઉત્તરમાં જોશિંદસિંહ પણ
જ કાર્યને માટે ઉદ્યત થયા હતા.

આ મહાકાર્યની સાધનાને માટે જોશિંદસિંહે પોતાના શિ-
ષ્યોને ભિન્ન ભિન્ન દુકડીઓમાં વિભજન કર્યા અને વિશેષ વિશ્વાસ-
ત્ર બહાદુર માણસની સરદારી નોંધે સર્વ દુકડીઓને મૂડી દીધી.
જોશિંદસિંહે યુદ્ધકળાના તાત્કાલિક પડાણ લોકોને બોલાવ્યા
ને પોતાના દલમાં તેમનો ઉમેરો કર્યો. તેમણે સતતજ અને
મુનાની વચ્ચે આવેલા પદાર્થની તળેટીમાં ત્રણ કિલ્લા બંધાવ્યા.
૧૬૫૧ રથાનોમાં એન્યને રાખવાથી યુદ્ધ કરનારની મુગમતા થાય
તે, એમ જાણી તેમણે આ કિલ્લાઓને સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ બનાવ્યા.
૧૬૫૨ તેઓ તે રથાની આસપાસના સરદારોપર પોતાનો અધિ-
કાર સ્થાપિત કરવાને ઉદ્બુદ્ધ થયા. આ પ્રકારે જોશિંદસિંહે

મોગલોની સાથે યુદ્ધ કરવા પ્રણંધ કર્યો. તેમણે ધર્મોપદેશદાસ અનેક સ્થાનોમાંથી શિષ્યોને એકત્રિત કર્યા હતા અને હવે તેઓ સેનાપતિ બની સેનાના નિવાસસ્થાનને નિષ્કંટક કરવા અને સર્વ કિલ્લાઓનો પ્રણંધ રચવા તત્પર થયા.

પ્રથમ મુગલો સાથે કરેલાં કેટલાંક યુદ્ધોમાં ગોવિંદસિંહને વિજય પ્રાપ્ત થયો; પરંતુ તેઓ અંતિમ યુદ્ધમાં પરાજિત થયા. તેમની માતા અને તેમના બે પુત્રો સરહિંદના નવાબના હાથમાં કેદ પકડાયાં. આ નવાબ ધર્મનિષ્ઠ મુસલમાન હતા. આથી ગોવિંદસિંહની માતા અને પુત્રોના પ્રાણ લેવાને તે રાજી ન થયા; તેથી તેમના દિવાન સાથે વાહવિવાદ કરવા લાગ્યા. એક દિવસ નવાબે ગોવિંદસિંહના બંને પુત્રોને પોતાની સમક્ષ તેડાવી મંગાવ્યા. આ છોકરાઓના ખૂબચુસ્ત ચહેરા જોઈને નવાબ આશ્ચર્યચકિત થયો. તેણે તેમને પૂછ્યું કે “અરે છોકરાઓ! જો તમને છોડી મૂકવામાં આવે તો તમે શું કરશો?” બંને છોકરાઓએ ગંભીરતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે “અમે મુક્ત થઈને અમારા શીખોને એકઠું કરીશું અને તેમને શસ્ત્રથી સજ્જિત કરી દુશ્મનોની સાથે ઢાળી સમરાંગણમાં પ્રાણ આપીશું.” નવાબે કહ્યું કે “જો તમે હારી જાવો તો શું કરશો?” ઉત્તર બાગડોએ પુનઃ ગંભીરતાપૂર્વક વીરતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે “તો પુનઃ શીખોને એકત્રિત કરીશું અને બંને તો તમને કાપી નાખીશું અને નહિ તો અમે લડતાં લડતાં મર પામીશું.” બાગડોની આવી તેજસ્વિતા જોઈને નવાબના આશ્ચર્ય અને ક્રોધનો પાર રંગા નહિ. તેણે તેમને પોતાના દિવાનના કબજામાં લીધા અને દિવાને તેમને કતલ કરાવ્યા. આ વાતની ખબર થતાં ગોવિંદસિંહની માતા શોકથી મરણ પામી. આ સમાચાર સાંભળી યદ્યપિ ગોવિંદસિંહ અત્યંત દુઃખિત થયા, તોપણ તેમણે પોતાની કાર્ય સાધવાની પ્રતિજ્ઞા છોડી નહિ. તેણે પોતાના મૈત્રિકાના સૌર્યપદ શ્રદ્ધા રાણી મુગલ સામ્રાજ્યનો ઉપરોક્ત કરવા માટે પુનઃ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ગૌરંગજીએ આ તેજસ્વી પુરુષની સાહસિકતાથી આશ્ચર્યચકિત થઈ તેમને દિલ્લી આવવાને આમંત્રણ કર્યો. ગોવિંદસિંહ તેનું પ્રયત્ન જવાબમાં કહ્યું કે “પાદસાલ ઉપર હું કેઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી; પણ આ કલેક્ટરે, એક દિવસ અવગળા ન કરવા પર વિરલ કૌશલ્ય અને મારા પુત્ર તમારા ક્રોધનું નિગ્રહ થઈ પડ્યા છે. હવે મને આ

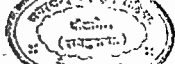
સંભારમાં કોણ પણ પ્રકાશના ઓગવિદ્યાસપર આમણિ કરી નથી; પરંતુ હું હવે ધર્મપૂર્વક મૃત્યુની નાદ જોઈ રહ્યો છું. મને રાજાઓના રાજા અને પાદશાહોના પાદશાહ તે અધિવાનંદ થી પ્રભુમિવાય આ જગતમાં કોઈનો પણ ભય નથી.” આવો ઉત્તર મળ્યા છતાં પણ ઔરંગઝેબે તેમને મળવાનો પુનઃ આમંદ કર્યો. આથી ગોવિંદસિંહ તેને મળવા જવાને નીકળ્યા; પરંતુ તેઓ તેની મુલાકાત કરી શકે તે પૂર્વે જૂદ ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ થયું. ઔરંગઝેબની પછી દિલ્હીના સિંહાસનપર ખેસનાર બહાદુર શાહે ગોવિંદસિંહની સાથે સારો મિત્રભાવ જણાવ્યો; પરંતુ ગોવિંદસિંહ આ શંગારમાં વધિક સમય રહીને પાતાની અસાધારણ કાર્યશક્તિનો પરિચય આપી શક્યા નહિ. ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી અઢપ સમયમાં તેમનું પણ મૃત્યુ થયું. ગોવિંદસિંહ જે વખતે દક્ષિણમાં રહેતા હતા, તે વખતે તેમના કાચથી એક પટાળ માર્યો ગયો હતો. આ પટાળના પુત્રોએ એક દિવસ શુભ રીતે ગોવિંદસિંહની છાવણીમાં મુસ્લીમે તેમના પર શસ્ત્રપ્રહાર કર્યો. આ શસ્ત્રપ્રહારથી ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ થયું. ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં ગોદાવરીના તટપર નાદર નામના સ્થળે આ શોચનીય ઘટના બની હતી. આ વખતે ગોવિંદસિંહની ૫૫ દેવગ ૪૮ વર્ષની હતી.

ગોવિંદસિંહે શીખગ્રમાજને જીવન અર્પ્યું હતું. જોગના વખતથીજ શીખ લોકો મહાબળવાન પ્રજાનરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. શુરુ નાનકે શીખધર્મનો પાયો નાખ્યો અને ગોવિંદસિંહે શીખપંથીઓને સંપ તથા સ્વાધીનતાનો પાઠ શીખવ્યો. ગોવિંદસિંહનો ઉદ્દેશ મહાન હતો, તેમની સાધના ઉચ્ચ હતી, તેમની વીરતા અસાધારણ હતી અને તેમના ચિત્તની સ્થિતતા અનુપમ હતી. તે જાતીય જીવનના ગૌરવને સમજતા હતા. સંપવિના નિર્જીવ ભારતનો કદી ઉદાર યનાર નથી, એ વાતથી તેઓ મુગ્ધાત હતા અને એથીજ તેઓ હિંદુ-મુસલમાન સર્વને એક પંક્તિમાં લાવ્યા હતા તથા એથીજ તેમણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રને એક ભૂમિમાં સાથે બેસાડ્યા હતા. તેમણે એક વખત પાદશાહ ઔરંગઝેબ ઉપર ગર્વસહિત લખ્યું હતું કે “તમે હિંદુઓને મુસલમાન કર્યા છો, પરંતુ હું મુસલમાનોને હિંદુ કરીશ. તમે સુગંધ સામ્રાજ્યને નિષ્કંટક માનો છો, પરંતુ યાદ

રાખજો કે, ચક્રલી બાજને તોડી પાડશે.” પ્રતિભાશાળી ગોવિંદ-
સિંહનું આ વાક્ય નિષ્ફળ થયું નહિ. તેમના મંત્રના બળથી
ચક્રલીએ ખરેખર બાજપક્ષીને નીચે તોડી પાડ્યું.

ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ તરુણ અવસ્થામાંજ થયું. જો તેઓ
વધુ વખત જીવ્યા હોત તો અનેક મહાકાર્યો તેમણે સિદ્ધ કર્યા
હોત. જો ગોવિંદસિંહે આવી મહાસાધના સિદ્ધ કરી ન હોત તો
કદાચ શીખ લોકોનું નામ ઇતિહાસમાં પ્રકાશત નહિ. ગોવિંદ-
સિંહે થોડી ઉંમરમાં અને થોડા વખતમાં શીખસમાજમાં
એવી જીવનશક્તિ અને તેજસ્વિતા ભરી દીધી, કે જેથી નિર્જન,
નિશ્ચેષ્ટ અને નિષ્કિંચ ભારત શીખોનાં પરાક્રમથી એકદમ સચેત
થઈ ગયો; અને આજે પણ શીખ લોકોની જે કીર્તિ રહી છે તે
ગોવિંદસિંહના એ જીવનમંત્રનાજ પ્રતાપે છે. ગોવિંદસિંહે શીખ-
સમાજને આપેલા ચેતન્યને લીધેજ નોશેરા, રામનગર અને ચિ-
નિયલવાળાનાં નામો ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. જો કે ગોવિં-
દસિંહનું વિનાશી શરીર પંચતત્ત્વમાં મળી ગયું છે, તોપણ
તેમની કીર્તિનો નાશ થયો નથી. જે સમયે મનુષ્યોથી વસેલાં
શોભાયમાન નગરોના સ્થાને ણિયાળાન ઉજ્જડ જંગલ બની
જશે, જે સમયે નદીઓ સૂકાઈ જઈ રેતીનાં રણો બની જશે
અને રાજ્યોના મહાન વિશ્વવેદ થઈ જશે, તોપણ ગોવિંદસિંહની
મહાપ્રાણતા, દર્તાવ્યખુદ્ધિ અને ઉદારતા ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠપર
સુવર્ણના અક્ષરોથી ચિરકાળપર્યંત અંકિત રહેશે.

પ્રજાસત્તા સંસ્થાના સંપાદકશ્રી સુભાષચંદ્ર બોસ્ના આજીવન સ્મૃતિ સંગ્રહ

૧૮-પંજાબકેસરી મહારાજ રણજિતસિંહ

ઈસ્વીશનની અદારમી ગનાબ્દીથી મુગલ સામ્રાજ્યના અધઃ પતનનો પ્રારંભ થયો છે. એક પછી એક એરીતે અનેક પાદશાહો દિલ્હીના સિંહાસનપર બેઠા, પદબ્રજ થયા અને માર્યા ગયા. મુખ્યત્વે પાદશાહના હુકમનને જરા પણ માન આપ્યા વિના કે તેની જરા પણ પડવા શક્યા વિના પોતાની ઇચ્છાનુસાર રાજ્ય કરવા લાગ્યા. પરાક્રમી નાદિરશાહે દિલ્હીપર આક્રમણ કર્યું અને પાદશાહના પાટનગર મોંઢવંવાળ દિલ્હીના દિવાને-આમ અને દિવાને-આમ નામના મહેલોને ભગમીભૂત કરી ગમગાનમૂગિવત્ બનાવી મૂક્યા. તેની પછી દુરાની અહમદશાહ આફઘાનિક અક્રમનેને લઈ દિલ્હીપર ચડી આવ્યો. અહમદશાહની સાથે પાપ્રિપના રાજાજમાં મહાબળવાન મરાઠાઓની મુલ્તિ નાશ પામી અને તેઓ કાળચક્રની ગળિથી પરાજિત થયા. દિલ્હીનો પાદશાહ તખ્તે તાલમ છોડી બિહાર તરફ નાગ્રી ગયો. આવા અધાપુધીના અમયમાં-મામભારી, બિદ્રોહ અને વંદના અમયમાં-શીખોએ પોતાની પેઠરિવત્તા અદમ રાખી હતી. સાવેદનિ છે શીખેને જે મંત્રની હાકા આપી હતી, તે મંત્ર હજી મીંચે બૂલી નય. નહોતો. શીખ લોકોમાં સાહનિક સેનાપતિઓ અને સનુકે સદાય થયા તેઓ પોતાના આ નાદનિક મેન પેરે અને નમનપ્રદેશ શાસન કરનાંઓને અધીન રહી પોતાની પીળતાનુ ઉત્તમ પ્રકારે નશલ કરતા હતા. જે પુનપ અમલ કરવા મા પ્રયત્ન અને અધ્યપર સ્વરી દેવના કુમાર નહેથને તેનું ખટન ઉદેશો સન્માન થનું નહિ રાશી પ્રયેક ખટનને અમલ દેટની અને અધાદેવની પરીક. આપણે પડતી હતી નહિ રહે પાદશાહોનું દમ ભનુ નેનુ અહ મયં એક એક મનદ ના દેવના થનું દેવ્ય અને અમુક મ.દને. નહેતો આ રીતે રાજેને. દેશ અનેક ખટ-રાજ્યોમાં વિભાજન થઈ ગયું. આ અંત.કરેને 'મિસિદ' કહેવામાં

આવતું. પ્રત્યેક 'મિસિલ'નો સ્વામી સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્ર હતો. આ પ્રકારે શીખસામ્રાજ્ય અનેક ખંડરાજ્યોમાં વિભક્ત થયું તો પણ તેમની અખંડતા સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહી હતી. તેમના બ્રાતૃભાવમાં જરા પણ વિશ્લેષ નડ્યો નહોતો. તેઓ સર્વ અભેદ ભૂતિબંધનથી બંધાયેલા હતા અને સર્વ પ્રતિવર્ષ અમૃતસરના પવિત્ર મંદિરમાં એકત્ર થઈ પોતાની ઉન્નતિ કરવાના વિચારો કરતા હતા.

અઢારમી શતાબ્દીના અંતિમ ભાગમાં જ્યારે અંગ્રેજ આપ-રીઓ દક્ષિણમાંથી ફ્રેંચ લોકોની પ્રધાનતા દૂર કરવાને ઉદ્યત થયા હતા, જે વખતે એક મુસલમાન યોદ્ધાએ મહીસુરના સિંહાસન પર અધિકાર સ્થાપિત કરી સર્વના હૃદયમાં આશ્ચર્ય અને ભય ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તેજ વખતે શીખોના ખંડરાજ્યમાં એક મહા-શક્તિવાન અને કાર્યકુશળ પુરુષ પેદા થયો હતો. આ મહાપુરુષના પ્રાકટયથી શીખ લોકો અધિક જાળવાન અને અધિક તેજસ્વી બન્યા હતા. આ મહાપુરુષનું નામ રણજિતસિંહ હતું. મહારાજ રણજિતસિંહની ગણના સમગ્ર પૃથ્વીમાં જેટલા મહાપુરુષો પ્રકટ થયા છે, તેમાં એક ઉત્તમ રાજ્યનેતાતરીકે છે. રણજિતસિંહના પિતા બહાદુર મહાસિંહ એક મિસિલના રાજકાર્યનો પ્રબંધ કરતા હતા. રણજિતસિંહનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૮૦ ના નવેમ્બરની ૨ જ તારીખે થયો હતો. મહાસિંહ અતિ ઉદાર અને યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ હતા. રણજિતસિંહ પણ પોતાના પિતા જેવા ઉદાર, સાહસિક અને રણપંડિત થયા. શેશવકાળમાં શીતળાના રોગથી એમનું એક નેત્ર કુટી ગયું હતું. આથી એઓ “ કાણા રણજિતસિંહ ”ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. જ્યારે રણજિતસિંહની વય આઠ વર્ષની હતી, તે સમયે તેમના પિતા મરણ પામ્યા. હવે રણજિતસિંહ પોતાની માતા અને મહાસિંહના દિવાન લક્ષ્મીપતિસિંહના હાથ નીચે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યા. રણજિતસિંહ કઠે ઠીંગણા હતા, પરંતુ તેઓ પોતાની બુદ્ધિ, સાહસિકતા અને પરાક્રમપર શ્રદ્ધા રાખીને પોતાના રાજ્યની ઉન્નતિ કરવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા. આ વખતે પંજાબમાં દુરનીઆનું રાજ્ય હતું. અંગ્રેજ લોકો પણ શનૈઃ શનૈઃ જાળવાન થઈ પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ કરી રહ્યા હતા. સિંધિયા અને હોલકર પોતાનું જાળ વધારી અંગ્રેજોની સામે થયા હતા. રણજિતસિંહે દુરાની-ઓના સ્વામી જેમાનશાહને વિશેષ સહાય કરી હતી, તેથી પાંચ-તોપિકમાં તેમને લાહોરનું રાજ્ય મળ્યું હતું. શનૈઃ શનૈઃ શીખસમ-

આગળ કરી શત્રુસેના પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલ્યા અશ્વધાન હોડો અટક પરંતુ ની માફક ખડા રહી ઘોર પરાક્રમ કરી શીખોના અસ્ત્રપ્રહારોને ટોકવા લાગ્યા.

આખો દિવસ યુદ્ધ ચાલ્યું; શીખોએ મુઝફ્ફરનાને પર પુખ્ત મારો ચલાવ્યો. રાત્રિ થઈ તોપણ યુદ્ધ તો ચાલુ જ રહ્યું. રહુનિત સિંહના ઘોડાએ શત્રુસેનાના માણસોને ઘાસતી પેઠે કાપી નાખતા હતા. અંતે અશ્વધાન હોડો પંજાબકેસરીના પરાક્રમથી આગળ પરાસ્ત થયા અને અંધકારમાં અહીં તહીં છુપાતા મુશ્કેલી સમરક્ષેત્રમાંથી નામી ગયા. પંજાબકેસરીની વિજયપતાકા સોમના શીતળ પવનથી ફરફર ફરફી રહી અને શત્રુસેના અંતઃકરણમાં ભય પેદા કરવા લાગી. ઇસ્વીસનની એગહીસની શતાબ્દીમાં ભારતવર્ષના વીર પુરુષોએ આવું મહાન પરાક્રમ કર્યું હતું. આ રીતે આગલી સ્ત્રી શતાબ્દીમાં પદાણુએ શીખોની આગળ મસ્તક નમાવ્યા હતાં.

મહારાજ રહુનિતસિંહનો અધિષ્ઠાત ઉત્તરમાં કાશ્મીર, દક્ષિણમાં સુલતાન, પૂર્વમાં સતલુજ અને પશ્ચિમમાં પેશાવર સુધી પ્રસરી ગયો હતો. તેમની રહુચતુર સેના યુરોપીયન પદ્ધતિ અનુસાર શિશુ પાની હતી, જેથી તે વીરસમાજમાં પ્રતિષ્ઠા પામી હતી એમણે અંગ્રેજોની સાથે સંધિ કર્યા પછી, પોતે બગવાન હોવા છતાં પણ તેમની સામે શત્રુ ધારણ કરી મિત્રતાને કલંકિત કરી નહોતી.

રહુનિતસિંહના ઉવનચરિત્રના લેખકોએ જણાવ્યું છે કે “રહુનિતસિંહ રાસ્તરમાં સિંહસમાન હતા અને તેમણે સિંહની પેઠે જ આલોકનો ન્યાય કર્યો હતો. આ પરાક્રમી વીરશિરોમંકિતું સર્વ ઉવનચરિત્ર અહીંયાં લખવું અશક્ય છે. જેમકે નિયમસર શિશુ પ્રાપ્ત કરી જગતમાં અસાધારણ કાર્ય કરી બતાવ્યું છે, તેમની સાથે રહુનિતસિંહની તુલના કરવી એવું નથી; કારણકે રહુનિતસિંહ અન્યની આપેલી શોધાથી પ્રભાવ નહોતા. તેઓ તો સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ હતા. રહુનિતસિંહ પેતાની બુદ્ધિ અને પેતાની જ ચતુરાઈથી જગતના એક મહાપુરુષના પદ પર સ્થિત થયા હતા. તેમણે પોતાની સેનાને અતિદૃઢ પ્રકારે ટેકવી હતી. ફરીજીયાએ એકલે હાથે શેર (અશ્વ)ને શિશુર કરી શેરશાહ નામ ધારણ કર્યું હતું અને અંતે તે દિલ્હીના સિંહાસન પર પલ્લ મેડો હતો. જગતપ્રસિદ્ધ દુરજહાનના પ્રધાન સ્લામી શેર અશ્વધાને પણ આવું જ પરાક્રમ બતાવ્યું હતું; એક

જ નદિ પણ ઇતિહાસમાં આ ઉભય વીરોના ત્રાહસનું વૃત્તાન્ત
પાન્યુધી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખે છે; પરંતુ રણજિત-
સિંહના ત્રાહસિક શીળ સુરવીરો સિંહારમાં પશુરાજ સિંહની સાથે
જ કરી તેની શક્તિ નહ કરી નાખતા હતા. તેમણે અધારોડળ
રવામાં, શસ્ત્રો વાપરવામાં અને શત્રુદલને બેઠવામાં પણ અગત્ય
પૃથ્વીના કોઈ પણ વીર કરતાં ચોાછી ગોચ્યતા બતાવી નથી.

વાસ્તવમાં રણજિતસિંહ વીરલીલાની જન્મભૂમિ ભારત-
વર્ષના સાચા સુરવીર હતા. ઇસ્તોચનનો અઢારમી શનાળદીમાં
ભારતવર્ષમાં એમના જેવો વીરો કોઈ પણ વીર પુરુષ થયો નથી.
હિંદુશિવોમણિ પૃથ્વીનાજે જ્યારે તિરોરીના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં
પહાણોને પરાજિત કરીને નસાડી મૂક્યા હતા અને અંતે
પુણ્યસલિલા દુપઠ્ઠીના તટપર પૂજ્ય જન્મભૂમિને માટે રણક્ષેત્રમાં
ગ્રહાને માટે સજા હતા, ત્યારે તેમની વીરતાએ સુસક્ષ્મભાવેને
આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દીધા હતા. પરમ પરાક્રમી મતાપસિંહે
જ્યારે ભારતવર્ષના ‘ચર્માપોલી’ પુણ્યપુજ્યમય મહાતીથ
હફીયાટમાં પોતાના દેશવાગ્દીઓના સુધિરની નદીઓને
ઉછળતી જોઈને ગંભીર ભાવથી કહ્યું હતું કે “આ પ્રકારે શરીર-
નો ત્યાગ કરવાને માટેજ રાજપૂતોએ જન્મ લીધો છે” તે વખતે
તેમની મહાપ્રાણતા અને વીરતા જોઈ વિધર્મી શત્રુઓ પણ એમ-
ની સહજ સુખે પ્રશંસા કરી રહ્યા હતા. મહાન શિવાજીએ જે
વખતે પહાડોમાં ભ્રમણ કરીને વિજયકુંડુજિના ગંભીર નાહથી
સતેલા ભારતને જાણત દર્યો હતો, તે વખતે ઔરંગઝેબ જેવો
બગવાન શત્રુ પણ તેમનાં દેશસક્તિ અને સૌર્યથી અકિત થઈ
ગયો હતો. ભારતભૂમિએ એક વખત આવા વીર પુરુષોને જન્મ
આપ્યો હતો. ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ, એ સર્વ દિશા-
ઓએ ગંભીરસ્વરે તેમની અપાર કીર્તિ ગાઈ હતી. જે વીર્યવર્ધિ-
ની પ્રકાશિત ચિત્રમારીએ અન્યાયી ભોગલાનાં હૃદય ધાળીને ભરમ
કર્તા હતાં, તે મહાઅક્ષિદાયિની ચિત્રમારી આ વીર પુરુષોના
મરણની સાથેજ બૃજાઈ ગઈ ! શિવાજીની પછી ગોવિંદસિંહના
મહામંત્રથી ઉત્તેજિત થઈને રણજિતસિંહે ભારતભૂમિમાં પુનઃ
એ મહાઅક્ષિને જાણત કરી હતી. તેમણે પુનઃ એક વાર વીરતાનો
મહિમા દેલાવી ગીઓને સૌર્યથી ઉન્મત્ત કરી મૂક્યા હતા.

૧૯-ગુરુભક્ત ૪૦ શીખવીરો

આસામ પ્રાંતના એક શીખ તરફથી ગુરુ ગોવિંદસિંહને એક પ્રખ્યાત સદેહ હાથી ભેટ મળ્યો હતો. તે હાથીને તેમની પાસેથી છૂટી લેવાને પંજાબની ટેકરીઓમાં વસતા રાજાઓ યત્ન કરવા લાગ્યા; પણ પોતે નિષ્ફળ નીવડ્યાથી તેમાં મદદ કરવા માટે દિલ્હીના ણાદશાહને તેઓએ વિનંતિ કરી. શીખસત્તા નાશ કરવામાં જેનો સ્વાર્થ હતો, એવા તે ણાદશાહે તે વિનંતિ સ્વીકારી અને એક મજબૂત લશ્કર તે રાજાઓને મદદ કરવા મોકલ્યું.

એ લશ્કરે આનંદપુર જે શીખગુરુનું ધામ હતું તેના પર ઘેરો ઘાડ્યો અને તેથી ણહારનાં શહેરો સાથેનો ગુરુનો વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો. રાજાઓ અને ણાદશાહનું સંયુક્ત લશ્કર આશરે એક લાખ લડવૈયાઓનું હતું; જ્યારે ગુરુ પાસે માત્ર થોડા હજાર માણસો હતા અને તે પણ કેળવાયલા લશ્કરી નહિ. ગુરુનો કિલ્લો પણ એવો મજબૂત નહોતો કે લાંબો ઘેરો ટકાવી શકે. આવી સ્થિતિ હતી. તોપણ ગુરુના માણસોનાં હૃદયમાં-લશ્કરીઓમાં જે સર્વથી વધારે મહત્ત્વના ગુણ જોઈએ તે હતા. જેમકે કર્તવ્ય તરફ અનન્ય લક્ષિતભાવ, ઉત્તમગુણનૈતિક ગુણ અને અડગ શ્રદ્ધા.

ધણા દિવસોસુધી ઘેરો ઘાલનારા લશ્કરની ટુકડીઓ કિલ્લા પર હુમલો લઈ આવતી; પણ શીખો જીવપર આવી લડતા અને ઘેરો ઘાલનારા લશ્કર નિષ્ફળ થઈ પાછું ફરતું.

પણ ઘેરાયલા લશ્કર પાસેનો ખોરાક એક મહિનામાં ખૂટવાથી તેમને એટલો ખોરાક મળવા માંડ્યો, જીજે મરિને તો સખત લડાઈ અને કતલ ઉપરાંત અતિશય ઠંડી તથા કડકડતી બૂખ શરૂ થઈ ગઈ! માનુષી શક્તિની સહનશીલતાની હદ આવી ગઈ!

ગુરુના આગ્રીસ શિષ્યો ગુરુ પાસે આવ્યા અને જીંદગીને જોખમે પણ દિલ્લો છોડી જવાની પરવાનગી માગી. પણ જવાબ એવો મળ્યો કે આપને બાગીએ કે પ્રાણ આપીએ, તે ઉપર અ.પણ પંથની ચઢતી-પડતીના આધાર છે છતાં પણ તમારે

પણા પિતાજી-ગુરુજી-આથી ઘણા દિલગીર થયા હશે.”

શીખોનું અંતઃકરણ આ શબ્દોથી લેદાઈ ગયું અને તેઓ કંતવ્યમૂલક થઈ ઉભા રહ્યા. તેમની સ્થિતિ તેમને ઘણી દુઃખમય લાગવા માંડી, મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. જે હૃદય ભારેમાં ભારે કસોટીમાં પણ કદી કંપી ગયું નહોતું અને જેણે કદી પણ આંસુ પાડ્યાં નહોતાં તેવા આ શીખોની આંખમાંથી અતિદુઃખથી ઉન્ડાં ઉન્ડાં યોધાર આંસુ પડવા માંડ્યાં. જે દેવી મૃત્યુને તેઓ ઠેસ મારી નાસી આવ્યા હતા, તેની આગળ આ જીવન તુરંત લાગવા માંડ્યું. મૃત્યુ તેમને હવે અત્યંત આકર્ષક જણાયું અને ભૂખમાં અક્ષય કીર્તિનો સ્વાદ જણાવા લાગ્યો.

પશ્ચાત્તાપથી દુઃખિત અને અંતરાત્માના ધાથી વેદના પાર્શ્વે તેઓ આખરે ગાનંદપુર તરફ પાછા ફર્યા. તેઓ થોડા ગાઉ ગયા એવામાંજ દુશ્મનોનું લશ્કર જણાતાં તેની સાથે તેઓ લડ્યા. સૂર્યદેવતાએ પણ ગાવાં વીરત્વનાં કામો આગળ કદી જોયાં નહોતાં. એક છેડાથી બીજા છેડાસુધી શત્રુદળનાં મુઠાંઓ રણક્ષેત્રપર પથરાઈ ગયાં અને પેલા આળીસ શીખોમાંથી પણ દોઢ બચેલો જણાયો નહિ; પણ તેમના વીરત્વથી દુશ્મનો એટલા તો ત્રાસી ગયા કે તેઓ રણમૃતિ છોડીને દોઢ નિર્ભય જગાએ નાસી ગયા ! એવામાં શુરુ પણ રણમૃતિમાં પધાર્યા. પોતાને ત્યાગી જનારા શીખોએ અહિંસા પરાક્રમથી પ્રાણાર્પણ કરી ગાયકાપણાનું લાંછન કાઢી નાખેલું જોઈને તેમાંના દોઢ જીવના બડાહર શીખને તેઓ શોધવા લાગ્યા કે જેને તેઓ આશીર્વાદ આપી શકે. તેઓ શીખના દરેક મુઠાપાસે ગયા અને સર્વને સુગત કરી આશીર્વાદ આપ્યો. આખરે મહાનશિંહ નામના એક શીખ કે જે મૃત્યુની વેદનામાં પડ્યા હતા, તેની પાસે તે જઈ પહોંચ્યા. તે પશ્ચાત્તાપની દૃષ્ટિથી ગુરુ સામે જોવા લાગ્યો. ગુરુએ કહ્યું કે “તારે જે માગ્યું હોય તે માન.” મહાનશિંહે કહ્યું કે “આપના દર્શનથીજ હું તો કૃતકૃત્ય થયે છું છતાં, તે કાંઈક કામો તો મેં કરી આપેલું જ્યારપર કાંઈ નામે ૧૦૦૦ પૈસા મળ્યા.” ગુરુએ તેની દૃષ્ટિ સમજાવી નાખ્યું કે તારા જીવનના સમગ્ર જીવનને કે તારી આત્માને બચાવે, કાંઈક અને આજીવન કરી ને આપે. કોઈની નહિ દેહના હિંસાને કાળે કાળે નાશ પામે છે. સદ્યઃ મૈત્રેય જોડીને તે નાશકર હોય. આજીવન તારું

૨૦-કુલાસિંહ

ઇ. સ. ૧૮૦૯ ની સાલમાં જ્યારે અંગ્રેજ એલચી મર
આકાશ અમુત્યરમાં રહેનો હતો અને જ્યારે તે અંગ્રેજ મેનાપતિ-
ઓક્ટરડોની સાથે મળીને મવનર જનરલ લાઈ મિટોની
આગાથી મહારાજ રણજિતસિંહની સાથે તદ્દ કરવાની તજવીજ
માટે રાજ્યો દેનો; ત્યારે એક સાદચી યુવક પોતાના હાથમાં
એક નાગી તલવાર હાથે પોતાની સાથે કેટલાક અનુચરો લઈને
નિર્ભયતાથી પંજાબકેશરી રણજિતસિંહની અમલ જઈ પહોંચ્યો.
અને હાથમાં તલવારઠોકનાં ઠોકતાં ગંભીર સ્વરથી અંગ્રેજોની
વિક્રમમાં કેટલાંક કારણો બતાવીને તેઓ સાથે તદ્દ ન કરતાં લશ્કર
કરવાનું રણજિતસિંહને આશ્ચર્ય પૂર્વક કહેવા લાગ્યો; એટલુંજ
નહિ પરંતુ ઇંચડે તેણે એમ પણ કહ્યું કે, જો આપ તેમ નહિ
કરો તો આ તલવારથી આપની સાથે આપના કુટુંબના સર્વે
માણસોનો વિધ્વંસ કરી નાખીશ. મહારાજ રણજિતસિંહ સહસ્રા
આવી વાત શ્રાંતિથીને આશ્ચર્યપૂર્વક તેની સામે જોવા લાગ્યા.
મહારાજ રણજિતસિંહે ધાર્મી વાર પછી ગંભીર ભાવથી અને
પ્રેમથી જણાવ્યું કે “જંધુ! હું તમારા સાહસની પ્રશંસા કરું છું;
પરંતુ અંગ્રેજ એલચીને મેં મિત્રતાકે ગણી તદ્દ કરવાની કપૂરતા
આપી છે, તેથી હવે તમારી માનવીના મારાથી સ્વીકાર થઈ શકે
એમ નથી. હું ગરદન નમાવું છું, ખુશીથી તમારો તલવાર મારી
ગરદનપર ચલાવો” મહારાજ રણજિતસિંહનાં પ્રેમભર્યાં આવાં
મધુર વાક્યો સાંભળી યુવકનું હૃદયેસાચે મન કિંચિત્ શાંત થયું;
અને તેણે પોતાની ઉદતાઈને ન્યાય કરી મહારાજને નમન
કયું. મહારાજ રણજિતસિંહે પ્રગટ થઈ તેને બે સોનાનાં
કડા અને તેના અનુચરોને સંધાચિત્ ઇનામ આપ્યાં. યુવક
આ ઇનામ લઈને વાટચો નયો.

આ તેજસ્વી યુવકનું નામ કુલાસિંહ હતું. તે જાણેલ હતો.

શીખગુરુ ગોવિંદસિંહે અકાલી નામના જે સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી હતી, તે પંથનો અનુયાયી આ કુલાસિંહ હતો. અકાલી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ લીલાં વસ્ત્ર પહેરે છે, તેઓ સાહસમાં ચંટલ, પરાક્રમી, અજીત, કર્તવ્યપરાયણ અને આલસ્યરહિત હોય છે. શત્રુના વ્યૂહને તોડવામાં અને તેમના કિલ્લા હસ્તગત કરવામાં તેઓ કેવા કુશળ હોય છે, તેઓની શક્તિથી શત્રુઓની વિજયશક્તિ કેવી રીતે નષ્ટ થઈ જાય છે, તેનું વર્ણન ઇતિહાસકારોએ અતિ રસિક વાણીમાં કર્યું છે. તેઓ દુઃખી અને રંક માણસોના પરમ મિત્ર અને અત્યાચારી શ્રીમંત લોકોના પરમ શત્રુ હોય છે. કર્તવ્ય બળવવામાં તેઓ પ્રાણની પણ પરવા કરતા નથી. પોતાના અકાલી સૈનીકો ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથીજ ગુરુ ગોવિંદસિંહ ઔરંગઝેબની સામે થયા હતા. ઓગણીસમી શતાબ્દીમાં કુલાસિંહ આ સંપ્રદાયનો નાયક બન્યો અને સાહસ, કર્તવ્યપરાયણતા અને વીરતાથી ઇતિહાસના પાનામાં એ સંપ્રદાયનું નામ અમર કર્યું. કુલાસિંહે જે દિવસે રણજિતસિંહ સમક્ષ પોતાની સાહસિકતા અને તેજસ્વિતા દર્શાવી, તે દિવસથી અકાલી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓમાં તેની પ્રતિષ્ઠા વધવા લાગી અને તેમણે તેને પોતાનો નાયક બનાવ્યો. ધીમે ધીમે કુલાસિંહના તાબામાં પ્રાયઃ ચારસેં અકાલી સાંપ્રદાયિકો ભેગા થયા. આશ્રયહીન દુઃખી મનુષ્યોનું રક્ષણ કરવું, એ તેમનું મુખ્ય કાર્ય બની રહ્યું હતું. જ્યાં જ્યાં નિર્ધન, નિરાશ્રયી અને દુઃખી મનુષ્યો રહેતાં હતાં, ત્યાં ત્યાં કુલાસિંહનો ઉદાર હાથ લાંબાતો અને જ્યાં જ્યાં ધનવાન લોકો ભોગવિલાસ માણતા હતા, ત્યાં ત્યાં કુલાસિંહ પોતાના અનુયાયીઓ સાથે દોડી જઈ તેમને લૂંટી લેતો અને સજા કરતો હતો. જ્યાં પણ નિર્ધન, અસહાય, અનાથ અને દુઃખી માણસ નિર્જન ઝૂંપડીમાં પોતાના હૃદયનું દુઃખ ખાટી કરવાને અશ્રુધારાઓ વહેવરાવતો જણાતો કે સાંભળવામાં આવતો ત્યાં ત્યાં કુલાસિંહ દોડી જતો હતો. ધીમે ધીમે કુલાસિંહના આ કૃત્યોની વાત મહારાજા રણજિતસિંહના કાનસુધી પહોંચી. તેમણે કુલાસિંહને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને મીઠાં વચનોથી બીજાનું ધન નહિ ચૂંટવાની શિખામણ દીધી. પરંતુ કુલાસિંહને તેમની આ શિખામણ ગળે ઉતરી નહિ. રણજિતસિંહે તેને ધારું દ્રવ્ય આપવાની ઈચ્છા જણાવી અને અનેક રીતે શાંતિમય ઝવનની મહત્તા દર્શાવી; પરંતુ તેમની સલાહ અને મોહિત કરે તેવી વાતો આદિ સ્વયં

કુલાસિંહની આગળ રહ અમુ. કુલાસિંહ તો બસ પોતાની આપના-
માં પર્વતની માફક મધ્યમ ઈંદ્રીને ઉદ્ધન ધનિકોને જવં ઉતાર-
તોજ રહ્યો અને ગરીબોની સેવા કરતોજ રહ્યો. હવે કુલાસિંહની
પાળે ચાર-પાંચ દબાર ગાજસ બેમાં થયાં. આ માણસો પોતાના
સ્વામીની હરેક આજ્ઞા હાથકાને ખડે પડે તૈયાર રહેતાં હતાં. મહા-
રાજા રણજિતસિંહે મારી પેઠે અમજતા હતા કે, કુલાસિંહને બધ
દેખાડવાથી નહિ પણ મિત્રબાવથીજ ઠામ થયે; આથી નેમજે પ્રથમ
તો કુલાસિંહની સામે હરહર મોહનું હતું; પણ પાછળથી તેનો
સાથે નમ્રતાથી ઠામ લેવા માંડ્યું. આ યુદ્ધિથી રણજિતસિંહ-
નો મનોરથ સિદ્ધ થયો અને કુલાસિંહ ધીમે ધીમે પંજાબ કેશરી
રણજિતસિંહનો આજ્ઞાકિત અને પ્રીતિપાત્ર સેવક બની ગયો.

આ પ્રમાણે થવાથી મહારાજ રણજિતસિંહની શક્તિ વધી
ગઈ અને કુલાસિંહ અને તેનાં માણસોએ અત્યુચ્ચ સાહસ અને
અત્યંત વીરતાથી ઠેક ઠેકાણે રણજિતસિંહની દીર્ઘ પ્રત્યારી દીધી.
કુલાસિંહના હરહરમાંના એક વીર પુરુષે અલૌકિક સાહસથી મુ-
લ્તાનપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો. કુલાસિંહે અપૂર્વ વીર-
તાથી બારતવર્ષના નંદનવન કાશ્મીરપર પોતાનો અધિકાર બેસા-
ડ્યો. મહારાજ રણજિતસિંહે જે વખતે પેશાવર પર પોતાનો
અધિકાર બેસાડવાનો ઉદ્યોગ કર્યો હતો, તે વખતે નૌશેરાના
યુદ્ધમાં કુલાસિંહે પોતાની વીરતા અને પરાક્રમનો બહુ સારો
પરિચય કરાવ્યો હતો.

પેશાવરમાં જે સમયે અફઘાનોની ચત્તા હતી, કાબૂલનો
મુખ્ય પ્રધાન મહમદ આજમખાન પોતાની સેનાને લઈ પંજાબ-
કેશરી મહારાજ રણજિતસિંહની સામે ચઢી આવ્યો. અટક
અને પેશાવરની વચ્ચે નૌશેરાની પાસે ઘેરાઈ નામના રથજે
પરાક્રમી અફઘાન અને યુદ્ધકુશળ શીખ સેનાનો મેળાપ થયો.
બન્ને પક્ષ પોતપોતાના ગારવને માટે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ
મહાયુદ્ધમાં પ્રથમ શીખો હાર ખાવા લાગ્યા અને અફઘાનોનો
જય થવા લાગ્યો. રણજિતસિંહના જે યૂરોપીયન સેનાપતિઓ
પણ પ્રથમ તો અફઘાનોને હરાવવાની આજ્ઞા છોડી બેઠા હતા.
આવા સંકટના સમયમાં રણજિતસિંહે શત્રુની ગતિ રોકવાને
માટે પોતાની સેના એકઠી કરી હતી, પણ તેમનો મનોરથ સફળ
ન થયો. ઇશ્વરનું અને પોતાના ગુરુનું પવિત્ર નામ લઈને પોતાની

સેનાને આગળ વધવાની તેમણે આજ્ઞા કરી, પણ તે વધા
 ગઇ. આથી તેઓ દોભ અને કોધથી પોતાની તલવાર ધૂમાવતા
 એકલાજ શત્રુની સેનામાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. આ વખતે “વાહ
 ગુરુશ્રી કૃત્તે” આવો રણમંત્ર તેમને કાને પડ્યો. આ મંત્ર
 સીધો તેમના હૃદયમાં પ્રવેશી ગયો અને તેથી તેમને અતિ આનંદ
 થયો. રણજિતસિંહે નજર ઉઘી કરી જોયું તો તેણે કુલાસિંહને
 પાંચસો અકાલી યોદ્ધાઓ સાથે લીલા રંગનો વાવટો ઉડાડતો
 આવતો દીડો. તેની અકાલી સેનામાંથી “વાહ ગુરુશ્રી કૃત્તે”
 નો પ્રચંડ ધ્વનિ આકાશને ભેદી નાખતો હતો. રણજિતસિંહે થોડા
 વખતપર કુલાસિંહને ગોળી વાગવાથી ઘોરા પરથી નીચે પડતાં
 જોયો હતો. ગોળી વાગવાથી તેના માથાસે રણક્ષેત્રમાંથી તેને ફે
 લઇ ગયા હતા; પણ આ વખતે રણજિતસિંહે તેને હાથીપર ખે-
 સીને અધિક ઉત્સાહથી પોતાની સેનાને ઉત્સાહિત કરતો સમર-
 ભૂમિ તરફ આવતો જોયો. ગોળીઓના જખમોથી તેનું શરીર
 આળણી સમાન થઇ રહ્યું હતું; પણ તેથી કુલાસિંહના મુખ પર
 જરા પણ અસર થઇ નહિ, તેના વિશાળ લલાટપર ભયની બિંદુ-
 કુલ નિશાની જણાઇ નહિ. તેજસ્વી નેત્રોમાં નિરાશાનો પડછાયો
 પણ જણાયો નહિ. કુલાસિંહ હાથીપર જોડીને ગંભીર સ્વરથી
 “વાહ, ગુરુશ્રી કૃત્તે” ની ઘોષણા કરી રહ્યો છે. તેની સેના ગુરુ
 ગોવિંદસિંહના આ મંત્રથી ઉત્સાહિત બનીને અશ્વધાનોની તરફ
 ધસતી જાય છે. કુલાસિંહની આ તેજસ્વિતા જોઇને રણજિતસિંહ-
 ના હૃદયમાં પ્રસન્નતા, વિસ્મયતા અને ધીરતાનો આવિર્ભાવ થયો.
 કોણ કહેશે કે ગુરુ ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ થયું છે? કોણ કહેશે કે
 ગુરુ ગોવિંદસિંહની મહત્તા તેમના સ્થૂણશરીરના નાશ સાથે સદા-
 ને ભાટે નષ્ટ થઇ છે! ઇ. સ. ની આગળીસમી શતાબ્દીમાં મૌર્ય
 નજીકની યુદ્ધભૂમિમાં પણ જાણે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતેજ હાજર
 હોય તેવા દેખાવ થઇ રહ્યો હતો. તેના ઉત્સાહપરિપૂર્ણ મંત્રે
 અકાલી મુનિદેને મદનમત્ત બનાવી દીધા જણાય છે. આને કુલા-
 સિંહ ગોવિંદસિંહની મહત્તાથી ગૌરવયુક્ત બનેલા મદામંત્ર
 વડે ઉત્તેજિત થઇને પોતાના જતનથી ટેક અડાવવાના ઉદ્દેશ
 કરી રહ્યા છે. મહારાજ રણજિતસિંહ કુલાસિંહને અશ્વધાનોની
 સેનાપર વીરતાથી તૂટી પડે. જોઇને પોતે પણ પરાક્રમપૂર્વક કુલા-
 સિંહના કુલાસિંહના પરાક્રમથી અશ્વધાનો ત્રાસ ત્રાસ પોકાર

સ્વા લાગ્યા. અકાલી લોકો અધ્યાનોનો ઘણુ વાળવા લાગ્યા. ઘોડી-
 વ વારમાં રજુજિતસિંહની સેના પણ અકાલીઓમાં ભળી ગઈ.
 પછી તો આ બંને સેનાના એકત્રિત થયેલા બળની વાત જ શી
 કરવી ! કુલાસિંહ જે હાથીપર બેઠો હતો, તેના માવતના શરીરમાં
 એક પછી એક ત્રણ ગોળીઓ વાગી. એક ગોળી કુલાસિંહને પણ
 વાગી, છતાં તેણે પોતાના હાથીને શત્રુઓની સેનાની વચમાં લઈ
 જવાની માવતને આજ્ઞા આપી. ઘાયલ થયેલા માવતે આ આજ્ઞાનું
 પાલન કરવાની સાફ ના પાડી. કુલાસિંહના વારંવાર કહેવા છતાં
 ત્યારે માવતે તે વાત કબૂલ કરી નહિ, ત્યારે કુલાસિંહે માવતના
 મસ્તક પર પિસ્તોલ છોડી. માવતનો પ્રાણ છૂટી જાયો અને તે
 નીચે પડી ગયો. કુલાસિંહ પોતાની તલવારની આછીનો અંકુશ
 ઝનાવી હાથીને આગળ ચલાવવા લાગ્યો. તે શત્રુસેનાના મધ્ય
 ભાગમાં જઈ પોતાની સેનાના માણસોને ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો.
 એટલામાં શત્રુઓના તરફથી એક ગોળી આવી તેના મસ્તકમાં
 ધુમ્મી ગઈ. તેનું પ્રાણશૂન્ય શરીર હાથીના હોવાની અંદર ગળાડી
 પડ્યું; પણ આ વિપત્તિથી અકાલી લોકો નારી જવાને બદલે
 બમણા ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યા અને અધ્યાનોને ત્રણ ત્રણ પો-
 કાશવવા લાગ્યા. અધ્યાન સેના અકાલીઓનો માર સહન ન કરી
 શકવાથી રણમાંથી દૂર નાસવા લાગી. આ યુદ્ધમાં કુલાસિંહના
 અશ્વનું પરાક્રમથી પંજાગઢેસરી રણજિતસિંહને વિજય પ્રાપ્ત થયો.
 પંજાગઢે કુલાસિંહના અશ્વનું પરાક્રમની પ્રશંસા કરી
 અને ત્યાં તેનો દેહાન્ત થયો હતો, ત્યાં એક સ્થંભ બના-
 વ્યો. આ સ્થંભ હજી પણ હિંદુ અને મુસલમાનોનું એક પ-
 વિત્ર સ્થળ ગણાય છે. આજે પણ તે પવિત્ર સ્થળે હાથે હિંદુ-
 મુસલમાનો એકઠા થઈ કુલાસિંહનાં યશોનામ ગાય છે. ત્યાંમુખી
 એકગમ્મ વૃદ્ધ શ્રીખરાલ રણજિતસિંહ જીવ્યા ત્યાંમુખી તેમના
 આગળ નીચેના યુદ્ધની વાતમાં કુલાસિંહનું નામ આવતું ત્યારે
 તેમનાં નેત્રો લાલ-ભાગ બની જતા અને અશ્રુધારાઓ છૂટીને
 ગાલો સ્પીંજવી દેતી હતી.

૨૧—સ્વામીભક્ત સીતારામ રાય

જે વખતે બાદશાહ દરજશોર દિલ્હીના તખ્તપર હતા, જે વખતે ગુરુ નાનકદેવનો સ્થાપન કરેલો. ધર્મસંપ્રદાય ગુરુ ગોવિંદ સિંહના મહામંત્રથી પોપણ પામી પ્રગતિ કરતો હતો, જે વખતે મહારાષ્ટ્રીય લોકો શિવાજી મહારાજની આગેવાની હેઠળ અસીમ સાહસ અને અલૌકિક તેજસ્વિતા સાથે સમગ્ર હિંદુસ્તાનમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યા હતા, તે સમયે બંગાળામાં જેસોર જીલ્લો ઘણો સમૃદ્ધિવાન હતો. આ જીલ્લામાં સુદર સરોવર, જેવા લાયક મહેલો અને મજબૂત કિલ્લા પ્રેક્ષકોની દષ્ટિને આકર્ષાદ આપી ભારતવર્ષની શોભામાં વધારો કરી રહ્યા હતા. આ જીલ્લામાં મધુમતી નદીને પશ્ચિમકિનારે મહમુદપુર શહેરમાં એક વિશાળ કિલ્લો હતો. કિલ્લાની ચારે બાજુએ દિવાલ અને દિવાલની આસપાસ ઉંડી ખાઈઓ આવી રહી હતી. આ કિલ્લાના વિશાળ મહેલમાં રાતને વખતે એક મજબૂત યુવક શેતરંજનાં સોગંદાં ચલાવી રહ્યો હતો, તે વખતે તેને ખગર મળી કે, બાદશાહની સેના કિલ્લા તરફ ચાલી આવે છે અને થોડી વારમાં કિલ્લાને ઘેરી લેશે. આ ખગર સાંભળી યુવકની શાંતિમાં જરા ભંગ તો પડ્યો, પણ તેણે પોતાનો ખેલ બંધ કર્યો નહિ. શત્રુને હરાવવા માટે તેણે પોતાનો દાવ શેતરંજ ઉપરજ ચલાવ્યો, પણ શત્રુ હાર્યો નહિ. આથી તે યુવક ક્રોધમાં આવી જઈ બોલ્યો કે “આથી મને જે કષ્ટ થાય છે તે બાદશાહનું શિશ કાપવાથી પણ મટવાનું નથી.” પાસેજ એક પરાક્રમી પુરુષ ઉભો હતો તે આ વચન સાંભળ્યાં કે તરત ત્યાંથી ગુપચુપ ચાલ્યો ગયો.

રાત્રિ-વીતી પ્રાતઃકાળ થયો. જે યુવક રાત્રે શેતરંજ ખેલતો હતો; તે હમણાં મુળ ધોઈ રહ્યો છે, એટલામાં પેલા પ્રચંડ શરીરવાળા વીર પુરુષે આવી એક મનુષ્યનું કાપેલું મસ્તક એ યુવકની સમીપ મૂકી પ્રભામ કર્યા.

આ ઘટના જોઈ આપણો યુવક આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યો કે, 'મેનાદાની ! આ શું ?' મેનાદાનીએ મસ્તક નમાવી જે હાથ જોડી કહ્યું કે 'મહારાજ ! શત્રુસેના હારીને નાચી ગઈ છે અને આ મસ્તક સેનાપતિ આવતુરાવનું છે.'"

યુવકનાં તેજસ્વી નેત્રો અધિક તેજસ્વી થયાં. તેનું મંભીર અને શાંત મુખમંટળ અધિક મંભીર દેખાવા લાગ્યું. યુવકના મનમાં કંઈ વિચાર આવ્યો, પણ તેણે તે વિચાર પ્રગટ કર્યો નહિ. તેણે મસ્તક થઈ મેનાદાનીની ચોગ્ય પ્રશંસા કરી અને આવું પરાક્રમી તથા સાહસિક કામ કરવાને માટે પારિતોષિક આપી કહ્યું કે "શાહ વખતમાં નવાબનો સાથે ઘોર સંશ્રામ થયે એવું અનુમાન થાય છે. ખેર, ચિંતા કરવાનો કંઈ જરૂર નથી. જે કંઈ થયે તે જોઈ લઈશું. હવે તમે આપણી સેનાની વૃદ્ધિ કરતા રહો."

આ પૂર્ણ યૌવનમાં મહાલતા યુવકનું નામ સીતારામ રાય હતું; અને આ સીમપરાક્રમી વીરપુરુષ મેનાદાની તેનો સેનાપતિ હતો. સીતારામ જાતે ઉત્તરરાદી કાયસ્થ હતો. તેની અઠક 'વિદ્યાસ'ની હતી. મધુમતી નદીના પૂર્વતટપર આવેલા હરિહરનગર નામના એક નાના ગામમાં સત્તરમી શતાબ્દીના અંતમાં સીતારામ રાયનો જન્મ થયો હતો. સીતારામનો પિતા એક નાનો જમીનદાર હતો. સીતારામ તે વખતની પ્રચલિત રીતિ અનુસાર ગુરુની શાળામાં જણવા બેઠો હતો, પણ તે ધણા દિવસ ગેરહાજર રહેતો હતો. મંદ અને નિસ્તેજ પંડિત બનવા કરતાં સાહસિક, તેજસ્વી વીર-પુરુષ બનવાની તેની અધિક ઇચ્છા હતી. મહારાષ્ટ્રના ઉદ્ધારક છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે નાનપણમાં અલૌકિક તેજસ્વિતા બતાવી ભારતવર્ષના કિંદુ-મુસલમાનોને અચંબામાં નાખ્યા હતા; પંજાબકેસરી રણજિતસિંહે યુવાવસ્થામાં અલૌકિક શૌર્ય બતાવી પંજાબના ગૌરવસ્થાને અધિક તેજસ્વી બનાવી દીધો હતો. અઢારમી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં સીતારામે પોતાની વીરતા અને સાહસના પ્રભાવથી જંગાલીઓનાં મુખ ઉગ્મત્પલ્લકયાં હતાં.

સીતારામ બાળપણમાંજ ધનુષ્યબાણ સાલ્યા અને લાઠીની કળામાં પ્રવીણ થયા હતા. જંગાળાનો નવાબ અને દિલ્હીનો બાદશાહ તેનાં વખાણુ સાંભળી ભય પામતા હતા. વિદેશી ઇતિહાસકારો જંગાળીઓને કાયર કહે છે; પરંતુ પૂર્વકાળમાં જંગાળીઓ તેવા નહોતા. જે વખતે દિલ્હીના મુસલમાન બાદશાહોએ ભારત-

વર્ષમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી, જે વખતે એક પછી એ એમ ઘણા દેશો તેમના હાથમાં જઈ પડતા હતા, તે સમયે બંગાળીઓએ અનેક સ્થળે પોતાની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કર્યું હતું. બંગાળના વિજયસિંહે દુસ્તર સાગર ઓળંગી પરદેશમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી. બંગાળના ગંગાવંશના મહાપુરુષોએ ઓરિસ્સામાં પોતાનો અધિકાર જમાવી ઇતિહાસમાં સન્માન મેળવ્યું હતું. બંગાળના પાલ અને સેન રાજાઓએ ઘણે સ્થળે વિજય મેળવ્યો હતો. બંગાળના દ્વાદશ લૌભિકે પોતાનાં શૈયર્ અને વીર્ય દિલ્હીના પાદશાહને ચોકાવી દીધો હતો. બંગાળનાં સીતારામ પણ પોતાની અપૂર્વ શક્તિ અને તેજસ્વિતાથી વીરસમાજમાં સન્માન મેળવ્યું હતું. બંગાળના વીરપુરુષો રણનીતિના નિયમે સારી પેઠે શીખતા હતા અને નકલી યુદ્ધ ખેલી પ્રેક્ષકોને ખુશ કરતા હતા.

સીતારામ જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેની તેજસ્વિતા વધતી ગઈ; અને તે અનેક વીર પુરુષોનો અગ્રેસર બન્યો. ધીમે ધીમે અનેક જાગીરોનો તે માલિક બનતો ગયો અને અનેક નગરોમાં પોતાનો અધિકાર જમાવી સ્વતંત્ર રાજા કહેવડાવવા લાગ્યો. તેણે મહમુદપુરમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. સીતારામ પોતાના બાહુબળથી “વીરમોગ્યા વસુંધરા” એ વાક્યને અર્થિતાર્થ કર્યું. તે દુઃખી માણસોને સહાય આપતા અને નિર્ધન મનુષ્યોનાં કષ્ટ દૂર કરતા. તે વખતમાં જેસોરમાં બાર ચકલા હતા. તે ચકલાના માલિકે દિલ્હીના બાદશાહને કર આપતા નહોતા. બાદશાહ ફરૂખશેરે વીરશિરોમણિ સીતારામની વીરતાની પ્રશંસા સાંભળી, ત્યારે તેમણે એ ચકલાના સ્વામીઓને યોગ્ય શિક્ષત આપવાને માટે સીતારામને પત્ર લખ્યો. બાદશાહનો પત્ર મળવાથી સીતારામે બાર ચકલાના માલિકોને કબજે કર્યા. આ વાત સાંભળી બાદશાહ પ્રસન્ન થયો.

બંગાળના નવાબ મુર્શિદકુલીખાને સીતારામને ઠર મોકલી આપવા માટે લખ્યું, પણ તેમણે નવાબપર કહેણ મોકલ્યું કે “હું નવાબની રૈયત નથી, હું જેસોરનો સ્વતંત્ર રાજા છું.” આ બખ્ત સાંભળી નવાબના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે સીતારામનું દમન કરવાને માટે લશ્કર મોકલી આપ્યું. સીતારામને તેની સાથે યુદ્ધ થયું, પણ તેમાં મુસલમાનોને વિજય મળ્યો નહિ. સીતારામની

રીરતા અને સાહસ તથા તેના સેનાપતિ મેનાહાતીના અતુટ પરાક્રમની સામે બિચારા પગાર લઈ કામ કરનારા બાકુનીઓ છું નબી ગદે ?

આ ઘટના જની ગયા પછી આવૃત્તરાવ નામનો એક માણસ મુસલમાની લશ્કરનો નાયક બન્યો. દિલ્લીના પાદશાહે તેને નિયમાનુસાર સનંદ આપી. આવૃત્તરાવ સીતારામને જીવવા માટે રાત્રિને વખતે મહમુદપુરના કિસ્લાપાસે પહોંચ્યો. તે વખતે સીતારામ શેતરંજ જેલી ગદો હતો, જેલમાં દારી જવાથી સીતારામે દુઃખિત થઈ બેઠો હતો તે સાંભળીને સ્વામીબ્રહ્મ મેનાહાતી પોતાના સ્વામીની વાત ચરિતાર્થ કરવા માટે આવૃત્તરાવ દતો ત્યાં પહોંચી ગયો અને તેનું શિર કાપી સવારમાં સીતારામની આગળ સાદર ઠરું. આ મસ્તકને જોતાંજ સીતારામે પોતાના સાહસિક સેનાપતિને પારતોષિક આપ્યું હતું અને નવાળ સાથે અવશ્ય ઘોર યુદ્ધ થયે, એવું અનુમાન કરી લશ્કરની વૃદ્ધિ કરવાની તેને આજ્ઞા કરી હતી. કેટલાક ઇતિહાસકારો લખે છે કે, સીતારામની સાથે યુદ્ધ કરતાં આવૃત્તરાવનો પરાજય થયો હતો.

આવૃત્તરાવના મરણની ખબર સાંભળી નવાળ મુશીંદકુલી ખાનને ઘણી ચિંતા થઈ. નાટોરના રાજા રધુનંદન નવાળના દિવાન હતા. નવાળની આજ્ઞાથી રધુનંદનના મોટા ભાઈ રાજા રામજીવને સીતારામ ઉપર ચઢાઈ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો અને તેના હાથ નીચેના સાહસિક મેનાપતિ દયારામ રાયે એ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની યુક્તિ બતાવી. જંગાળી જંગાળીની વિરુદ્ધ લડાઈ કરવાને ખરા થયા. હિંદુ હિંદુનું અપમાન અને સર્વનાશ કરવાને ઉદ્દેશ થયા અને આ ઉદ્યોગ સર્વ પ્રકારે સફળ થયો. રાજા રામજીવને અનુભવ લડાઈ કરવાનો વિચાર છેડી દઈ સીતારામના સેનાપતિ મેનાહાતીને અતુરાઈથી પકડવાનો ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. આ એક સફળ થઈ. શત્રુઓએ શરૂહીન સેનાપતિ મેનાહાતીને બાલાના ઘાથી વિંધી નાખ્યો, પોતાના દેશી ભાઈઓના પ્રપંચથી મેનાહાતી માર્યો ગયો. રાજા સીતારામ પોતાના આરંગિક સેવકના મૃત્યુથી ઘણા દુઃખિત થયા. તેમણે પુનઃ યુદ્ધની તૈયારી ન કરતાં શત્રુના હાથમાં આત્મસમર્પણ કર્યું. કેટલાક ઇતિહાસકારો લખે છે કે, નવાળની સેનાએ ચારે તરફથી સીતારામને ઘેરી લીધો હતો, ગમે તેમ હો, પણ સીતારામ નવાળના

લક્ષ્મણના તાળામાં ગયો એ વાત તો નક્કીજ. નવાળનો સેનાપતિ સીતારામને કેદ પકડી નવાળની પાસે લઈ જતો હતો તે વખતે રસ્તામાંજ સીતારામે પોતાના હાથમાંની વિંટીમાંનો હીરો ચૂસી આત્મઘાત કર્યો. પૂર્વધૌવનમાં આ પુરુષસિંહ સ્વેચ્છાથી અનંત તામાં લીન થઈ ગયો. દેદલાક ધતિહાસકારો એમ કહે છે કે, મુશી દાળાદના કારાગૃહમાં સીતારામે હીરો ચૂસી આત્મઘાત કર્યો હતો.

રાજા સીતારામે જેસોર જીલ્લામાં અનેક સ્થળે મોટાં મોટાં જળાશયો બોદાવ્યાં હતાં. વળી તેણે અનેક દેવમંદિરો બંધાવી પોતાની પ્રભુભક્તિનો પરિચય કરાવ્યો હતો. મહામુદપુરનો કિલ્લો તેમની કીર્તિનો એક મહાન અને અચળ સ્તંભ છે. તેમની આજ્ઞાથી મોટા મોટા ચતુર કારીગરો આ કિલ્લામાં આવી અનેક પ્રકારનાં અષ્ટો તૈયાર કરતા હતા. ઢાકાના કારીગરો ઉત્તમ પ્રકારની તોપો બનાવતા હતા. આ તોપોથી મહામુદપુરના કિલ્લાની કીર્તિ ચમકી જ પ્રમદી ગઈ હતી. રાજા સીતારામનું બંધાવેલું કૃષ્ણસાગર આજે પણ જેસોર જીલ્લામાં સૌથી મોટું જળાશય છે. સીતારામના આસનકાળમાં મહામુદપુરમાં અતુલ સંપત્તિ અને ઉચ્ચ ગૌરવ દેદિત થયાં હતાં. આજકાલની મદાનગરી કલકત્તા, એ સમયે સિંહ, બાદ્ર આદિ અનેક દિસક પશુઓથી ભરપૂર હતી અને દાદના રાજ્યકર્તા અગ્રજ લોકો તે સમયે બંગાળામાં સાધારણ વેપારીનરીકે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા.

૨૨—એ હરવંશી ક્ષત્રિય વીરો

ઝોગણીસમી શતાબ્દીનો 'અંતકાળ સમીપ આંચો છે, ધીમે ધીમે ભારતવર્ષનાં અનેક સ્થાનોમાં બ્રિટિશ શાસનની જડ ઝાંટવા લાગી છે. બ્રિટિશ કંપની ધીમે ધીમે વ્યાપારની સાથે રાજખંડપટમાં પણ ચંચુપાત કરતી જાય છે. માર્કિવંસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ ભારતની રાજ્યબંધવસ્થા ચલાવે છે. એના શાસનથી પિંડારાઝોનું અધઃપતન થયું છે. નેપાળના પહાડી પ્રદેશમાં બ્રિટિશોની વિજયિની શક્તિનો પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો છે. મરાઠાઓનું પરાક્રમ દબાઈ ગયું છે. ભારતવર્ષની ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ, એ સર્વ દિશામાં બ્રિટિશસામ્રાજ્ય પ્રસરી ગયું છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦ ના વર્ષનો આવજુ માસ ચાલે છે. મહારાજા કિશોરીસિંહ કોટાના રાજસિંહાસનપર બેઠા છે. નગરમાં સર્વત્ર આનંદોત્સવ ફેલાઈ રહ્યો છે. હાથી ચોરા વગેરેને મુસલમાન કરીને રાજસભાની એક બાજુએ ખડા કરવામાં આવ્યા છે. એક તરફ ઘોડેસ્વાર એના ખડી છે. મહારાજા કિશોરીસિંહે મુશોભિત સભાભુવનમાં રત્નજડિત સિંહાસનપર આરૂઢ થઈ ગવનંદ જનરલના પ્રતિનિધિ આગળ રાજધર્મનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. હરવંશી રાજપૂતોના જયધ્વનિથી પુણ્યભૂમિ હરવતી શુંલ રહી છે.

પરંતુ આ આનંદ વધુ વખત નબ્યો નહિ. માંડોમાંહે વિરોધ વધી પડ્યો. રાજાને પોતાના મુખ્ય પ્રધાન જલિમસિંહની સાથે તકરાર થઈ. જલિમસિંહ કિશોરીસિંહના પિતા ઉદયસિંહનો માનીતો પ્રધાન હતો. રાજ્યનો ધણોખરો કારબાર તેનાજ હાથમાં હતો. આ રાજા અને પ્રધાન વચ્ચે વેમનસ્ય થતાં બંને એકબીજાનો નાશ કરવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળમાં જલિમસિંહની એના એક નાની સરખી નદીના તટપર થઈ મહારાજા કિશોરીસિંહને પરાજિત કરવાને માટે જતી જણાઈ. નદીનો તટ ઉચો હતો. આ ઉંચી ભૂમિપર

થઈને પ્રાયઃ આઠહજાર માણસો જતાં હતાં. તેમની પાસે વીસ તોપો હતી. પરંતુ તેઓની ગતિ એકદમ રોકાઈ ગઈ. તેમના પર ગોળીનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આથી ઘણા માણસો ધાયલ થયા. અનેક માણસો સદાને માટે ત્યાં સૂતા. જલિમસિંહના માણસોએ જે તરફથી ગોળી આવતી હતી, તે તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી તો તેમને થોડે દૂર એક ઉંચી ટેકરી ઉપરથી જે માણસો ગોળીબાર કરતા જણાયા. તેમાંનો એક માણસ બંદુક ભરી આપતો હતો અને બીજા તેને ફાડતો હતો. એક તરફ આઠ હજાર માણસો અને વીસ તોપો છે અને બીજી તરફ કેવળ બે વીરપુરુષો છે. છતાં આ બે માણસોએ એ પ્રચંડ સૈન્યની ગતિ રોકી છે ! આ બે વીરોના મારથી એ વિશાળ સેના ગંભીર ઊઠી છે ! આ બંને વીરો મહારાવ કિશોરીસિંહના સૈનિક અને પુણ્યભૂમિ હરવતીના હરવંશી ક્ષત્રિય છે અને પ્રચંડ સૈન્યની સામે અપૂર્વ વીરતાથી સ્વામીભક્તિનો પરિચય કરાવી રહ્યા છે.

હવે જલિમસિંહના સૈનિકોએ આ ઉભય વીર પુરુષોની સામે બે તોપો ગોઠવી; પરંતુ તેઓ તોપને બદલે બંદુકનો ગોળીબાર કરવા લાગ્યા. આથી ઉભય વીરો ધાયલ થયા; છતાં તેઓ પણ હજી જલિમસિંહના માણસો પર ગોળી છોડ્યાજ કરતા હતા. તેમના ગોળીબારથી પોતાના અનેક માણસો મરવા છતાં પણ તેમની અસાધારણ વીરતા અને સાહસ જોઈને તેમને જીવિત રાખવાની ઇચ્છા જલિમસિંહને થઈ. તેણે તરતજ પોતાના સૈનિકોને બંદુક નહિ ચલાવવાની અને આ બે યુવકોની સામે માત્ર બેજ માણસોએ લડવાની આજ્ઞા કરી. આ આજ્ઞા સાંભળી બે રોહિલા સૈનિકો તેની સામે લડવાને ગયા; પરંતુ હરવંશી વીરોના શરીરમાંથી રુધિર વહી જવાથી તેમની શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી. એટલે હવે તેઓ એ બે રોહિલાની ગતિ રોકી શક્યા નહિ અને શૌર્યપૂર્વક યુદ્ધ કરતા કરતા તેઓ નીચે પડી ગયા, ત્યાંથી પુનઃ ઉઠી શક્યા નહિ. આ પ્રમાણે એ બે હરવંશી વીરોએ ધીરજપૂર્વક આત્મબલિદાન આપી ઓગણીસમી શતાબ્દીમાં અસાધારણ તેજસ્વિતા દર્શાવી આપીને પોતાની જન્મભૂમિને ઉજ્જવલ કરી હતી.

૨૩-દાનવીર શિલાદિત્ય

જેમણે ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ વાંચ્યો છે અને જેમણે ભારતના પ્રાચીન ઐતિહાસિક ચરિત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેઓ પ્રાચીન સમયના ભારતવાસીઓની કીર્તિ સારી યેઠે જાણે છે. ભારતવાસીઓની કીર્તિ કેવળ યુદ્ધમાં જ સમાપ્ત થઈ નથી. પરંતુ જ્ઞાન, અત્યનિષ્ઠા અને દાનશીલતા આદિ અનેક ગુણો માટે તેઓ ભૂમંદગમાં પ્રતિષ્ઠા પામ્યા છે. જે પ્રમાણે પ્રતાપસિંહ અને શિવાજી આદિ મહાન યોદ્ધાઓ ભારતવર્ષમાં થયા છે, તેમ શંકરાચાર્ય અને બુદ્ધ જેવા મહાજ્ઞાનીઓ અને શિલાદિત્ય જેવા દાનવીરો પણ આ ભૂમિમાં પેદા થયા છે.

ઈસ્વીસનની સાતમી શતાબ્દીમાં જ્યારે મહારાજા હર્ષવર્દન શિલાદિત્ય દાન્યકુળના સિંહાસનપર બેસી પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગનાં અનેક રાજ્યોપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી રહ્યા હતા, જ્યારે મહાવીર દ્વિતીય પુલકેશી પોતાના અસાધારણ બાહુબળથી મહારાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાનું સંરક્ષણ કરી રહ્યા હતા, જે વખતે ચીન દેશનો સુપ્રસિદ્ધ વિરક્ત પરિમાજક હુએનસંગ નાલંદાના બૌદ્ધ મહાવિદ્યાલયમાં શીલસદ્રની ચરણછાયામાં બેસી ભારતવાસીઓની અપૂર્વ વિદ્યાનું શિક્ષણ લેતો હતો, તે વખતે મહારાજા શિલાદિત્યે ગંગા-યમુનાના સંગમસ્થાન, હિંદુઓના પવિત્ર તીર્થ પ્રયાગ નગરીમાં એક મહોત્સવ કર્યો હતો. પાંચ-છ ચારસમાઇલ જેટલી ભૂમિમાં આ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. ચિરકાળથી આ ભૂમિ ‘સંતોષદેવ’એ નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. સંતોષદેવનો ઉત્સવ ભારતવર્ષમાં એક પ્રધાન ઝનાવ ગણાતો આવ્યો છે. પ્રાચીન સમયથી ચાર હજાર કીટના પરિધમાં ગુલાબના ઊંડની વાડ ઝનાવી તેની વચ્ચે ઝોટાં ઝોટાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં. આ મકાનોમાં ગુપ્ત-ચાંદીના અલંકારો, મુત્તરાર્ક, રેશમી તથા જરીનું ઠાપડ, એવા એવા અનેક પ્રકારના

કિંમતી પદાર્થો ભરેલા હતા. આ સ્થાનની નિકટ અનેક લોજના-
લયો ખન્ટરની પેઠે હારખંધ બંધાવવામાં આવ્યા હતાં. પ્રત્યેક
લોજનાલયમાં એક ટંકે પ્રાયઃ એક હન્ટર પુરુષો જમતા હતા.
ઉક્ત ઉત્સવ આજ સ્થળે થતો હતો. ઉત્સવની પૂર્વે ઘણા દિવસ-
થી ઢંઢેરો પીટાવવામાં આવતો હતો; અને પ્રાચીન સમયથી બ્રાહ્મ-
ણ, શ્રમણ, આશ્રયહીન, દુઃખી, પિતૃહીન, માતૃહીન તથા નિર્ધન
માણસોને ત્યાં દાન લેવાને માટે બોલાવવામાં આવતાં હતાં. મહારા-
જા શિલાદિત્ય પોતાના ખંડીઆ રાજાઓની સાથે મહોત્સવના
દિવસોમાં ત્યાં જતા હતા. ખંડીઆ રાજાઓમાં વલ્લભી રાજ્યના
સ્વામી ધ્રુવપતિ અને આસામના રાજા ભાસ્કરવર્મા મુખ્ય હતા.
આ ઉભય રાજાઓ તથા મહારાજા શિલાદિત્યની સેના સંતોષ-
ક્ષેત્રની ચારે તરફ છાવણી નાખીને પડતી હતી. પશ્ચિમભાગમાં
અનેક અભ્યાગતો પોતાના ડેરા-તંબુ નાખતા હતા. ત્યાં અસંખ્ય
માણસો એકત્રિત થવા છતાં ઉત્તમ ગ્રંથ બળવવામાં આવતો
હોવાથી ગ્રંથને ઢોહ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડતો
નહોતો. દાન આપવાને માટે આણેલાં દ્રવ્યને દુષ્ટ લોકો લૂંટી ન
બંધ એટલા માટે ચારે તરફ લશ્કરનો પહેરો રહેતો હતો. આ ક્ષેત્ર
ગંગા-યમુનાના સંગમસ્થાનથી ઘરાણર પશ્ચિમદિશામાં આવેલું
હતું. શિલાદિત્ય પોતાની સેના સાથે ઉત્તરદિશામાં છાવણી નાખી
રહેતા હતા. ધ્રુવપતિ પશ્ચિમદિશામાં અને અભ્યાગત લોકો મધ્ય-
ભાગમાં છાવણી નાખી રહેતા હતા. ભાસ્કરવર્માની સેના યમુનાના
દક્ષિણતટપર રહેતી હતી.

ઉત્સવનો આરંભ મોટી ધામધૂમ સાથે કરવામાં આવતો હતો.
શિલાદિત્ય બૌદ્ધ ધર્મ પાળતા હતા, તોપણ તેઓ હિંદુધર્મની
અવગણના કરતા નહોતા. તેઓ બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ(બૌદ્ધ સાધુ)-
ને આદરસહિત બોલાવતા અને ખુદની મૂર્તિ તથા હિંદુઓના
દેવોતું સન્માન કરતા. પહેલે દિવસે પવિત્ર મંદિરમાં ખુદની
મૂર્તિ સ્થાપિત કરવામાં આવતી હતી. આ દિવસે સર્વથી અધિક
મૃદ્યની વસ્તુઓ વહેંચવામાં આવતાં હતી તથા અતિથિ-અ-
ભ્યાગતોને સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરાવવામાં આવતું હતું. બીજે
દિવસે વિઘ્નની અને ત્રીજે દિવસે શિવની મૂર્તિ મુદર મંદિરમાં
પધરાવવામાં આવતી હતી. પહેલે દિવસે જટકું અન્ન વહેંચવામાં
આવતું હતું તેનાથી અધુરું અન્ન બીજે અને ત્રીજે દિવસે વહેંચ-

વામાં આવતું હતું. યોગી દિવસથી દાન આપવામાં આવતું હતું. વીસ દિવસ મુખી પ્રાદાણ અને સમજાવે, દસ દિવસ મુખી દિંદુ અને બીજા દેવતાઓના પૂજારીને અને બીજા દસ દિવસમુખી પરિવ્રાજક, સંન્યાસી આદિને દાન આપવામાં આવતું હતું. તે સિવાય ત્રીસ દિવસ મુખી દગ્ગિ, નિસામય, પિતૃદીન, માતૃદીન તથા અંધુદીન પુરુષોને દાન આપવામાં આવતું હતું. જરાબર પંચોતેર દિવસ મુખી આ ઉત્સવનું કામ ચાલતું હતું. ઉદ્દેશ દિવસે મહારાજ ગિલાદિત્ય પોતાનાં જરૂરમુજબ વસ્ત્રો અને રત્ન-જડિન સુવર્ણના અલંકારો તથા મોતીના દારૂ વગેરે સર્વ વસ્તુ-નો ત્યાગ કરીને ભિખુકોનો વેશ ધારણ કરતા હતા. આ સર્વ વસ્તુ-ઓ દરિદ્ર મનુષ્યોને આપી દેવામાં આવતી હતી. તે દિવસે મહારાજ ગિલાદિત્ય ભિખુકોના વેશમાં જઈને કાચ જેવી ગંભીર સ્વરથી કહેતા હતા કે “આજે સંપત્તિની રક્ષા કરવાની સર્વ ચિંતા દૂર થઈ ગઈ છે. આ સંતોષદેવમાં આજે હું મારી સર્વ સંપત્તિનું દાન હાથે નિશ્ચિત થયો છું. મનુષ્યના કલ્યાણને માટે-અર્થાત્ આ પ્રકારે દાન આપવાને માટે હું હવે પછી સંપત્તિનો સંચય કરીશ.” આ રીતે પુણ્યભૂમિ પ્રયાગના સંતોષદેવમાં ઉત્સવ થતો હતો. મહારાજ ગિલાદિત્ય મુક્ત હસ્તે પ્રાયઃ સર્વસ્વ દાનમાં આપી દેતા હતા. રાજ્યરક્ષા અને વિદ્રોહ-દમનને માટે કેવળ કાષી, ઘોડા અને શરોજી બાકી રહેતાં હતાં.

દિંદુઓના પવિત્ર નીર્ધ પ્રયાગમાં ચીન-દેશનો પરિવ્રાજક જુએનસંગ આવો મહોત્સવ જોઈને અતિ પ્રસન્ન થયો હતો. આવા આવા મહોત્સવો કરીને ભારતવર્ષના પ્રાચીન સમયના રાજાઓ કૃતાર્થ થતા હતા. જો કે રાજાઓ પુણ્યસંચયને માટે આવા મહો-ત્સવો કરતા હતા, તોપણ એની સાથે રાજનૈતિક વિષયને પણ થોડો સંબંધ રહેતો હતો. તે વખતમાં સર્વ રાજાઓ, વિદ્વાન પ્રાદાણો અને વિરક્ત શ્રવણોના અંકુશમાં હતા. તેમને આ ઉભય સમૂહની સંમતિ અનુસાર રાજ્યશાસનનું કાર્ય ચલાવવું પડતું હતું. પ્રાદાણો અને શ્રમણો કોઈપણ પ્રકારે અસંતુષ્ટ ન થાય અને તેઓ સદા-સર્વદા રાજ્યનું કલ્યાણ ધૃષ્ટે, એવી નીતિરીતિથી વર્તીને રાજાઓ નિરંતર તેમને પ્રસન્ન રાખતા હતા. આથી પ્રાદાણ શ્રમણો પણ ઉન્નતિના ઉપાય રાજાને સૂચવતા હતા અને તેથી રાજકારભાર સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલવાનેલીધે લોકો પણ રાજાને દેવસમાન

માનતા હતા. આ પ્રકારે ભારતના પ્રાચીન રાજાઓ ઉચ્ચકોટીના વિરક્ત જ્ઞાનીઓના અંકુશમાં રહીને સર્વ લોકોની પ્રીતિ સહજે મેળવી શકતા હતા.

શિલાદિત્યની આ દાનપ્રણાલીથી તેમનો પ્રભાવ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે કોઈ માણસ તેમની સામે મસ્તક ઉંચકી શકતો નહોતો. આધુનિક સમયમાં શિલાદિત્ય જેવા નહિ તોપણ સમયના પ્રમાણમાં અસાધારણ ઉચ્ચ કોટીના કોઈ કોઈ દાનેશ્વરી અમેરિકા ઇન્ડો પ્રદેશોમાં જન્મે છે. ભારતને એવા દાનેશ્વરીઓની અને કુશળ નિઃસ્વાર્થી આત્માઓની તથા સાચા જીવનમુક્તોની દોરવણીની હાલ બહુ જરૂર છે; પણ તે દેશકાળાનુસાર આવશ્યકતા સમજી વર્તનારાઓનીજ; નહિ કે માત્ર પ્રહ્મલોજન, જ્ઞાતિલોજન અને તીર્થદાનમાં તથા ભર્યામાં ભરનારાઓની કે જ્ઞાન-ભક્તિ-ભ્રમ-રાષ્ટ્રસેવા-ઇન્ને નામે સ્વાર્થ સાધનારાઓની!

શીખ લોકોની ધર્મપ્રિયતા અને અતિથિસત્કારની ચોખ્ખા હૃદય પ્રશંસા પામી છે. આ સઘળા ગુણોથી ભરેલાં, ઉદાહરણ સઘળાં કાંઈ પ્રકટ થયાં નથી. જે થોડાક પુરુષોનાં ઉદાહરણ મળી આવે છે, તે જોટલા મહત્ત્વનાં અને ઉત્તેજક છે, કે જગતની સઘળી અવસ્થામાં અને સઘળા સમયમાં તે ઉદાહરણ અનુકરણ કરવા યોગ્ય ગણાશે !

અમે મહારાજ હરિશ્ચંદ્રની સત્યનિષ્ઠા, મહાવીર કર્ણની દાનવીરતા, રંતિદેવનું આતિથ્ય, મહારાજ શિખિની આશ્રિત-રક્ષા અમારા ધર્મ ગ્રંથોમાં વાંચી છે, તેઓનાં ઉદાહરણ ભારતવાસીઓ ભૂલે તેમ નથી. તેઓના જેવા મહાપુરુષ થવાને માટે અનેક ભારતવાસીઓ જીવનસુધી તપસ્યા કરે છે; પણ જેમણે એ ચોખ્ખતા સિદ્ધ કરી છે, તેઓનો ઇતિહાસ કોણ જાણે છે? અમારા ડેશની અધમ અવસ્થા હોવા છતાં પણ અનેક હરિશ્ચંદ્ર, કર્ણ, રંતિદેવ અને શિખિરાજ ભારતવર્ષમાં પાક્યા છે; અને એવો પણ વખત આવશે કે ત્યારે તેઓનાં ગુણગાનવડે જગત પ્રકાશી ઉઠશે. કેમકે અમે આર્ય સંતાનોએ જીવનનો એજ ઉદ્દેશ માન્યો છે. અમે પરમાર્થ, દયા અને ધર્મનીજ રક્ષા ચાહીએ છીએ. અમે કપટી, પાપી કે પ્રપંચી નથી. અમે પારકાં દુદયોને જાળનાર નથી. અમે જગતને સુખી થયેલું જેવા ઈચ્છીએ છીએ. કહો, જગતની જાતિઓમાં અમારા જેવો કોણ ઉદ્દેશ રાખે છે? અમારી પેઠે ગમે તેવી દુઃખી-દરિદ્રી અવસ્થામાં પણ ઈશ્વરનોજ આધાર રાખી કોણ શાંત રહેનાર છે ?

મહારાજ શિખીએ જેમ પોતાના 'પુત્રનું' જલિદાન આપી પોતાના અતિથિને તૃપ્ત કર્યો હતો, તેમ શીખ વીર ભાઈ મધુએ પણ પ્રિય પત્નીનું જલિદાન આપી અતિથિની સેવા કરી હતી. તેની એ વાર્તા જોટલી દુદયદ્રાવક છે, તેટલીજ બોધદાયક અને મહત્ત્વ છે. શીખ લોકો આજે પણ એ વાત આનંદપૂર્વક યાદ કરે છે. કારણ કે જગતમાં "દમ"ની પરાકાષ્ટા ભાઈ મધુએ શીખવી છે.

એક દિવસ અધ્યાસમય પછી મધુ દિવસના ઘણા પરિશ્રમ પછી પોતાની પ્રણિપ્રિય પત્ની સાથે બેઠો હતો. પતિભક્ત પત્ની પણ થાકેલા પતિને જનાડ્યા પછી તેના પગ ઢાળતી બેઠી છે. રાત્રિ ઘણી ભયંકર હતી. આકાશમાં કાળાં વાદળાં ચઢી આવી કંઈક ધવન જેવું અવાજ વા. લાગ્યું. વચમાં વચમાં ધવનના સંજ્ઞા અવાજો તેના ધવનના અવાજો દુઃખમય વા મૂકતા હતા. જોટલા

મુસાફર વરસાદ પડ્યો! બહાર ઘોર અધકાર હતો. પતિ-પત્ની મુખે પાતચીત કરતાં હતાં, એટલામાં બહારથી કોઈએ બારણાં ખખડાવ્યાં. અને શબ્દ સંભળાયો કે “અધકારમાં કોઈ સૂતું નથી. ભાઈ! દુઃખી મુસાફર છું, બૂલો પડ્યો છું, રાતવાગો રહેવા આદું છું, દયા કરીને આશ્રય આપો ભાઈ!”

એ શબ્દો કાને પડતાંજ દયાણુ દિલના ભાઈ મધુએ ‘પયારી-માંથી છઠ્ઠાગ મારી બારણાં ઉઘાડી દીધાં. તે મુસાફર ઘરમાં આગ્યો. પતિ-પત્નીએ માનપૂર્વક તેને બેસાડ્યો અને રાતેજ રસોઈ બનાવીને જમાડ્યો. પછી જોડેના ઘરમાં તેને પયારી કરી આપી. મુસાફર ત્યાં નિરાંતે સૂતો.

નિર્વિધ્ને રાત વીતી અને વહાણું વાયું. એ મુસાફર એક લૂંટારો હતો, પણ એ વાત ભાઈ મધુ જાણી શક્યો નહિ. કેમકે તેણે ગૃહસ્થ શીખ જેવો પોપાક પહેર્યો હતો. પ્રાતાઃકાળે મધુ, શમ્યામાંથી ઉઠ્યા પછી ઘરકામમાં ગુંથાયો. પેલો મુસાફર બિછાનામાંથી ઉઠ્યા પછી ભાઈ મધુની પાસે જવાની રજા માગી. ઘેર આવેલો પડોણો જમ્યાવગર જાય એ મધુને ઠીક લાગ્યું નહિ. તે પોતાનો ધર્મ સમજતો હોવાથી તેણે કહ્યું કે, મહાશય! થોડી વાર થોલો, આહાર કરીને જાઓ. મધુએ ઘણો આગ્રહ કરવાથી મુસાફરે કહ્યું કે, તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો થોડીક દોટી બનાવી આપો. તે લઈ હું રસ્તે પડીશ. કેમકે ઘણું ઉતાવળનું કામ છે. મધુની લોખી અને બહી પત્ની ઉતાવળે રોટલી કરવામાં ગુંથાઈ અને મધુ બજારમાં શાક લેવા ગયો.

લૂંટારા મુસાફરે જોયું કે ઘરમાં બીજું કોઈ નથી અને મધુની સ્ત્રીના શરીર ઉપર કિંમતી ધરેણાં છે. આવું જોઈને લૂંટારા મુસાફરનું મન ભ્રમિત થયું! તેણે તે સ્ત્રીના કટકે કટકા કરી નાખ્યા અને શરીર ઉપરનાં બધાં ધરેણાં કાઢી લઈને ચાલતો થયો.

તે ઉતાવળે ચાલ્યો જતો હતો, એટલામાં રસ્તામાં ભાઈ મધુ મળ્યો. તેની નજર ચૂકાવવા લૂંટારા મુસાફરે ઘણી યુક્તિ કરી, પણ મધુએ તેને જોતાજ સત્વર તેની પાસે જઈ પોતાને ઘેર લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો. લૂંટારાએ ઘણાં બહાનાં કર્યાં, પરંતુ મધુ તેનો હાથ ઝાલી પોતાના ઘર તરફ જોડવા લાગ્યો. મધુને એમજ યદા કરતું હતું કે “નિચારો મુસાફર! ઉતાવળને લીધે જમવાનું જતું કરી ચાલ્યો જાય છે! નિચારો ઘરમાં એકલો બેસી રહેતા શરમાયો દશે!” મુસાફરે ઘેર પાછા આવવા વારંવાર ના

કહી; પરંતુ મધુએ પોતાની ગરીબ ઘરની રોટી સ્વીકારવાને ઘણાજ આગ્રહ કર્યો. અને કાંડું છોડ્યું નહિ, તેથી લાચાર બનીને સુસાદર કંપતો કંપતો તેને ઘેર આંચ્યો.

ઘરમાં પ્રવેશ કરતાંજ ભાઈ મધુએ પોતાની વહાલી પત્નીના કટકા લેયા ! તેનું સુંદર શરીર લોહીથી ખરડાયલી જમીન પર કટકા થઈ પડેલું લેયું ! પ્રિયતમાનાં જે ચંચળ નેત્રોથી તેને સ્વર્ગીય આનંદ થતો હતો, તેજ નેત્રો અત્યારે ણિહામણાં થઈ પડ્યાં હતાં ! વાચક ! પોતાની પ્રાણપ્રિયાની આવી લયંકર સ્થિતિ જોઈ કયો પુરુષ સ્થિર રહી શકે ? કયો મહાપુરુષ ગુસ્સાને રોકી શકે ? પુરુષ હૃદયની લાગણીઓને દબાવી શકે ? અને કયો પુરુષ ઇલાકાઈ જતાં આંસુઓને રોકી શકે ? પરંતુ તે ક્ષમાની મૂર્તિ, ભાઈ મધુએ માત્ર “ઇશ્વરની ઇચ્છા” એટલાજ શબ્દો કહ્યા, જે કે તેના હૃદયમાં સખત આઘાત થયો હતો, પરંતુ તેણે ધૈર્ય, ક્ષમા અને દયા ધારણ કર્યાં હતાં. પેલા ક્રૂરતા સુસાદરને પોતાને કાચે રોટલી-શાક બનાવી આપીને ભોજન કરાવ્યું અને એક પણ શબ્દ કહ્યો નહિ. કલેશનાં સામાન્ય ચિદ્ધિ પણ તેના ચહેરા ઉપર જણાયાં નહિ ! કહો વાચક ! આટલી ધીરજ અને ક્ષમાનાં દૃષ્ટાન્ત આખા જગતમાં થઈને પણ કેટલાં મળી આવશે ?

મધુની આટલી બધી ઉદારતા અને ક્ષમા જોવાથી પાપાણ જેવા હૃદયવાળા લૂંટારા સુસાદરનું મન પીગળી ગયું. પાપના પશ્ચાત્તાપથી તેનું હૃદય બળવા લાગ્યું. છેવટે તેણે જે હાથ જોડી મધુ પાસે ક્ષમા માગી અને પોતાને તેના ગુરુ પાસે લઈ જવું આગ્રહ કર્યો. મધુ તેની ઉત્કટ ઇચ્છા જોઈને તેને ગુરુ પાસે લઈ જવું ગયો. ગુરુએ બધી વાત સાંભળી અને લૂંટારા સુસાદરના મનનું આવું પરિવર્તન થયેલું જોઈ તેને ગુન્હાની ક્ષમા કરી અને તેને શીષ્ય ધર્મની દીક્ષા આપી. તે લૂંટારાએ તેજ વખતે, પાપકર્મ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ બનાવ શીષ્ય લોકોના ઇન્દુ ગુરુ હરજોશિંદના વખતમાં બન્યો હતો.

વાચક ! પાપીને પાપકર્મથી છોડાવવા માટે મહાપુરુષોએ સહન કરવું જોઈએ, અને નુકસાન પણ વેઠવું જોઈએ. ભાઈ મધુનું ઉદારહૃદયથી અમરો અન્યારન. માનવજાતિએ કાંઈ પણ શીખવે તે ઘણાજ ફાયદો થયો. “નુહી જાયો અને ક્ષમા કરો” એ કહેવાતી ખરી છે. તે પ્રમાણે વર્તવું એજ સત્યનું જુદું છે.

૨૫—સ્વામીભક્ત-વીર જવાનસિંગ

રાજપૂતાનામાં ખાજોર નામનું એક શહેર છે. કેટલાંક વર્ષ ઉપર મરાઠા લોકોએ તે ઉપર ચઢાઈ કરી હતી. તે સમયે ત્યાંના રાજા વિજયસિંહે તે શહેરનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કર્યું હતું. તે એટલે મુખી કે તે મરાઠા એટલે “મરતાં મુખી હઠે નહિ” એવા લોકોને તેણે છ મહિના મુખી આગળ વધવા દીધા નહિ.

ત્યાર પછી તેણે પોતાના કેટલાક જાન્યુસોને બીજા રાજાઓ પાસે મોકલી વિનંતિ કરી કે, મરાઠા લોકો આગળ આપણું સૈન્ય નબળું નહિ; માટે તમે તમારાં હથ્થકર સાથે આવીને શત્રુઓને હાંદી કાઢવામાં મદદ કરો. આણું કહાવવા છતાં હોઈ પણ રાજા મદદે આવ્યા નહિ અને વિજયસિંહના વેશવળી ઇર્ષ્યા કરતા તમારો જોવા લાગ્યા.

વિજયસિંહે એ મુદ્દાનું જાણ્યું. અંતે તેણે શત્રુઓના સૈન્ય વચ્ચે થઈને બીજા રાજાઓને મદદે બોલાવવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો. કેમકે તેને લાગતું હતું કે તે રાજાઓને હું જાતે તેડવા જઈશ, તો મદદ કરવા આવશે. આથી વિજયસિંહે એક હજાર સાંઢળી-ઓ તૈયાર કરી. તે ઉપર સ્વારો બેસાડ્યા અને મધ્યરાત્રિના સમયે મરાઠાના હથ્થકર વચ્ચે થઈ ખિકાનેર ગયો. ત્યાંનો રાજા તેને મદદ કરવાને તૈયાર નહોતો; તેથી તેને દિક્ષગીર થઈ પાણું જણું પડ્યું. ત્યાંથી તે જયપુર ગયો. ત્યાં ઇશ્વરસિંહ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેણે તેને સ્પષ્ટ રીતે ના કહી નહિ. કારણ કે તે તેનો શુભ શત્રુ હતો. ઇશ્વરસિંહ પણ વિજયસિંહનો વેશવ, રાજ્યવિસ્તાર આદિ જોઈને તેની ઇર્ષ્યા કરતો હતો અને તેનાથી ડરતો પણ હતો. આથી તે મનમાં એમ વિચારતો હતો કે, મુદ્દવેળાએ અત્યારે વિજયસિંહ આપણા હાથમાં આવ્યો છે તો તેને પકડી મરાઠા-ઓને સોંપી દઈ આપણું કામ કાઢી લીધું હોય તો હીક. આથી બહારથી મિત્રનો રોજ કરીને તેણે વિજયસિંહના આવ્યા પછી

તરતજ તેની મુલાકાત કરી અને સત્કાર કરવા લાગ્યો.

વિજયસિંહના અનુયાયીઓમાં જવાનસિંગ નામનો એક રાજપૂત મુખ્ય સરદાર હતો. તેનાં લગ્ન જયપુરના એક સરદારની પુત્રી સાથે થયાં હતાં. તે જયપુરના સરદારને અને ઈશ્વરસિંહને ઓળખાણ હતી. ઈશ્વરસિંહ વિજયસિંહને પકડવા ધારે છે, તેથી જાને જાણના અનેક વીરો માર્યા જશે; તેના લેગો પોતાનો જમાઈ પણ માર્યો જશે; એવી ણીકે તે સરદાર પોતાના જમાઈ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે, કોઈ પણ બહાને તમારે આ પ્રાણધાતક સમયે ગેરહાજર રહેવું. તેના મનમાં એવું હતું કે, રાત્રનું ગમે તેમ થાય, પણ પોતાનો જમાઈ જાણી જાય, તો કીક.

જવાનસિંગને આ જાણતની જાણર પડતાંજ તેણે વિજયસિંહ અને ઈશ્વરસિંહની મુલાકાત સમયે હાજર રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સરદારના કહેવાથી તેના એ નિશ્ચયમાં કાંઈ પણ ફેરફાર થયો નહિ. આથી વધુ નહિ જોણતાં તે પોતાના સ્વામીને કોઈ પણ પ્રકારે જાણવા માટે તેજ વખતે ઈશ્વરસિંહ પાસે જવા નીકળ્યો.

જે મકાનમાં વિજયસિંહ ઉતર્યો હતો, તેજ મકાન તરફ ઈશ્વરસિંહ આવ્યો અને જાનેની દૃષ્ટિ એક થઈ. પરસ્પર આસિંગ ન હીધું અને જાને એકબીજાને “ભાઈ” કહીને એકજ માઠી ઉપર બેઠા. તે સમયે વિશ્વાસુ જવાનસિંગ પણ ત્યાં હાજર હતો. જાને રાત્રીએ બેઠા પછી તે જયપુરના રાત્રની પાછળ ગયો અને એકાએક તે રાત્રના અંગરખાના એક છેડા ઉપર બેઠો.

રાત્ર ઈશ્વરસિંહ પાછળ ફરી જોયું અને પોતાના અંગરખા ઉપર દોણ બેઠું છે તે જોઈ કહ્યું કે, કેમ જવાનસિંગ! આજ પાછળ કેમ બેઠો? તમારી જગ્યા તો તમારા રાત્રના જમણા હાથ તરફ છે.

જવાનસિંગે કહ્યું કે, મહારાજ! આજના પ્રસંગને માટે એમ જ કરવાની જરૂર છે. પછી તેણે પોતાના રાત્ર તરફ ફરીને કહ્યું કે, મહારાજ! સ્વામી! આપ અડીથી ઉઠીને આવતા થાઓ નહિ તે નાહક આપના પ્રાણ જશે.

જવાનસિંગને આજે કાંઈક અવન્યતા સમાચાર મળ્યા છે એમ સમજી વિજયસિંહ તરફ જઈ ગયો. એટલે ઈશ્વરસિંહ પણ ઉઠવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેનાથી ઉઠવું નહિ. તરતજ તેણે વિજયસિંહને પકડવાની આજ્ઞા પોતાના સિપાઈઓને અને સરદારો

ને આપી પરંતુ જ્ઞાનસિંગે અંગરખામાંથી હુપાવેલું ખંજર બહાર કાઢીને જયપુરના રાજાની છાતી સામું ઉગામ્યું અને બોલ્યો કે, મહારાજા સ્વામીને કંઈ પણ મુકસાન થયા વગર જવા દો, નહિ તો આ ખંજર તમારી છાતીમાં ભેંસી દઈશ.

એટલું કહીને તે પોતાના અનુયાયીઓ તથા વિજયસિંહ તરફ ફરીને બોલ્યો કે, તમે ઘોડા ઉપર સવાર થયાની ખબર મને આપો; એટલે હું પણ તરત તમારી પાછગ આગ્યો સમજાવે. વિજયસિંહ ઘોડા ઉપર તો બેઠો; પણ નાસી ગયો નહિ. જ્ઞાનસિંગને ખબર આપી અને ઉઘાડી તરફવારે જ્ઞાનસિંગના આવવાની વાટ જોતો ઉભો.

આ ખબર મળતાં જ જ્ઞાનસિંગે પોતાનું ખંજર મ્યાનમાં ધાલી દીધું અને જયપુરના મહારાજાને નમીને પ્રજ્ઞાપ્ત થયાં.

જ્ઞાનસિંગની આવી સ્વામીભક્તિ જોઈ જયપુરના મહારાજાએ પણ ખુશી થઈ જઈને સામા નમીને સજ્જામ ઝીલી અને કંઈ પણ ફરકત ન થાય તેમ તેને જવા દીધો. મહારાજાએ પોતાના સરદારો તરફ જોઈને કહ્યું કે, સરદારો! સ્વામીભક્તિનું આ કેવું ઉદાહરણ છે? જુઓ, એમના ઉપર શસ્ત્ર ઉગામવાને કોની હિંમત આવશે વાર? જગતમાં સ્વામીભક્તિ પણ એક મોટો સફળુષ છે અને દેવતાઓ પણ તેમના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. જેણે જેનું લગ્ન ખાધું છે, તે તેણે હલ્લાલ કરવું જોઈએ. છુદ્ડ પશુ-પક્ષીઓ પણ સ્વામીભક્તિ ચૂકતાં નથી; તો પછી મનુષ્યે જેનું અન્ન ખાધું છે, તેની ભક્તિ કરવાને શામાટે પછાત પડવું જોઈએ?

૨૬—રાજભક્ત—સરદાર ગુલાબસિંહ

આપણા દેશની, આપણી જાતિની અને આપણા કુળની અપકીર્તિ કરાવવી કિંવા કલંક લગાડવું એના કરતાં મૃત્યુ હજાર કર-જને સારું છે; એવો મનમાં નિશ્ચય કરવો, એ કાંઈ સાધારણ વાત નથી. સાધારણ મનુષ્યો જીવના જેટલી કોઈ પણ વસ્તુને વહાલી ગણતા નથી. અને જીવ બચાવવા માટે ગમે તેટલું દુઃખ અને અપમાન વહોરી લેવા તૈયાર રહે છે; પરંતુ અસાધારણ પુરુષો જેઓ વીર માતા-પિતાનાં સંતાનો હોય છે; જેઓને દેશનું, જાતિનું અને કુળનું અભિમાન હોય છે; તેઓ તો અપકીર્તિ કરતાં મૃત્યુનેજ પસંદ કરે છે. કેમકે અપકીર્તિ કરતાં જીવનને તેઓ તુચ્છ સમજે છે. જગતના ઇતિહાસમાં એક આપણો હિંદુસ્તાનજ દેશ એવો છે કે જ્યાં સત્ય, દયા, કીર્તિ, વીરતા, પરોપકાર અને સહિષ્ણુતા જેવી અમૂલ્ય વસ્તુઓ ડગલે ડગલે મળી આવે છે. આજે અમારા દેશના એક એવા પુરુષનું ચરિત્ર અર્પણ કરીએ છીએ.

ઉદ્દેપુરનો મહારાણો પ્રતાપસિંહ એ અકગરનો મોટો શત્રુ હતો. એ સમયે રાણા પ્રતાપસિંહે પ્રસિદ્ધ રીતે બાદશાહ સાથે દુશ્મનાઈ કરી અને પોતાનું રાજ્ય છોડીને અરણ્યવાસ પસંદ કર્યો હતો. જેટલા દિવસ રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું બની શક્યું, તેટલા દિવસ કર્યું; પરંતુ જ્યારે રાણાએ જોયું કે, હવે બાદશાહને શરણે ગયાવિના રાજ્ય રહેશે નહિ, ત્યારે રાજવૈભવને લાત મારી તે અરણ્યવાસી થયો ! આ રાણાનાજ જેવા વિચારો ધરાવનાર બીજા હજાર-પાંચસો રાજ-પૂત વીરો હતા. તેમણે પણ મહારાણા પ્રતાપસિંહના જેવોજ ટેક રાખી તેમની પેઠે દુઃખ વેઠવાનું કબૂલ કર્યું, પણ સ્વતંત્રતા વેચી નહિ. રાજનિષ્ઠ સેવકોએ પણ અરણ્યમાં રાણાની સાથે રહી દુઃખ વેઠવા માંડ્યું. આ શૂરવીરોમાં ગુલાબસિંહ નામનો એક શૂરવીર સરદાર હતો. આ ગુલાબસિંહની અચલ રાજભક્તિ વિશેષ બ-ણવા જેવી છે.

રાજા પ્રતાપ પોતાના દુઃખને નહિ ગણતાં પોતાની માથે
 હોવા રાજપૂતોનું કોમક્રયજનપાસતો હતો. "તમારી વિધિ તેજ
 અમારી" એમ સમજી રાણાની સાથે રહેનારા વીરપુરુષોની માત્ર
 કાળજી રાખવાસિવાય રાણાના હાથમાં ખીજું કંઈ નહોતું, તેથી
 રાણાને દુઃખ થતું હતું. સાથે આવેલા મનુષ્યો પોતેજ પોતાનો
 ઉદરનિર્વાહ ચલાવતા અને રાજાજીને પોતાની ચિંતા ન રાખવી
 પડે તેજ પ્રમાણે વર્તતા હતા. શ્વામીભક્ત ગુલાબસિંહ પણ
 રાણાને કદ ન પહોંચી તેવી રીતે ઘણીજ સાવધાનીથી રાણાની સેવા-
 થાકેલી કરતો હતો. કંઈ-મૂળ-ફળ વગેરે મેજવીને પોતાનો ઉદર-
 નિર્વાહ કરવો; યત્રુનાં માણસો મળી આવે તેમને લૂંટી લેવાં અને
 કંઈ હલ્લો કરે તો તેને રસ્તામાંથીજ હરાવી પાછો વાગવો, એ
 રાજા સાથેના પ્રત્યેક રાજપૂતનું કર્તવ્ય હતું. ગુલાબસિંહ એ સર્વ
 સેનિકોનો ઉપરિ હતો. તેના અનેક સહુલોને લીધે તે સર્વ
 સેનિકોમાં પ્રિય થઈ પડ્યો હતો અને પ્રતાપસિંહનો તો તે
 જમણો હાથજ હતો. રાણાની સઘળી દિંમત તેના ઉપરજ હતી.

અકબર બાદશાહને ચિંતા થઈ કે રાજા પ્રતાપ જેવા વીર
 પુરુષને કાં તો તાબે કરવો જોઈએ અને નહિ તો છેવટે તેની મૈત્રી
 પણ કરવી જોઈએ. બાદશાહ તરફથી વારંવાર પોતાના સલાહ-
 કારોની આ બાબત વિષે સલાહ લેવામાં આવતી હતી. સલાહ-
 કારો કહેતા કે "પ્રતાપસિંહનો જમણો હાથ ગુલાબસિંહ વશ
 થાય તો બસ છે; પણ પ્રતાપસિંહ દહાસ વશ થાય, પણ ગુલાબ-
 સિંહના મનને વશ કરવું અશક્ય છે." એટલું છતાં અકબર
 બાદશાહે પાંચસો પાંચસો સેનિકોની બે-ત્રણ દુકડીઓ જંગલમાં
 તપાસ કરવા રાખી હતી. એ દુકડીઓને સૂચના આપી હતી કે,
 જંગલમાં ગમે તેમ ભટકવું અને વખત આવતાં પ્રતાપસિંહને
 તથા ગુલાબસિંહને પકડી લાવવા.

એક દિવસ અકબરશાહની એક દુકડી અને ગુલાબસિંહના
 ઠેટલાક સિપાઈઓ એક ખીજી આગળ સામસામા થઈ ગયા.
 અકબરનું સૈન્ય ખળનો લઈ બંધ છે એવી શંકાથી ગુલાબસિંહના
 સિપાઈઓએ ખીજમાંથી બહાર નીકળી તેના ઉપર હલ્લો કર્યો.
 અહીં અકબર બાદશાહે પણ આજેજ દુકમ લખી મોકલ્યો હતો
 કે "ઘણા દિવસ થયા તમોને જંગલમાં મોકલ્યા છે, પરંતુ
 તમારાથી કંઈ વળ્યું નહિ! પંદર દિવસમાં પારેલું કામ થશે

નહિ તો તમને બધાને પાછા બોલાવી ચોગ્ય શિક્ષા
 આવશે. તમારા અત્યારસુધીના કામથી બાદશાહ ઘણું
 થયા છે.” બાદશાહનો આ હુકમ ત્રણે દુકડીવાળાઓએ પોતાના
 સિપાઈઓને વાંચી સંભળાવ્યો હતો. તેમ થવાથી સઘળા
 ઘણાં ગુસ્સો ચઢ્યો હતો. સઘળાએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે,
 તેમ થાય પણ પંદર દિવસમાં પ્રતાપસિંહને છવતો અથવા મારી
 પામેલો બાદશાહની હબ્બરમાં લઈ જવો. ત્રણ દુકડીના સિપાઈ
 ત્રણે દિશામાં તપાસ કરવા લાગ્યા. પ્રતાપસિંહ જે ખીણમાં રહ્યો
 હતો તે ખીણમાં જવાનો માત્ર એક જ માર્ગ હતો. તે ખીણ
 ત્રણે બાજુએ ઉંચા ઉંચા ડુંગરો હતા. તેથી એ સિવાય બીજો
 માર્ગથી શરુઓ હુમલો કરી શકે તેમ નહોતું. પ્રતાપસિંહ
 સિપાઈઓ તે એક જ માર્ગે જતા-આવતા હતા અને સઘળા
 ત્યાંજ ભેગું કર્યું હતું. કોઈક માણસો અનાજ વગેરે લેવા અ
 ત્યારે પણ એ પ્રવેશ કરવા માર્ગની રક્ષા માટે ઘણાજ બંદોબસ્ત કરી
 નેજતા હતા. આજે પણ ગુલાબસિંહ કેટલાંક માણસો સાથે બહાર
 નીકળ્યો હતો. બહાર નીકળ્યા પછી ઉપર કહેવા પ્રમાણે થોડા
 વખતમાંજ અકબરની ત્રણમાંની એક દુકડી સાથે મેળાપ થયો.
 પ્રતાપસિંહનાં માણસો કયે રસ્તે ક્યાં જાય છે અને ક્યાં આવે છે,
 તેની માહિતી અકબરના સિપાઈઓને આજસુધી મળી નહોતી તે
 આજે તેઓ જાણી ગયા. અકબરનાં માણસોને જોતાંજ ગુલાબ
 સિંહને એમ લાગ્યું કે “આજે આપણું સર્વ નાશ થયું! એ
 અત્યારેજ આ માણસોને મારી નાખવામાં આવશે નહિ, તો તેઓ
 રાણાશ્રીને પકડી જવામાં વિફળ થશે નહિ. માટે સ્વામીસાહેબ
 બતાવી આપવાનો આજ સમય છે. આજનો પ્રસંગ ગુમાવ્યો એ
 તો રાણા પ્રતાપસિંહને શરુના હાથમાં આપવા બદોબર થશે.” આથી
 ગુલાબસિંહે અને તેમના સેનિકોએ ખીણના મુખસુધી શરુઓ આવે
 તે પહેલાં તેમને કોઈ પણ ભાગે રામશરણ કરવા, એવો દૃઢ નિશ્ચય
 કર્યો. સઘળા રાજપૂત વીરો ઉત્સાહપૂર્વક લડવા માંડ્યા. તેમના
 હૃદયનાં રાજસભિનૃત્યો દેખી ઉજાગરા લાગ્યાં. રાજપૂત સિપાઈ
 ઓનું વીરત્વ જોઈ અનેક મુસલમાન સિપાઈઓ ચકિત થયા. તે
 ટોળીના સરદારે નિશ્ચય કર્યો કે, આ મહાબળવાન રાજપૂત
 શરુઓ મને ભેટવું દેવા છે, તે પછી તેમની અમર આપણું કંઈ
 ચ.દન.નું નથી તેણે ખીણને દુકડીઓને કહાવી મોકલ્યું કે

અમે શત્રુઓને ઘેર્યા છે, પણ તમારી મદદ નહિ મળે તો અમારી ક્ષતિ થઈ જશે અને પછી પ્રતાપસિંહનો પત્તો સ્વપ્નામાં પણ લાગશે નહિ.

આવો સુદેગો કહાવવા છતાં પણ મદદ મળી નહિ. એ જોઈ સિપાઈઓ ગભરાવા લાગ્યા. રાજપૂતો શૌર્યપૂર્વક લડે છે, ગુલાબસિંહ પણ માણસોને ઉત્સાહપૂર્વક ઉત્કેરે છે. હવે થોડી વારમાં જ જય-પરાજયનો નિકાલ થઈ જવાનો છે, અકબરનાં માણસો એક એક દગલું પાછા હટતા જાય છે, ગુલાબસિંહનાં માણસો પણ તેની પાછળ પાછળ જાય છે; પરંતુ ઇશ્વરના મનમાં તેમ નહોતું ! છેલ્લી ધડીએ અકબરનાં માણસો નાસવાની તૈયારીમાં હતાં, તેજ કણે ખીણ બે દુકડીઓની મદદ પવનવેગે આવી પહોંચી. જેમ જળ-વગર નરફૂલના માણસને હંદા જળનું પાત્ર મળી જાય, તેમ અકબરનાં માણસોને મદદ મળવાથી થયું ! મુખ્ય અમલદારે પાછું ફરી લડવાનું શરૂ કર્યું, પ્રતાપનાં માણસો પણ જમખા ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યાં. એટલામાં બે દુકડીઓ પાસે આવી પહોંચી અને લડાઈનો દંગ ફરી ગયો ! અકબરનાં માણસો મુકેળ થઈ ગયાં અને શૌર્યપૂર્વક લડવા લાગ્યાં. પ્રતાપસિંહનાં થોડાં માણસો હતાં, થાકેલાં હતાં અને વગી પોતાના સામાં ત્રણગણાં માણસો થઈ ગયાં ! હવે એટલું બળ ક્યાંથી લાવવું ? થાકેલા રાજપૂતોની ધીરજ ખૂટી ગઈ. આ દંગ જોતાં જ ગુલાબસિંહનું દૃઢ્ય કંપવા લાગ્યું. એ તે પોતાના માણસોને લઈ ખીણમાં જાય તોપણ શત્રુઓ પાછળ આવે અને પ્રતાપસિંહને પકડી લઈ જાય ! ગુલાબસિંહે નિશ્ચય કર્યો કે “ગમે તેમ થાય તોપણ આ વખતે રાજભક્તિ બતાવવીજ જોઈએ. પ્રાણ જતાંમુધી શત્રુઓના હુમલાથી મહારાજાને સહીસલામત રાખવા.” ગુલાબસિંહે રાજપૂત સિપાઈઓને ફરી ઉત્સાહ આપ્યો, રાજનિજનું વર્ણન કર્યું, સ્વામીભક્તિનાં ગીત ગવાયાં, સુદેશમનો મહિમા કહેવાયો. રણક્ષેત્રમાં મરવાનું પુણ્ય કહી મુજબાગ્યું, રાજપૂતોને ધર્મ શબ્દ દેવડાવ્યો, પ્રતાપસિંહ મહારાજાએ આજ-પર્યંત કેટલું દુ:ખ વેડીને રાજપૂતોનું નામ રાખ્યું છે તેનું દૃઢ્યબેદ વર્ણન કર્યું અને “પ્રતાપસિંહે કેઈને બેટાવ્યા નથી, પણ તમે તમારી મેળેજ તેની પાસે આવ્યા છે, તમારા આવવાથીજ તેમને કાલ પકડાવું પડ્યું, નહિતો તે એકલ ગમે ત્યાં મૃત્યુ સંદેશ મારે હવે તમને તેમનું સંરક્ષણ કરવું જ જોઈએ” વગેરે અનેક શબ્દો.

[illegible]

૨૭-ધર્મવીર હકીકતરાયજી

પંજાબ અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ધર્મ માટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપનારા જે અનેક ધર્મવીર યજ્ઞ ગયા છે, તેમાં હકીકતરાય પણ એક બાળક છતાં મહાન ધર્મવીર હતો. તેનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૮૦૨ માં પંજાબ દેશના પ્રસિદ્ધ નગર સિયાલકોટમાં થયો હતો. એના પિતાનું નામ વાઘમલ અને માતાનું નામ ગૌરાં હતું. વાઘમલજી સિયાલકોટના હાકેમના હરબારમાં એક હથા હોદ્દા ઉપર હતા. એમના કુલદીપક પુત્ર હકીકતરાયજીનો વિવાહ પણ એક ઉચ્ચ ક્ષત્રિયવંશની કન્યા સાથે થયો હતો. હકીકતરાયની મોઢક મૂર્તિ જોઈને તેમનો સસરા મોહિત થઈ ગયો હતો; તેથી દેંદલાક દિવસ સુધી તેણે પોતાના જમાઈને પોતાને ઘેરજ રાખ્યો અને તેને પોતાના ધર્મની ધુળીઓનું જ્ઞાન આપતો રહ્યો. હકીકતરાયજીના નિર્મળ અંતાઃકરણમાં શ્વશુરના એ ઉપદેશનું પ્રભુજ ઉચ્ચ પ્રતિબિંબ પડ્યું; અને તે ધર્મનો પ્રેમી બની ગયો. ત્યાંથી હકીકતરાય જ્યારે પાછો પોતાના પિતાને ત્યાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઉઠું લાપા શીખવા માટે મોકલવામાં આવ્યો. હકીકતરાય ત્યાં નિયમપૂર્વક જતો અને વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ શાળાનો શિક્ષક (મોલવી) બાળકોને એકલાં મૂકીને બહાર ગયો હતો. ત્યારે દેંદલાકે સુસલમાન બાળકોએ વિનાકારણ હકીકતરાયને છેડવા માંડ્યો. ઘણીક વાર સુધી હકીકતરાય ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. પણ સુસલમાન બાળકો તો એવું જોઈને વળી વધારે બહેક્યા અને તેને "દાહિર, બેઇમાન, જીતપરસ્ત (મૂર્તિપૂજક)" ઇત્યાદિ શબ્દો કહીને દેવી-દેવતાઓને પણ ગાળો દેવા લાગ્યા. આથી હકીકતરાયે પણ તેવુંજ દેંદલુક કહ્યું. આથી સુસલમાન બાળકો ચીડાઈ ગયાં. અને હકીકતરાયને માર-પીટ કરવા લાગ્યાં. હકીકતરાય પણ તેમની સામે યજ્ઞ ગયો અને જે તેની સાસુ આવ્યું તેની તેણે સારી પેઠે પૂજા કરી. મોલવી સાહેબ

જગ્યા પણ રહેશે નહિ !”

અમીરખેજે કાજી, મૌલવી અને ખીજી મુસલમાનોની ખાવડોરી લઈને કહ્યું કે “આપ બાણો છોજ કે, આ ગુન્ડો નાદાન છોકરાને હાથે થયેલો છે, કેઈ સમજદાર હિંદુથી થયો; માટે માંડે કહેવું એમ છે કે, એને સાધારણ દંડ આપ છોડી દેવામાં આવે તો કાંઈ ચિંતા જેવું નથી. એને કઠિન શિક્ષા વાથી હિંદુ પ્રજાના મન ઉપર બહુજ ખરાબ અસર થશે અને તે તેઓ ખીજું નહિ તો આપણા નગરને તો અવશ્ય ત્યાગી જશે. એ એક તો નગરની શોભા જતી રહેશે અને ખીજું રાજ્યની આ ઘટી જશે. ત્રીજું દેશમાં દંગો-પ્રીસાદ જાગશે અને ચાથું શી લોકો વધારે ત્રાસ વર્તાવશે અને રાજ્યને ઘણીજ હાનિ થશે.”

કાજીએ કોપથી લાલચોળ થઈને કહ્યું કે “મારે ઘણાજ ખેદ કહેવું પડે છે કે, સાંસારિક લાલ-હાનિનો વિચાર કરી, પરલોક લાલ-હાનિને ધિક્કારી આવી રીતે કાફિરોનો પક્ષ ખેંચો છો; પણ આપની તાકાત નથી કે આપ પોતાની ઇચ્છાથી ધાર્મિક નિયમે વિરુદ્ધ કાંઈ પણ કરી શકો ! જેની આગળ મોટા મોટા શહેનશાહો પણ માથું નમાવવું પડે છે, ત્યાં તમે તે શી ગણતરીમાં ?”

કાજીનાં એ વચ્ચેનાં સાંભળી મૌનપૂર્વક અમીરખેજે દરખાસ્ત આવી બેઠો. એની જમણી બાજુએ મોટા મોટા મુસલમાને ધર્મશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોને આગળ રાખી બેઠા હતા અને હજારો મુસલમાનો જોશમાં ને જોશમાં અહીં-તહીં ફેરા મારતા હતા તથા પરસ્પર શુભ વાર્તાલાપ કરતા સંભળાતા હતા અને ડાબી બાજુએ ગૌરાં અને વાઘમલ કેટલાક હિંદુઓ સાથે ઉભાં રહી વારંવાર જમીનને ચૂમી હાથ જોડીને વિનંતિ કરતાં હતાં કે “મીર સાહેબ ! પરમેશ્વરે આપને પોતાની સૃષ્ટિના હાકેમ બનાવી આ ન્યાયાસન પર બેસાડ્યા છે, તો તેને કલંકિત કરશો નહિ ! પક્ષપાતને ત્યાગી ન્યાયના ભાગી થશો, તો પરમાત્મા આ લોકમાં અને પરલોકમાં તમારું ભદ્રું કરશે !” જેને સંસારસંકટની કલ્પના પણ નહોતી એવો એક પંદર વર્ષની વયનો અને સ્વરૂપસુંદર તરુણ બાળક એ સમસ્ત ઘટનાને શાંતિથી અવલોકતો ઉભો હતો, એ કોણ વાર ? એજ આપણા પ્રસ્તુત વિષયનો નાયક હકીકતરાય હતો. અમીર ખન્ને તરફથી ફસાયેલો હતો; કારણ કે એક તરફ શરા (ધર્મ-વ્યવસ્થા) મુજબ વિકાસીને ઉભી હતી અને ખીજી તરફ અન્યાયી ન

પણનો પાકાક થતો હતો. એ અમીરએ જ કમળો અનુદર કરે, તે પોતેજ કાઢિ રહીને ઘણી અથ; અને અન્યાયથી દહીકતરાયને વધ કરે, તો ઈશ્વરના ન્યાયનો અનુદર કરી પાપી અને કરે ને કરે મુ' મને તે રીતે પોતાના કિરપથીએ અનુદરવાના દેતુથી તેણે એ મુકદ્દમાને લાલોળના નાજિમની કચેરીમાં રજવટી કરી અને પોતે જવાબદારીમાંથી મુટે ચલા.

હાનિયદ્દલહીપક ધર્મશીર દહીકતરાય, જે બુધિમાં રૂપાત્ર થયે, ત્યાં પોતાના જાળમિત્રો સાથે જ્ઞાનદથી કાજ વીચાર્યો. તે અન્ય બુધિ સદાને માટે ઊઠેલા તથા થયો. તેના પચમાં દેહની મુખ્ય બેડીઓ અને દામીમાં દાચકડીઓ પદેગણમાં આવી હતી; તથા આસપાસ નાગી તલવારો. છત્રને પંહેરેગીરો આલના હતા. જ્યારે એને ઘાલવાની આજ્ઞા થઈ, ત્યારે તેણે નમી નમીને સર્વને પ્રજ્ઞામ કર્યો અને જ્ઞાનદપૂર્વકે આલવા લાગ્યો. એ સમયે જેનાં નેત્રામાંથી શીકનાં બે-આર અધુ નહિ ટપક્યાં હોય, એવો પાપાજુ-દુરથી પુરુષ એ નગરમાં કાઠકજ હશે. દહીકતરાયની પાછળ પાછળ તેનાં માતા, પિતા, અચરો અને કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો અઃકંઠ કરતા આલવા લાગ્યા.

લાહોર જતાં માર્ગમાં જે જે નગરો આવતાં હતાં, ત્યાંના લોકો દહીકતરાયના સમાચાર સાંભળતાંજ તેને જોવાને દોડી આવતા હતા; અને તેની જોણી, નિર્દોષ અને મોહક મુનિને નિહાળીને યોધાર આંશુ વર્ષાવતા હતા. તે અંતે ત્રીજે દિવસે સાંજે દહીકતરાય પોતાના ક્ષિત્રેથી અને અત્રુઓસહિત લાહોરમાં આવી પહોંચ્યો. તે સમયે એક મુસલમાન સરદાર નગરના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને લઈને કાલ પાસે ગયો અને ઘણી રીતે તેને સમજાવ્યો; પરંતુ હંકે ચંદેલા કાલજે એક પણ વાત માની નહિ. તેણે થોડે દિવસે સવારમાં દહીકતરાયને દરબારમાં નાજિમ સંમુખ હક્કો કર્યો અને મુકદ્દમા ચાલુ થયો.

જે સમયે દહીકતરાયજીને દરબારમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો, તે સમયે ત્યાં એ દસ્ય જોવાને હાજર નહિ થયો હોય, એવો કાઈ પુરુષ નગરમાં જાગ્યેજ હશે નાજિમ એક ઉચ્ચ સિંહાસનપર વિરાજમાન થયેલો હતો. એ મહાન સલાને દેખી રાજુભર એવો બાસ થતો હતો કે બાણે ન્યાય અને સત્ય બંને ત્યાં બે હાથ જોડીને ઉભાં છે! તેથી એવી પણ કંપના થતી હતી કે, દહીકતરાયને અપ-

શ્ય ન્યાય મળશે; પણ અફસોસ ! દુરાગ્રહે સત્યને નસાડી દીધું કાળએ મુકદ્દમાનો આરંભ કર્યો અને સિયાલકોટમાં થયેલી તપસના કાગળ-પત્રો નાજિમના હાથમાં આપ્યા. નાજિમે કેટલે વાર સુધી તેને જોઈ-ફેરવીને મુકદ્દમાની નવેસરથી તપાસ ચલાવવાની શરૂઆત કરી અને પછી પોતાની સલાના વિદ્વાનોને એ મુકદ્દમાનો સાર કહી સંભળાવ્યો તથા તેમના અભિપ્રાયની તે માગણી કરી.

મુખ્ય કાળએ સમસ્ત વૃત્તાંત સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો : “સિયાલકોટના વિદ્વન્મંડળે જે વ્યવસ્થા કરી છે, તે મુસલમાન ધર્મને ખરાબર અનુકૂળ છે અને તેથી એમાં કંઈ પણ ફેરફારવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી.”

જેઠે નાજિમ પોતે ઘણાજ ફૂર મનુષ્ય હતો, છતાં પણ કોઈ જાણે એ મુકદ્દમાએ તેના મનમાં પણ કોઈક રીતે દયા ઉપજાવી તેણે હઃખી હૃદયે કહ્યું કે “શુન્ડેગાર એક નાદાન ખરચુ છે, અને પ્રાણદંડની શિક્ષા આપવી મને યોગ્ય નથી લાગતું.”

કાળએ કહ્યું કે “હજુર ! આપતું કહેવું ખરાબર છે; પરંતુ ધર્મવ્યવસ્થામાં બુદ્ધિ અને ન્યાયની પ્રખળતા ચાલી શકતી નથી.” નાજિમે ઘણીક રીતે કાળને અને મૌલવીને પણ સમજાવ્યા; પરંતુ તેમણે પોતાની હઠ છોડી નહિ અને ઉલટા તેની સામા થઈ ગયા; તેથી લાચારીએ નાજિમને શરા આગળ શિર ઝુકાવવું પડ્યું. તેણે પોકાર કરીને કહ્યું કે “હકીકતરાયજી ! શરાની આજ્ઞા સાંભળો, તે શું કહે છે? યા તો તમે મુસલમાની મજહબનો સ્વીકાર કરો યા તલવારની આગળ મસ્તક ઝુકાવો !” નાજિમનાં એ વચનો સાંભળીને હકીકતરાયે નિર્ભયતાથી ઉત્તર આપ્યો કે “મરણના ભયથી હું મારો ધર્મ ત્યાગીશ નહિ.” નાજિમ અને હકીકતરાયનાં એ પરસ્પર વિરુદ્ધ વચનો સાંભળી માતા ગૌરાં કોઈ ગાંઠા માણસ પ્રમાણે દોડીને હકીકતરાય પાસે ગઈ અને તેને હૃદય સરસો દબાવીને રોતી રોતી કહેવા લાગી કે “અરે પુત્ર ! તે એ તે શો જવાબ આપ્યો ? એવો જવાબ ન આપ. જોટા ! તું મુસલમાન થઈ જા-મુસલમાન થતાં પણ હું તને જીવતો તો જોઈ શકીશ ! મારા લાલ ! તારા વિના મારી કેવી દુર્દશા થઈ જશે ! ! પુત્ર ! મારું વચન માની જા. જો, શ્રીરામચંદ્રજીએ ચૌદ વર્ષ વનવાસ ભોગવ્યો હતો; પરંતુ માતાપિતાની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી નહોતી.

માટે પુત્ર ! તું પણ અમ વૃદ્ધોપર કયા કર. અમ અધોને માત્ર તું એકજ નેત્ર છે, માટે અમારી આજ્ઞા માનીને તું મુસલમાન થઈ જા અને અમારી રક્ષા કરે ! ”

હકીકતરાયજી માતાની ગોઠમાંથી ઉઠીને જમીનપર ઉત્તો થઈ રહ્યો અને હાથ જોડીને શૌર્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે “ માતા ! તમારું કહેવું યથાર્થ છે. પુત્ર તેજ કહેવાય કે જે માતાપિતાની આજ્ઞા માને; પરંતુ વિદ્વાનોના મુખથી મેં એમ પણ સાંભળેલું છે કે, જે માતાપિતા અધર્મમાં વિચરવાની આજ્ઞા કરે, તો તે પુત્રે ન માનવી. એવી આજ્ઞા ન માનવાથી પુત્ર અપરાધી થતો નથી. હે જનની ! પ્રહ્લાદ, ધ્રુવજી ઇત્યાદિ મહાતુભાવો મારા કરતાં પણ નાની અવસ્થામાં છતાં તેમણે માતાપિતાની અધર્મ આજ્ઞાઓને માન્ય કરી નહોતી; ત્યારે હું તો વયમાં તેમના કરતાં મોટો છું, તો પછી તમારી અધર્મ આજ્ઞાને માન્ય કેમ કરી શકું વા ? માતેશ્વરી ! કૃપા કરીને તમે મને મુશિક્ષાને સ્થાને મુશિક્ષાની આજ્ઞા ન કરો. શું તમે પોતેજ મને નરકનો અધિકારી બનાવવા માગો છો કે ? મા ! તમેજ મને ધ્રુવજીની કથા નહોતી કહી સંભળાવી ? છતાં આજે તેજ કથાથી વિરુદ્ધ ઉપદેશ તમે કેમ આપો છો ? શું મુસલમાન થઈને પણ હું સદૈવ જીવતોજ રહીશ ? શું મારે કોઈ દિવસે નહિજ મરવું પડે ? પ્રિય માતૃશ્રી ! મારા હૃદયે અધર્મ કૃત્ય કરાવીને તમે અપયશનાં બાગી ન થાઓ. મા ! તમે શું તે ક્ષત્રાણી નથી કે જે ધર્મને માટે ચિતામાં બળીને જીવતાંજ ભસ્મ થઈ જતી હતી ! બસ, બસ ! પવિત્ર ક્ષત્રિયકુળને કલંક ન લગાડો-મારી પાસેથી ચાલ્યાં જાઓ. હું તમારી આજ્ઞાને માનનાર નથી ! ” તે ક્ષણેક શાંત થઈ ગયો અને પાછો શાંતિથી કહેવા લાગ્યો કે “ જન્મદાત્રી જનની ! મારા અપરાધોની ક્ષમા આપો. હું તમને હવે અંતિમ પ્રણામ કરું છું. ” એમ કહીને તેણે માતાના પવિત્ર ચરણોપર મસ્તક મૂકીને પ્રણામ કર્યા; પણ માતા મોરાં ત્યાંથી એક દગલું પણ દૂર ખસી નહિ.

એટલામાં પુનઃ નાગિને કહ્યું કે “ અય નાદાન છોકરા ! હજી પણ વિચારી લે, ધર્મની વ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે; માટે મુસલમાની ધર્મને સ્વીકારી લે. એમાંજ તાર બહુ છે, મુસલમાની ધર્મના સ્વીકારવિના બીજું કોઈ તને બચાવી શકે તેમ નથી; માટે વિનાકારણ પ્રાણનું બલિદાન ન આપ-સમજ, વિચાર. ”

મુસલમાન દિંદ-મુસલમાન લોકોમાંથી લીધેલાં સર્વોચ્ચ ગુણોને તેમાં તેની નવી ઉમર, વિદ્યાવતી અને ગોળાપણ વળીને ઉપરાંત તેની પાસે પચાસવતી અને સાદરાનું પણ મુદયદ્રાવ વિવરન કરેલું છે. એક ટોપર કહે છે કે, પંજાબના લોકોમાં જે દરબારમાં નાજિમના મુખમાંથી શબ્દ નીકળતાંજ મોટા મોટા નીરાણું સાદરા ઉડી જતું હતું. તે દરબારમાં લોકીકતાશય નિભાવતાથી ઉંચા ઉંચા ઉત્તરો આપે જતો હતો. નાજિમે જ્યાં પીછા પાડે તેનાં સોજ વગેરે ઉપચારો, ત્યારે હકીકતરસે કહ્યું છે “નાજિમ આરિજ ! આપ કરો જો કે, મુસલમાની ધર્મના સ્વીકારવાના માસ પ્રાણની રક્ષા અશક્ય છે; પણ હું વેદની આજ્ઞા માનું કે શરને કળૂક કરે ? આપજ વિચાર કરો કે, જો પરમેશ્વરનો ઇન્કાર અને મુસલમાન બનાવવાની દોષ તો તે અને કેદ મુસલમાનનાજ મદમાંજ પેદા કરત; પણ તેની મુશ્કાલી મારે જન્મ તો એક દિંદને ત્યાં થયેલા છે. છતાં જો હું જો મારા પવિત્ર આર્યધર્મને ત્યાગી, માત્ર પ્રાણ બચાવવા સાફજ આપની આજ્ઞાને અંગીકાર કરું, તો જે ઇશ્વરે મને ઉત્પન્ન કરેલો છે, તેની આજ્ઞા વિરુદ્ધ હું વર્તેલા ગણાઉં અને ઇશ્વરની સભામાં જો અપરાધમાટે સવાલ થાય, તો હું શો જવાબ આપું ? માટે આ ચાર દિવસનું જીવન માટે હું તે દ્રુપાણુ પરમાત્માની આજ્ઞાને કોઈ પણ રીતે લોપી શકીશ નહિ !”

તેનો આવો દૃઢ નિશ્ચય જાણ્યા છતાં પણ વાતસલ્યપ્રેમને લીધે વાધમલે પુત્રની પાસે આવી તેના માથાપર હાથ રાખીને કહ્યું કે “મારા લાડકવાયા પુત્ર ! મારા અને તારી માતાના જુઠાપાનો અને તારી વિવાહિતા સ્ત્રીના વેધવ્યનો તો કાંઈ વિચાર કર ! હે પુત્ર ! જો તું જીવતો હોઈશ તોજ અમે સર્વ જીવી શકીશું. તારાવિના વૃદ્ધાવસ્થામાં અમારી સેવા કોણ કરશે ? અમે જાણીએ છીએ કે, તું મુસલમાન થતાંજ તારો અને અમારો સંબંધ તૂટી જશે; છતાં બીજી રીતે પણ તું અમારી સેવા કરી શકીશ; અને સેવા નહિ બની શકે, તો તને જોઈને પણ અમે વૃદ્ધાવસ્થાના દિવસો સંતોષથી પૂરા કરીશું; માટે હે પુત્ર ! અમારે ખાતર પણ તું મુસલમાન થવાનું કળૂક કર-એટલું અમારું વચન માન.”

પરંતુ ધર્મવીર હકીકતરસનો નિશ્ચય જરા પણ ડગ્યો નહિ. નાજિમને અને પોતાની માતાને તેણે જેવા ઉત્તરો આપ્યા

હતા, તેવાજ ઉત્તરોથી પોતાના પિતાને પણ તેજે નિકળત કરી દીધા; અને બીજાઓ સમજાવવા લાગ્યા તેમજ પણ તેજે માન્ય નહિ. ધર્મભાટે મરવાને તે નરપર થઈ ગયાં.

નાજિમના મનમાં દયાઆવવાથી પુનઃ પણ એક વાર તેજે કહ્યું કે “હકીકતરાય! શી ઇચ્છા છે? મુસલમાન થવું છે કે મરવું છે?”

“નાજિમ સાહેબ! હું પવિત્ર શત્રિયકુળને અને આર્યધર્મને હલકિત કરવા નથી ઇચ્છતો; પણ મર્દન તલવારની નોંચે પરવાને તૈયાર છું.” હકીકતરાયે હૃદયથી ઉત્તર આપ્યો.

કેઈ પણ રીતે નાજિમ તેને ટગાવી શક્યો નહિ, ત્યારે નિકળ પાથે તેજે જલ્લાદને હકીકતરાયના વધની આજ્ઞા આપી અને આજ્ઞા મળતાં જ જલ્લાદ (વધક) હકીકતરાયને વધરથાન તરફ લઈ ચાલ્યો. હકીકતરાય પણ બચન ગાતો ગાતો નિર્બંધતાથી તેની સાથે પ્રાણ અર્પવાને ચાલતો થયો.

એ સમયે સર્વ આર્યજનો રાત્રા-કેકળતા તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. સમસ્ત નાગરિકોનાં ચિત્ત ઉદાસીન બની ગયાં. આકાશ પણ એકાએક વાદળોથી ઘેરાઈ જઈ જળનાં મંદ મંદ ખિંદુઓ વર્ષવા લાગ્યું. અન્યાયથી બંધે આકાશવાસી દેવો પણ અધુપાત કરતા હોય એવો ભાસ થવા લાગ્યો. જલ્લાદ હકીકતરાયને વધગૃહની અંદર લઈ ગયો અને મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી, ત્યારે તેના હૃદયમાં પણ દયા ઉપલ્ભ આવી અને તે નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કે “હે ભોળા અને નિર્દોષ મુંદર બાળક! હજી પણ તું હઠ છાડી કે અને મુસલમાન બની જીવ બચાવી લે. જો, તારાં માતાપિતા અને સંબંધીજનો કેટલું હૃદયવેધક રહન કરે છે! તેમનાપર તો જરા દયા કર.”

હકીકતરાયે અંબીરતા અને શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો કે “ભાઈ! તું જે કાર્ય ભાટે અડી આવેલો છે, તે પૂર્ણ કર-ઉપદેશ આપવાની કશી જરૂર નથી.” જલ્લાદે જોયું કે, કેઈ પણ રીતે એ માને તેમ નથી; ત્યારે તે લાચાર થઈને કહેવા લાગ્યો કે “ખયર, તારી જ્યારે એવીજ ઇચ્છા છે, તો હેડો બેસી જા; અને પોતાના ભગવાનનું ધ્યાન ધરીને મર્દન સુકાવ.”

જલ્લાદની એ આજ્ઞા સાંભળતાંજ હકીકતરાય જોડણી મંડીએ બેસી ગયો અને એકધ્યાનથી માથું નમાવીને ઇશ્વરના ધ્યાન-સ્મરણમાં નિમગ્ન થયો. પ્રાર્થના કરી લઈને તે બાંધ્યો કે

“ભાઈ ! હવે તું તારા કાર્યમાં વિલંબ ન કર.” ણસ, થઈ ચૂકું જલ્લાદે એકજ-માત્ર એકજ ઘાથી તેનું માથું ધડથી બૂદું કરી નાખ્યું ! ધર્મવીર હકીકતરાયનો આત્મા આ નશ્વર જગતમાંથી તે અક્ષય સુખકારી પ્રભુના ધામમાં પ્રયાણ કરી ગયો. આ પ્રમાણે તે આ લોકમાં અક્ષય કીર્તિવાન અને પરલોકમાં પણ યશલાગી થયો ! ! !

અહા ! ધન્ય છે એ ધર્મપરાયણ વીર હકીકતરાયને કે જેણે પવિત્ર આર્યધર્મનું મહત્ત્વ અને ક્ષાત્રકુળનું ધૈર્ય દર્શાવી આપ્યું ! પ્રાણજતાં પણ પોતાના ધર્મને તજવો નહિ, એ આર્ય ધર્મના તત્ત્વની ભાવના સર્વને યાદ કરાવીને પોતે ચાર દિવસનું હુનિયાઈ ભવન તણ દઇ અક્ષય કીર્તિને વિસ્તારી ગયો ! ગીતામાં કહેલું છે કે :—

“સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ।

પોતાના ધર્મમાં મરણ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને પરધર્મ ભયકારક છે.” એ તત્ત્વને હકીકતરાયે કર્તવ્યદ્વારા પાળી દેખાડ્યું.

એક તરફ માતાનું હૃદયલેદકે રુદન, બીજી તરફ પિતાનો હૃદયદ્રાવક વિલાપ, ત્રીજી તરફ કુટુંબીઓનો અશ્રુપ્રવાહ અને ચોથી તરફ પત્નીનો વિયોગ; એવી રીતે ચારે તરફનાં અસહ્ય દુઃખો છતાં, અને સંસારનો કાંઈ પણ ઉપભોગ લીધેલો ન હોવા છતાં એક તરુણનું આવી રીતે માત્ર ધર્મને ખાતર બલિદાન થવું, એ કાંઈ સામાન્ય કર્તવ્ય નથી. દૃઢધર્મિષ્ઠ અને વીરનરવિના બીજાની તાકાત નથી કે, એવું સાહસ કરી શકે.

હે આર્યજનની ! હે ભારતભૂમિ ! તું હકીકતરાય જેવા ધર્મશીલ સંતાનોને ઉત્પન્ન કરી પોતાના નામને એક વાર ફરીથી પણ સંસારમાં વિખ્યાત કર ! હે ઈશ્વર ! હે પરમાત્મન ! તું અમે આર્ય હિંદુઓમાં હકીકતરાય જેવા સાહસની સ્થાપના કર, કે જેથી અમે તારા પવિત્ર વૈદિક ધર્મના મહત્ત્વને બાણી સાચા આર્ય યુગવાની ચોગ્યતા મેળવીને તારી કુળને દીપાવી શકીએ ! ! તથાસ્તુ.

૨૮-પિતૃભક્ત મરાઠા બાળક

ઇ. સ. ૧૬૭૬ માં ઔરંગઝેબની સ્વારી દક્ષિણમાં પોતાના સર્વ વૈભવસહિત, મરાઠાઓને દુરાધી વિજયનો હઠો વગાડવા આવી હતી. ઔરંગઝેબ ફેટલે દરગતે સાહસી અને કૂર બાદશાહ હતો, તે ઇતિહાસમિથ જનોને વિદિત છે. ગ્રંભાણ મહારાજનો નિર્દયપણે વધ કરી તેણે કૂરણની હદ કરી હતી. એકાદ વાધને ઘણા દિવસમુધી પાંજરામાં પૂરી દુઃખ દેવામાં આવે અને પછી તેનો છૂટકારો થતાં જે કોઈ સપાટામાં આવે તેને તે કાડી ખાય, તે પ્રમાણે મરાઠાઓએ પણ ઘણા દિવસ ઔરંગઝેબના ત્રાસથી અકળાયા પછી હવે આને આ ગામ લૂંટવું, કાલે પેલો કિલ્લો સર કરવો, પરમ દહાડે પેલા મુખેદારને મારવો અને ચોથે દહાડે પરગણું બાળી દેવું; એવી ધામધુમ મચાવીને ઔરંગઝેબને ત્રાસ ત્રાસ પોકરાવી હતી.

એ પ્રસંગે ઔરંગઝેબની સ્વારી પોતાના ખાનગી પરિવાર-સહિત નમંદાના કિનારા ઉપર એક વિસ્તીર્ણ આંબાવાડીઆમાં પડાવ નાખી રહી હતી. સૂર્યોદય થયો હતો. જગત ઉપર પ્રકાશ ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યો હતો. રાત્રિની શાંતિ ધીમે ધીમે પલાયન કરી ગઇ હતી. પ્રહારીઓના મધુર કંઠરવથી વૃક્ષની ડાળો ગાણ રહી હતી. બાદશાહની છાવણીના માણસોમાં ફેટલાંક ઉઘ્યાં હતા, ફેટલાંક પડ્યા પડ્યા નિદ્રા લેતાં હતાં અને ફેટલાંક નમાજ ભણતા હતા. એટલામાં ૯-૧૦ વર્ષનો એક મરાઠા છોકરો, બાદશાહના તણ પાને જઇ બાદશાહની મુલાકાત લેવા પહેરેગીરને વિનવિત કરતો હતો. કોઈક પહેરેગીર પૂછ્યો હતો કે, એવું શું કામ છે? ત્યારે કોઈ પહેરેગીર તેજિવારો છોકરાનો મસ્કરી કરતો હતો. કોઈ તેનો ફેટો લઇ નીચે ફેંકતો હતો તો ફેટલાંક તેના ચરીર સામે એઈ હનગ હતા. એટલામાં બાદશાહનો દારબારી તણ બહાર આવ્યો. કાબજારીને તે છોકરાની દીનતાબરેલી

સુખસુદ્રા જોઈ દયા આવવાથી તેને કાંઈક પૂછપરછ કરીને પછી તંબુમાં લઈ ગયો. બાદશાહે તે છોકરાને કેટલાક સવાલ પૂછી નિશ્ચય કર્યો કે, એ ફાંસીએ જનારા બાંડગોરા પેટી એકાદને છોકરો છે; અને પિતાને બદલે પોતે ફાંસીએ જવા તૈયાર થયો છે. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવાને એક તીક્ષ્ણ છરો મંગાવી તેનો કાન આડી ઢાળું કે “છોકરા ! સાચું બોલ, તું ખરેખર ફાંસીએ જવાનેજ આવ્યો છે કે તને કોઈએ શીખવીને આડી મોકલ્યો છે?”

‘નહિ મહારાજ ! કૃપા કરીને મારા પિતાને મુક્ત કરો. હું તેમને બદલે ફાંસીએ જવા તૈયાર છું.’ છોકરાએ કોમળ સ્વરે કહ્યું એ સાંભળતાંજ હુદ્દા ઔરંગઝેબે તે છોકરાનો એક કાન એકાપી નાખ્યો અને હલ્લુ પણ તે છોકરો મરવાને તૈયાર છે કેમ તે જોવા પૂછ્યું કે “છોકરા ! હલ્લુ એકજ કાન કાપ્યો છે કેટલું દરદ થાય છે તેનો વિચાર કર ! તું ઘણો દુઃખી થઈ મરશે તે કરતાં સીધો ચાલ્યો જા.”

“મહારાજ ! પિતાને માટે પ્રાણ આપવો એજ પુત્રનું લક્ષણ છે. જો મારા પિતા જીવતા રહેશે તો મારા જેવા અનેક પુત્રો જન્મ આપશે; અને દેશની સ્વતંત્રતાને માટે પ્રાણ જતાં સુધી લડશે. શત્રુઓથી અથવા મરણથી ડરી જઈને જેઓ માતૃભૂમિની રક્ષા કરતા નથી, તેઓ બાયલા અને કાયર હોય છે. નદી કે તળાવ પર પડેલા જડ પથ્થરો પણ ઘોવાના ઉપયોગમાં આવી નદીઓને દીપાવે છે; ત્યારે કાયર પુરુષો બુદ્ધિ હોવા છતાં પણ પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ થઈ પડે છે ! જેઓ માતૃભૂમિને માટે લડતાં લડતાં મૃત્યુ છે, તેઓ આ લોકમાં પણ યશસ્વી થાય છે અને સ્વર્ગમાં પણ તેમને આનંદ મળે છે. મહારાજ ! હું બાળક છું; પણ વીરક્ષત્રાણીને પેટે જન્મ્યો છું. માટે મારા રાઈ રાઈ જેટલા કેટકા થાય તોપણ ચિંતા નહિ; પરંતુ મારા પિતાને છોડી દો.” બાળકે ધૈર્યપૂર્વક કહ્યું. તેના એક કાનમાંથી ઘડ ઘડ લોહી નીકળતું હતું છતાં તેણે જરા પણ મોં બગાડ્યું નહિ ! અસહ્ય વેદના થવ છતાં પણ તે મરવાથી પાછો હઠ્યો નહિ અને ઉપલો જવાબ આપ્યો.

બાદશાહે એ શબ્દો સાંભળીને હસતાં હસતાંજ તે બાળક વીરનો બીજો કાન કાપી નાખ્યો; છતાં પણ તે છોકરો ધીરજથી ઉભો રહી દુઃખ સહન કરવા લાગ્યો. એ જોઈ બાદશાહને વધારે આશ્ચર્ય થયું. પરંતુ તેને દયા આવી નહિ. ઉલટું તેણે તો કારભારી-

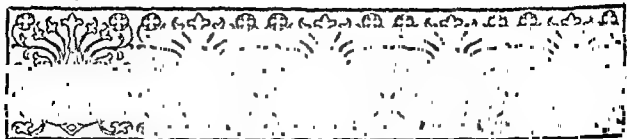
મેં જમ રહ્યું કે “જાણે કનવીર જાગરુ. પિત્રને તો દે.દ. જરૂર
ગીતે છવનો કાનનો રૂચિત્ર નથી. દેખકે મેંને છવનો કનવીર
પરિણામ ધારું જાણકરે એ જાણે. મારે તેને દમણને દમણજ
ફાંસિયે લટકાવે અને આ કોકને ને જાણીયો દેવી મુકે.”

છાકરો જાણીયો મારે દમણજી નીકળું તેવી જાણે.
જાણે જાણીયો દેવીયો દેવીયો દે. “મદમજી! માર
પિતા ક્યાં છે? તેને કોણે દો? દેવેથી કદી જોતું જાણે નરિ દે? !
દુ’ જાણીયો ધારું છું! મારી માતા જાણીયો છે, મારો દેવ મારો
માર્ગ જાણે છે, મારા જુદા દાદાજી મારાજાણીયો છે, તે લેખનું
મુખ જોવા માંગે છે. મદમજી! દયા કરો, હવે નમ્રું જાણું
કરો!” એમ કહીને તે ઓરંગઝેબને પથે પડવા લાગ્યો. દેવ
તેનાં નેત્રાંથી આંસુનો ધારા ધારવા લાગ્યો, દાદા તેના પિતાને
ફાંસાનો દુકમ ધઈ જાયો હતો. પિતાને ધારાવવાને મારે લેવું જાણે
કાને ધની જાણીયો બેઠા સદન કરી; પડતું દુઃખ મનુષ્યને જાણીયો
ની દયા ક્યાંથી જાણે! લોકમાં ને લોકમાં જાણીયો દાદા
લેવાનું જ તેમના કપાળમાં લખાવલું લેવું છે! લાખીલો, જુમિ-
લો અને રાજ્યલો અને મદ દાંધ જેવો તેવો છે! એ તો સર્વ
નશાઓના કદતાં મદમજી નથી છે! જીવ નશાથી માણસ કે
રાજા રિવાના બને છે, પણ આવા અનેક નશાઓથી તો માણસ
કિંવા રાજાઓ આંધળા જાણીયો છે! નેત્રો છતાં દેખના નથી!
માત્ર સ્વાર્થને જ જુલો છે!

છાકરો વડતો હતો એવામાં જ પાછળથી એક તોપનો મોટો
પડકો થયો. છાકરાએ પાછળ કરી જોયું તો એક મોટો જાણી
રાજ નીચે તેનાં પિતાનું શરીર છિન્નજિત મધ્ય મથેલું ઘટકતું જોયું!
એ જોતાં જ તેના નેત્રનાં આંસુ સૂકાઈ ગયાં. આ સમયે એ છાકરા-
ના હૃદયની ઢેવી રિધતિ દેવે તે વાંચનારે જ વિચારી લેવું. સિપાઈઓ-
ની વચમાં યદને દોડતાં દોડતાં તે પિતાને પથે જાણીયો; અને
વારંવાર માણું નમાવી સુખન કરવા લાગ્યો. દુષ્ટ ઓરંગઝેબે તેને
ત્યાંથી પરાણે કાઢી મૂકાવ્યો.

રાજ્ય અને ધનલોભ મારે મનુષ્યો શું નથી કરતા?

૨૯-ગુરુ ગોવિંદસિંહના ચાર વીર બાળકો

(૧-ફતેહસિંહ, ૨-જબરસિંહ)

લૌકિક સ્વાર્થને ત્યાગ કર્યાવિના આ જગતમાં કોઈ પણ મહાપુરુષ થઈ શક્યા નથી. આ જગત કાંઈ માત્ર સ્વાર્થસાધુઓ માટે નથી. જો મહાપુરુષ થવાની ઇચ્છા હોય; જો જગતમાં પોતાનું નામ અમર રાખવું હોય; તો મનુષ્યે પોતાનો સ્વાર્થ પરમાર્થના રૂપમાં ફેરવી નાખીને પોતાના હૃદયને વિશાળ બનાવવું જોઈએ. માત્ર પોતાનું કે કુટુંબનું જ નહિ, પણ પ્રાણીમાત્રને આત્મવત્ ગણી તેમનું અનિષ્ટ થતું અટકે અને ઇષ્ટ થાય એવાં કાર્યો કરવાં જોઈએ. માત્ર સ્વાર્થને માટે લોકો ગમે તેવાં મોટાં કામ અને સાહસ ઉઠાવે તેથી શું? અમે તો જેથી અનેક પ્રાણીનાં કલ્યાણ થાય એવાં જ કામોને ધન્ય માનીએ છીએ. વિપત્તિ અને સંકટો વેઠીને પણ જે કોઈ લોકહિતનાં કામ કરશે, તે જ ચિરકાળપર્યંત નામ, યશ અને કીર્તિ મૂકી જશે.

ભરતખંડમાં, સ્વાર્થત્યાગની બાળતમાં શીખ લોકો છેલ્લા સમયમાં સર્વોપરિગણ્યાવાનું કારણ તેમની પરોપકારવૃત્તિ જ છે. એ ગૌરવ તેમણે બહુ મોટી કિંમતે-બહુ ભારે આત્મભોગે મેળવ્યું છે. ધર્મને માટે, કર્મને માટે, પરોપકારને માટે અને અતિથિ-સત્કારને માટે, તેઓએ જેવી ત્યાગવૃત્તિ બતાવી છે, તેવી ત્યાગ-વૃત્તિનાં દૃષ્ટાંત જગતના ઇતિહાસમાં ભાગ્યેજ મળશે. તેઓના મહાન ધર્મગુરુઓએ દેશને માટે અને ધર્મને માટે અસાધારણ બલિદાન આપીને જે અક્ષય કીર્તિ મેળવી છે, તે શીખ ઇતિહાસના પ્રત્યેક પૃષ્ઠપર ચળકતા અક્ષરે આલેખાયેલી છે. તે અક્ષરો કહે છે કે “પરોપકાર માટે સ્વાર્થત્યાગ કરવો, એ જ મહાપુણ્યનું કામ છે.”

ગુરુ ગોવિંદસિંહે અસાધારણ સ્વાર્થત્યાગ બતાવીને શીખ-

સમાજમાં જે અસામાન્ય જોશ ઉમેર્યું હતું, તેમનું દાણત જોઈને તેમના શિષ્યો પણ તેમને પગલે ચાલીને અજિત વીર પુરુષ થઈ ઉઠ્યા હતા. તેમનીજ સહાયતાવડે પંજાબમાંથી મોગલ રાજ્ય ઉપરો જઈને સ્વતંત્ર હિંદુ રાજ્ય સ્થાપન થયું હતું; પરંતુ તેમના ખંડિયા રાજાઓએ અવળો વસ્તો લઈ મોગલરાજા ઝોરંગ-ઝેજની મદદ લઈ ગુરુ ગોવિંદસિંહની રાજધાની આનંદપુરને ઘેરો ઘાલ્યો!

આ ઘેરા વખતે શીખ લોકોએ મહાન વીરત્વ બતાવ્યું; પરંતુ અપાર શત્રુસેનાના વિચારથી ગુરુ ગોવિંદસિંહની માતા ગુજરીને પોતાના બે લાડકવાળા પૌત્રોને બચાવવાની બારે ચિંતા પેડી. છેવટે તેમણે ઘેરો ઘાલનારા રાજાઓને ગુસ્સા રીતે કહ્યું કે, તેણીને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી જવા દેવી. આ પ્રાર્થના મંજુર થવાથી માતા ગુજરી, ગોવિંદસિંહના બે નાના છોકરાઓ—કેતેહ-સિંહ અને જગરસિંહ લઈ ગુસ્સા રીતે કિલ્લો છોડી ચાલ્યાં ગયાં. એ વખતે તેમની સાથે ગંશુ નામનો એક રસોઈઓ હતો.

ગંશુ બ્રાહ્મણનો. છોકરો હતો, પણ તેનામાં બ્રાહ્મણપણાના ગુણ નહોતા. તે પેસાનેજ પરમેશ્વર માનતો હોવાથી અને પેસા-માટેજ મોકરી કરતો હોવાથી છેક પામરપ્રાણી જેવો થઈ રહ્યો હતો.

ગંશુ સિરહિંદ ગામમાં રહેતો હતો. કિલ્લામાંથી નીકળી પડ્યા પછી ગુરુમાતા બે પૌત્રો તથા ગંશુ બ્રાહ્મણ સાથે તે ગંશુને-જ ઘેર આવી પહોંચ્યાં. ગંશુ આદરસત્કારપૂર્વક માતાને પોતાના નાનકટા ધરમાં લઈ ગયો. ગુરુમાતાએ પણ તેનો બાવ જોઈને ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા બતાવી. ગંશુએ માતાને બેસવા એક બાગ્યો—તૂટ્યો ખાટલો પાથરી આપ્યો.

મુસાફરીથી થાકેલા જંને બાળક તે ખાટલા ઉપર તરતજ નિદ્રાવશ થયા. બાળકો ઉઠ્યા, પણ માતાનાં નેત્રમાં ઉંઘ નથી, અનેક ચિંતાઓમાં તેમનું હૃદય રહ્યા કરે છે. પોતાના પુત્ર ગુરુ ગોવિંદસિંહને તેઓ જે સ્થિતિમાં મૂકી આવ્યાં હતાં, તે સ્થિતિ કેટલી બધી દુઃખદ હતી! ગોવિંદનું મુખ જોવાનું હવે તેના નસીબમાં હશે કે નહિ, આ બે બાળકોનું રક્ષણ યશે કે નહિ, આવી અનેક ચિંતાઓ કરતાં કરતાં પ્રેમપૂર્વક જંને પૌત્રોના મુખ ઉપર અને શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યાં.

પેસાની જરૂરને અંગે ગુજરી માતાએ કિલ્લો છોડતી વખતે બા. વી. ૧૪

એક દાળડો સાથે લીધો હતો. તેમાં હીરા, માર્બલ અને મોતીના ઘણા અલંકારો ભરેલા હતા અને તે દાળડો ઘણી સાવચેતીથી સંતાડી રાખ્યો હતો. ગંગુના ઘરમાં આવ્યા પછી તે દાળડો ઓશિકા નીચે મૂકીને ગુરુમાતા સૂઈ ગયાં. ચિંતાને લીધે તેમને જરાવાર ઝોકું આવતું અને પાછી આંખ ઉઘડી જતી.

ગંગુની પાપી નંજર પેલા પિત્તળના દાળડા ઉપર પડી ચૂકી હતી; પરંતુ એ દાળડો ગુમ કરવાથી માતાજીને અને બે રાજપુત્રોને ખાવાના પણ વાખા પડે તેનો વિચાર તે સ્વાર્થમાં અંધ બનેલા ગ્રાહ્યજીને ક્યાંથીજ આવે ! એ તો પેલો દાળડો ઉઠાવી જવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો; પરંતુ તે માતાજી પણ જૂના જમાનાનાં હતાં તેમને ઉંઘ આવતી નહોતી. ગંગુ ઉંઘવાનો ઢાંગ કરી સૂતો હતો અને લાગ જોતો હતો. એટલામાં ગ્રાહ્યજીભાઈને લાગ મળ્યો ! ગુરુમાતા મોડી રાત સુધી જાગ્યાં, પણ રસ્તાના થાકે છેવટે ઉંઘી ગયાં ! પાપી ગંગુ મહારાજે એક, બે, પાંચ વખત પોતાનું માથું ઉંચું કરીને જોયું, અને ગુરુમાતા ઉંઘી ગયેલાં જણાતાં તેમની પાસે જઈને ઓશિકા નીચેથી દાળડો કાઢી લીધો અને પછી તરતજ ખૂમ પાડી કે “ચાર ચાર, કોઈ દોડો ! કોઈ પકડો !” ગંગુની ખૂમથી ગુરુમાતા એકદમ જાગી ઉઠ્યાં. બે છોકરાઓ પણ આંખો ચોળતા બહી ઉઠ્યા ! ગુરુમાતાએ સૌથી પહેલાંજ ઓશિકા નીચે જોયું તો “દાળડો” ગુમ થયેલો જણાયો. તેમણે જાણી લીધું કે “સત્યાનાશ ગયું !” સ્તબ્ધ હૃદયે તેમણે ઘણી વારસુધી ગંગુના મ્હોં સામું જોયા કર્યું અને નિશ્ચય કર્યો કે, ચાર એ પોતેજ છે ! પરંતુ શું કરવું ? પછી શાન્તચિત્તે ગુરુમાતાએ તેનો ઉપકાર માન્યો અને કહ્યું કે “બેટા ! ચારના હાથમાંથી બચાવીને દાળડો તેં સંતાડી લીધો તે કીક કયું. હવે તે લઈ આવ. તારો ઉપકાર ભૂલાશે નહિ.” ડોસીમાએ આ પ્રમાણે તેને ઘણી વિનંતિ કરી; પરંતુ તેથી તેનું હૃદય પીગળી જવાની વાત તો વેગળી રહી; અને તે તો ઉઝટો ગુસ્સે થઈ ગયો અને ગુરુમાતાને ગાળો પણ દીધી ! ગંગુના એવા આચરણથી પેલા બે વીર બાળકોનો મિનન જતો રહ્યો; અને તેમણે ગંગુને તેજસ્વીપણાથી કહ્યું કે “ખબરદાર ! જો માતાજીને એક પણ શબ્દ કહ્યો છે તો તને ભારે શિક્ષા મળશે.” બાળકોના વીરત્વભરેલા શબ્દો સાંભળીને ગંગુએ કહ્યું કે “અરે મૂર્ખાઓ ! તમને ખબર છે કે, તમે મારા

આપ્તમા છે અને, મારીજ કૃપાજે રૂપના છે. આપ્ત જનન તમારું દુકમન છે. તમને નિશ્ચય છે. મેં મારું મકાન રહેવા આપ્ત છે. તેમાં પણ અને કેટલાં બધ છે તેની જગર છે. મારો ઉપકાર માનવાને બદલે તમારું દોષી કહ્યો. અને "ચાર" જનાર છે. ખરેખર તમે નાશાયક જ છો. હીક, દવે એક જુ' કે, કાળ તમારું રક્ષણ કરે છે. હું હમણાંજ મુશ્કેલીમાં કાટવાતને બોલાવી તમને પકડાવી દઉં છું. તમારો પિતા મોગલ રાજનો જગવા-ખોર છે, તમે મોગલના હાથમાંથી કદી પણ છૂટવા પામ્યો નહિ. જુઓ કે દવે તમારી નાશાયકીનું શુદ્ધ મળે છે." એટલું કહીને નીચ મંજુ મહારાજ અપાટાખંધ બહાર જવા તૈયાર થયો.

એક શ્રાદ્ધજન્યાં આપાં વાક્યો સાંભળી વીર બાળકોની આંખોમાંથી અમિ વરસવા લાગ્યો. અપમાનની અને વિરક્તિની આગ તેમની નસોનસમાં જળગી ઉઠી. મોટો પુત્ર કુતેલસિંહ હમરેથી તલવાર બહાર કાઢી મંજુ ઉપર પડી ગયો; પરંતુ ગુરુમાતાએ તેને રોક્યો. માતાના કહેવાથી બાળક અટકી ગયો, નહિ તો મંજુ મહારાજ એકના બે થઈ જાત. માતાએ રસોડામાં પાણી સંગ્રહી લીધું. તેને ધાંત પાડવા માટે કાલાવાલા કર્યા; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો દાળડો પણ તેને આપી દીધો, પણ મારાં બાળકોને જતાવી દઈશ નહિ, એમ કાલાવાલા કરીને કહ્યું; પરંતુ પાપી શ્રાદ્ધજનું હૃદય ગુરુમાતાની અશ્રુધારાઓથી શીતળ થયું નહિ. એ તો વસ્તવ ચહેરના કાટવાળ પાસે ગયો અને કહ્યું કે 'ને મને ઇનામ આપ્યો તો ત્રણે જણને પકડાવી આપીશ.'

તત્કાળ કાટવાળ સિપાઈઓ સાથે મંજુને ઘેર આવી પહોંચ્યા અને ગુરુમાતા તથા બે છોકરાઓને પકડી ગયા. કિસ્સાના એક ચોરડામાં ગુરુમાતાને અને એક અંધકારવાળા ચોરડામાં બે છોકરાઓને કેદ કરી દીધા.

કેદખાનામાં પણ ગુરુ બાળકોની અવસ્થા વિચારવા જેવી અને સમજવા જેવી હતી. અંધારા ચોરડામાં પૂરાયા છતાં તેઓ ત્યાં નાના પ્રકારની ધર્મચર્ચા કરતા હતા. "સિંહનાં બાળક સિંહ જેવાંજ હોય છે." પિતા અને પિતામહનું અપૂર્વ સાહસ અને ધર્મપ્રેમ તેમનામાં પણ જણાતો હતો. તેઓ અડગ પેયંબૂર્વક આ અભ્યાસ સહન કરવા લાગ્યા.

બીજે દિવસે કાઠમાઠ સાથે રાજદરબાર બરાયો. નવાબ વાલુ-

દખાં સિંહાસન ઉપર છોકરાઓનો ન્યાય કરવા બેઠા. બે કેદી બાળકોને રાજસભામાં લાવવામાં આવ્યા. બાળકોની તેજસ્વી મૂર્તિ જોઈ સભામાં બેઠેલા બધા ગૃહસ્થો આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓનું શરીર કષ્ટથી સૂકાઈ ગયેલું હોવા છતાં પણ તેમનું વદન દઢતાભરેલું હતું.

નવાળ કોટવાળની કૃત્રિયા ઉપરથીજ તેઓને પ્રાણદંડની આજ્ઞા કરવા જતા હતા, પણ તેવામાં એક બીજી વાત તેમને સૂઝી. તેમણે ગુરુ ગોવિંદસિંહના હૃદયમાં હમેશાં અગ્નિ પ્રકટાવવાની યુક્તિ કરી. આ બંને બાળકોને “ઈસ્લામ” ધર્મમાં વટલાવવાથી ગુરુ ગોવિંદના મનમાં પ્રાણદંડથી પણ વધારે દુઃખ થશે; એમ વિચારીને નવાળે કહ્યું કે “બાળકો! તમે ઘણા નાના છો તમને પ્રાણદંડની શિક્ષા આપતાં માફ હૃદય બહુ દુઃખાય છે અને તમાર ઉપરના રોષથી ભીંજાઈ જાય છે. પિતાના પાપથી તમારી આર્વાજે દુર્દશા થઈ છે, તેમાંથી હું તમને મુક્ત કરવા આહું છું. તમારો પિતા એક સખત કાફર અને મોગલરાજ્ય સામે બળવાખોર હોવાથી તેના પુત્રતરીકે તમને પ્રાણદંડનીજ શિક્ષા થવી જોઈએ; પરંતુ તમારી નાની ઉંમર ધ્યાનમાં લઈને હું ભયંકર શિક્ષા કરી શકતો નથી; પરંતુ તે દયાને બદલે તમારે અમારો ધર્મ ગ્રહણ કરવો પડશે. જો તમે ઈસ્લામી ધર્મ ગ્રહણ કરશો—તો તમને અમે પુત્રની પેઠે પાળીશું અને આ જગતમાં જેટલાં સુખ-લોગ-વિલાસ છે, તે બધાં તમને આપીશું. તમે પૃથ્વી ઉપર રહેવા છતાં સ્વર્ગનું સુખ ભોગવશો અને સર્વ પ્રકારના વિલાસવૈભવ તમારા હાસ થઈ રહેશે. તમારો પિતા ઈસ્લામી ધર્મ નહિ સ્વીકારવાથી અને મોગલરાજ્ય વિરુદ્ધ વર્તવાથી નરકનું દુઃખ ભોગવશે; પરંતુ તમે તો નિર્દોષ બાળકો છો! પિતાના પાપે પુત્રોએ શામાટે દુઃખી થવું? જેનો ધર્મ આ જીવનમાં સુખ આપતો નથી અને દુકંડા રોટલામાટે ભટકવું પડે છે, તેનો ધર્મ પરલોકમાં શું સુખ અપાવશે? માટે તમે તમારા પિતાના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ નહિ કરતાં હું જે સલાહ આપુ છું તે સ્વીકારી લઈ તમે ઈસ્લામ ધર્મ ગ્રહણ કરો. હું તમને બધુંજ આપીશ, હું તમારે માટે બધુંજ કરીશ.”

દુનિયદં સુખ-વૈભવ એ કંઈ ધર્મનાં અંગ કે ધ્યેય નથી. મુસલમાન ધર્મ પણ દુનિયદં પદર્થ પાછળ ભટકવાનારો જડવાદીઓનો ધર્મ નથી. પણ પારસીકેક સન્ય-મુખને સધાવનારો છે

અને પવિત્રતા તથા સંયમનો પસપાત્રી છે. હા, દિંદુઓની પેઠે મુમુક્ષુમાનોએ પણ પાતાના દેવવટે ઈશ્વરમ ધર્મને સ્વરૂપ અર્થમાં જાણે અનેક રીતે વચ્ચેવાળો છે. ત્યારે હવેના મદમદ આદેશ સહજના પંથપાત્રોએ માન્યેશ્વર થઈ ઉઠયા, ત્યારે તેમનો પણ સંયમ ઉપરે ક્યાંય દુર્લી ગયો. દિંદુ રાજ્યોની પેઠે તેમણે પણ ધીમે ધીમે વિકાસિતાના પ્રવાદમાં ઈશ્વરમનું ચત્ત સ્વરૂપ દૂખાવી દીધું; અને દુનિયાઈ પદાર્થો કાંઈ પણ રીતે મેળવવા-ભોગવવા, જોઈ ધર્મનો પ્રધાન ઉદ્દેશ તેઓએ માની લીધો. સંયમની સાચી દિશા સાધવાને જલ્દય જેલું જેની મરજીમાં આજુ તોમ રાજ્ય કર્યું. વચમાં જોકાડ જે નીર પુરુષો જાન્યા દત્ત; પરંતુ તેમનો ચત્ત અપઃપત્તની ગતિ અટકાવી શક્યો નહિ. હમણાં પણ દિંદુઓની પેઠે મુમુક્ષુમાન ધર્મને નામે પણ કેટલા અન્યાય થાય છે, તે ખરા મુમુક્ષુમાનો તો સ્વીકારે છે. દિંદુ ધર્મની પણ પુષ્કળ અવનતિ થઈ છે; પરંતુ વચમાં વચમાં નાનક, ચેતન્ય, ચંકરાચાર્ય, રામાતુલચાર્ય, વજ્રબાચાર્ય, દયાનંદ, રામદુષ્ય પરમહંસ, રામતીર્થ, વિવેકાનંદ આદિ મહાપુરુષોએ જોકે પાખીજી રીતે દિંદુધર્મમાં જે ચેતન્ય આપ્યા કર્યું છે, તેથીજ હજી મુખી દિંદુધર્મ જગૃત છે અને તેથીજ આજે પણ દિંદુઓના ધર્મદગ જગજગતો તથા શુદ્ધ વેદાંતીઓ મુદ્દાં માત્ર શ્રુતપણેજ દુરાચાર સેવે છે; પરંતુ મોઢીથી એલિક મુખને જીવનનું પ્રધાન હૃદય કહી શકતા નથી અને તેથીજ તેમના ધર્મદગ રાજદરબારે કરતાં પણ વધારે ખૂબય છે !

અરુ. એ વાત જવા દો. નવાળના એવાં લલચાવનારાં વાક્યો અને પિતૃનિંદા સાંભળીને જન્મે બાળકોના મનમાં કીધનો અગ્નિ લાડી ઉડ્યો. તેમના ક્ષીણ મુખપર ચરીરમાં રહેલું યોદુધણું લોહી ચડી આવ્યું. જન્મે છોકરા નવાળને ઉત્તરે આપવાને આગળ વધ્યા; પરંતુ ક્ષતેહસિંદ પાતાના બાઇને અટકાવીને જે કાંઈ બોલી ઉડ્યો, તે ચબ્દો આજે પણ બોંકણ મનુષ્યના હૃદયમાં ગ્રાહ્યનો સંચાર કરે છે. બાળકે કહ્યું કે “નવાળ ! દરિદ્ર મળતું લોહી પીને પણ હજી તમે નવાળ કહેવાઓ છો ! તમારા અત્યાચાર અને લૂંટફાટના કાર્યોથી દેશ રસાતળ ગયો છે. તમારા મહેલો ઉપર હજારો ત્રી-પુરુષોના ઉન્હા નિઃશ્વાસ વરસી રહ્યા છે. તમે કેટલાં બધાં જીવન અન્યાયની રીતે નષ્ટ કર્યો છો ! હજારો બાળકો

માતા-પિતાના વિયોગથી દુઃખી થઈ અતિશય કટપાંત કરી રા
છે અને ચારે દિશા કંપાવી રહ્યા છે. તમે બળપૂર્વક હિંદુને
ની કન્યાઓને અને બહેનોને પકડી લાવી તમારું અંતઃપુર શોભ
વ્યું છે. કેટલી સ્ત્રીઓએ પોતાનું સતીત્વ બળવવા માટે તમને
દેતાં દેતાં દેહત્યાગ કર્યો છે! તમે રક્ષક કહેવાઈને પ્રજાની ધનસા
ત્તિ હરણ કરો છો. તમે તમારી તલવારથી પ્રજાનું રક્ષણ નહિ
પણ ભક્ષણ કર્યા બન્યો છો. અમારા પિતા, તમારાં રક્ષક જે
કુકર્મોની તમને શિક્ષા આપીને જગતમાં ધર્મનાં સાચાં બી
વાવવા માટે આવ્યા છે. તમારાં ઘોર પાપોને માટે સત્વર તમ
પંશ્ચાત્તાપ અને દિલગીરી થશે; અને બીજાઓને જેટલાં કષ્ટ
આપ્યાં છે, તે બધાં તમારે માટે ભેગાં થઈ ચૂક્યાં છે. જ્યારે રક્ષક
નો કોઈ પણ રસ્તો રહેશે નહિ, ત્યારેજ તમારું હૃદય પંશ્ચાત્તાપ
ના અભિધી બળવા માંડશે; પરંતુ તે વખતે તે પંશ્ચાત્તાપ વૃથા
જશે. પૃથ્વી ઉપર કેટલાંએ રાજ્ય અને કેટલાંએ રાજા થઈ
ગયા છે અને તે બધાંએ રાજ્ય અને બધાંએ રાજા નાશ પામ્યા
છે. એક દિવસ તમારું પણ તેમજ થશે, કોઈનું રાજ્ય કે કોઈ
પણ રાજા અમર રહ્યો નથી. અમારા પરમ ધાર્મિક અને પરોપકાર
રી વિક્રમ જેવા ચક્રવર્તી રાજાઓનાં રાજ્ય પણ ચાલ્યાં ગયાં છે;
તો પછી તમે શી ગણતરીમાં? એક સમય તમારાં રાજસિંહાસનો
વાગોળો અને કબૂતરોના માળા બાંધવાને લાયક થઈ પડશે
અને તમારા કિલ્લા, રાજમહેલો અને રાજસત્તા, એ બધું માત્ર
એક “વાર્તા” જેવું ગણાશે! અનેક માણસો તમારાં કાર્યો તરફ
ધિઃક્રાર બતાવશે અને નરકયાતનાનાં ઘોર દુઃખ ભોગવતા હશે
તે વખતમાં ભાગ્યેજ કોઈ તમને દિલાસો આપશે. હમણાં તમે
રાજસત્તાના અહંકાર આડે તમારાં ભાવી ભયંકર દુઃખ-દાવાન-
ળને બેઠાં શકતા નથી; કેમકે અત્યારે તે ભાવી દુઃખો પડદામાં
રહ્યાં રહ્યાં વસ્ત્રાલંકાર સજી રહ્યાં છે! નવાળ! તમે અત્યારે અમ-
ને જે સુખ-સ્વચ્છંદની આશા અને લોભ બતાવો છો, તે બધાં
ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવાં હોઈને જ્યારે માનસિક અશાંતિ,
શારીરિક રોગ અને મૃત્યુનો માર આવી પહોંચશે, ત્યારે એ બધાં
સુખ એકેસપાટે લોપ થઈ જશે. જો આ જગતમાં “મૃત્યુ” અને
“કર્મફળ” મળતાં ન હોત, તો કદાચ હું તમારી આપેલી લાલચો-
માં લોભાઈ બીત અને તમે કહો છો તે સ્વીકારી લેત; પરંતુ

ન્યારે એ બાળકો તો નહીં જ છે, ત્યારે પછી એવું દક્ષિણ સુખ
 જોગવું તે શો કામનું? તલવારથી મરવું એ તો-રોગના જોગ
 થઈ ખાટલે પડી મરવા કરતાં ઘણું જ બહેતર છે. દુનિયાઈ લોક-
 લાલચને ખાતર એવું, એના કરતાં ધર્મશ્રદ્ધાને ખાતર
 મરવું એ તો મોટું અહોભાગ્ય છે. અમે શરીરનાં તુરંદ સુખોને
 માટે કદી પણ કસકિત ધંધશું નહિ. તમે મોટા દુશિયાર માણસ-
 માં ગણાવા છતાં અમને પવિત્ર ધર્મશ્રદ્ધા ત્યાગ કરવા કહો
 છો, એ શું ઘોડું આશ્ચર્ય કહેવાય? ત્યારે બધાજ બહે છે કે,
 મૃત્યુ અનિવાર્ય છે, ત્યારે શામાટે લોકો એવનને મૂલ્યવાન ગણે
 છે અને તેની રક્ષાને માટે અનેક યત્નો કરે છે; તેના-દુઃ વિચાર
 કરે છું, ત્યારે ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે. જેણે સ્વધર્મને માટે
 પ્રાણ આપ્યો છે, તે મહાપુરુષ તો મહાહરના અમે પાત્રો છીએ.
 જેઓ શ્રી શુક્ર નાનકેદેવના હાલના વારસ છે, તે મહાત્મા શુક્ર
 ગોવિંદસિંહના અમે પુત્રો છીએ. જેઓનાં માતૃપિતા એવાં
 મહાન ચારિત્રવાળાં હોય; જેમના વંશમાં જન્મવાનું અહોભાગ્ય
 મળ્યું હોય; જેમના પૂર્વજોના મહિમાવટે જગત ગૌરવાન્વિત થયું
 હોય, જેઓ હંમેશાં દેવ-દૂતોવડે રક્ષાતા હતા, જેઓના માથા
 ઉપર હંમેશાં પવિત્ર પૂર્વજોના શુભાશીર્વાદ વરે છે, જેઓને પાર-
 લોકિક નયોતિ એવનની ઉચ્ચ અવસ્થા તરફ ખેંચે છે, તેઓ શું
 સાધારણ શરીરને માટે અથવા કૃતરાં-બિલાડાંની પેઠે ઇન્દ્રિયોની
 તૃપ્તિને માટે, એવાં સર્વોચ્ચ સુખોનો ત્યાગ કરશે? નવાબ! મૃત્યુ-
 ની ખીંક શામાટે બતાવો છો? અમે તો બચ કેવો હોય છે તે
 જાણતા નથી. ધર્મ-એવનની પવિત્ર યજ્ઞ શું કરી પણ નહ થાય
 ? તે પવિત્ર એવન તલવારના આધાતથી કે તોપના ગોળાવડે પણ
 શું નહ થાય તેમ છે કે? અમારો આત્મા અમર છે અને બહાર
 જણાતું શરીર તો માત્ર તે ઉપરનું વસ્ત્ર છે. મુખે અથવા દુઃખે
 શાંતિમાં કે અશાંતિમાં એ વસ્ત્ર, એ શરીર મૃત્યુ એ તો નિશ્ચય-
 જ છે. ગમે તો શરીર અગ્નિમાં બળે, ઘોરમા સડે કે પછી તેના
 કટકે કટકા થઈ કપાઈ જાય, એ બધું અમારે માટે સરખું જ છે.
 અમે તો માત્ર એક હંધરી આશીર્વાદના ઉમેદવાર અને હકદાર
 છીએ અને અમે હંમેશાં ઇશ્વરના હૃદયમા વસીએ છીએ એજ
 અમારે માટે મોટામા મોટું સુખ અને આશ્વાસન છે; માટે હવે
 તમે જાહો તેવી રીતે શરીરનો નિષ્કાશ કરી નાખો. શુક્ર ગોવિંદ-

સિંહના પુત્ર થઈને અમે ગુરુએ જતાવેલા માર્ગથી એક વાળપૂર પણ વેગળા જઈશું નહિ. ધર્મ એજ અમારું સર્વસ્વ છે.”

સાચો ધાર્મિક મનુષ્ય કદી પણ દેહના સુખમાટે લોભાતે નથી. દૈહિક દુઃખનો ભય જતાવીને કદી પણ તેને સત્યના માર્ગથી વિચલિત કરી શકાતો નથી. તે તો હમેશાં પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ અંતે પરમાત્માની જ્યોતિમાં મળી જવાનીજ પ્રાર્થના કરે છે અને તેમાંજ અનંત સુખ માને છે. તેની આગળ શયતન, માર અથવા સાક્ષાત્ કામદેવ પણ પરાજય પામે છે. જગતમાં તેઓજ આદર્શ પુરુષ છે. ઉપર કહેલા બન્ને બાળકોએ શીખ ગુરુઓની ધર્મવીરતા ઉત્તરાધિકારમાં મેળવી હતી. તેઓ હજુ સુધી બ્રહ્મચારીજ હતા. તેઓને જન્મની સાથેજ ધર્મનિરાસા મળેલી હતી અને તેથી તેઓ બાળકો છતાં પણ તેમને શરીરનાં સુખ-વૈભવનો લોભ જતાવી મોહ પમાડવાનું કામ અશક્ય હતું.

બાળકનાં તેજસ્વી વાક્યો સાંભળીને નવાખનો ક્રોધાગ્નિ ઉલટો લડકો ઉઠ્યો. તેણે કઠોર શબ્દે કહ્યું કે “ચૂપ રહે, બદમાશ છોકરા! તારા ઉપર દયા લાવીને મેં ઉદારતાથી વર્તવાની ઇચ્છા કરી, ત્યારે તું તો ઉલટો માથેજ ચઢી જાય છે કે? અમારી સત્તાની તને હજુ કદપનાજ નથી. તારો પિતા મૂર્ખ છે. તું કહે છે કે, અમે મરણનો ભય રાખતા નથી; પણ તારા જેવા છોકરાઓ તો એક કાંટો વાગતાં પણ ચીસ પાડી મૂકે છે. છતાં તું તો તલવારના ધાની વેદના પણ મનમાં લાવતો નથી. વાહરે છોકરા! થવું હોય તો સુસલમાન થા, નહિ તો મર! એજ મારો છેલ્લો હુકમ! બાલ, શું ઇચ્છા છે?”

આ સમયે બાળક જોરાવર(જળર)સિંહે તીવ્ર સ્વરે ઉત્તર દેતાં કહ્યું કે “નવાળ! જેટલી વખત ઇચ્છા હોય તેટલી વખત અમને તલવારના ધા મારો. અમે એને માટે કદી પણ આંખમાંથી આંસુ પાડીશું નહિ કે રડીશું નહિ, અમે મરણનો ભયજ રાખતા નથી. અમને ફાંસીએ લટકાવો અથવા ચામડી ઉતારી દ્યો, જેમ મરણ થાય તેમ કરો. અમે અમારા પૂર્વમહાપુરુષોના પ્રતાપથી અને તેમના આશીર્વાદથી તમારી એ શિક્ષાને હસતે મોઢે સહન કરીશું. માટે તમને ક્ષણે તેરીતે હત્યા કરો; પરંતુ અમારા પૂજ્ય પિતૃદેવતાની નિંદા કરશો નહિ. તમારો છેલ્લો હુકમ તરતજ અમલમાં મૂકો કે જેથી અમે તમારી દુષ્ટ નજર આગળથી મુક્તિ મેળવીએ.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

તેણે કઠોર અવાજે કહ્યું કે “હમણાંજ તમને ખૂબ રીખાવી રીખાવી ને મારી નખાવીશ, છતાં તે કોઈ પણ જોઈ શકશે નહિ; અને તમારાં મુઠદાં કાગડા અને ગીધને ખાવા માટે દે'કાવી દઈશ.”

અતિ સાહસ સાથે બાળકોએ કહ્યું કે “કુચ્છ પરવા નહિ કાવે તેમ કરો. ધર્મને ખાતર ગમે તેટલું સહન કરી પ્રાણ આપવું તત્પર છીએ. અમને જે કાંઈ કષ્ટ અપાશે, તે વાત ભલે બીજું કોઈ જાણશે નહિ; પણ યાદ રાખજો કે, તે સર્વ રાજાઓને રાજા, સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર તો અમારા હૃદયની વાત જાણ્યા વગર અને તમને પાપની શિક્ષા આપ્યા વગર નહિ રહે. અને આવાં અનેક પાપકર્મોને પરિણામે મોગલરાજ્યને પણ અંત આવશે.

“ઠીક, ત્યારે તમારી એવી બેઅદબીતું કૃપા લોગવો. કોઈ પણ રીતે તમને બચાવવાની મેં ધારણા રાખી હતી, પરંતુ તમારે આવી અસહ્ય બેઅદબી તરફ જોતાં તમારું મૃત્યુજ સરખમકુ જણાય છે. હું હમણાંજ કોટની દિવાલમાં તમને ચણાવી દઈશ.”

આજ્ઞા થતાંજ રાજમિત્રીએ કિલ્લાની દિવાલ તોડી બે ગજ ખાડો પાડ્યો, અને બન્ને બાળકોને તેમાં એક બીજાથી બે હાથ છેડે ઉભા રાખી ચૂનો, માટી અને પથ્થર નાખી ચણવા માંડ્યું. તેમને પગથી તે કમ્મરમુધી ચણી લીધા. આવા ભયંકર મૃત્યુથી પણ બન્ને બાળકોએ ધૈર્ય અને ધર્મ છોડ્યાં નહિ. આ ક્રૂર દેખાવ જોઈને અનેક માણસોનાં શરીર કંપી ઉઠ્યાં અને નેત્રોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી રહી; પરંતુ નવાબ વાજીદખાંના મુખ ઉપર પેશાશ્વિક હાસ્ય જણાતું હતું!

ચણતર કમ્મરમુધી આવ્યું, ત્યારે પણ નવાબે તે બન્ને છોકરાઓને ઇસ્લામી થવા કહ્યું; પરંતુ કૃતેહસિંહે લાલચોળ થઈ જઈને ઉત્તર આપ્યો કે “કાયર પુરુષ! હવે તું અમને વધારે સતાવ નહિ. કારણ કે ઇશ્વરની ઇચ્છાને આધીન થવામાં અને તેનું સ્મરણ કરવામાં અત્યારે અમે ઘણું મુખ માણી રહ્યા છીએ; માટે ઇશ્વરની ઇચ્છા જલદી પૂર્ણ થાઓ. આ અસત્ય-જડ-હૃદયમય અસાર સંસારમાં રહેવાની હવે અમારી ઇચ્છા નથી.”

જખરસિંહે પણ છેલ્લો ઉત્તર દીધો કે “નરાધમ! અત્યાચારી! તું શું માણસોને મારી નાખવાનેજ જન્મ્યો છે? કોઈને જીવત્તાન આપવાને જન્મ્યોજ નથી? જો તને ખબર હોય કે, જીંદગી

ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવી છે, તો પછી શામાટે અમર વાનો હોય એમાં કુદ્દ કામો કરે છે ?”

મિત્રી ચલુતો ચલુતો કૃતેકસિંહના- ગજાસુખી આવ્યો, રે નવાબે પળી પલ્લુ એવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ભેરાવરસિંહ- (ખરસિંહ)નું આખું શરીર ચંપાઈ- ગયેલું હોવાથી તે છેલ્લા ત્રણ દિવસ સુધી હતો; તેથી એટલાજ ચંપેલા સંભળાયા કે “હો ધર! આપનીજ ધમ્મ પૂર્ણ થાઓ.” પછી બન્ને બાળકોનાં માથાં લુચ્છાઈ ગયાં ! આ પ્રમાણે એ જગ્યાએ સિંહ બાળકોનું માધિરથાન બની રહી; અને પછી તેમની એજ અંતિમ વાણી બોલના શીખોને સંભળાયા કરી છે કે “હો ધમ્મર! આપનીજ ધમ્મ પૂર્ણ થાઓ.”

જેન્નિમયે એ બાળકો આ અસાર સંસારને છોડી જવાની ત્યાગીમાં હતા, તે વખતે એક શીખ ગુરુ ગોવિંદસિંહની આશા બાળકોને સોંપતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તેણે એ બન્ને બાળકોનું કરુણાજનક વૃત્તાંત અને તેમના વીરોચિત ચંપેલા સાંભ- ત્યાં. જો તે શીખ માત્ર એજ ઘડી પહેલાં આવ્યો હોત, તો તે તદાચ પોતાના જીવનને ભોગે પણ તે છોકરાઓને બચાવી શકત; એવા વિચારથી તેને એટલું બધું ક્રોધ ઉપજ્યું કે જેથી તેજ કષ્ટે તેણે પોતાની તલવારથી પોતાના શરીરના બે કટકા કરી નાખ્યા અને તેનો આત્મા પેલા બે બાળકોની સાથે અમરલોકમાં ચાલ્યો ગયો ! પછી ત્યાં એક હિંદુ પણ પુષ્કળ ધન લઈને આવી પહોંચ્યો. એ ધનને બદલે પોતાના ગુરુપુત્રોને બચાવવા માટે તે ધણીજ ઉતાવળથી આવ્યો હતો; પરંતુ તેણે જોયું કે એલ બલાસ થઈ ગયો છે ! એ કરુણાજનક હકીકત સાંભળીને તેને બહુજ નુકસાન થયું અને તે બાંહે બની ગયો.

આ તરફ ગુરુભાવા ગુજરી પણ એ બાળકોની બહુ ચિંતા રી રહ્યાં હતાં; એટલામાં તેમણે બાળકોના દેહાંતની ખબર પ્રાપ્તી આ વાત સાંભળતાંજ તેમને મૂર્છા આવી ગઈ; અને પછી શુદ્ધિ કરી પણ આવી નહિ !

ધનના હોશી મંત્રુએ ધનને ખાતર આજે પોતાના અન્નદાતા ગુરુનું આ પ્રમાણે સર્વનાશ કર્યું. ચાર નિર્દોષ પ્રાણીઓનાં

* મરણ વખતે કૃતેકસિંહનું વય લગભગ દસ વર્ષનું હતું અને ભેરાવરસિંહનું વય આઠેક વર્ષનું હતું.

કિલ્લાને ઘેરો ઘાલનાર મોગલ સેનાપતિ ખાંજા મહમ્મ અને નાહરખાંએ અનેક વિચારો કર્યા પછી, ગોવિંદસિંહને એ હત મોકલી કહાવ્યું કે “તેણે ખાદશાહને શરણે આવવું.” ગુરુની પાસે હત ગયો, ગુરુએ તેને માન આપ્યું; પરંતુ મહાન મોગલ શહેનશાહે દર્શાવેલો વિનય ખાંજા પર રાખીને એ હત તો ઉઘડે અસંભવ શબ્દો ગુરુ-દરબારમાં બોલવા લાગ્યો અને ભય બતાવવા લાગ્યો. ત્યાં હાજર રહેલા શીખ વીરોને આથી ઘણું અપમાન જણાયું; પરંતુ હતને મરાય કે પકડાય નહિ, એવો રાજનિયમ હોવાથી તેઓ કંઈ બોલ્યા નહિ.

પરંતુ આ સલામાં ગુરુ ગોવિંદના બે છોકરા હાજર હતાં. મોટાનું નામ અન્જિતસિંહ અને ઉંમર પંદર વર્ષની હતી, તથા નાનાનું નામ બુહારસિંહ અને ઉંમર તેર વર્ષની હતી. હતને મોઢથી પિતૃનિંદા, ધર્મનિંદા અને નેતૃનિંદા થઈ તે અન્જિતથી સહન થયું નહિ. તેણે કમ્મરે લટકતી તરવાર બહાર કાઢીને હતને તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે “સાવચેત ! ફરીથી એવો એક પણ શબ્દ બોલ્યો તો કટકેકટકા કરી નાખીશ.”

ખાળકના આવા તેજસ્વી શબ્દો સાંભળીને હતનો કેપાસિ સળગી ઉઠ્યો. અને તરતજ શીખ દરબાર છોડી ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

આ બનાવને થોડા દહાડા થયા પછી શીખોએ કિલ્લાનાં બારણાં ઉઘાડી નાખી મોગલો ઉપર હુમલો કર્યો. કિલ્લાની બહાર એક મોટું યુદ્ધ થયું. એ મહાન યુદ્ધમાં પ્રત્યેક શીખે અસાધારણ વીરતા બતાવી. અનેક શત્રુઓના પ્રાણ લીધા; પરંતુ તેઓ સુક્રીભર હતા. તેથી એક પછી એક બધાજ રણશય્યોમાં પોલી ગયા ! આ દેખાવ જોઈને ગુરુખાળક અન્જિતનું મન અકળાઈ ઉઠ્યું, પિતાનું વીર લોહી પુત્રના શરીરમાં ઉકળી ઉઠ્યું. તેણે પણ ખીલ શીખવીરોની પેઠે શત્રુઓ સામે લડીનેજ મરવાનું પસંદ કર્યું. તે તરતજ પિતાની સામે જઈ બોલ્યો કે “પિતા ! આપની પાસેથીજ શીખ્યો છું કે, શરીર તો જ્યારે ત્યારે પડવાનુંજ છે. મરણ તો જન્મની સાથેજ સરળયતુંજ છે, તો પછી મને પણ યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા આપો અને મને પણ ધર્મને માટે મરવા દો. મારી નાની ઉંમરનો વિચાર કરશો નહિ.” કોમળ શરીર છતાં વીરવલ્લરેલા શબ્દો સાંભળી પિતાના હૃદયનો સ્નેહ ઉછળી આવ્યો અને

હમતે થોડે પ્રેમપૂર્વક પુત્રને છાતી સાથે દબાવી. કહ્યું કે, “જાઓ બેટા ! તમારી આ નાનકડી તલવારનંદે રમતા રમતા અનંત અ-
કાળ પરમાત્મામાં મળી જાઓ. આ દુદ્ધ શરીરનો લોગ આપી જ-
ગતને બતાવી આપે છે, અમે આ નાશવંત જગતના મોહમાં
ડૂબી રહેવા ઇચ્છતા નથી. જગતનાં ચાર દિવસની આંદની જેવાં
સુગંધ મુખો ભોગવવાની અમને લાલસા નથી, અમે તો માત્ર પરમા-
ત્માનોજ આશીર્વાદ માગીએ છીએ. જસ, પરમાત્માનું પરમધામજ
અમારી હમેશની નિવાસભૂમિ છે ! અમે અમરજ છીએ અને
અમરજ રહીશું ! મૃત્યુને તો અમે જાણખતા પણ નથી ને જાણતા
પણ નથી; એવું બતાવી આપે ! આપણું હૃદય માત્ર એક ઇશ્વરનું-
જ સિંહાસન હોવાથી તેના ઉપર બિરાજ્યાનો અધિકાર એક માત્ર
તે ઇશ્વરનોજ છે ! માટે હમેશાં તેનજ હૃદયમાં રાખજો ! જાઓ
બેટા ! તમે જગતને ‘મરણ’ કેમ’ તે પણ મરીને બતાવી આપે. તે
મહાન પ્રભુની અપૂર્વ લ્યોતિમાં સદા ચિત્ત રાખજો. જાઓ બેટા !
ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. ઇશ્વર તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરે. તમારી
સમક્ષ જગત સૂર્ય ચંદ્ર જાય, તોપણ ધર્મ ન ત્યાગતાં તે મહાન
પ્રભુ ઉપર અકલ્પ વિશ્વાસ રાખજો. ધર્મયુદ્ધમાં મરવાથી ઇશ્વરના દર-
બારમાં અચળ પદ અને અમર કીર્તિ મળશે; માટે મૃત્યુપીડાથી ડરશો
નહિ ! જાઓ બેટા અજિત ! નામ પ્રમાણે ‘અજિત’જ રહીને નશ્વર
શરીરનો લોગ આપજે ! “ઇશ્વર સદા-સર્વત્ર છે” એ વાત તારી
વીરતાવટે દર્શાવી આપજે. તે સદા-સર્વત્ર તારી સહાય કરશે.”

અજિતસિંહ વીર ચોટાની પેઠે જુસ્સો લાવીને ઘોડેસ્વાર થયો.
અને ભેતભેતામાં ભોગલેન્ધના સમુદ્રમાં અંપલાંચું. હાથમાં
નાનકડી ઉધાડી તલવારનંદે તેણે રણમેદાનમાં શત્રુસેન્યમાં ભુજવા
માંડ્યું. કિલ્લામાંથી પિતા જેવા લાગ્યો કે, પુત્ર વીરતાપૂર્વક
શત્રુઓનાં માથાં ઉડાવી રહ્યો છે ! પુત્ર મોઢામાંથી “અનંત” “અ-
કાળ” શબ્દો બોલતો ચારે દિશામાં ધૂમી રહ્યો છે; પરંતુ કેટલી
વાર ? એક તરફ નાનું બાળક અને બીજી બાજુએ સમુદ્રના તરંગો
જેવું ભોગલેન્ધ ! બે કલાક વીતતાં ન વીતતાંજ બાળક યાદી
ગયો, છતાં પણ તે રણમાંથી પાછો હકચો નહિ ! યાકેલા હાથ
અને યાકેલું શરીર વારંવાર લથડી જવા છતાં પણ પાપું ઇશ્વરી
બળ આવી જતું અને પાછો લક્ષ્મમાં વીરતાથી ધૂમીને શત્રુઓના
સંહાર કરતો દડતો. પરંતુ હવે તે વધારે વખત ટકી શક્યો નહિ. એક

મોગલ સિપાઈની તલવારથી તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને તે પછી વીર બાળક એમ લડતાં લડતાંજ અમર ધામમાં ચાલ્યો. પોતાના પુત્રને આ પ્રમાણે યુદ્ધક્ષેત્રમાં પડેલો જોઈ ગુરુ વિંદસિંહ ઈશ્વરનાં જયગાન કરવા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું કે “હું તે જે તારા ઉપરના વિશ્વાસવડે માફ હૃદય ભરપૂર કર્યું હતું, વિશ્વાસપૂર્વક આજે તમારા પાદપદ્મમાં તમે આપેલા વીર અર્પણ કરી દઉં છું. આ જીવો જીવો, જો અનિત હવે અનંત માં સૂઈ ગયો છે, માટે આપ તેને જોળામાં લઈ લ્યો. પ્રભો ! હું તમારોજ પુત્ર છું. આપની જ્ઞાનજ્યોતિથીજ માફ હૃદય આપ પરિપૂર્ણ રાજો છો. આપજ માફ સર્વ સુખ અને સર્વ કંઈ છો. દેવ તમારીજ કૃપાથી અમે અત્યાચારી મોગલોના અત્યાચાર બંધ પાડવાની આટલી શક્તિ અને સાહસ મેળવ્યાં છે. શત્રુઓ ક્ષણમાત્રમાં કિંઈ છતી શકે એવું છતાં પણ તમારોજ હું સર્વત્ર જય થતો જોઉં છું અને આપજ અમે સર્વના હૃદયમાં વિરાજમાન રહો છો. શીખ પ્રભુનું આટલું બધું વીરત્વ જો પણ પ્રભો ! તમારીજ કૃપાનું ફળ છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માનાં સ્તુતિગાન કરતાં કરતાં ગુરુ ગોવિંદસિંહનાં નેત્રો બંધ જેવાં થઈ જઈ તેઓ એક પ્રકારની સમાધિમાં આવી ગયા.

જ્યારે તેમની તે સમાધિ ભાંગ થઈ અને આંખો ધીમે ધીમે ઉઘડવા લાગી; ત્યારે એક આનંદદાયક અપૂર્વ દૃશ્યવડે તેમનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું. તેમણે જોયું કે, વચલો છોકરો જીહારસિંહ પણ તેમની સામે બે હાથ જોડીને ઉભો છે. પિતાએ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું કે “તું જોઈએ છે બેટા ? હાથ જોડીને કેમ ઉભો ?” પુત્રે કહ્યું કે “માટાભાઈ જ્યાં ગયા છે, ત્યાં જવાની મારી પણ ઈચ્છા છે; હું પણ તલવાર ચલાવી જાણું છું, હું પણ કેટલાક શત્રુ મારી શકીશ, મારા હાથમાં પણ બળ છે, જો મારો જય થશે તો તો સારી વાત; પણ જો હું યુદ્ધમાં દેહ-ત્યાગ કરીશ તો હું તે પરમાત્માનું અમરધામ મેળવીશ. માટે પિતાજી આજ્ઞા આપો કે જેથી હું પણ યુદ્ધમાં દેહત્યાગ કરી શકું.”

“પરંતુ બેટા ! તારું વય બહુ નાનું છે.” પિતાની વાત નહિ સાંભળતાં પુત્રે કહ્યું કે “વય નાનું છતાં પણ મેં આપનાદ્વારા અમૃતપાન* કર્યું છે. એટલે હું પણ યુદ્ધ કરી શકીશ. મને આશીર્વાદ આપો, કે જેથી મારા મનોરથ સિદ્ધ થાય. હું તે આનંદધામ

* અર્થાત્ મને ધર્મદીક્ષા મળી છે. “દીક્ષા”ને શીખ લોકો “પદલ” અથવા “અમૃત” ઉત્સવ કહે છે.

નીજ ઇચ્છા રાખું છું.”

તેર વર્ષના સુકોમળ બાળકના મુખમાંથી આવતા અપૂર્વ સા-
હસ, વીરતા અને તેજશરેણાં વાક્યો સાંભળી શુરને બહુ આનંદ
થયો. તેમણે બધું કે, તેને જે ધર્મ-શિક્ષા આપવામાં આવી
છે તે વ્યર્થ ગઈ નથી. પુત્ર નાની ઉંમરનો છતાં પણ તેનાં
વંશની ઇજ્જત વધારે એવાં વીરચિત્ર વચનો સાંભળીને કયા
પિતાનું. હૃદય આનંદથી નાચી નહિ ઉઠે? તેર વર્ષના સાધારણ
બાળક લગભગ જવાનું શું સમજે? પરંતુ જે ક્ષત્રિયપુત્ર છે,
જે સુદના કોલાહલ વચ્ચે ઉછર્યો છે, તે સુદથી ખીતો નથી; પણ
સુદનું નામ સાંભળતાંજ તલવાર ઉપર હાથ નાખી આનંદપૂર્વક
સુદક્ષેત્રમાં દોડી જાય છે અને શત્રુઓનાં હૃદય કંપાવી મૂકે છે !

ગોવિંદસિંહે હસતાં હસતાં ઉત્તર દીધો કે “ બેટા ! તારી
ઇચ્છા છે તો આવ, હું મારાજ હાથે તને સુદનો પોષાક પહેરાવું.”
એમ કહી શુરએ પોતેજ તેનો ઉત્સાહ વધાર્યો. બાળક પણ
ફેફકો મારીને પિતાની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. પિતાએ મળમલ-
નો મુંદર પોષાક તેના કોમળ ઢેહ ઉપર પહેરાવી દીધો, કટી
ઉપર મેખલા બાંધી દીધી, તેના ઉપર એક મુંદર તલવાર આન
સાથે લટકાવી દીધી, જરીનો એક નાનો ફેંટો તેના માથા ઉપર
થોભવા લાગ્યો. બાળક પોતાનો પહેરવેશ અરીસામાં જોઈને પોતે
પણ આનંદ પામતો હસવા લાગ્યો. ધન્ય ગુરુ તમારી શિક્ષા !
ધન્ય તમારી દીક્ષા ! ધન્ય તમારા વીર બાળકને ! પિતાએ બાળક-
પુત્રને ગાઢ આલિંગન દીધું અને વારંવાર મુંબનો કર્યો. છેવટે
કહ્યું કે “ જીહાર ! તું કાંઈ ઢેહ નથી, પણ ઢેહી-ઢેહવાળો-છે અને
સહાને માટે અમર છે. માટે જૂલેચૂકે પણ મરણનો ભય રાખીને
શત્રુને પીકે દેખાડતો નહિ. આ નાનકટી તલવારવડે લડતાં લડતાંજ
ઢેહત્યાગ કરજો. વીરચિત્ર રીતે ઢેહ ત્યાગ થાય, એજ સ્વર્ગના
રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે, ઇશ્વર તને આગ્રીર્વાહ આપે.”

પિતાની આજ્ઞા મળતાંજ સિંહશિશુ અધારોહણ કરી રાત્રી-
દળ ઉપર તૃપ્તિ પડ્યો. આ બાળક પણ સુદક્ષેત્રમાં અપાર વીરત્વ
મળવીને અનંત નિદ્રામાં પોદ્યો. તેને જૂમિ ઉપર પડતાં જોઈ પિતા
બોલી ઉઠ્યા કે “ ધન્ય છે પ્રભો ! ધન્ય આપની કૃપાને ! તમારા
સત્યની અને તમારા ધર્મની રક્ષા કરતાં બંને પુત્રો વીર યોદ્ધાની
પેઠે વીરચર્યામાં સુવાનું અહોભાગ્ય પામ્યા છે !”

હવે સિંહ પોતે યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. ગુરુ ગોવિંદસિંહ ખરેખર એક સિંહજ હતા! તેમનું બળ, વીર્ય અને તેજ-પરાક્રમ એ પ્રબળ સિંહ જેવુંજ હતું. તેમના અદ્ભુત પરાક્રમ આગળ પ્રબળ મોગલ શક્તિનો પરાજય થયો. સેનાપતિ નાહરખાં પણ તેમના હાથથી ઘાયલ થયો અને ખાન મહમદ પણ મરણપથારી પર પડ્યો! પરંતુ સિંહ પણ એ સમયે અતિશય બલહીન થઇ ગયે હોતો, માત્ર પાંચજ શીખવીર તેની આસપાસ રહ્યા હતા; અને ખીન નિદ્રામાં પોડ્યા હતા! ગુરુ ગોવિંદે પણ એ યુદ્ધમાં પોતાની આહુતિ આપવાનો આગ્રહ કર્યો, પરંતુ બેડીદારોએ તેમના અકાળ મરણથી શીખસમાજમાં મોટી ખોટ આવે, એ વાત તેમને ઘણી વાર કહેવાથી તેઓ નિરૂપાયે તેમના વિચારને સંમત થયા.

યુદ્ધમાં મોગલસેનાપતિઓ ધવાયાની ને મરવાની વાત બહુતાંજ મોગલ છાવણીમાં ગભરાટ ફેલાઇ ગયો. સાંજ પડવાથી અધિકાર પણ ફેલાઇ ગયો. આથી ગુરુએ પણ એ સુયોગ જવા દીધો નહિ; અને ગુપ્ત રીતે ત્યાંથી નીકળી ગયા.

માર્ગમાંજ ગુરુને સમાચાર મળ્યા કે, મોગલોના અત્યાચારથી તેમના બંને પુત્રોને જીવતા લીંતમાં ચણી લીધા છે અને એ બખર સહન નહિ થવાથી ગુરુમાતાએ પણ પ્રાણત્યાગ કર્યો છે.

આ શોકવાર્તા સાંભળવા છતાં ગુરુના હૃદયમાં લેશ પણ ખેદ થયો નહિ. તેઓ દેશદશા વિચારતાં-વિચારતાં જ્ઞાનશૂન્ય જેવા થઇ ગયા! કેટલાંક વર્ષ પછી, ચિરમ્મરણીય મુક્તસરના યુદ્ધમાં મોગલોનો સંપૂર્ણ પરાજય કરીને ગુરુએ શીખરાજ્યનો પુનરુદ્ધાર કર્યો; ત્યારેજ ગુરુપત્ની માઇ સુદરણે અજ્ઞાતવાસ દૂર કર્યો અને પતિની પાસે હાજર થઇ પોકાર કરીને કહ્યું કે “વિજય તો મળ્યો પણ મારાં તે પુત્રો ક્યાં છે?” તેણીનાં આંસુ લૂછતાં લૂછતાં ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે “તેમને ગુમાવ્યા એ ખરું, પણ તેમને બદલે સમગ્ર શીખસંપ્રદાયનું હૃદય જીતાયું છે. તે પણ બધાં તારાંજ છોકરાં છે. તું તે બધાં ઉપર તારો માતૃસ્નેહ વરસાવ્યા કરજે.”

મહાપ્રતાપી, ધર્મ અને જાતિરક્ષક ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને તેમના ચારે પુત્રોનું અપૂર્વ વીરત્વ આજે પણ પંજાબના ઇતિહાસનાં અનેક પાનાં દીપાવી રહ્યું છે. હજારો જીવ્યા અને હજારો મુખથી તે બોલી રહ્યાં છે કે, ધર્મવીર પુરુષોનો જય! ધર્મવીર પુરુષોનો જય!

૩૦—સાત ઇશ્વર પીઠાનું આત્મજ્ઞાન

વિશ્વવેદ્ય વર્તે પતંગપ્રાપ્તુ રમતઃ પ્રાણેયને કુમારિવરઃ ।

પ્રજ્ઞાતિઃ પાતુ સા ચરીયસઃ સદતે માણ્યમુષ્ણિ સ્વપાઃ (૬. ૭. ૧૩)

અર્થોત્તર—મર્જના કાગળે જાયની જાણે, શિંદ જે પ્રતિમર્જન
કરે છે, તે જુ કણની અંધારાએ કે નદિજાળે તે. મહાપુરુષની
મહુનિજાળેથી દોષ છે કે જેને લોષે. તેજો જીવનની ઉપરને મદન
કરી શકતા નથી. (અર્થોત્તર જીવનનો કલ્પને વિદેશ પુત્રને કલ્પનો
કલ્પો—દરિદ્રાઈ—કરે છે, નદિ કે આદેશ પે કે નિંદા કરીને સામ્રાજ્ય
કલ્પકા પાડવા હોય છે.)

૧—ઉપોદયાત

આજથી દોઢ હજાર વર્ષ પહેલાંનું બારણવર્ષ બુદ્ધજી પ્રાણનું
હતું. આસંભવિત છતાં કદાચ તે સમયનો કોઈ બારણવાસી આ મ-
મયે આજીને બારણવાસીઓ તરફ જુલે તો તેને જેવુંજ કાને
કે જેવું શિંદજીને પાળાને પટે તપેડું જન્મેલું એવુંને લાગી આવે
અરે! અમે એવા નિર્જાળ અને નિરક્ષારપાત્ર બની ગયા હીએ કે,
અમે અમારી અવદશાને પણ સમજી શકતા નથી! સાંપ્રત સમય-
ના બારણવાસીઓ અને એવેશ્વરના આક્રમણસમયના બારણ-
વાસીઓ વચ્ચે એટલું બધું અંતર છે કે જેટલું તે સમયના બારણ-
વાસીઓ અને રામાયણસમયના બારણવાસીઓ વચ્ચે હતું. જે
સમયની ઘટનાનો ઉદ્દેશ અમે કરવા ધારીએ છીએ, તે સમયે
બારણવર્ષ નાનાં નાના રાજ્યોમાં વહેંચાયેલું હતું. મહાબારણના
મુદ્દ પછી મળી—સંપીને કામ કરવું, એ બારણવાસીઓ બુદ્ધીજ ગયા
છે. ઇતિહાસકારોનો એવો મત છે કે, બારણીય નૃપતિઓ માંહો-
માંહે મળી—સંપીને જો વિદેશીઓની સામ્રાધ્ય ગયા હોત, તો
સંસારની કોઈ પણ શક્તિ તેમને છતવા સમર્થ થઈ શકત નહિ;
પણ તે સાથે તે લોકોનું કહેવું એમ પણ છે કે, વિજય રાજ્યોના
કારણથી આખું બારણ એકે સપાટે છતાઈ શકાયું પણ નહિ.
કારણકે એક રાજાને છતવાથી કેવળ તેનાજ રાજ્યપર તેનો અમલ

થતો હતો અને અન્ય નૃપતિઓ તો જેવા ને તેવા સ્વતંત્ર રહેતા હતા.

જે સમયે દિગ્વિજયી એલેક્ઝાન્ડર રોમ, મિસર, સીરિયા અને ઇરાન આદિ દેશોપર વિજય કરતો કરતો ભારતવર્ષ તરફ આવતો હતો, તે સમયે પશ્ચિમોત્તર ભારતમાં તક્ષશિલા, અભિસાર આદિ રાજ્ય હતાં. મહારાજ પુરુ જેવા મહાવીર રાજા રાજ્ય કરતા હતા અને માદલ જેવી શૂર જાતિઓ દેશના ગૌરવસ્વરૂપ બની રહી હતી. ધન, બળ, વિદ્યા, શિક્ષણ અને વાણિજ્ય વગેરેથી સર્વ પ્રકારે એ સમયે દેશ ભરપૂર હોઈને માત્ર એકતાનો-સંપનો અભાવ હતો. અભિસારનો રાજા તક્ષશિલાના રાજાનો નાશ ઇચ્છતો હતો અને તક્ષશિલાનો રાજા, મહારાજા પુરુનો અભ્યુદય સાંખી શકતો ન હતો. શત્રુને મળી જઈ એકબીજાનો નાશ કરવાનું તેઓ ધારતા હતા; એટલે પછી વિદેશી એલેક્ઝાન્ડર વિજયશાળી કેમ ન થાય? ભારતવર્ષમાં એ સમયે શૂરવીર લડવૈયાઓની સંખ્યા અગણિત હતી અને સાધારણ સેનાનાયક પણ દસ ખાર હજાર લડવૈયા એકત્ર કરી નૃપતિઓને સહાય કરી શકતા હતા. આવી સેનાઓ પોતાના દેશમાં તો નહિજ, પણ બહારના દેશોમાં જઈ પોતાના પરાક્રમથી સ્વદેશનું મુખ ઉજાગવલ કરી રહી હતી. તેમણે ફેટલીએ વાર એકત્ર થઈને પોતાની અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યાનો પ્રતાપ બતાવી દીધો હતો. શું શું ગણીએ ! સ્વયં-પુદ એલેક્ઝાન્ડર પણ ભારતીય વીરોની ધનુર્વિદ્યા કબૂલ કરતો હતો. પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર એરિયન કહે છે કે “ભારતીય ધનુષ્ય મનુષ્યના જેટલું લાંબુ હતું; તેના એક છેડાને જમીન ઉપર ગોઠવી હાથથી પ્રત્યંચા ખેંચીને તેઓ બાણ છોડતા હતા. ભારતીય ધનુર્ધરના હાથે છૂટેલા બાણથી બચાવ થવો ઘણો મુશ્કેલ હતો. ઢાલ અથવા એવી કોઈ પણ વસ્તુથી એની સામે બચાવ કરી શકાતો નહિ. આને એવાજ ધનુર્ધરોનું પુણ્યચરિત્ર વાચકોની સમક્ષ રજુ કરવામાં આવે છે. જનની જન્મભૂમિના સપૂતોનાં વીરોચિત કાર્યોથી, તેમની અપાર સ્વદેશભક્તિથી અને તેમના આત્મબલિદાનથી જો આપણા રક્તમાં કંઈ પણ ઉજાગતા ન આવે તો કહેવું પડશે કે, હવે હિંદુજાતિ અધોગતિના તળીયામાં પહોંચી ગઈ !

૨-અશકુનિ દેશ અથવા યુદ્ધયોજન

પંચકોડા અને સિંધુ નદીની વચ્ચેનો દેશ ઉક્ત નામથી વિ-

ખ્યાત હતો. ત્યાંના લોકો ઘણાજ વીરવાન હતા. મહારાજ પુરે
પણ વીરપુરુષ હતા. તેમની પાસે ૨૦,૦૦૦ ઘોડેસ્વાર, ૩૦,૦૦૦
પાયદળ સૈન્ય અને ૩૦ હાથી હતા. સ્વાતંત્ર્યપ્રિય હોવાના કારણથી
પોતાના પર અહીં આવેલા એલેક્ઝાન્ડરને વશ થવાની તેમણે ના
પાડી અને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા. સૈન્ય ભેડું કરવાનો
આરંભ થઈ ગયો. સાત હજાર ભારતવીરો તેમની સેનામાં આવી
રજુ થઈ ગયા. આ ભારતીય વીરોના સેનાપતિઓ પણ ઘણાજ
રણકુશળ હતા. મહારાજ પ્રત્યેક જાતમાં તેમની સલાહ લેતા હતા.
અને તેમનીજ સલાહથી મહારાજે મહાશૂંગને પોતાના મુખ્ય કિલ્લા-
તરીકે નિયત કર્યો. અહીં આંજ પોતાનું સૈન્યબળ એકત્ર કરીને
મહારાજે જગતવિજેતા એલેક્ઝાન્ડરની સામે સેના ગોઠવી. આ
દુર્ગનું પણ કેટલુંક વર્ણન વાચકોને આ રથે રચિકર થશે.

આ દુર્ગની પૂર્વમાં જોશથી વહેતી એક પહાડી નદી પોતાના
તરંગોથી જાણે યત્રુઓનો ઉપહાસ કરી રહી હતી. આ બાજુથી
તો એ કિશ્કાપર આક્રમણ કરવું અસંભવિત હતું. પશ્ચિમ અને
દક્ષિણબાજુએ ખાડા-ટેકરાવાળી ખડખડાટી પહાડીઓને લીધે
માર્ગ કેહાડવો મુશ્કેલ હતો, કેવળ ઉત્તર બાજુને પ્રવૃત્તિદેવીએ
ખુદલી રાખી હતી; પરંતુ આ બાજુ મહારાજના મુખ્યબંધથી મુખ્ય-
વસ્થિત હતી. આ પ્રમાણે પ્રાયઃ ચારે બાજુથી શહેર સુરક્ષિત
હતું. યથારથાને ઇંટ, પથ્થર અને લકડા વગેરેનો ઉપયોગ કર-
વામાં આવ્યો હતો. તેની આગળ એક જલપૂર્ણ ઘણી ઉંડી ખાઈ
હતી. વીરભારતીય ઐનિદો ધનુષ્યબાણ લઈને આ બાજુ તરફથી યત્રુ-
નો ગર્વ ઉતારવા ખડા હતા. અહીં આંજ ભારતભૂમિનું ગૌરવ રથા-
પિત કરવાનો આરંભ થયો હતો. અહીં આંજ વીર ભારતવાસીઓ
રણચંદીની પૂજનું વિધાન કરી રહ્યા હતા. એલેક્ઝાન્ડર કિલ્લાની
મુખ્યવસ્થા અને ભારતવાસીઓનો અપ્રતિમ ઉત્સાહ, મુક્તકંઠે
ગાવા લાગ્યો. તેણે ભારતવાસીઓને પોતાના પદમાં લેવા અનેક
મુક્તિઓ રચી, અનેક પ્રકારના લોભ-લાભ દર્શાવ્યા; પરંતુ વીર ભા-
રતવાસી તો અટલ રહ્યા. તેમણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે "વિશ્વાસ-
ઘાત કરવો, એ દાયરોનું જ કામ છે, અમારું નહિ." એમ કહીને
તેમણે યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. ઓક તળુઓમા હાહાકાર મચી રહ્યો.
તેઓ ગલરાઈ જઈને નાસવાની તૈયારીમાં હતા; પરંતુ એટલા-
માંજ ત્યાં સ્વયં એલેક્ઝાન્ડર આવી ઉભો રહ્યો. તેણે પોતાના

સૈનિકોને ઘણું જ આશ્વાસન આપ્યું; પરંતુ બાણોની એવી ઝડી લાગી રહી હતી કે, તેણે પણ ત્યાં ઉભા રહેવું ઉચિત ધાર્યું નહિ. એવામાં દુર્ગના એક ભારતીય વીરે હાકલ કરીને કહ્યું કે “ઓ એલેક્ઝાન્ડર ! તું નાના નાના દેશો જીતતો ફર્યો, તેથી તને ઘણું જ અભિમાન વધી ગયું છે અને તેથી અન્યતું હિત-અહિત તું બાણતો નથી. આ સમયે તું અમારા લક્ષ્યમાં છે. અમે કદાચ ધારીએ તો તને મારી પણ નાખીએ અને સંસારનાં સર્વ સંકટોનો અંત લાવી દઈએ; પરંતુ અમે લોકો રાજનો વધ કરવો ઉચિત ધારતા નથી. તેથી માત્ર એકાદ સાધારણ બાણથીજ તને ધાયલ કરી જતો મૂકીએ છીએ. બસ, હવે તું અહીંથી ચાલ્યો જા અને આ દુર્ગ દેવાનો સંકલ્પ ત્યજ દે; એમાંજ તારી ભલામી છે.” આ શબ્દોની સાથેજ એલેક્ઝાન્ડરને એક સામાન્ય બાણ વાગ્યું અને તે ધાયલ થઈ જમીન પર પડ્યો. તરતજ રણભૂમિમાં ગભરાટ થઈ રહ્યો; પણ એવામાં એલેક્ઝાન્ડર પોતાના ઘોડા પર પુનઃ આરૂઢ થયેલો જણાયો. તેણે અમુક નિશાનીથી પોતાની સેનાને પાછી હટવા સૂચવ્યું અને અલ્પ સમયને માટે યુદ્ધ બંધ પડ્યું.

૩-“યુદ્ધ અને દુર્ગપતન”

ત્રણ ચાર દિવસ આ પ્રકારે યુદ્ધ ચાલ્યું. પરંતુ ભારતીય વીર-નરોનાં બાણો આગળ એલેક્ઝાન્ડરના મનોરથ નિષ્ફળ નીવડ્યા. છેવટે તેણે એક યુક્તિ શોધી કાઢી. રાત્રિસમયે જ્યારે યુદ્ધ બંધ પડતું, ત્યારે તે બાઈની નજીક એક દિવાલ બનાવવાનો આરંભ કરતો હતો. આથી એલેક્ઝાન્ડરની આશા સર્વાંશે સફળ થઈ. નવ દિવસમાં જ્યારે એ દિવાલ શાહેરના કોટ બેટલી ઉંચી થઈ ગઈ, ત્યારે તેણે કુશળતાથી રાત્રિને સમયે એ દિવાલ અને કોટની વચ્ચે અ.વેલી બાંધ ઉપર પૂત્ર બાંધી દીધો. એ સમાચાર મહારાજને પહોંચતાં તે ઘણું જ ગભર્યા અને તુરંત સૈન્ય લઈ તે સ્થળ પર પહોંચ્યા ગયા. ત્યાં જોયું કે ભારતીયોની બાણવર્ષાને અગ્નિપ્રદાર વચ્ચે પણ ઓકમેન આ નગર વધત. મથી રહી છે; પણ સફળતા મેળવવા શક્ય નથી. આ પ્રસંગે ભારતીય સેના અપૂર્વ યનાઉમ દશરથ નહીં હતી હતા. અફેન સની વગ કે મહારાજે નામન હતા. મયો પે તેજ યુદ્ધ નવ નાં દુશ્મ પ્રકટ કરી. તેમણે કહ્યું કે, ભારતીય સેના નવ યુદ્ધના દુર્ગ છે; પણ અગ્નિયુદ્ધ ન શકેલા સર્વ નેત્રે થઈ નહીં નથી. અને ઓક મેન. અને આમની

મેના તદ્દન એકબીજા થઈ ગઈ છે. મારે અમે અમારી અમલી મેનાની સામે દુર ઉભા રહી શુદ્ધ કરીશું. આ પ્રમાણે જાણીય મેનને દુર્ગમાં ઉચ્ચત્તમ સ્થાનપરથી બાંધી દેવાની આજ્ઞા મળી તે સામે મેનાપતિએ ધવ્ડા વાંધા ઉઠાવ્યો; પણ મદારાજે તેપર હલકા આપ્યું નહિ. મરતે જાણીય મેનાને તે સ્થળ છોડીને ઉપર જવું પડ્યું. જ્યારે બારગાંધ મેના ત્યાંથી દડી, ત્યારે મદારાજના ઉત્સાહિન વગનોથી મેનામાં ખૂબ જોશ ફેલાયો; પરંતુ એતેજાન-દરની સેનાને તેથી ધાતુંજ શકી નયું.

શ્રીકલ્પભાંના એક યંત્રથી એક એવાં તો વિનાશક ખંડ દેહ-વામાં આવ્યો, કે જે જરાજર મદારાજના માથામાં વાગ્યાથી તેમની ખોપરી ટી ગઈ અને રક્તનો ધારાઓ વહેવાથી મદારાજ દગી પડ્યા. અને તેમના શરીર-પંજરમાંથી પ્રાણપ્રત્યેક ઉડી નયું. આ સમાચાર દુર્ગમાં પવનવંચે ફેલાઈ જતાં સર્વ લોક નિરાશ થઈ ગયા અને શ્રીકલ્પ લોકો વિશેષ ઉત્સાહિત થઈ કિશકમાં ધૂમી આવ્યા. ભારતીય મેનાનાયકે પોતાની સેનાને ધણીજ ઉત્સાહિન કરવા માંડી; પણ પુનઃ કોઈએ શુદ્ધ કરવાની હિંમત જોડી નહિ અને વીરાતમાઓ શિવાય બીજાઓએ તાબેદારો સ્વીકારી વિધવા મદારાજની રાજપુત્રને એલેક્ઝાન્ડરના ખોળામાં બેસાડ્યો. તેજે રાત્રીને અભયદાન આપ્યું અને ભારતીય સેનાનાયકને કહાવી મોકલ્યું કે “તમારી વીરતાથી અમે સંતુષ્ટ થયા છીએ. હવે તમે અમારી સેનામાં મળી જાઓ તો અમે તમારે ઉચિત સન્માન કરીશું.” ભારતીય સેનાનાયકે ઉત્તરમાં કહાંયું કે “ખરેખર, આપ વીર છો. વીર પુરુષ વીરની યોગ્યતા પીછાછે છે. આપ અમારું સન્માન કરશો એમાં શક નથી. આપ જેવા જનતવિજેતાની સેનામાં રહેવાથી અમારી યોગ્યતાનો યથોચિત ઉપયોગ થશે; પણ અમે સર્વને એક બે આપત્તિઓ આડે આવે છે, તેનો નિકાલ થઈ ગયેથી અમે શ્રીમાનની સેનામાં સંમિલિત થવાનું સન્માન પ્રાપ્ત કરીશું.” આ ઉત્તર સાંભળી એલેક્ઝાન્ડર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. તેજે તરતજ ભારતીય સેનાના નાયકને બોલાવવા મોકલ્યા. તેમના હાજર થયા પછી એલેક્ઝાન્ડરે તેમને કહ્યું કે “તમે સર્વથી હું ધણીજ પ્રસન્ન થયો છું. હવે અમારે આ દુર્ગનો કેટલોક પ્રજાંધ કરવાનો છે ત્યાંજુધી તમે સર્વ અહીંથી નવ માઇલ દૂર પહોંચી છે ત્યાં વિશ્રામ કરો. કાલ અગર પરમ હું તમારી સર્વ આપત્તિઓ સાંભળીશ

કહ્યું કે “વીરો! શામાટે તમારા ઉપર આ આક્રમણ થઈ ચૂક્યું છે? અત્યારે વધારે કહેવાનો સમય નથી; માટે ટુંકમાં જાણી લ્યો કે, તમે સર્વેએ સ્વદેશની વિરુદ્ધ એલેક્ઝાન્ડરને સહયતા કરવાનું વચન ન આપ્યું, એજ કારણથી આ નરાધમે પ્રતિજ્ઞા તોડીને કાયરતાથી મેત્રી જોડી છે. નીચતામાં સર્વથી આગળ વળવાની ઇચ્છા કરી છે! માટે મારા વીર મિત્રો! અત્યારે આપણે સર્વનું એજ કર્તવ્ય છે કે, યુદ્ધમાં પૂઠ નહિ ફેરવતાં આ દુષ્ટોને દેખાડી આપવું કે, અમે ભારતવાસીઓ કર્તવ્યપાલન આજીવનને તુરંચ સમજીએ છીએ! ખળશદાર! ભારતમાતાનું મસ્તક નીચું ના નમે! યાદ રાખો કે “જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગવાદી ગરયિસી” સર્વ સૈનિકોના અંતિમ વાક્યના પ્રતિધોષથી આકાશ ગાળી ઉઠ્યું. યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો, પ્રહારો શરૂ થયા, લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી, મુઠ્ઠાના ઢગલા થઈ પડ્યા અને પ્રાતઃકાળ પહોંચ્યો; પરંતુ યુદ્ધ જરાપણ અટક્યાસિવાય ચાલુ રહ્યું. સૈનિકગણની આવી દશા હતી:

आनान औरै ओप, भुज फरकत हरपत हियो ।

भये अरुन दग कोप, देखा देखी दुहुन सौ ।

तात करे तुरंग, अंग अंग उमगे सुमट ।

चढ्यो चौगुनो रंग, सूरन के तन वदनमें ॥ ૬૭ ॥

આ યુદ્ધનો કેટલોક ખ્યાલ નીચલાં પદો ઉપરથી આવી શકે છે-

चौ०-खुली खड्ग को करै सुमार । रनमें परी भयंकर मार ।

लगी दुह्वं दिलि दारुन चोटें । घायल परे भूमि पै लोटें ।

अंग भंग रन फिरै तुरंग । लंग दाव जिमि विपिन विहंग ।

जरजर गात जात मग भागे । विकल बितुंड वान बहु लागे ।

ढीले धनुष भये जिह दूटे । भेखाली निखंग सर खूटे ॥

दुहं और पिलि चले तुरंग । परीमार ने जन के संग ॥

हांकि हांकि रिपु हनै सजोर । वरखैं अख शख अति घोर ॥

૫-અંત

નિદાન એ સાત સહસ્ર વીરાત્માઓ એ પ્રયત્ન મેસીડોનિયન સેના સામે ક્યાંસુધી લડી શકે? ધીરે ધીરે સર્વ અસ્ત્રધારી યોદ્ધા ખપી ગયા. આ વાત ભારતભૂમિને માટે ગૌરવરૂપ છે કે જેના સપૂત સૈનિકો શરીરમાં જીવ રહ્યો ત્યાંસુધી પરત્ર થયા નહિ અને દેશદ્રોહી બનવા કરતાં દેહનું બલિદાન આપવું, એજ ઉચિત સમજ્યા. એક પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન ઇતિહાસકારે એ વિષે કહ્યું છે કે:-

“તેમણે વીરોધિત યુગ્મ પ્રાપ્ત કર્યું. તેઓએ તેને બદલે મનમાન-
રહિત હવનને ખરેખર પિછામું” છે.” મને તેમ દો, તોપણ આ
પ્રકારે માત્ર મદ્ય સ્વદેશજન આત્મવાદી વીરોધિઓના અંગ
આવી ગયો. વ્યક્તિઓની વાત છે કે, જે મદ્યપુરુષોએ આ પ્રકારે
જે ખાસ કારણમર પેનાનું બહિષ્કાર આપ્યું, તે વિષે આપણે કંઈ
પણ જાણતા નથી. અમારા આ આગરમરણીય આત્મજીવન નર
દેવતાઓ આત્મના કયા પ્રાંતના દેવનાર દતા, કથી જાણના આ-
જ્ઞાનરૂપ દના અને તેમના મદ્યન સેનાનાયકે કયા નામને યો-
જાવ્યું હતું, તેથી પણ અમે તદન અજ્ઞાન છીએ. એ પણ અમે
ભારતવાદીઓનું છેલ્લું કમનચોખ ! કહેવાની જરૂર નથી કે, આથી
અમે પૂરેપૂરા કૃતમ કરીએ છીએ. આપણા દેશને ખાતર આ પ્રકારે
પ્રાણ અર્પણ કરનારા આ વીરોધિઓ વિશે અમને જે કંઈ હકીકત
મળે છે, તે પણ તેમના અનુષ્ઠાને લખેલા ઇતિહાસમાંથી અમને પ્રાપ્ત
થયું છે. ખરી વાત છે કે, એવા પ્રજા અનુની યથાર્થ હકીકત એ
લોકો સામાટે લખે ! તેમના લખેલા ઇતિહાસ યથામોઘ્ય હોતા
નથી. ખ્રિસ્તી ઇતિહાસલેખકોના સંબંધમાં અમેરિકન વિદ્વાન
ટ્રેપર જે અભિપ્રાય આપે છે, તેં ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે કે:—

“યુરોપીય ખ્રિસ્તી લેખકો નમે તો ઇતિહાસ, ધર્મ” અગર
વિજ્ઞાન વિશે લખે, તોપણ તેઓ બૃહાન્ન માર્ગને અનુસરે છે. અર્થાત
જે જે જનાવો અને વિચારો તેમની વિરુદ્ધમાં થયા હોય તે ગમે
તેટલા મદ્યન અને અમૂલ્ય હોય તોપણ તેને છુપાવવા, અને જે
છુપાવી શકાય તેવા ન હોય તેનું મદ્યન અને મૂલ્ય એટલું કરી
નાખવું, એ તેમની હમેશની પદ્ધતિ છે.”

ઉપરના અભિપ્રાયમાંથી એટલું તો અવશ્ય નીકળી આવે છે કે,
અમે અમારો અત્યંત આદરણીય ભારતીય વૃત્તાંત શ્રીક ઇતિહાસ-
લેખકો પાસેથી જાણી શકવાના નથી.

હું કોઈ યોગ્ય પુરાતત્ત્વ શોધક ભારતજાત આ સ્વદેશપ્રેમી
સાત્તજીવન ભારત ગનો, આ મદ્યન વીર સૈનિકોના સંબંધમાં કંઈ
પણ સાચી હકીકતો અથવા તો આંતરિક ઉભરાઓ ઉછળતી તલ-
સ્પર્શી વાપામાં આલેખશે.

૩૧-પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહ

મહારાણા સમરસિંહ સંવત ૧૨૦૬ માં જન્મ્યા હતા. ચિતોડના રાજલદોએ તેમનું ચરિત્ર વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે; તથાપિ અમે મહાકવિ ચંદબારોટના પૃથ્વીરાજરાસામાંથી તેમનું અને પૃથ્વીરાજનું વર્ણન લખીએ છીએ; અને તે લખવા પહેલાં એક અતિઉપયોગી ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આપવું દુરસ્ત ધારીએ છીએ. એ વૃત્તાંતથી પૃથ્વીરાજ કોણ હતો અને તે સમયે ભારતવર્ષના કયા પ્રદેશમાં કયો કયો હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે જણાશે. પૃથ્વીરાજરાસામાં લખ્યું છે કે “મહાકાંચ ચાલુક્યરાજ લોળા ભીમ અણહિલપુર પાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો. આણુ પર્વતમાં પરમાર વંશનો રાજા જિત્ રહેતો હતો, તે પણ ચુદ્ધક્ષેત્રમાં ધ્રુવ નક્ષત્ર જેવો અચળ હતો. આ સમયે મેવાડમાં મહારાણા સમરસિંહ રાજ્ય કરતા હતા. એ અપાર પરાક્રમી નૃપતિઓ પાસે પણ કર લઈને દિલ્હીશ્વર તેઓના પ્રબળ શત્રુ યવનોનો માર્ગ રોકવામાં પ્રયત્ન લોઢાના સ્તંભ પેઠે ણિરાજતા હતા. મારવાડના પ્રતાપસ્વરૂપ મહાન ણળવાન, નિડર, તેજસ્વી, મંડોરના રાજા પુરીહર એ સમયે હતા. દિલ્હી નગરમાં સર્વના અધીશ્વર રાજાધિરાજ અનંગપાળ રહેતા હતા. મંડોર, નાગોર, સિંધુ, જલાવત અને તેની આસપાસનાં શહેરોના રાજાઓ; પેશાવર, લાહોર, કાંગડા અને પર્વતના અધિનાયકો; તથા કાશી, પ્રયાગ ને ગઢ દેવગિરિના અધિપતિઓ; એ સર્વ એ રાજાધિરાજનો હુકમ વિનીતભાવથી શિરોધાર્ય કરતા હતા અને તેમના પ્રયત્ન પરાક્રમથી ડરતા રહેતા હતા.”

ઉપલા વર્ણન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, દિલ્હીના છેલ્લા તોમાર સમ્રાટના રાજત્વ સમયે જે જે હિંદુ રાજાઓ ભારતના જૂદા જૂદા ભાગમાં રાજ્ય કરતા હતા, તેઓમાં અનંગપાળ સર્વ રાજાઓનો અધિરાજ હતો.

ભટ્ટીએ શ્રદ્ધાલિપિયાનથી માર આપને ભારતભૂમિમાં પાછા આંખ્યા તે પછી તેઓએ મોટા વખતમાં પંજાબમાં શાલિવાહનપુર, તન્મોદ અને મરુભૂમિમાંનું લઢુવાંપટન તામે કરી લીધું અને દેશવાત નગર સ્થાપન કરીને, જે વેળાએ અદુઆબનીર પૃથ્વીરાજ દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેઠો, તે વેળાએ પ્રસિદ્ધ જેમલમીર નગર વસાવવાની તેઓ દોશીય કરવા લાગ્યા. એ નગર વસાવવા પહેલાં તેઓ એ અપ્રસિદ્ધ ભાગમાં રહીને ખજિરાના સેનાપતિની સામે લડાઈએ કર્યા કરતા હતા. જન્ને પણ વચ્ચે ભયંકર મુઠ્ઠા થતાં અને ધણે ભાગે ભટ્ટીલોકો જય મેળવતા હતા. એમ લાગતું કે, સિંધુ કિનારાના તક્ક રાજાની રાજધાનીયત્વના પોતાના પૂર્વપુરોના વિસ્તૃત રાજ્યનો તેઓ પાછો ઉદ્ધાર કરી શકશે.

જે વેળાએ મુસલમાનોના જળને લીધે ભારતવર્ષમાં ગરબડ મચી રહી હતી, તે વેળાએ ભટ્ટીલોકો ન્હાના રાજ્યમાં રહીને રાજનીતિની બાબતમાં ઘણીજ યોદ્ધા ઉત્તતિ કરી શક્યા હતા. અદુઆબરાજ દિલ્હીનર પૃથ્વીરાજના શાસનસમયમાં તેઓની ઉન્નતિ થઈ થઈ. ત્યારથીજ તેઓનું શૌર્ય ધીમે ધીમે વધવા માંડ્યું. ભરતખંડના ઇતિહાસમાં વર્ણન કરવામાં આંખું છે કે, પૃથ્વીરાજના આધીનમાં અખિલેશ નામનો એક પ્રસિદ્ધ સેનાપતિ હતો; તે પણ આ ભટ્ટી રાજાનો ભાઈ હતો.

પ્રથમ જણાવવામાં આંખું છે કે, મહારાજ અનંગપાળ તે વખતમાં ભારતવર્ષનો સાર્વભૌમ અધિપતિ હતો. તે દિલ્હીના પ્રથમ તોમાર વીલનદેવથી ઓગળીસમે રાજા હતો. મહારાજ વિક્રમાદિત્યના વખતથી ભારતવર્ષનું પાટનગર ઉજ્જયિની થવાથી સુધિ-ધિરતું લીલાચળ પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થ નગર (જૂનું દિલ્હી) સેંકડો વર્ષથી સ્મશાનભૂમિ જેવું બની ગયું હતું. ઘણો સમય રાજવેશ-વથી બ્રહ્મ રદ્ધા પછી તેને પૂર્વસ્થિતિમાં ઠાયમ કરનાર એ વીલનદેવ જ હતો. એ વીલનદેવે અસાધારણ યત્ન કરીને ઇંદ્રપ્રસ્થની આગલી ચોલા આણી હતી. એ વિલનદેવનાજ વંશમાં મહારાજ અનંગપાળ સુધિધિરના રાજસિંહાસનપર બેઠો હતો. તેને પુત્ર નહોતો. માત્ર બે પુત્રીઓ હતી તેમાંની એક કમળાદેવી અજમેરના રાજા સોમેશ્વરને લીધી હતી, અને તેને પેટે પૃથ્વીરાજનો જન્મ થયો હતો. બીજી પુત્રી કનોજના રાઠોડ વિજયપાળને લીધી હતી, તેને પેટે જયચંદ્ર થયો હતો. આ પ્રમાણે જયચંદ્ર અને પૃથ્વીરાજ

જાને દિલ્હીશ્વર અનંગપાળના દૌહિત્ર થતા હતા. એ જેમાં જયચંદ્ર ઉંમરે મોટો હતો. એ જાને સંતાનો માતામહુના સમાન સ્નેહને પાત્ર થવા જોઈએ; પરંતુ જયચંદ્ર દુર્ભાગ્યથી તેમનો સ્નેહપાત્ર થઈ શક્યો નહિ. મહારાજ અનંગપાળ અપુત્ર હતા અને નાના દૌહિત્ર પૃથ્વીરાજ ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા હતા; તેથી તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના વિશાળ રાજ્યનો ભાર પૃથ્વીરાજને સોંપી કંઈ પોતે બદ્રીનાથ તરફ ગયા.

જયચંદ્ર આથી નિરાશ થયો. માતામહુનું સિંહાસન મળવાની તેને આશા હતી, અને તે આશા પૂર્ણ કરવાનો તેનો અધિકાર પણ હતો. કેમકે તે મોટી પુત્રીનો કુવર હતો; પરંતુ તેની એ આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. પૃથ્વીરાજની ઉંમર એ સમયે ક્રૂર આઠ વર્ષની હોવા છતાં મહારાજે ઉંમરમાં મોટા જયચંદ્રને સિંહાસન ન આપતાં એનેજ અલિપેક કર્યો! આવા અન્યાયી પક્ષપાતથી જયચંદ્રને બહુ મારું લાગ્યું. ભયાનક ઈર્ષ્યાસિ તેના હૃદયમાં બળવા લાગ્યો અને એ વિષમ અસિતું નિવારણ કરવા જતાં તેણે પોતાનાજ પગમાં કુહાડો માર્યો અને તેની સાથે સમસ્ત ભારતભૂમિનો પણ સર્વ નાશ કર્યો! પૃથ્વીરાજ દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેસવાથી તેણે તેનું સાર્વભૌમત્વ સ્વીકાર્યું નહિ; અને પોતેજ ભારતભૂમિનો એકછત્રી સમ્રાટ થાય એવી પેરવી કરવા લાગ્યો. મંડોરનો પુરીહર રાજા અને અણહિલપુર પાટણનો અધિપતિ એ તો ચહુઆણ કુળના હમેશના દુશ્મન હતા. તેમણે આ અંદર અંદરના કુસંપની વેળાએ જયચંદ્રનો પક્ષ લીધો અને તેને પૃથ્વીરાજની સામે ઉશ્કેર્યો. પૃથ્વીરાજ પણ એ બધું જાણી શક્યો હતો; છતાં તેણે પાટણ અને મંડોરના રાજાઓને પ્રથમ કથું કથું નહિ. જ્યારે પુરીહરરાજા પોતે વચનભંગ થયો અને પૃથ્વીરાજનું ઘણું અપમાન કર્યું, ત્યારેજ તે તેની સામે ચઢી આવ્યા સિવાય રહી શક્યો નહિ. પૃથ્વીરાજ દિલ્હીની ગાદીએ આવ્યો તે પછી એ મંડોરરાજે પોતાની કુવરી તેને અર્પણ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને ઉદાર હૃદયનો પૃથ્વીરાજ તેમાં સંમત થઈ વિવાહની તૈયારી પણ કરવા લાગ્યો. પરંતુ પ્રપંચી પુરીહરરાજે પોતાની પુત્રી તેને પરણાવીજ નહિ! આથી પૃથ્વીરાજ ઘણો અપમાનિત થયો અને તે અપમાનનો બદલો લેવાને માટે તેણે તેની સામે ચઢાઈ કરી. એ લડાઈથીજ તેના પ્રબળ લાગ્યની સૂચના થઈ હતી અને તેનું વીરત્વ વધવા લાગ્યું;

પણ આ તમ્હે તેનો જો ઉછરિ જયથાંદના દુદયમાં જાણુની પેઠે
પ્રત્યક્ષ જાગી. તેને તોડી પાડવાનો જીજ્ઞે ઉપાય ન સૂઝયો, ત્યારે
પછી તે રણકુશળ મનિકેને પોતાની એનામાં દાખલ કરવા લાગ્યો;
પણ જો જાવજો રીત પકડવાથીજ જોની પોતાની પડતીનો માર્ગ
ખુટકો થઈ જઈ જોનુંજ બવિષ્ય ઉછટું થઈ પડ્યું. પોતાના માંકડા
દુદયને તૃપ્ત કરવાને તેણે જે ખરાબ ઉપાય આદર્યો, તેથીજ તેનો
પોતાનો અને સમગ્રભારતજુમિનો સર્વનાશ થયો. કેમકે મદમદ
ધારીજો જોજ આરુઆમાં ભરતજાંદપર થઈ આવીને, ભારતજાંતાનો
ની સ્વાધીનતા દુરણ કરીને ભારતવર્ષમાં વિદેશી વિધર્મીનો વિજય-
પરાક્રમ દેખી હતી.

ચિતોડના અધિપતિ સમરસિંહે દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજની બહેન
પૃથ્વી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. જો મંગળમય સંબંધને લીધે તે
બન્નેમાં જે પ્રીતિની ગાંઠ ગંધાઈ હતી, તે દમરો વિપત્તિઓમાં
પણ જગજો ઝૂટી ચઢી નહોતી; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ એક પગ
પણ એકબીજા સાથે સેદલાવ રાખતા નહોતા. જે દિવસે દયદ્રવતી-
નદીને કિનારે જો બંને મહાવીર-સ્વદેશપ્રેમીઓ દેશસેવામાં યોગ્ય
ને અનંત ધામમાં આશ્વા ગયા, તેજ દિવસે તેઓ એકબીજાથી જૂદા
પડ્યા; પરંતુ દેહ છોડ્યા પછી તેઓ પાછા અનંત મુખના ધામમાં
લેખા થયા નથી, એમ કોણ કહી શકે? હાય! કેવા કટોકટીના
પ્રસંગે ભારતીય વીરોમાં કુસંધે પોતાનો દોર શરૂ કર્યો? કેમકે
જોજ સમયથી ભારતનો સર્વનાશ થવાનો આરંભ થયો.

પાટણ અને કનોજના રાજાઓએ પૃથ્વીરાજના પરમ કિર્તીથી
મહારાજ સમરસિંહ પ્રતિ પણ શત્રુતા બતાવવામાં કસર રાખી
નહોતી. અને તેથી જો બંને રાજાઓ સામે સમરસિંહને તલવાર
ધારણ કરવી પડી હતી. પોતાને માટેજ નહિ, પણ પોતાના પ્રિયતમ
બંધુ પૃથ્વીરાજની મદદને માટે પણ તેમને અનેક વાર લડાઈ-
માં ઉતરવું પડ્યું હતું. પૃથ્વીરાજને નગરકોટની કોઈ જગા-
પરથી સાત કરોડ સેનાની મહોરો મળી હતી. એમ કહેવાય છે
કે, જો વિપુલ મહોરો અતિપ્રાચીન કાગમાં કોઈજો ત્યાં જમીનમાં
દાટેલી હતી. પૃથ્વીરાજે જો મહોરોથી પોતાનો ખબનો ભરી દીધો.
આ સમાચારથી કનોજ અને પાટણના રાજાઓના મનમાં વિશેષ
ઇર્ષા પેદા થઈ. એક તો પૃથ્વીરાજનું સેનાબળ વિશાળ હતું, તેમાં
વળી જોને આટલું વિપુલ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું, જો તેમનાથી સહન થઈ

શક્યું નહિ. આથી તેની સામે ચઢાઈ કરવામાં પોતાને જ્ય નહિ મળી શકે એવી શંકા લાવીને તેઓએ તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી શાહબુદ્દીન ઘોરીની તેમણે મદદ માગી. જે દિવસે તેઓના હૃદયમાં એ સર્વનાશ કરનારી કલ્પના ઉપજી, તેજ દિવસથી ભારતના લાવણ્યપર અધિકારનું આવરણ ફેલાવા લાગ્યું અને ભારતેશ્વર પૃથ્વીરાજનું સિંહાસન એકાએક કંપાયમાન થઈ પડ્યું. શાહબુદ્દીનની દ્રેષી આંખ પ્રથમથીજ ભારત ઉપર ચોંટી હતી, પણ અત્યાર સુધી તે પોતાની એ અલિલાષા પૂર્ણ કરવાનો પ્રસંગ મેળવી શક્યો નહોતો. પણ આ તકનો લાભ લઈ તે તરતજ કનોજરાજ જયચંદ્રની સાથે મળી જવાને મોટી સેના એકઠી કરીને તેની રાજધાની તરફ ચાલ્યો.

દુષ્ટ જયચંદ્ર પૃથ્વીરાજનો સર્વનાશ કરવાને માટે તૈયાર થયો છે, એવું જ્યારે પૃથ્વીરાજે સાંભળ્યું; ત્યારે તે પણ તેના દુષ્ટમનો લાયક બદલો આપવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો; અને એ સર્વ પોતાના પ્રિય મિત્ર સમરસિંહને જણાવવાને, ચંદ્રપુન્દીર નામનો એક સામંત રાજા જે તે વેળાએ લાહોરમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને દૂતતરીકે મોકલ્યો. તે રાજાનું પ્રચંડ પરાક્રમ, અદ્ભુત દેશહિતૈષણ અને ઉદ્યોગપરાયણતાનું વર્ણન મહાકવિ ચંદ બારેડે બહુજ સુરસ લખ્યું છે. પૃથ્વીરાજે તેને સમરસિંહની પાસે મોકલ્યો, ત્યારથી તેના અંતસુધીની હકીકત વાંચાથી સ્પષ્ટ જણાશે કે, તેણે સ્વદેશ સાર્જન જીવન ધારણ કર્યું હતું અને સ્વદેશનેજ માટે જીવન હોમી દઇને તે અનંત સ્વર્ગધામમાં ગયો હતો. જ્યારે શાહબુદ્દીન મોટું લશ્કર લઇને ભારતવર્ષમાં આવ્યો, ત્યારે એ રાજપૂતવીર ચંદ્રપુન્દીરેજ તેની પ્રચંડ ગતિ રોકવા માટે રાવી નદીને કિનારે લાંબા શૂળદંડો ઉભા કર્યા હતા. તે પોતાની ઇચ્છા પાર પાડી શક્યો નહિ; તથાપિ તે વખતે તેણે જે અપાર વીરત્વ દર્શાવ્યું હતું, તેથી તેનું નામ ઇતિહાસમાં હમેશને માટે કાયમ રહ્યું છે.

દૂતવર ચંદ્રપુન્દીર દિલ્હીશ્વરની આગળથી અમૂલ્ય ભેટો લઇને મોટી ધામધુમની સાથે ચિતોડ નગરમાં ગયો. મહારાજ સમરસિંહ તેને માનથી મળ્યા અને તેમણે તેને રહેવા માટે એક ઉત્તમ મહેલ આપ્યો. ત્યાં કેટલોક આરામ લીધા પછી ચંદ્રપુન્દીરે મહારાજની સાથે સુલાકાત કરવાની ઇચ્છા દેખાડી.

તરતજ તેની ઈચ્છા તૂટ કરવામાં આવી. તે સમયે ચંદ્રપુન્દીર મહારાજ પાસે ગયા, તે વેળાએ સમરસિંહ પોતાના વિશ્રામના ઘોરડામાં બેઠા હતા. તેમનું આસન વાઘના ચામડાનું હતું, રંગાંબર પહેરેલું હતું, સર્વ શરીરે વિભૂતિ લગાડી હતી, ગળામાં રુદ્રાક્ષનો કંઠો હતો અને માથા ઉપર લાંબી જટારૂપી મુકુટ હતો. દ્વત્વર ચંદ્રપુન્દીર નજીક આવતાંજ તેમણે આદરસત્કાર આપી ને સાંભેના આસન ઉપર બેસવાનો ઇસારો કર્યો. તે વેળાની તેમની શાંત જાંબીર મૂર્તિ, તપસ્વી પોશાક અને ઉદાર વ્યવહાર જોઈ ચંદ્રપુન્દીરનું હૃદય તેના પ્રત્યે ભક્તિભાવથી ભરપૂર બની ગયું. તેણે તેમને યોગેન્દ્રના નામથી સંબોધી જણાવ્યું કે, આપ સાક્ષાત્ થાકે છો. એ પછી સર્વ હકીકત નિવેદન કરીને પૃથ્વીરાજનું આમંત્રણ વિદિત કર્યું. તેમની વચ્ચેના આ પ્રસંગનો વાર્તાલાપ ચંદ્ર બરદાઈના મંથમાં તેજસ્વી ભાષામાં વર્ણવ્યો છે.

ત્યારપછી બેજ દિવસમાં મહારાજ સમરસિંહ પોતાના સાળાના નિમંત્રણને માન આપી સેનાની સાથે દિલ્હી તરફ જવા નીકળ્યા. પૃથ્વીરાજે તેમને માન સાથે નગરમાં આવ્યા. મળી-ઢોરી એક બીજાના કુશળસમાચાર પૂછ્યા પછી તેઓ પાસે આવેલા કર્તવ્યનો વિચાર કરવા લાગ્યા. તેમણે જલદીથી બે કર્તવ્ય નક્કી કર્યાં. એક તો અણહિલપુર પાટણનો ગર્વ-તોડવો અને બીજું મુસલમાનોની ચઢાઈમાં વિમ્ન નાખવું. સમરસિંહ અણહિલપુર પાટણના રાજાની સાથે વૈવાહિક સૂત્રમાં બંધાયેલો હતો, તેથી તે તેની સાથે ચઢાઈ ન કરતાં યવનની ચઢાઈમાં હરકત કરવાને દિલ્હીમાં રહ્યા; અને પૃથ્વીરાજ પાટણ તરફ લશ્કરસહિત ગયો. યોદ્ધાજ સમયમાં યવનો દિલ્હી નજીક આવી લાગ્યા; અને રજપૂતો તેઓની મતિ રોકવાને સામે આવ્યા. થોડી વારમાં બન્ને પક્ષમાં મોટું કુદ ધર્યું; પરંતુ એવી રીતે ઉપશુલ્કપરી લડાઈ થયા છતાં વિજયદશમી દાઈને પણ વરી નહિ. એટલામાં પૃથ્વીરાજ પાટણના કુશળ ગર્વ-તોડીને ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના લોર બંધુને આજીવન દેવે એ બંને લોરનું પ્રચંદ શૌર્ય એકઠું થઈને પ્રકાશ પાડ્યું. અસંખ્ય મુસલમાનો તેમના કીધાગિના બેગ જીતી અને શાહજુરીન ઘેરી મદદ મહેનતે પ્રાપ્ત બચાવી જઈ ગયા અને તેમનો સેનાપતિ વિજયી રજપૂતોના હાથમાં જઈ ગયો. આ પ્રમાણે પૃથ્વીરાજ વિજયશાળી થઈ, નગર વિમ્ન

નાશ પામ્યાં. ત્યારપછી એ નગરકોટની જમીનમાંથી જે વિપુલ ધનસંપત્તિ તેમને મળી હતી, તેમાંથી તેમણે અડધો ભાગ પોતાની બહેનના પતિને આપ્યો; પરંતુ સમરસિંહે તે ન લેતાં પોતાના સૈન્યસામંતોને ઇનામરૂપે આપી દીધો. આ સિવાય પૃથ્વીરાજે પણ ઘણીક લેટો એ સૈન્યસામંતોને આપી. પછી મહારાજ સમરસિંહ વિદાયગીરી લઈને સેનાસહિત પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા.

ત્યારબાદ દેટલાંક વર્ષ સુખશાંતિમાં ગયાં. દેટલીક સામાન્ય લડાઈઓમાં જય મેળવીને પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહે થોડાં વર્ષ તો સુખશાંતિ ભોગવ્યાં; પણ થોડાંજ વર્ષમાં ભારતની પડતીનો સમય આવી પહોંચ્યો. પૃથ્વીરાજ ધારતો હતો કે હવે હું સુખેથી રાજ્ય કરીશ; તેથી તે નિશ્ચિંત થઈને પોતાની પ્રિયતમા સંયુક્તાની સાથે આનંદથી કાળ ગાળવા લાગ્યા; પરંતુ તેમના સુખના દિવસ હવે ધીમે ધીમે કમી થતા ચાલ્યા. તેમને મોજશોખમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જાણીને શાહબુદ્દીન ઘોરી ફરી પાછો એક વિશાળ સૈન્ય લઈને ચઢી આવ્યો. એ વખતે વીર પૃથ્વીરાજ ગાઢ મોહનિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ જઈને પોતાના વીર બંધુ સમરસિંહને મદદમાટે કહાવી મોકલ્યું. રાણી સંયુક્તાએ પણ તેને વીરોચિત પરાક્રમ દર્શાવવાને ઉશ્કેરી લડાઈના મેદાનમાં જવાને કહ્યું. એ વિષે મહાકવિ ચંદબારોડે જે વર્ણન કર્યું છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. જે દિવસે શાહબુદ્દીન ઘોરી સેનાને લઈને છેલ્લી વાર પૃથ્વીરાજની સામે લડવાને આવ્યો હતો, તેની આગલી રાત્રે પૃથ્વીરાજને એક ભયંકર સ્વપ્ન આવવાથી તેનું હૃદય ઘણું વ્યાકુળ બની ગયું. પછી સંયુક્તાની આગળ તે સ્વપ્ન વર્ણવતાં તેણે કહ્યું કે:—

“ગઈ રાત્રે હું નિદ્રામાં વિરામ ભોગવતો હતો, તે વેળાએ મેં જોયું કે રંભાના જેવી એક સ્વરૂપવાન સ્ત્રીએ આવીને કઠાર ભાવથી મારો હાથ પકડીને મને ભયભીત કર્યો. તેનાથી બચવા માટે હું ઘણી દોશીપ કરવા લાગ્યો; પરંતુ એટલામાં—અહા! એક મહાભયાનક રાક્ષસ જેવો મદમત્ત હાથી દોડતો ને શુંદ્ર દેડતો મારા તરફ ધસી આવ્યો. તરતજ મારી નિદ્રા ભંગ થઈ. મેં ભયભીત બનીને ચાતરફ જોયું; સર્વ શરીર કંપી ઉઠ્યું; અને હર! હર! બોલતો પથારીમાંથી ઉઠ્યો છું. જો, હવે પણ મારે હૃદય યરયરે છે ને સર્વ શરીર કંપ આવે છે. નસીબમાં શું છે, એ તો દેવજાનો!”

આ સ્વપ્નની વાત સાંભળીને સંયુક્તાના સુંદર મુખપર અપૂર્વ

તેણે પ્રાણી નોંધ્યાં, તેણે મૃદુ રચયી રાખે છે એ સંદર્ભમાં
મુખ્ય। આપના જેટલો મુખ-રમણ જોએ છે તે આ સંસારમાં
જોયે છે। પરંતુ તે છતાં પણ આપને મુખ-જામનો કોઈ
સ્વામી? એક આધ્યાત્મ રાજા જેણે આપ સામ્રાટે આજ્ઞા
કાઢી છે। પ્રાણીશ્રી રાજા જેણે માટે માનવેક મુખ્ય હવે
નો કાઢી છે, એ અનિવાર્ય મદ્યના કાચથી રેવામાં પણ છૂટી
પાયા નથી અને મારી હોય કે ન હોય, તોપણ તેનો શાધ જાણ
પડે છે. આ રીતે તો માત્ર એક ધર અથવા કેપડા જેવું છે. અને
હોય તેથી પણ તે જગદે આ મેળવી શકાય તેમ છે. આપને હોવા
થી એ જાણું પર તબને નહીં પર મેળવવાનો કયા સમજીને
છે? ન શાધી પરંતુ નાથ! આપ પણ વિચારી જુઓ કે, જે
માણસ વિદ્યાથી જીવન નહિ આજનાં મુખ કમીમાં જીવન ગાળે છે,
તેને જ માનપૂર્વક એ મૃત્યુરૂપી સંધાનો આપો જોડે છે. સ્વેચ્છા મુદ્ધ
મૃત્યુ પામશે, તોપણ તે આ સંસારમાં પણ દમેશાં અગર રહેશે.
હું ઓળખ છું, હું આપને શું કહી રાખું? આપ મારા કે પાતાના
મુખ કે સ્વાધાં તરફ ધૃતિ નહિ રાખતાં જેનાથી આ દુનિયામાં
અમરત્વ મેળવી શકાય તેવો ઉપાય કરો. આપની આ કસાગ તક-
વાર જીવે ચતુરજનો નાથ કરો. મારે માટે વિચાર કર્યો નહિ.
હું તો માત્ર આપનો અધાગનાતુ કામ કરું છું.”

પૃથ્વીરાજે તરતજ રાજસભામાં આવી રાજબટો બોલાવીને
સ્વમનું સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યું, એટલે તેમણે તેનો બાપાઈ કહી
બતાવ્યો; અને રાજકુળગુરુએ એક જયકવચ લખી આપ્યું, તે
દિલ્હીપરે પાતાની પાધરીમાં ખોસ્સું. પછી કહેવા પ્રમાણે મહેલી
શાંતિને માટે હજારો હાંડા વિશુદ્ધ દ્રવ્યવડે સૂર્ય અને ચંદ્રને
અર્ધ આપવામાં આવ્યા. તથા દશ દિંશપાળના ઉદેશથી દશ
બેસોનો બલિ આપવામાં આવ્યો. અને મરીજ-શુરણાને સોના-
રેમાનું દાન આપવામાં આવ્યું; પરંતુ અંધો કામ વિધિનુ વિધાન
બદલાય? જે તેમ થઈ શકતું હોત તો નજ અને પાંડવોને સખત
દુઃખ ભોગવવું ન પડત. પછી પૃથ્વીરાજે પાતાના પ્રિયતમ જંધુ
અમરસિંહની મદદ માગી, એટલે તે
જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પૃથ્વીરાજ
અને સામંતોને બોલાવીને લગાઈવિશે
હવ્યાને લીધે સારવવર્ષના ..

તે દિલ્હી
ના સેનાપતિ
લાગ્યા.
પ્રસંગે તેમ.

મંત્રીને પારખવાની રીતિ અને રાજકૂતના આચાર, તેમજ વિદેશી કૃતિને રાજપ્રતિ રાજપૂતનાં મહાન કર્તવ્યોના સંબંધમાં જે સુબોધક વાતો અને રૂપકાલંકાર તેમના કાવ્યગ્રંથમાં દાખલ કરાય છે, તે સર્વના વક્તા ચિતોડના અધિપતિ સુપંડિત મહારાજ સમરસિંહ હતા.

યુદ્ધભૂમિ બ્રહ્માવર્તમાં આવેલી પવિત્ર નદી દુષદ્રતીના વિશાળ કિનારા ઉપરના મેદાનમાં દાનિય અને મુસલમાન વચ્ચે ત્રણ દિવસસુધી મોટી લડાઈ થઈ હતી. પ્રથમ બે દિવસસુધી કાંઈ પત્તિ જામ જણાયું નહિ. ત્રીજે દિવસ કાળરાત્રિરૂપે ભારતના પૂર્વદારમાં દેખાવા લાગ્યો. ભગવાન સૂર્યદેવ જાણે એક વાર છેવટનું ભારત સંતાનોનું ગૌરવ જોવાને આવ્યા હોય, તેમ તેમને જોઈને રાજપૂતો દુષદ્રતીના પવિત્ર પાણીમાં નાહીને પ્રાતઃકર્મ કરવા લાગ્યા. ખીજા બાબુએ પૃથ્વીરાજ પ્રિયતમા રાણી સંયુક્તાની આગળ ઉભા છે; ને સંયુક્તા તે દિવસે તેમને સ્વહસ્તેજ રણશય્યાને સારૂ સજ્જ કરવા લાગી છે. તેમને કવચ પહેરાવી તેમની કમ્બરે તલવાર લટકાવી દીધી છે. તેજ વખતે ગગનભેદી રણના ડંકા પ્રચંડ શબ્દથી વાગી ઉઠ્યા. તે ગંભીર વાદધ્વનિ પ્રતિધ્વનિમાં વિલીન થતાં ન થતાંમાં તો રાજપૂતો ભયંકર સિંહનાદ કરી ઉઠ્યા અને તેથી પૃથ્વીરાજ ચમકી ઉઠ્યો. આટલીવારમાં વિશ્વાસઘાતક શત્રુઓ ચઢાઈ કરશે એવો તેમને ખ્યાલ પણ નહોતો. પણ પણ ન થોભતાં પૃથ્વીરાજ

કાગને માટે પોદયા છે; ત્યારે તે તરતજ પોતાનાં સ્વજનોનાં આ-
શ્વાસનો નહિ માનતાં, ચિતામાં શરીર હોમીને પ્રાણપતિની સહ-
આરિષ્ટી થઇ; અને પૃથ્વીરાજને શાહજુદીને મારી નાખ્યાખતી
વાત જ્યારે સંમુક્તાએ જાણી, ત્યારે તે પણ ચિતા ખડકાવીને જળી
મૂક. આ પ્રમાણે હવદતીની દેતીવાળી જમીન બીયણ સમશાનરૂપ
જતી રહી. જે નદીનો પવિત્ર તટ ઉપર બેઠીને આર્ય ઋષિમુનિઓ
વેદગાનથી દેવતાઓને આનંદિત કરતા હતા; જેઓના મધુર વેદ-
ગાનથી મોહિત થઇને સ્વચ્છસંહિતા દેવતરંગિણી નૃત્ય કરતી
કરતી સમુદ્રમાં મળી જતી હતી, તે તટની પુષ્પમયી દેતાળ
જમીન, ભયંકર સમશાનરૂપ થઇ ગઇ અને અસંખ્ય શિયાળ,
કૂતરો અને ગીધો ભયાનકે અવાજ કરતાં વિચરી રહ્યાં છે. ઇશ્વરની
મનિ ન્યારી છે !

× કોઇ કહે છે કે પૃથ્વીરાજને શાહજુદીન ધોરીએ કાજસમા
જા તેની આંખો ફોટી નાખી અને તે પછી તેની સમ્પ્રદેશી બા
શક્તિ બેઠાને સાન લોડાના તવા અમુક અંદરે મૂકી તે વિધી ના
વાડું કહ્યું. પૃથ્વીરાજે સાન તવા વિધીને શાહજુદીન જે ત્યાં જે
બોલે હતો તેને જાણ વાળે, એવી રીતે તેણે તીર માધુ તેથી તે
મર્યો. ત્યાર બાદ પૃથ્વીરાજ સાથે ચંદબારોટ આવ્યા રતા. તેઓ
એકબીજાને નક્કર મારીને મરી ગયા. મદાકવિ ચંદ એવું પણ
છે કે, પૃથ્વીરાજે સાન વાર શાહજુદીન ધોરીને કેદ કરીને ઠોડી
હતો; પરંતુ તેણે તો પૃથ્વીરાજને એકજ વખત પકડીને મારી ના
હતો. કેવું દુઃખપણ !!

મંત્રીને પારખવાની રીતિ અને રાજદૂતના આચાર, તેમજ ક્રીને રાજપ્રતિ રાજપૂતનાં મહાન કર્તવ્યોના સંબંધમાં જે સુબોધક વાતો અને રૂપકાલંકાર તેમના કાવ્યગ્રંથમાં દાખલ છે, તે સર્વના વક્તા ચિતોડના અધિપતિ સુપંડિત મહાસમરસિંહ હતા.

પુણ્યભૂમિ ગ્રહાવર્તમાં આવેલી પવિત્ર નદી દ્વપદતી વિશાળ કિનારા ઉપરના મેદાનમાં ક્ષત્રિય અને મુસલમાન વચ્ચે દિવસસુધી મોટી લડાઈ થઈ હતી. પ્રથમ જે દિવસસુધી કાંઈ જીત્તા જીત્યાં નહિ. ત્રીજે દિવસ કાળરાત્રિરૂપે ભારતના પૂર્વદાન દેખાવા લાગ્યો. ભગવાન સૂર્યદેવ જાણે એક વાર છેવટનું ભાર સંતાનોનું ગૌરવ જોવાને આપ્યા હોય, તેમ તેમને જોઈને રાજપૂ દ્વપદતીના પવિત્ર પાણીમાં નાહીને પ્રાતઃક્રમ કરવા લાગ્યા. બી બાબુએ પૃથ્વીરાજ પ્રિયતમા રાણી સંયુક્તાની આગળ ઉભા છે; સંયુક્તા તે દિવસે તેમને સ્વહસ્તેજ રણશય્યાને સાડ સજ્જ કર લાગી છે. તેમને કવચ પહેરાવી તેમની કમ્મરે તલવાર લટકા દીધી છે. તેજ વખતે ગગનભેદી રણના ડંકા અચંડ શબ્દથી વાગ ઉઠ્યા. તે ગંભીર વાદધ્વનિ પ્રતિધ્વનિમાં વિલીન થતાં ન થતાંમ તો રાજપૂતો ભયંકર સિંહનાદ કરી ઉઠ્યા અને તેથી પૃથ્વીરાજ ચમકી ઉઠ્યો. આટલીવારમાં વિશ્વાસઘાતક શત્રુઓ અઘાઈ કર્ય એવો તેમને ખ્યાલ પણ નહોતો. પણ પણ ન થોભતાં પૃથ્વીરાજ રણના મેદાનમાં ગયો; અને જુએ છે તો તે છેલ્લા સમરાંગણમાં ભારતના તે છેલ્લા ગૌરવને દિવસે, ભારતનો અદ્વિતીય મહાવીર સમરસિંહ અને તેમનો પુત્ર કલ્યાણ અતુલ પરાક્રમ દર્શાવી શત્રુ દળને ત્રાહે ત્રાહે પોકરાવીને છેવટે કાળખળને આધીન થઈ સમર ભૂમિમાં સૂતા છે ! એ દુર્ભાગ્ય દિવસે દ્વપદતીની તે રક્તપૂર્ણ નદીમાં ભારતનો ગૌરવસૂર્ય હમેશાંને માટે અસ્ત થયો ! ભારતની આશા આજે વિલુપ્ત થઈ ગઈ અને વીર પૃથ્વીરાજ ઘોરી બાદશાહના બંદીવાન થઈ પડ્યા ! વીરશિરોમણિ સમરસિંહની પતિવ્રતા રાણી પૃથાએ જ્યારે સાંભળ્યું કે, યવનોના કપટાચરણથી તેના જીવનનું જીવન-સ્વામીરત્ન સમરસિંહ સમરક્ષેત્રમાં મરણ પામ્યા છે; પ્રિય ભાઈ પૃથ્વીરાજ યવનના હાથમાં બંદીવાન થયો છે અને ભારતની આશારૂપ આર્યવીરો દ્વપદતીને કિનારે ભીષણ સમરક્ષેત્રમાં અનંત-

અંદાવંતવીર સહિદાસના જ્વલંત ઉદાહરણથી ઉત્તેજિત થઈ
 ખીજા પણ અનેકાનેક ક્ષત્રિયવીરો અતુલ હિંમતથી શત્રુદળને
 પમાડવા લાગ્યા. આ સમયે જો મહાવીરોએ પરાક્રમી મોખ
 બાદશાહના ગર્વભંગકે ધૂમકેતુની પેઠે ધસી આવીને
 ઘેરાયલા મેવાડને થોડીકે વારને માટે પોતાના ઉજ્જવલ પ્રકાશથી
 ઉજ્જવળ કરી મૂક્યું હતું. તેમના પ્રળાપ પરાક્રમથી સુશોભિત અને
 લો મેવાડનો ઇતિહાસ આજે પણ સંસ્કારી હૃદયોમાં સ્વાધીનતા
 નાં ઉજ્જવળ કિરણો પ્રેર્યા કરે છે. તેમના યુદ્ધકૌશલ્યથી અતિ
 ઘમને સ્વયં અકળારે પણ તેઓનું તે વીરત્વ અને રણનૈપુણ્ય સ્પ
 હસ્તેજ લખીને હિંદુઓના ગૌરવને સન્માન આપ્યું છે. એ મહા
 વીરોનાં પવિત્ર નામ જયમલ અને પુત્ર છે. જયમલ બેઢનોરને
 અધિપતિ હતો અને રાઠોડકુળની ખીજા શાખા મેરતિયા ગોત્રમાં
 જન્મ્યો હતો અને મારવાડના સાહસિક સામંતોમાં એજ ધણો
 પંકાતો હતો. પુત્ર કેલવારનો રાજા હતો અને અંદાવંત કુળની
 ખીજા શાખા જગાવત ગોત્રને શોભાવતો હતો. એ બંને મહાવી
 રોનાં પવિત્ર નામ આજ પણ રાજપૂત અને રાજભટ્ટોના મુખે ગવાઈ
 રહ્યાં છે. આજે પણ રાજપૂતો પ્રાતઃકાળે જિઠાનું છોડતી વેળાએ
 તથા મહાપુરુષોની પવિત્ર નામમાળા જપતી વખતે, આ બંને
 મહાવીરનાં નામોઆરણ્ય કરે છે. આજે પણ રાજપૂત સ્ત્રીઓ
 આજે દીપક પ્રકટાવતી વેળાએ જયમલ અને પુત્રને સંભારીને
 પોતપોતાના પુત્ર અને કન્યાની મંગલકામના કરે છે અને ગૃહસ્થ
 ની સ્ત્રીઓ અનાજ દળતી વખતે રાજભટ્ટોએ વણવેલાં એ વીરત્વનાં
 ગીત સુમધુર સ્વરે લલકારે છે. જ્યાંસુધી આ સુષ્ટિમાં વીરત્વનું
 સન્માન સચવાયે, જ્યાંસુધી વીર પુરુષોના વીરત્વનો એક પણ કણ
 હયાત રહેશે અને જ્યાંસુધી રાજપૂત હૃદયમાં વીરકાર્યોનાં આસ્થિ
 ચિત્ર આલેખાયતાં રહેશે, જ્યાંસુધી મહાવીર જયમલ અને પુત્રનાં
 મંગલમય નામ ભારતભૂમિમાંથી દૂર થશે નહિ અને કોઈ દર
 કરી શકશે નહિ ! આ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વીરોનો કંઈ દેહાંત
 ઉત્પન્ન થઈ પ્રેરકને ચિત્તોડ માટે પ્રાણપાલ કરવા નીકળ્યા ન હતા;
 પણ હૃદયના વારનાવથી સ્વચ્છતિ અને સ્વદેશની વતસલતાથી પ્રા
 ત્સંહિત થઈને તેઓ ભારતભૂમિમાં ધૂમ્યા હતા. સ્વાર્થને માટે
 તેઓ એ ને નહો. સ્વર્ગ તરફ પકડી નહોતા; પણ સ્વદેશ અને
 ભત્રીય વીરવને આત્મ સંપ્રદાનના ધૂમ્ય હતા. એ જયમલ

લગાઈ દેવળ પુરુષોએજ કરી નહોતી, પણ અંતઃપુરમાં રહેનારી વીરપ્રસવિની રાજપૂત રમણીઓ પણ પોતાનાં મુકોમળ શરીરપર હોદાનાં બખતર પહેરીને સ્વાધીનતાના લોહારથળ ચિતોડની રથા માટે મેદાન પડી હતી.

ન્યારે સાહુઆપતિ ચંદાવત વીરે સૂર્ય દરવાજા ઉપર પ્રાણ આપ્યો, ત્યારે બાકીના ચંદાવત વીરોએ જયમલને પોતાનો નાયક બનાવ્યો. સઘળાઓ મોહ-મમતાને તિલાંજલિ આપીને ઉન્મત્તપણે સિંહનાહ કરતા થકા ચતુસેના સામે ધસવા લાગ્યા. વિશાળ ભોગલસેના પણ તોફાની સમુદ્રની જેમ અચંડ વેગથી ઉછાળે ભારતી ચિતોડના કિલ્લાની તરફ ધસવા લાગી. આ સમયે અલ્પકાળની જેમ મર્જતી બંદુકોમાંથી ગોળીઓ વરસવા લાગી. અને તેના આઘાતથી સેંકડો રાજપૂતના ટુકડા આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા. સેંકડો હનિયવીરોની મૃત્યુમાંથી તીર-કામડાં પડી ગયાં. આ પ્રકારે રાજપૂતસેના મરવા લાગી; તોપણ રાજપૂતવીરો નિઃસ્ત્રાહ થયા નહિ. આટલો બધો લીપણ સંહાર થવા છતાં પણ સ્વતંત્રતા વેચીને જીવ બચાવવાનો નીચ વિચાર હનિયોના હૃદયમાં ટકવા પામ્યો નહિ. સ્વદેશરક્ષા અને પ્રાણપાંશુના બીજામંત્રથી ઉત્તેજિત થઈને તેઓ તલવાર ચલાવતા અને જ્વલંત ગોળીઓ સામે બચાવ કરતાથકા સિંહનાહપૂર્વક ધૂમી રથા હતા; પરંતુ એ સર્વ વૃથા ગયું. આખરે ચતુના વિશાળ સૈન્યથી ચિતોડ ઘેરાઈ પડ્યું અને રાજપૂત સેનાપતિ ઘણીજ સાવ-ચેતીથી બંદોબસ્ત કરવા લાગ્યો. એ દરમિયાન એક રાત્રે જયમલને કિલ્લા ઉપર મથાણને અજવાળે દેખરેખ રાખતો જોઈને અકબરે લાગ સાધીને બંદુકની એક જ્વલંત ગોળી ફેંકી. આ વિનાશક ગોળી તે વીર સેનાપતિના હૃદયમાં લાગી. વીરવર જયમલ એ દારુણ જખમથી તર્રાજ થોડા ઉપરથી જૂમિપર ઢળી પડ્યો. આ અધર્મયુક્ત અમાત્યથી કૃત્યથી પડતાં પડતાં પણ તેની આંખમાંથી એર વર્ષા નહીં; પણ ઘા નાશકારક થયેલો હોવાથી તેનું વેર તેણે માત્ર અકબરનાં નિંદનીય કૃત્યોનો તુચ્છકાર કરવામાંજ સમાપ્ત કર્યું.

એકજ વીર પુરુષના મૃત્યુથી, એકજ ગોળીબ્હારથી અને એકજ દુટકાથી સુદહેવી પોતાને વિજયમાળ આરોપશે, એવા મિથ્યા લોભથી અકબરે પોતાના જીવનને દલકિત બનાવ્યું અને પોતાના સ્વહસ્તેજ વીર જયમલનો ઘાત કર્યો. જે બંદુકની મદદથી તે

અદ્યની કેવી ગતિ ! જે માણસ સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત થઈ વાનપ્રસ્થાશ્રમ લેવા વિચાર કરતો હતો, તેજ માણસને વૃદ્ધાવસ્થામાં આ સંસારની જંજળમાં ફસાવું પડ્યું ! આથી તેણે ફરી પણ તેને કહ્યું કે “ જો, તેં પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. મેં તને આજ્ઞાધીન, વીર, ધીર અને પિતૃલક્ષ્મી ધાર્યો હતો; પરંતુ તું તો મારી ઇચ્છાની સામે થયો છું. પણ કદાચ તું એ કન્યાનો સ્વીકાર નહિ કરે, તો મારે તો એનો સ્વીકાર કરવોજ પડશે; પરંતુ મંડોરના રાવે પોતાનો ભાણેજ મેવાડપતિ થાય એવી આશાએ કન્યાનું શ્રીફળ મોકલ્યું છે. બોલ, તેં આનો કંઈ વિચાર કર્યો છે ? ” શો ઉત્તર મળે છે તે જોવાને સૌ આતુર થઈ ગયા. પિતાનાં વચનોથી દુઃખિત ન થતાં રાજકુમારે ગંભીરપણે જવાબ આપ્યો કે “ પૂજ્ય પિતાજી ! જો આપ રાઠોડપુત્રી હંસાકુમારી સાથે લગ્ન કરો, તો હું શ્રીએકલિંગજીના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે, હું રાજ થઈશ નહિ અને આ કન્યાથી જે પુત્ર થશે, તેને હું મારો રાજ માનીશ. ” ચંદ્રસિંહ ! ધન્ય છે તારા ટેકને !

દૈવવશાત્ રાણા લક્ષ્મીને આ વિવાહથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ મુકુલજી રાખવામાં આવ્યું. મુકુલજી હજી બાલ્યાવસ્થામાંજ હતા, એટલામાં યવનોએ ગયામાં મહાઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો. રાણા લક્ષ્મીને જ્યારે ખબર થઈ કે, મુસલમાનોએ ગયામાં લયંકર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો છે, ત્યારે તેઓ તેમને હરાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. થોડા દિવસમાં રાણાએ યોગ્ય તૈયારી કરી દીધી અને યુદ્ધમાં જવા પહેલાં રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર કર્યો. પછી ચંદ્રસિંહને તથા કેટલાક માટા સરદાર-સામંતોને બોલાવીને કહ્યું કે “ હું તો યુદ્ધમાં જાઉં છું અને ત્યાંથી પાછા ફરવાની કાંઈ આશા નથી; કારણ કે હું યવનોના હાથથી માર્યો જઈશ, એમ મને લાગે છે. માટે હવે રાજકુમાર મુકુલને માટે હું શું ગંદોખસ્ત કરું ? એની જીવિકાને માટે મારે શી સંપત્તિ આપવી જોઈએ ? ” ચંદ્રે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે “ ચિતોડનું રાજ્ય રાજકુમાર મુકુલવિના અન્ય કોણ લઈ શકે એમ છે ? ” આ ઉત્તર સાંભળી રાણા પ્રસન્ન તો થયા, પરંતુ તેમના મનમાં એટલો ખટકો રહ્યો કે, મારા મરણ પછી ચંદ્રસિંહ મુકુલને મારીને રાજપાટ ખૂંચવી લેશે તો ? આથી તેમણે યુદ્ધમાં જવા પહેલાં રાજકુમાર મુકુલને રાજ્યતિલક કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. થોડાજ દિવસમાં સધળી

જવરદા થઇ ગઇ અને કંઈકે રક્તરો મનકુમર મુકુન્દને
મનનિલક કુતું તથા અંદરે તેના મંત્રી જનાબ્યા. વડી તેમણે
એ નિયમ પણ લખાઈ રહ્યો કે "દરે પછી એ અંદર-આમને ને
બૂધિ આપવામાં આવશે, તેનાં દાનપરોષર મળ્યાના લક્ષ્ય કરે કે-
શોન અંદરના અંદરનું પણ નિશ્ચય કરવામાં આવશે."

આ પ્રકારે રાજા લગ્ન કર્યાં અવરદા કરી, મુદની તેવારી કરીને
ગયાનીય તરફ મીલાબ્યા, તેમના ત્યાં ગયા પછી અરને ની મામે
પિત્ર મંદિર થયો અને એક દિવસ એક અંદરની રજા કરવામાંજ
તેમનો દેહાન્ત થયો. તેમનું વૃદ્ધ કરી રજામાં પાડ્યું, અન્ય
ગામપુત્રો પણ પોતાના સ્વામીની મામે તેજ રજા પડ્યા. આ
પ્રકારે રાજા લગ્ન પામ્યાં માટે પોતાનું જીવન અર્પ્યું.

દરે આ તરફ અંદરનું શું થયું તે જોઈએ. પિનાબના ગયા
પછી તેમણે ન્યાયપૂર્વક શામન અલાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. આગી
મિલાડનું રાજ્ય કામરાજ્યસમાન મળાવા લાગ્યું, રથને રથને અંદર-
નાજ નામનું સયોગાન ગવાવા લાગ્યું અને બાજકે મુકુન્દને માટે
ધોણ સમયમાં રાજ્યને આબાદ બનાવી રીધું.

મેલાડના ભાગ્યમાં આ મુખલાંબો સમય ચાલ્યું નહિ. રાજ્ય-
નો કાર્યભાર અંદર અલાવતો હતો તે મુકુન્દનાં મોસાળીઆંથી
સહન થઈ શક્યું નહિ. આવીજ ઈર્ષ્યાના પરિણામે જયઅંદર
દોઢ પાસેથી શાહપુરીને ક્રોધ લીધા પછી કેટલાક રાકોટોને
મંદોરમાં આવી વસવું પડ્યું હતું. મંદોરનું રાજ્ય ધણું નાનું
અને ચિતોડનું ખંડીડ હતું, એટલે ચિતોડ જેવા ઇતિહાસપ્ર-
સિદ્ધ વિશાળ રાજ્યમાં બેસવાને તેની દાઢ સગડી અને બાણેજ-
ની બાધાવરવાનો લાભ લેવા ધાર્યો; પણ ત્યાંમુખી ચિતોડ અંદર
જેવા કેસરીથી રસાયણ હતું, ત્યાંમુખી ચિયાળવાનું આધિપત્ય
ક્યાંથી સંભવે? આથી અંદરને રાજ્યમાંથી કાઢવા માટે મુકુન્દનાં
મોસાળીઆંએ નીચ મુકિઓ આરંભી. રણમલ અને તેનો
પત્ર જોધો, એ બંને બાણેજની ખબર કાઢવા ચિતોડમાં આવ્યા.

કાંતમાં વાતચિત કરતાં જોધે પોતાની બહેનની પાસે કપટભાગ
ધરી અને અંદરસિદ્ધનોજ કાર્યભાર ચાલુ રહેશે તો, આગળ જતાં
હીનો માલીક પણ તેજ થઈ બેસશે, એમ તેને સમજાવ્યું.
આ બાઈની વાતથી બાળી રાણી અંદર ઉપર વહેમની દિશ્વિ જોવા
ગી. હવે અંદર તેને કાટાસમાન સાલવા લાગ્યો. તેણે ધાયું કે

“ચંદ્ર આ પ્રકારે રાજ્યવ્યવસ્થા કરતાં કરતાં રાજ્યાધિકારી બની બેસશે અને કુમાર મુકુલને કદાચ ઘાતકોનાજ હાથમાં આપી દેશે.” ચંદ્રસિંહને તો આવો વિચાર સ્વપ્નમાં પણ આવ્યો નહોતો પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ મુકુલની માતા વહેમનો ભોગ થઈ પડવાથી ગમે તે પ્રકારે તેને રાજ્યમાંથી દૂર કરવાની યોજના કરવા લાગી. ચંદ્રે આ સમાચાર જાણ્યા એટલે તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, મારા રહેવાથી મુકુલની માતા દુઃખિત થાય છે; તો હવે મારે આ રાજ્યનો પરિત્યાગજ કરવો ઉચિત છે. જવા પહેલાં તેમણે મુકુલની માતાને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે “આપ ભૂલભરેલા વિચારો ધરાવો છો. કદાચ કોઈની શીખવણીથી આપ મારા પર અપ્રસન્ન હશે; પણ જો મારે ચિતોડના રાજજ બનવું હોત તો હું આટલા દિવસ ચૂપ શામાટે બેસી રહેત ! અને તેમ હોત તો આપ હજી સુધી રાજમાતાતરીકે મહાલયમાં રહેત કે ? હું આ દેશ છોડી જઈ છું એથી મને કાંઈ નુકસાન નથી; એટલે મને કલેશ પણ થતો નથી. શોક માત્ર એટલોજ છે કે, ચિતોડની શી દશા થશે ? કુમાર હજી બાળક હોવાથી તે રાજ્યભાર કેવી રીતે ઉઠાવશે ? ગમે તેમ થાઓ, હવે હું તો જન્મસ્થાન છોડીને જઈ છું. સર્વ વ્યવસ્થા આપને શીર રહેશે; પણ જોજો, સિસોદિયાની યશઃપતાકા નીચે ના પડે.” આ પ્રમાણે કહી ચંદ્રસિંહ પોતાના બસો વિશ્વાસુ ચિતોડી-આઓને લઈ માંડુના રાજ્યમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાંના રાજાએ તેમને યથોચિત આદરસત્કાર કર્યો અને હજારનું રાજ્ય આપી તેમને પોતાના મિત્ર બનાવી લીધા. ચંદ્રસિંહ આ પ્રમાણે આનંદપૂર્વક રહી પોતાના દિવસ વીતાવવા લાગ્યા.

આહા ! આ પ્રસંગે ચંદ્રસિંહે કેવું અનુકરણીય કાર્ય કરીને પોતાનું નામ ઇતિહાસમાં મુવર્ણીક્ષરોથી અંકિત કરાવ્યું ! જે રીતે ભીષ્મપિતામહે પોતાના પિતાને ખાતર તેમજ પોતાના વચનને ખાતર રાજસિંહાસન અને ભોગ-વિલાસનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે પ્રમાણે ચંદ્રસિંહે પણ આદર્શ ત્યાગવૃત્તિ બતાવી પોતાનું નામ અજરામર કર્યું છે. વીરહૃદય ચંદ્રે સ્વાર્થપ્રત્યે હૃલ્લેહ્ય કરી પિતાની સમક્ષ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી; પરંતુ જે મુકુલને માટે તેમણે સ્વાર્થત્યાગ કર્યો હતો, તેનીજ માતાએ તેમને આ અદ્વિતીય સ્વાર્થત્યાગના બદલામાં દેશનિકાલની સજા આપી ! અસ્તુ. ચંદ્રસિંહ તો સહર્ષ ચાલ્યા ગયા અને તેથી મુકુલની માતા પુશીજ

ધઈ. તેનાં પિયરીઆં પોતાની દુઃખ ધારણા પાર પડવાથી ઘણાં પુરી થયાં. સર્વથી પહેલાં મુકુલના મામાએ મેવાડના રાજ્યમાં પગ જમાવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાએ આવીને ચિતોડના રાજ્યમાં પોતાનો કર્પ બેસાડવા માંડ્યો. તેણે રાજ્યના સર્વ સરદારોને દેશપાર કર્યા અને પોતાના સરદારોને ધીમે ધીમે દાખલ કરવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે મેવાડનું રાજ્ય હાથ કરવામાટે સોઠાડ રણમલ બાળક મુકુલજીને જોળામાં લઈ બાપ્પારાવળની ગાદી પર બેસવા લાગ્યો. અને મેવાડેશ્વરનીજ પેઠે તેનાપર છત્ર-ચમર દર્શવા લાગ્યાં. થોડાજ દિવસોમાં રણમલે એટલો બધો કર્પ બેસાડી દીધો કે ચિતોડના સર્વ સરદારો તેની આજ્ઞા માનવા લાગ્યા. તેની આજ્ઞાથી બંધુવા છતાં તેના વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ બોલવાની કોઈની હિંમત આવતી નહોતી; પરંતુ એક દાસીએ અતે આ કામ બબ્બું. તેણે વિચાર કર્યો કે “અફસોસ! શું બાપ્પારાવળની ગાદીપર એક સોઠાડ બેસશે? શું બાપ્પારાવળનો વંશ સુધાને માટે દૂખી જશે?” તે આ પ્રમાણે અત્યંત દુઃખી થઈ અને તેથી મુકુલની માતા પાસે જઈને બોલી કે “આપ સર્વ વાત જાણો છો, છતાં પણ જોળાં કેમ બને છે? રાજ્યની આ સ્થિતિ જોવા છતાં આંખે પાટા કેમ બાંધો છો? આપ આપના પિતાની આજ્ઞાથી નથી બંધુતાં? જો વધુ વખત ચૂપ રહેશો તો રાજગાદીની સાથે રાજકુમાર મુકુલને પણ ગુમાવશો. માટે સર્વ બાબતનો બરાબર વિચાર કરી માર્ગ કાઢો તો દીકર.” આ દાસીની વાત મુકુલની માતાના ધ્યાનમાં ઉતરી. હવે તે પોતાના પિતાની મુંઝાલમાંથી પોતાના બાળક મુકુલને છોડવવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગી. રણમલને બ્યારે ખબર થઈ કે, મારી પુત્રી મારી વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે, ત્યારે તેણે તેને ખુલ્લેખુલ્લું ટહી દીધું કે “હવે રાજપાટ મારું છે, માટે કોઈએ એમાં હસ્તક્ષેપ કરવો નહિ. નહિ તો પ્રાણદંટ લોગવવો પડશે.” રણમલના આ સ્પષ્ટ શબ્દોથી રાણી ભયભીત બની ગઈ.

હજી સોઠારોને મેવાડના અધીશ્વર બનવામાં એકજ વીર કંટકરૂપ લાગતો હતો. આ વીરનરને ચંદ્રનો લાઈ રધુદેવ હતો. તેની બાગીર દેલવાટામા હતી. રધુદેવ ચંદ્રસિંહના જેવોજ પરાક્રમી અને પ્રભાવિય હતો. અને તેની પણ રાજ્યભક્તિ અચળ હતી. એધાને હવે ક્રુષ્ણ તેનીજ બીક રહેતી હતી. એટલે હવે તે તેનું

કાસળ કાઢવાની તજવીજ કરવા લાગ્યો. દશેરાના શુભ પ્રસંગે પટાવતોને પોશાક અપાતો હતો. આ નિમિત્તે રઘુદેવને પણ ઇન્ધારમાં આવવાનું આમંત્રણ મોકલવાથી તે પણ હાજર થયા હતા. તેમને ખબર નહોતી કે, આ સર્વ સમારંભ તેમને માટે હતો. જોધાની તાકાત નહોતી કે તે ભરદ્વાજમાં રઘુદેવને હથવાનું સાહસ કરી શકે; તેથી થાલ જોધને રાત્રે ભરઉંધમાં તેણે તેને તલવારથી કાપી નાખ્યો. રઘુદેવ ઉપર સર્વ મેવાડીઓની અથાગ પ્રીતિ હતી. તેથી આ દુઃખદાયક સમાચાર સાંભળતાં તેમના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. સત્તા આગળ શાણપણ શું કરી શકે? અસ્તુ: એતો થવાનું થઈ ચૂક્યું; પરંતુ આજે પણ ચિંતામાં રાજથી તે રંક સુધીના સર્વ સિસોદિયા રાજપૂતો ચૈત્ર સુદી દશમે તથા આશ્વિન સુદી આઠમે પિતૃદેવતરીકે એ રઘુદેવનું પૂજન કરે છે; એજ ઉપરથી રઘુદેવ કેટલો ખર્ચો પ્રજાપ્રિય હશે, તે સહજે સમજાય તેવું છે.

અભાગણી રાણી હવે આ દુઃખમાંથી છુટવાના અનેક ઉપાયો શોધવા લાગી; પરંતુ એકે ઉપાય જડ્યો નહિ. હવે ચંદ્રસિંહ તેને યાદ આવવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગી કે “જો આજે ચંદ્રસિંહ અહીં આં હોત તો શી વાતની ચિંતા હોત?” પછી તેણે પિતાની પાસે જઈને તેના આવા વર્તનનું કારણ પૂછતાં રણમહે એવો ચોખો પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે તેથી રાણી અવારનવાર ખની ગઈ. હવે તેને ખાત્રી થઈ ગઈ કે, રણમહા અવશ્ય મુકુલને મારી પોતે રાજ્ય કરશે; પરંતુ તે હવે શું કરી શકે? તે સમજી ગઈ કે, જ્યારે આ દુષ્ટે ચંદ્રના પ્રિય બંધુ રઘુદેવની હત્યા કરાવી છે, ત્યારે એ મુકુલનો પણ અવશ્ય વધ કરાવશે. ભાવી વિપત્તિઓનું ભાન થતાં તે વ્યાકુલ બની અને તેમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો શોધવા લાગી; પરંતુ જ્યાં જ્યાં જુએ ત્યાં ત્યાં વિપત્તિઓજ દેખાતી હતી. ચારે તરફ રડોડોની ભરતી થઈ ચુકી હતી અને સેનામાં પણ વધારે સેનાપતિ રડોડોજ હતા. ગોલંદાજોમાં પણ સિસોદિયા કરતાં રડોડો વધારે હતા. ગઢ, દ્વાર, અંદર, બહાર--સર્વત્ર રણમહે પોતાની પસંદગીના સરદારો મૂકી દીધા હતા. અને તેથી સિસોદિયા રાજસભાસદો પણ તેના રમકડા જેવા બની રહ્યા હતા. આથી રાણીના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. તે ચિંતામાં ડુબી ગઈ કે “હાય! શું બાપ્પારાવળનો વંશજ નહ થઈ જશે? અશ્વસોસ!

હવે સિસોદિયાના ગૌરવનું રક્ષણ કોણ કરશે?" આવા આવા વિચારોથી તેને સર્વ સંસ્કાર અધિકારમય લાગવા માંડ્યો. તેના સર્વ ઉદ્દેશો નિષ્ફળ થયા, અને તેથી નિરાશિતની પેઠે મેવાડની રાણી નિરાશ થઈ ગઈ.

ચોરા દિવસમાં મુકુલની માતાએ પુનઃ ચંદ્રસિંહની પશ્ચાત્તાપસહિત શમા માગીને તેમને આ સર્વ આપત્તિની ખબર આપી. ચંદ્રને તો પ્રથમથીજ ખબર હતી કે, કોઈ ને કોઈ દિવસ ચિતોડ ઉપર અંકટ આવવાનુંજ. છતાં પણ રાજમાતા ઉપર આવી પડેલી આ આપત્તિથી તેને દુઃખ ઉપજ્યું. અને તેમણે રાજમાતાપર કહાલી મોકલ્યું કે "હું અવશ્ય આવીને મુકુલને રાજ્ય અપાવીશ." આ રીતે ચંદ્રસિંહે મુકુલને રાજ્ય અપાવવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી, પરંતુ તેની પાસે એવડું મોટું સૈન્ય ક્યાં હતું કે જેથી તે રણમહાની સામે લડી શકે? આ વિચાર આવતાં ચંદ્રનું મન જરા ટચ્યું, પરંતુ અતિ તેમણે પોતાની કાયરતાને માટે પોતાની જાતનોજ નિરસ્કાર કર્યો અને પ્રાણની મમતા છોડી મુકુલને રાજ્ય-સિંહાસન અપાવવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યો. અહા! ચંદ્રસિંહ! તું તેજ વ્યક્તિને માટે પોતાનું તન, મન, ધન-સર્વ અર્પણ કરવાને તૈયાર થયો છે, કે જેણે તને ચિતોડમાંથી હથપાર કરી તારા સર્વ રાજ્યનું અપહરણ કર્યું હતું! તું તેજ માતાને માટે પોતાનો પ્રાણ સમર્પણ કરવાને તત્પર થયો છે, કે જેણે તારું સર્વ સુખ નષ્ટ કર્યું હતું! નિઃસંશય, ખરો પુરુષ તેજ છે કે જે અપકારને બદલે ઉપકાર કરે. અસ્તુ.

પછી ચંદ્રસિંહે જે એવા માણસોને ચિતોડ મોકલવાનો વિચાર કર્યો, કે જે દારૂગોળો, સેનિકોની સખ્યા, ઇત્યાદિની ખાતમી મેળવે. તેણે એ વાત અન્યની આગળ કહી ત્યારે તેમના જે બાળ કંગોડીયા બીલ મિત્રો તે કાર્ય કરવાને તૈયાર થયા. તે બીલોએ રણમહાની પાસે આવીને તેની ચત્તા નીચે નોકરી સ્વીકારી અને તેઓ રાજ્યની સર્વ ખાતમી ચંદ્રને આપવા લાગ્યા. હવે ચંદ્રે ચઢાઈ કરવાનો દિવસ નક્કી કરી રાણીપર સંદેશો મોકલી દીધો કે "તમે મુકુલને તથા થોડાક વિશ્વામૃ સરદારોને સાથે લઈ દાન આપવાને જહાને ચિતોડમાંથી નીકળી જજો અને દાન આપનાં આપતાં ઘણા માઉ આવી ગયા પછી દિવાળીને દિવસે ગોમુંડા નામક સ્થાનમાં આવી પહોંચજો. જે આમાં કાંઈ ચૂક થયે તો તેની

છું.” પછી લોજન તૈયાર થતાં અતિથિઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક અને સવારે બીજે ગામ ચાલ્યા ગયા. બીજા સાલલાવગર નહાવાઘોવાનું કષ્ટ પડવા લાગ્યું, તે તેજાજીને પણ બહુ સાલુ પણ ઉપાય ન હતો. એક વાર પણ પૂરો રોટલો મળતો નહિ. કેમકે મોસમ પણ સારી નિવડી ન હતી.

આ પ્રકારે તેજાજી અને તેમની પત્ની પોતાના દિવસો ગાળતા હતાં. એક દિવસે તેજાજી ઘરની બહારમાં બેઠા હતા એટલામાં દૂરથી સ્ત્રીઓના રડવાનો અવાજ સંભળાયો. તેજાજીને લાગ્યું કે, માનો ન માનો પણ ધાડપાડુઓએ કોઈના ઘરપર ધાડ પાડી છે. આથી પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “જુઓ, કોઈના ઘરમાં ધાડપાડુઓ સ્ત્રીઓને લૂંટવા લાગ્યા છે. લાવો જલદી તલવાર.” તેજાજીની સ્ત્રીએ તરત જ તલવાર લાવી આપી. તેજાજી તરતજ કરુણાજનક શબ્દો સંભળાતા હતા તે તરફ ચાલી નીકળ્યા. દૈવચોગે માર્ગમાં એક વિષધર નાગ તેમના પગ નીચે દબાયો. નાગે તરતજ પોતાની ફેણ કાઢી તેજાજી તરફ દોડવા માંડ્યું. તેજાજીને નિશ્ચય થયો કે, હવે પ્રાણ બચવો અસંભવિત છે. તેથી તેમણે ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી કહ્યું કે “હે દીનરક્ષક પરમાત્મા ! જો મારી તમારામાં ભક્તિ હોય અને જો મારો ધર્મ પાળ્યો હોય તો આ સાપ અત્યારે મને ડસે નહિ એમ થજો ! ” પછી તેજાજીએ સાપ સામે પણ હાથ જોડી વિનતિ કરી કે “હે સર્પરાજ ! આપ આ સમયે કૃપા કરો, ધાડપાડુઓ તરફથી સ્ત્રીઓને અપાતા કષ્ટથી તેઓ જે આર્તનાદ કરે છે તે મારાથી સહન થતું નથી; માટે તેમને બચાવવા જઈ છું. તેમાં બચાવ કરતાં હું કામ આવી ગયો તો એથી રૂઝું બીજું નથી; પણ શત્રુઓના હાથથી બચ્યો તો આપનીજ પાસે આવીશ, તે સમયે આપ મને ડસી લેજો. ”

તેજાજીની આ વિનતિ સફળ થઈ. તરતજ સાપ એક બાજુ ચાલ્યો ગયો. x તેજાજી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરતા કરતા આગળ ગયા તો જણાયું કે, ધાડપાડુઓએ એક વિધવાના ઘરને ઘેરી લીધું છે. કેટલાક ઘરમાં પેઠા છે, કેટલાક બહાર ઉભા છે, કેટલાક ગાયો અને ભેંસોને લઈ જવા લાગ્યા છે અને સ્ત્રીઓ ણિચારી રડી રહી છે. તેજાજીએ જતાંવેંતજ બહારના ધાડપાડુઓ ઉપર આક્રમણ કરી કહ્યું

x આવા બનાવો જેમને અશક્ય લાગે, તેમણે તેજાજી જેવા નિષ્કામ ધર્મપ્રેમી, દયાળુ, સત્યનિષ્ઠ અને વીરાત્મા બની ખાતરી કરવી.

કે "મહે નીચ પુકેવો! એક વિધવાના ઘર પર ધાડ નાખનાં શું નમને
શરમ નથી આવતી? ઉભા રહે, લેના જાએ તેની પ્રચારી" જેમ
કહી વીરવર તેજશ્ચ શિંદની માફક ને ધાડપાડુઓ ઉપર તૂટી પડ્યા.

ચલેા વિકટ અમથ હતો પણ વીરવર તેજશ્ચએ મનુષ્યોના ધા
બીજાં બીજાં ને ચાર જાણને લોટીપ્રહણ કરી નાખ્યા. અંદર-
ના ધાડપાડુઓએ બહાર આવી ભેલું તો તેજશ્ચ પામલ થતા
છતાં પણ ધાડપાડુઓ પામેથી ગાયો-બંધોને ઊડવી રહ્યા છે.
તેજશ્ચની આ વીરતાથી અધગ્ના સ્તબ્ધ થઈ ગયા, પણ પછી તેમની
ઉપર બીધની માફક કટી પડ્યા અને લાલચના કેાંઠ માણુમે આવતા
તો નથી તે તરફ પણ ભેગા રહ્યા.

દ્વે તેજશ્ચના પ્રાણ ભેખમમાં આવી પડ્યા. હથબાર ધા
પામેલા તેમાંથી લોટી વહેવાથી તેજશ્ચ કંઈક શિથિલ થઈ ગયા
હતા; તોપણ આ દરામખોરોને ભેગાજ તેમની નસોમાં ગરમ
લોટી વહેવા લાગ્યું. તેજશ્ચએ દાઢ મારીને કહ્યું કે "હુલો! ઉભા
રહે, તેજશ્ચ છવતો છતાં તમે નિરાધાર વિધવાને દુઃખ હઇ
શક્યો નહિ. ઉભા રહે, અત્યાચારનું ફળ ચાખતા જાઓ!"

એ પ્રમાણે કહી વીરવર તેજશ્ચ તે ધાડપાડુઓ ઉપર વિજ-
ળીની માફક તૂટી પડ્યા અને શરીર શિથિલ થવા છતાં પણ પટ્ટા
ખેલો બચાવ કરતા રહીને પંદર જદમાસોને ધાયલ કરી નાખ્યા
અને હજુ પણ ઝુગી રહ્યા હતા; પરંતુ એવામાંજ એક બાભુ-
એથી ઘોડાઓની તબલકી સંભળાવા લાગી. આ ઘોડેસ્વારો ભેકે
અનાયાસેજ અહીં આવી ચડયા હતા, પરંતુ શત્રુઓએ જાણ્યું કે,
અમને પકડવા આવ્યા છે. આથી જે ધાડપાડુઓ બચવા પામ્યા
હતા, તે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા. બહાદુર તેજશ્ચ પણ લોટી વડી
જવાથી શિથિલ થઈ ત્યાંજ હળી પડ્યા. ઘોડેસ્વારો તે ધરની નજીક
આવતાં બયાનક હય ભેઈને ચકિત થઈ ગયા અને ધાયલ થયેલા
તેજશ્ચને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે "મહાશય! હું આ ગામનો એક
બંદ છું, એકાદુ જેવર છે તેનાથી જેમ તેમ ગુજરાન કરું છું.
હું આજ ઘરમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં સ્ત્રી-
ઓના રાવાનો અવાજ આવતાં મારાથી રહેવાયું નહિ અને તલ-
વાર લઈને દોડી આવ્યો. બહારના ધાડપાડુઓ પાસેથી ગાયો-
ભેસો ઊડાવી, તેવામાં અંદરના ધાડપાડુઓ પણ મારી ઉપર તૂટી
પડ્યા. આદ્યું ત્યાંસુધી લડ્યો, પણ ઘોડાઓની ખસીઓનો અવાજ

સાંભળીને એ ધાડપાડુઓ નાસી ગયા. શરીરમાંથી એટલું બધું લોહી વહી ગયું છે કે હવે જીવનની આશા નથી.”

રાજકર્મચારીઓએ એ સાંભળીને કહ્યું કે “શૂરશિરોમણિ ! તમે મહાઅફ્રુત કાર્ય કર્યું છે. તમારો ત્યાગ પરમ પ્રશંસનીય છે. મિત્રવર ! તમને દરબારમાં લઈ જઈ રાજજીને સર્વ વાર્તા અથઘટિ કહીને તમને ઇનામ અપાવીએ.” આથી વીરવર તેજજીએ કહ્યું કે “મહાશયો ! આપની આવી કૃપામાટે સર્વને ધન્યવાદ આપુ છું; પણ જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો અહીંથી થોડે દૂર હું જતાવું ત્યાં મને લઈ ચાલો. મેં એક સાપને કહ્યું હતું કે ‘હું લૂંટારાઓને મારીને પાછો આવું છું.’ જેથી એ નાગ મને નહિ ડસતાં એક બાળુ આપ્યો ગયો.”

વીર તેજજીની આવી આદર્શ વાણી સાંભળીને સર્વ રાજકર્મચારીઓ આશ્ચર્યચકિત થયા અને કહ્યું કે “નહિ નહિ, અમે તમને દરબારમાં લઈ જઈને ભારે ઇનામ અપાવીશું અને રાજવૈદ્ય પાસે સેવાચાકરી કરાવી પૂર્વે હશે તેવા આરોગ્ય બનાવી દઈશું.” તેજજીએ જોયું કે, આ રાજકર્મચારીઓ મને દરબારમાં જ લઈ જવા માગે છે; ત્યારે તે તેમને ધિક્કારતા જેમ ઉઠ્યા; અને તે સર્પના દર પાસે ગયા. થોડી વારમાં જ એક બાળુથી સર્પ આવતો જણાયો. રાજકર્મચારીઓએ પણ જોયું કે, સર્પ ઘણી ઝડપથી તેજજીની તરફ આવી રહ્યો છે. સર્પે આવતાં જ તેજજી ઉપર દોડ લગાવી, પણ કરડતાં ખમચી ગયો અને તેજજીની આસપાસ ચક્કર મારવા લાગ્યો. તેજજીએ ધાયું કે, શરીર લોહીથી ખરડાયલું હોવાથી અથવા લોહીવગરનું થવાથી આ સર્પ ડસતો નથી. આથી તેમણે તેના તરફ પોતાની જીભ બહાર કાઢી. તેજજીની જીભ બહાર નીકળતાં જ તે પર સર્પે ડંશ કર્યો, અને વીરવર તેજજી અદ્ય સમયમાં સુરપુર સીધાવ્યા.

રાજકર્મચારીઓએ તેજજીનું શબ તેમની સ્ત્રીને સોંપ્યું અને રાજને આ હૃદયવિદારક સમાચાર કહેવા આપ્યા ગયા. દરબારમાં જઈને તેજજીની સર્વ હકીકત કહી, જેથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈને તેમના માનાર્થે પોતાના આખા રાજ્યમાં તેમની છત્રી અને પાવડી બનાવવાની આજ્ઞા આપી; તેમની સ્ત્રીને જાગીર આપી, તેમની કુંવારી પુત્રીને યોગ્ય સ્થળે પરણાવી અને બન્ને બહેનોને સારી બક્ષીસ આપી.

૪૦-વીર હમ્મીરદેવ ચૌહાણ

જ્યારે ભારતવર્ષ મુસલમાનોના જીલમથી કચકાઈ રહ્યો હતો, હિંદુઓને જળરજ્જીથી મુસલમાન બનાવાતા હતા અને મા-બહેનોની આબરૂ બચાવવી મુશ્કેલ થઈ પડી હતી, એવે સમયે રણથંભોરગઢમાં હમ્મીરદેવનો જન્મ થયો હતો. તેમનો બાલ્યકાળ આધુનિક રાજકુમારોની પેઠે હલકટ દરબારી નોકરોના સહ-વાસમાં અને નિર્દોષ જાનવરો મારવામાં વીત્યો ન હતો; પરંતુ તેમની વીર માતા સ્વધર્મનિષ્ઠ આર્યવીરોની વીરત્વભરેલી અસરકારક કહાણીઓ સંભળાવ્યા કરીને તેમના હૃદય પર પોતાના પૂર્વજોની વીરપ્રકૃતિના દિવ્ય સંસ્કાર અને ઉજ્જવળ કીર્તિનો પ્રકાશ પાડ્યા કરતી હતી. હમ્મીરદેવ મહાન ધીર-વીરબની શક્યા, તેનું આ પણ એક ખાસ કારણ હતું. x તેમના સમયમાં વીર “હમ્મીરની હઠ” કહેવતરૂપે દેશભરમાં ચાલુ થઈ ગઈ કે:—

સિંહગમન પુરુષ, વચન, કદલી ફલ એક વાર;
તિરિયા તેલ હમીર હઠ, ચઢે ન દૂજી વાર.

વાહ! હમ્મીરદેવ તમને ધન્ય છે, તમારી જનેતાને પણ ધન્ય છે અને તમારી હઠને પણ ધન્ય છે! તમે જેવા સાહસિક વીર હતા તેવાજ પોતાની ટેક જાળવવામાં અચળ હતા.

x અત્યારે તો ઘણીખરી હિંદુ સ્ત્રીઓમાં સ્વસંતાનોને આવું તેવું કહેવા-શીખવવા જેટલું જ્ઞાન-ચારિત્ર હોવાને બદલે ‘બાવો આવ્યો’ ‘સાપ આવ્યો’ ‘વાઘ આવ્યો’ એવા તેવા ભય આપી આપીને બાળકોને સદામાટે બીકણુ અને નિર્માલ્ય બનાવવાની કળા (અથવા મૂર્ખતા) તો જ્યાંત્યાં ભરેલી છે. સરકારી શાળાઓમાં તો એવી તેવી વાતો યોજાય-શીખવાયજ શામાટે! પરંતુ રાષ્ટ્રભક્તોને પણ પોતાને પૂજવવા-વંદાવવાની ધગશ આડે આવી તેવી મુદ્દામ બાબતો સાથે લેવાદેવા જણાતી નથી!

આગળ પહેલી ચોપડીમાં ‘બા ભૂ પા’ એવા શબ્દો લના, તે પણ હાલના સરકારી યોજકોના પ્રતાપે ફરી જમ્મને ‘બા મ્હા પા’ થઈ ગયા છે! મ્હાની સાથે વિલાયતી ચિસ્ત, બિસ્કુટ, માંસ, મદિરા વગેરેની પ્રેરણા ન ઉમેરાઈ એટલો તેમનો ઉપકાર!

એક વખત અઘાઉદીન બાદશાહ પોતાની લેખના સાથે શિકાર ખેલવા વનમાં ગયો; ત્યાં જીર મહમ્મદ મંગોલ નામનો સરદાર પણ તેમની સાથે હતો. શિકાર ખેલતાં ખેલતાં એ પાદશાહની મરાઠી લેખન, મંગોલના મોંઘા ઉપર મોહિત થઈ ગઈ; પરંતુ મંગોલ કોઈ પણ પ્રકારે લેખનની ઇન્છા નહિ લેખવતાં જામીનને વજબી રહ્યો. આથી એ લેખન તેને ઠેકાણે પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એક દિવસ પ્રસંગ લેખને બાદશાહને આડું આવ્યું. અમલવાથી તેણે મંગોલને भारी નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ કોઈ પ્રકારે એ વાત મંગોલને પહોંચતાં તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો; અને આશ્ચર્યચક્રાવળિ લેખવા માટે રણથંભોરગઢમાં મહારાજ હમ્મીરદેવ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં મહારાજને બધી હાલિ કહીને પ્રાર્થના કરી કે “ઓ નરદેવ! આપની વીરતાની પ્રથં સાંભળીને હું શરણે આવ્યો છું.” હમ્મીરદેવે તેને આશ્વાસન આપ્યું; અને સ્ત્રીપ્રતિજ્ઞા કરી કે “હમ્મીર જીવતા છે ત્યાં સુધી તમને કોઈ પણ મેળવી શકશે નહિ.” આ પ્રમાણે કહીને તેણે સરદારને શરણે લીધો.

આ બાજુ અઘાઉદીન બાદશાહને મંગોલ નાસી ગયાના સમાચાર મળતાં તેની શોધ થવા લાગી. ગુપ્તચરોદ્વારા રણથંભોરની ખબર મળતાં બાદશાહે એક દૂત સાથે સદેશો કહાવીને નમ્રતાપૂર્વક પોતાના અપરાધીને માગ્યો; પરંતુ હમ્મીરદેવે તે માગણી સ્વીકારી નહિ. ઉપર તે આશ્રિત સરદારે પણ પોતાને ખાતર બીજાપર આક્રમ આવતી અટકાવવા માટે મહારાજ હમ્મીરને પ્રાર્થના કરી કે, મને જવા દો. મારે માટે લડાઈ જાગે, જો હું મને નથી ગમતું; પણ મહારાજે પોતાનો ધર્મ ચૂકવાની સાક્ષ ના પાડી.

આ તરફ બાદશાહે પણ હમ્મીરદેવ ઉપર અઘાઈ કરવાનો હુકમ આપી દીધો. કેટલાય હજાર સવારો અને કેટલાય લાખ સેનિકો હાથે અઘાઉદીન પોતે ચડ્યો અને રણથંભોર પહોંચી જઈ કિલ્લાને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. આથી હમ્મીરદેવના મંત્રી તેમને વિનવવા લાગ્યા કે “નાથ! આપની આજ્ઞા હોય તો સંધિ કરવાનો કંઈ ઉપાય કરીએ. કેમકે આટલી બધી વિશાળ સેના આગળ સુઠીજાર હાત્રિયો શું કરી શકશે? માટે ચાલતાં સુધી તુકસાન વેડવું યોગ્ય નથી.” આમ છતાંયે વીર હમ્મીરદેવ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી તલમાત્ર ચલિત થયા નહિ અને પોતાના વીરોને હાત્રિયોનાં કર્તવ્ય સમજાવ્યાં કે, જે શરણે આવે તેની પ્રાણસાટે પણ રક્ષા કરીને સ્વધર્મનું અને

ક્ષાત્રનીતિનું પાલન કરવું, એ તો ક્ષત્રિયોનો પરમ ધર્મ છે.

પછી તો બન્ને બાબુઓથી યુદ્ધભેરી વાગવા લાગી. તૈયારીઓ તો પહેલેથીજ થઈ ચૂકી હતી. આ બાબુ હમ્મીરદેવના ચોદાઓ સુસજ્જ થઈને ગઢ પાસે આવ્યા; પેલી તરફ બાદશાહની સેના પહેલેથીજ મોરચા માંડીને તૈયાર હતી. બન્ને બાબુથી તોપો છૂટવા લાગી; ઘમસાણુ યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું; સેંકડો વીરો ધરાશાયી થવા લાગ્યા; તોપો અને ણંદુકોની ગર્જનાથી દશે દિશાઓ ધ્રુજવા લાગી!

મહારાજ હમ્મીરદેવની એ સમયની પ્રસન્નતા, ઉત્સાહ અને વીરતા પૂરબહારમાં ખીલી નીકળ્યાં હતાં. મીર મંગોલે પણ એક એવું બાણ તાકીને છોડ્યું કે શાહના છત્રનો ઢંડ તૂટી પડ્યો! મહારાજ હમ્મીરદેવ પણ અગ્રીમ વીરતા દર્શાવી રહ્યા હતા. ઢંડ તૂટી પડતાંજ શત્રુસેનામાં સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ! બાદશાહનો ગહેરો ક્રોધો પડી ગયો અને હિંમત પણ ખૂટી ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે, માત્ર એક સ્ત્રીના કહેવાથી મેં આ હમ્મીર જેવા વીર સાથે ક્યાં યુદ્ધ આદર્યું!

બાદશાહના કેટલાયે ઘોડા, હાથી અને વીર ચોદા મરાઈ ગયા. આ તરફ હમ્મીરદેવની સેના દિવાલને ઓથે રહીને લડી રહી હતી એટલે તેમને વધારે નુકસાન થયું નહિ; અને એ સુક્રીભર વીરોએ વીરતાનો જે અસામાન્ય પરિચય આપ્યો, તે જોઈને બાદશાહ ઉપરાંત તેની સેના પણ ચકિત થઈ ગઈ!

છવટે બાદશાહી સેનાના પગ પાછા પડ્યા; સૈનિકો આમતેમ જંગલમાં નાચી છૂટ્યા; અને સુલતાન પોતે પણ બચેલા લશ્કર સાથે નાચી છૂટ્યો. પરંતુ પછી કોઈ કારણપર નારાજ થયેલો હમ્મીરદેવનો ભાઈ રણમત્ત ચોદાણુ લાગ મળતાં બાદશાહને જઈ મળ્યો અને ગઢનો ભેદ બતાવી દીધો! જયચંદ કુટતાં ભારતવર્ષની અને વિજીપણુ કુટતાં લંકાની જેવી દશા થઈ હતી, તેવીજ રણચંભોરની દશા ધરને માણસ કુટવાથી થઈ. શાહે વળી પાછા રણચંભોર-ગઢ તરફ પહોંચી જઈને મોરચા માંડ્યા અને રણમત્તના બતાવેલા સ્થાને સુરંગ લગાવવા માંડી! આ સમાચાર હમ્મીરદેવને પહોંચ્યા; પરંતુ સ્વધર્મપાત્ર આગળ તેમને પ્રાણની પણ પરવા નહોતી.

મહારાજે મંગળગદથી સ્નાન કરીને છૂટથી દાનપુર્ય કર્યા. પછી પૂજ્ય માતાના મહેદે જઈ તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. આ બાદ તેમને પણ તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી હતી, એટલે જો ચોદાઓ હુદના સાગર સ્વરૂપ તૈયાર થયા હતા. માત્ર એ

મ્મીરદેવને આશીર્વાદ આપ્યા. તેમની માતા બીજી માતાઓ જેવી
હોતી કે જે પોતાનાં બાળકોને ઉંદર અને કૂતરાં-બિલાડાંથી ઠરા-
ત કરીને તેને હુમેશને માટે બીકણ બનાવી દે! તે તો આદર્શ
માતા હતી. આ સમયમાં તો એને ઉપમા થયું કેાની અપાય! મ્મીરની માતા તો હમ્મીરની માતા હતી. તેણે પુત્રને કહ્યું કે—

તીરાં ઉપર તીર સહિ, સેલાં ઉપર સેલ;
ખગાં ઉપર ખગ સહિ, રણ સનમુખ સુત ખેલ.
સનમુખ છાતી મેં સહે, ઘાવાં ઉપર ઘાવ;
પલક ના ઝપે સપૂત નર, ચઢે ચૌશુનોં વાવ.
તિલતિલ તન કદિકદિ પરે, તેમાં મુખ મુવત;
દીધી તાહિ અસીસ મેં, નારી ગીત શુવત.
જે જૂઝે તો અતિ બકો, જે છૂતે તો રાજ;
દેતિ પુકારી મેં સખે, મંગલ ગાયો આજ.

ધન્ય છે અને અનેક વંદન છે વીરમાતા તને અને તારા આ
આશીર્વાદને! ભારતવર્ષને અત્યારે એવીજ માતાઓની જરૂર છે.
તો બાળુ માતા સાથે આ પ્રસંગ ચાલતો હતો, એવામાંજ કેટ-
લાયે મણુ દારૂ બરીને મુરંગ દેડવામાં આવી, જેથી એ મજબૂત
કેશવાની કેટલીક દિવાલ તૂટી પડી, અને શાહની સેનામાં આનંદ
ખાઈ જઈને સૌ ઉત્સાહમાં આવી ગયા! હમ્મીરદેવ પણ હવે
મોડા ઉપર સવાર થઈ પોતાના બહાદુર વીરો સાથે દિવાલ તરફ
ચાલી નીકળ્યા. જતી વખતે માતાએ કહ્યું કે, એટલા ચિંતા કરીશ
હિં. હમ્મરની દયાથી તું રણમાં વિષય ત્રેજવીને પાછો આવજો,
જને એ તું રણક્ષેત્રમાંજ વીરગતિ પામીશ તો હું પણ અતિદામ્નિક
બેદુર દેરી બતાવીશ, પણ શત્રુનો હાથ કાંઈને નહિ અડવા
દે. સુદપ્રસંગનાં વિવિધ વર્ણન વાગવા લાગ્યાં અને એવું બધુંકર
સુદ બાળુ કે જાણે બીખ્યાર્જુનનું ભયંકર સુદ થઈ ગયું હોય!

જે કાયર હતા તેઓ તો આ સુદ થવા પહેલાંજ નાસી
મૂટ્યા હતા અને માત્ર જેઓ સાચા વીર હતા તેઓજ શત્રુઓની
સામા જઈ ઉભા હતા. આ લડાઈ જરાજર સાત દિવસ અને સાત
રાત સુધી ચાલી. તોલીની નદીએ વહેવા લાગી છેવટે હમ્મીરદેવ
પોતાના પ્રાણને દયેગીમાં લઈને મુક્તચાન ઉપર ત્રાટક્યા અને
શત્રુસેનાના હાલ જગદાવી બાખ્યા. મુક્તચાનના દેનિકો વળી પાછા
જબરાઈ જઈને પાછા દુર્ગ અને કુલગાન પણ પાછા રણમાંથી
નાસી મૂટયો! તેણે અત્યાદમુધી આપે દારૂ લ્યાંજ એવો ન હતો.

પરંતુ અફસોસ ! ભાવી પ્રળળ છે. જે ળીજી રીતે થવા સર્જયું હતું, તે તેવી રીતે પણ થયુંજ. હમ્મીરદેવ યુદ્ધમાં જીત્યા પછી ઘવાયલા તથા મરાયલા વીરોની વ્યવસ્થા માટે થોડાક રોકાયા; તે દરમિયાન નિશાન વગેરે પણ પહોંચી ગયાં. તેની સાથે હમ્મીરદેવ નહિ જણાવાથી કશું પૂછ્યાગાછ્યા વિનાજ સૌએ એમ માની લીધું કે મહારાજે યુદ્ધમાં વીરગતિ પ્રાપ્ત કરી છે. આથી તેજ ક્ષણે રાણીઓ, દાસીઓ, અન્ય વીરોની સ્ત્રીઓ વગેરે જોડર કરીને બળી મૂક્યાં ! કેટલીયે મહેલોમાંથી ફેદી પડી; કેટલીયે ફવાઓમાં ફેદી પડી અને કેટલીકોએ છરા અને કટારોથી પોતાના પ્રાણ ત્યજી દીધા !

આ પ્રમાણે આ જોડરમાં ૧૦ હજાર સ્ત્રીઓએ પોતાનાં બલિદાન આપી દીધાં. ળીજી તરફ થોડીજ વારમાં વીર પતાકા ફરકાવતા વીર હમ્મીરદેવ મોટા મનોરથપૂર્વક પાછા ફર્યા; પરંતુ માર્ગમાંજ મહેલોના જોડરની બળર સાંભળી ! સાંભળતાંજ તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. તેમનું દિલ હવે છેકજ તૂટી ગયું. તેમના અંતરમાંથી દુઃખભર્યાં વચન નીકળ્યાં કે “ ભાવી પ્રળળ છે, મનુષ્ય ધારે છે કંઈ ને પ્રભુ કરે છેકંઈ ! હવે તો રાજપાટ તેમને અત્યંત ફિક્કું લાગ્યું અને જીવવું પણ તદ્દન વૃથા લાગ્યું. આથી પછી પોતાના પુત્રને રાજગાદીએ બેસાડીને તરતજ તેમણે પોતાનું શરીર ત્યજી દીધું.

ધન્ય છે હમ્મીરદેવ ! આજે આપનું પંચભૂતનું પૂતળું આ નશ્વરજગતમાં નથી; પરંતુ આપની વીરતા, ધીરતા અને કર્તવ્યપરાયણતાની ઉજ્જવળ કીર્તિ તો સૂર્ય અને ચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશશે ત્યાંસુધી ગવાયાજ કરશે; આપનાં ગુણગાન ક્ષત્રિયોમાં ક્ષાત્રધર્મ પ્રેરતા રહેશે; હિંદુસમાજનું મસ્તક આપ જેવા પૂર્વજના નામથી સદાયે ઉંચું રહેશે; અને આપનું ચરિત્ર હિંદુજાતિ સમજતી થશે, તો તેના સૂકાયેલા હાડમાં પણ વીરતાનો સંચાર થયા વગર નહિ રહે. આપે સંસારને ક્ષત્રીવટનો પાઠ આપ્યો છે અને બતાવી આપ્યું છે કે, ભારતવર્ષ એ કેવા કેવા મહાન વીરાત્માઓની જન્મભૂમિ છે. આવી રીતે ળીજીઓનાં દુઃખ હરવા અને આશ્રિતોને આશ્રય આપવા પાછળ ભારતવાસીઓએ અનેકવાર તન, મન, ધન-સર્વ કાંઈ ન્યોછાવર કરી દીધાં છે. રામ, કૃષ્ણ, શિબિ, દધીચિ, મોરધંવજ, હરિશ્ચંદ્ર, ધ્રુવકુમાર, મહારાણા પ્રતાપ, ચૂર શિવાજી અને હમ્મીરની આ જન્મભૂમિને જગતભરમાં કોઈ પણ દેશ કરતાં અસામાન્ય કહી શકાય. ધન્ય ભારત ! ધન્ય આર્યાવર્ત ! વંદે માતરમ્ !

वीरोचित सूक्तियों

मुभट-सिरोमणि नदी छाने क्षपुरुषों पर अपना हाथ,
उभी नदी भूमराज छानते अपना युद्ध आज के साथ.

X

X

X

यद्यपि टुकड़े टुकड़े हो कर कट जाता है सकल शरीर,
किन्तु नदी पीछे छूटते हैं रघु-पांडुरे लडाके वीर.

X

X

X

निर्भय निडर हो रहते हैं करने का सैनिक संभ्राम,
आत्म-समर्पण कर के करते नहीं कर्त्तव्य कुल का नाम.

X

X

X

छाटि छाटि सेना लप्पि अरि ही शूर न छोते हैं लयंसीत,
जय पाना अथवा मर जाना ही छोटी है उनही नीत.
(“वीरसंहिता” भासिकर्माधी)

सैनिक-धर्म

मैं हूँ सैनिक मुभट समर ही रहती है मुझका नित आह,
रघु-मेरी सुन कर जटता है क्षण क्षण में मेरा उत्साह.
अन्न शन्न ही अनकरों में आता है मुझका आनंद,
पी कर के शत्रु-रक्त याव से निर्भय फिरना हूँ सानंद.
रहता है अने समझानों पर निरादिन मेरा आवास,
हो कर जड़ जड़ रहता है दुष्टिल हाथ भी मेरे पास.
जब के भीपण हिसक पशु सज छिप जाते हैं मुझे विज्ञाक,
मेरी सिद्धार्थना सुन कर ददखाने हैं तीनों लोक.
जला दहो द्विज क्यों लय आ कर छोड़ूँ अपना सैनिक धर्म,
इसे विभुज युद्ध से हो कर कड़ कापसों का सा कर्म.

(“वीरसंहिता” भा. बेभकः-‘द्विज कवि’)

મહારાજાએ કહ્યું: પરંતુ આ દુર્ગાદાસે તો અમને દુઃખ દેવાનેજ જન્મ લીધો છે.”

મહારાજાપ્રતિ સિવાજી મહારાજાનું નામ ઇતિહાસનાં પાનાંમાં સારે સુવર્ણરોમાં લખાતું રહેશે. એ અધૌકિક વીરતા અને ધૈર્યથી તેમણે પાની જતી દિંદુભતિની તથા રાખૂની એવા દરી દત્તી તે દરેક પ્રયત્નનીય છે. દિંદુ ધર્મ, દિંદુ નારીઓ અને દિંદુ સમ્મતાને ખાતર જરૂર પડે તો પ્રાણ પણ આપવો, એ તેમના જીવનનો

ત્યાગભૂમિના દમણનાજ એક અંકમાં ઇપાયું છે કે:-

‘જનની મૃત પેસો જણે, જૈસો દુર્ગાદાસ।’

જુદા દિન હો. મરે. ૨૨૦ વર્ષ પહેલે કી બાત હૈ. મારવાડ કે એક મહારાજા ગૃહ મેં એક બાલક પૈદા દુઆ યા; ઉસ સમય હૈન જાનના યા કિ વદ અપને ચોર્પ કી જવાક્ષા મેં મારવાડ કા મહેશ્વર કષ્ટે બરમ કરેગા !

કારન કા બાબાકાચ, અધરે મેં દુખા જા રહા યા. અસ-દિલ્લા ઔર અનુદારતા કે બાદલ ઉસમેં ધર રહે થે. ઔરંગ-જે કી ધર્મ-ધના તાંકિય કર રહી થી. ઉસકી અધ્યાન કી ખાસ જૂન કે કિતને મોતે સોય ગઇ; કિતની માતાએ, કિતને બચ્ચે જવાવ હો ગયે ! યાસન મેં નીતિ કી કોઇ મર્યાદા થી નહીં; સ્વેચ્છા-અધરના કા સાર્વજિક અખિનય હો રહા યા. એસે સમય પશ્ચિમ કે મહેસ્વર સે બાદલોં કે કસેગે ચીરતી કુઇ એક બિજલી કડકી. જાનના ને અત્યાચાર કા ગસા થોંટ દિયા.

બિજલી કી વદ ચિનમારી મારવાડ મેં ફિર નહીં ચમકી. દુર્ગા-દાસ કી વદ દુર્ગાર ફિર નહીં સુની ગઇ. આજ તો ક્યા સુનાઇ દેગી ? આજ (૩૦ અમરત કો) ઉસ રાહીર-વીર દુર્ગાદાસ કી જન્મ-તિથિ પાની હૈ, જિસને રાજપૂતાના કી સચ્ચી વીરતા કા એક નવના બારન કે ઇતિહાસ મેં રખ્યા યા. આજ દમ પશુ હૈ; અનુદાવ હૈ; કાપરના દમારી હાલ હૈ; જીવન આત્મ-વંચના કે ધાવો મેં જીવ રહા હૈ. દમ ઉસે ક્યા સમજે મે ? દુર્ગાદાસ કો સમજને કે રિયે દુર્ગાદાસ હોના ચાહિયે. ઉસકી-સી વીરતા ઔર ઉદારતા, દેશ-સા સાદમ ઔર આત્મોત્સર્ગ દમ કદા પાયે ! દમ તો જન પ્રદાસમાન સ્મૃતિયો કી વેદી પર સિર ઝુકા કર ઉસ મહા-કવે કો પ્રભુમ કર સકતે હૈ. ઔર હમારે પાસ ક્યા હૈ ?

ઓ રાજપૂતાના ! તરે, સદૈવ જીવનેવાલે બાલુકજી એક દિન ત્રિશ વાર કે તેજ સે જીવનમય હો કર કાપ હૈ થે, ઉસકી યાદ મેં હૈ કી અમરિત માતાઓં સે પ્રાર્થના હૈ કિ-

“જનની મૃત પેસો જણે, જૈસો દુર્ગાદાસ।”

ગ્રંથોના સેવનનો મહિમા

यस्याग्निं सद्गुण्यविमर्शभाग्यं,
किं तस्य दुष्कृत्यन्ताविनोदः ॥

અર્થ:—જેને સ્વા અગ્નિ અથવા વાંચવાનિમારવાના દોષ તેના
મારણ અર્થે જીવોના શુદ્ધિ વિશેષ મો જીવનરીમાં છે ?

“તમે જમે સેવી નવલકથાઓ અને પીલું જે માણુ તે
વાંચવા મંદી પડે છે, પણ એનું તો તમે મોટું વાંચો તેમજ સારું.
ખીનાણ વાંચો, વેગનનાં જીવન પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા
જીવન શુદ્ધી કરે છે.” “સ્વામી વિનેકાનંદ”

“પુસ્તકોમાં જુદાંજુદાં રહી શકે તો તેથી મને જે માત્ર વધારે
જેમ મળે તોપણ જુદાં જાણે જાન નહિ; એટલું જ નહિ પણ મારા
જાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકાયો જુદાં જાણે વધારે મુખ્યત્વે
રહેતું જુદાં માત્ર જુદાં, જેને મારાં પુસ્તકો વાંચવાને શીખે છે, તે જમે
તે જાણે એકાંતવાસ રહેલાઓ જે રહે છે. x x એક પછી
બીજું, એમ પુસ્તકો વાંચનાં હવે તમે અંતરવિમાર પણ કરી શકશો.”

મગ ગાંધીજી

“જુઓ! મારાં પુસ્તકો એટલે શું એ તમે જાણો છો ?
મારાં પુસ્તકોની કિંમત તમે સમજો છો ! બાઈ! દજ આપણે
એ નથી સમજતા. જો સમજતા હોઈએ તો આપણી દાયકા આવી
ન હોઈ. મને તો લાગે છે કે, જાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ
તેમાં શોભી રહેલા અગત્યના નારાઓ છે; જાન એ સમુદ્ર છે તે
પુસ્તકો તે લાજ લઈ શકાય તેવાં વદાણાં છે; જાન એ સૂર્ય છે
જને આપણા પરમાં આવી શકે એવા તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે;
જાન એ સોનાની ખાખ છે અને પુસ્તકો તે તેમાંથી બનાવેલા આપ-
ણે બધેએ સના થાય તેવા દાઝીના છે; જાન એ મોઢામાં મોટી
કિંમતી નેટા છે અને પુસ્તકો તે આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી
શકે એવા ચસપૂરી સિકાઓ છે; જાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકો તે એ
વાયુને જેથી લાવી કંઈક આપનાર પંખાઓ છે; જાન એ અગ્નિ
છે અને પુસ્તકો તે એ અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે; જાન એ પૃથ્વી
છે અને પુસ્તકો તે આપણને રહેવાલાયક મકાનો છે; જાન એ
અનાજનો ઘડાર છે અને પુસ્તકો તે રાંટલા છે; જાન તે મેષ છે
અને પુસ્તકો તે આપણા પરમાં રહી શકે તેવા પાણીભરેલા માટલાં
છે; અને જાન તે સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે અને પુસ્તકો તે એનો
રસ્તો દેખાડનાર પૂજનીય દેવો છે.”

સ્વગ પદિયાર

सारामाठा प्रसंगे ज्ञानलहारी

પોતે પૂર્ણ જ્ઞાની થઈને બીજાઓને જ્ઞાન આપતું એ સદબંધન
પરંતુ મહાન જ્ઞાનીઓના ઉપદેશરૂપ ઉમદા પુસ્તકો તો સર્વે
બીજાને આપી શકે.

કોઈ કોઈ ઉદારાત્મા આ રીતે પાણી મનનો કંઈક સદ્ગુણોગ કરે
પરંતુ દેશની વર્તમાન દશા તરફ જોતાં આ પ્રકાર સૌ કોઈએ સૌ
પ્રમાણમાં ચાલુ કરીને ઉમદા શિલ્પો બનાવવા જોઈએ.

સારામાય પ્રસંગો ઉપર માત્ર થોડાક વધુ ખર્ચાથી (કે ઘી વગેરે) થોડી ઠસર કરીને પણ) શારીરિક ખાનપાન ઉપરાંત એવા માનસિક ખોનકની પનાવવિરૂપ ઉમદા પુસ્તકો પ્રત્યેક ગદ્યમાન, પદ્યોક્તી, ગદ્ય કવિતા, મિત્ર, જ્ઞાતિજન, આજ્ઞાત, વિદ્યાર્થી વગેરેને બોટ અપાય તે તે ગમે તેવાં મિટાવન અને ખીજી વસ્તુઓ કરતાં તેમનેમાટે વધારે ઉપકારક થાય એ ખુદ્દુ છે.

કચ્છના હિંદુ ને " અમુક પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના સ્મારણનિમિત્તે અમુક વસ્તુઓ બેઠા " કે એવું કાંઈ મુખપૃષ્ઠપર છપાવીને કે સ્થર મંદિરથી જારીને અથવા હાથવડે લખીને આપી શકાય, કે નેત્રી લોકને આ બિરતે ને પ્રસંગ અને વ્યક્તિના સ્મારકનો મેંતુ પામી પાર પાડે.

સ્ત્રીકેવળ આવી દોષાથી આ સંસ્થાનાં અને બીજાં પુનર્દર્શનાં
પરિણામો તે તે સંસ્થાનાં પુનર્દર્શનાં આપના નાનાં
અને પુનર્દર્શનાં પાત્રના સહયોગથી સાથે જાન કરી ગઈ
પરિણામ. અને એ સંસ્થાનાં પુનર્દર્શનાં પાત્રનાં

છુટકા નર્મ કરવા પ્રતિબદ્ધ સરકારના માટે તો કોઈએક ઉપાય
 પુનઃકર્તા બાબત આપણે જાણીએ પાંચમી ન્યૂનિયાની કોઈ; અને મળ્યા
 કે એકો અને કરવાને હેતુ તો કોઈએક ઉપાય પુનઃકર્તા વધારા
 કરવા પ્રતિબદ્ધ કરવાની કમી કહે, તે કોઈની વાત વધારા તો
 નહીં પુનઃકર્તા કરવા હેતુ તે કોઈ વધારાને લેવાની જગ્યાએ મળ્યા
 પુનઃકર્તા કરવાની જગ્યાએ મળ્યા કહે, આજ બાબતને
 કોઈ, બર્મિંગ, હેતુ તો કોઈએક કે કોઈએક કદ તો આપણા જગ્યાએ
 તે, બર્મિંગ કે નહીં, વધારા-કરવાને પુનઃકર્તાની કમી પુનઃકર્તા
 કે નહીં, કોઈએ કોઈએ કોઈએ બર્મિંગ, હેતુ તો કોઈએક કે કોઈએક
 કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ
 કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ કોઈએ

ગરીબોનો નાથ

દીન, દરિદ્ર અને તનયવધાનાં કુપપ્રથા મીઠુબ્ધને પામે છે. કારણ કે તે રહેનો મેષો છે. તેણે મહારાજ કુર્બાનનું પરવાનગી દોડી મરીખ વિદુષને ત્યાંની વિનાયુપત્ની બાજુ આનંદથી આરામી દત્તી. કારણકે એ નિર્ધન માણસ તેનો પરમ બહુ દનો; અને પર-આત્મા સર્વથ વિદાર કરતો. દીનબાપુ દોવાધો મવાળાં દિલોને દિવાળાથી રજવા માટે નથા કરીખ અને માર્ગ જુલડાને આશી-વાંદ આપવા માટે હાથ હાથ વિચરતો રહે છે.

આપણા અભિમાનેજ આપણને પાડના છે. તિહારી પાડવામાં આવેલા દરિદ્ર અને કચરાપડા વર્ગને સંકારવામાંજ આપણે જળ સમાયણું છે.

એક રાત્રીએ એક અભિમાનિયમજિત દેવાલય ખાંડી લાંબા રૂપીઆ ખર્ચાં કાઢ્યા. પછી તેણે દુકમ કંપો કે "હાંચી વધુ" સિવાય ખાંડીએ એ મ દિરમાં પગ મૂકવો નહિ." એટલામાં એણે બન્યું કે, એજ નગરમાં એક પવિત્ર સાધુ આવી પહોંચ્યો; અને એક રૂસની હાથ નીચે બેસીને ઈશ્વરભજન કરવા લાગ્યો. આ બજનકોર્નમાં હજારો માણસ સામેય થયાં અને પેણું દેવાલય લેતલનેનામાં ઉજ્જડ બની ગયું! આણું લેકને જે કોઈ એ દેવાલયમાં જઈને એ પખને પૂજાપાત્રી કરે તેને હજારો રૂપીઆ દાન આપવાનું રાત્રીએ જાહેર કર્યું; પણ જવાબ મળ્યો કે-અમે દરગીજ ત્યાં નહિ જઈએ. રૂસની નીચે બેઠેલા આ મહાત્માના રથાનમાંજ અમારું રથાન છે. પછી રાત્રીએ તે સાધુ પાસે જઈને કહ્યું કે, "એ" લાખો રૂપિયા ખર્ચાં દેવાલય બાંધ્યું છે, ત્યાં પધારી દરિપૂજા કરશો તો હું અને ધન્ય થયેશો લેખીસ." સાધુએ જવાબ વાળ્યો કે, રાત્રી! લાખો રૂપીઆનું ખર્ચાં થયું હશે છતાં તે ગરીબનર્મ માટે નથી, એટલે ત્યાં બજવાનનો વાસ પણ નથીજ. કેમકે એ તો દીનબહે છે. મારે જ્યાંસુધી નું એ દીન, દીન, દરિદ્રોને તારા એ દેવાલયમાં દર્શન કરાવીને તેમનો આશીર્વાદ નહિ મેળવે, ત્યાં લગી હું પણ ત્યાં આવી શકું નહિ.

આપણે પણ દલે એ પજાન ગણના વર્ગને યામિલ કરીને આપણા રાષ્ટ્રમંદિરને માટે તેમનો પણ આશીર્વાદ મેળવવો જોઈએ. કેમકે હજી પણ પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્મા હિમ્ય ક્રોમો કરતાં તેમનામાં વધારે વસે છે.

(સાધુ વસવાળીના કથનનો સ્વતંત્રાનુવાદ)

દરેક ધરમાં તીજેરી

આપણા ચોરા હોશિયાર થવા લાગ્યા છે અને તીજેરીઓ ફાડવા માંડી છે, એ સૌ કોઈ જાણે છે. એવા ચોરાની ચાલાકીથી બચવાને ગોદરેજ નવી જાતની પોતાની પેટન્ટ કરેલી શોધની ચોરનાં હથિયાર તેમજ આગ સામે ટકે એવી તીજેરીઓ બનાવવા માંડી છે. એ તીજેરી માપમાં ૧૪ ઈંચ ઉંચી, ૧૮ ઈંચ પહોળા અને ૧૫ ઈંચ ઊંડી છે. ચોર તેમજ આગસામે ટકે એવી હોવા છતાં કિંમત ફક્ત રૂ. ૯૦ છે. દરેક ધરમાં વપરાય એવા હેતુથી મોટી સંખ્યામાં બનાવવામાં આવે છે અને તે કારણે નાની કિંમતે વેચી શકાય છે. એ તીજેરી કબાટની અંદર રાખી શકાય એવી છે. એ તીજેરીઓ તેમજ હાલમાં બનાવવા માંડેલી પેટન્ટ કરેલી શોધની મોટી સાલ છ કુટ ઉંચી બે દરવાજાની શોભાય-માન લોખંડની કબાટ જોનાર કોઈકેજ એવા હોય છે કે જે ખરીદવાનું મન કરે નહિ.

ગોદરેજનું કારખાનું { કારખાનું-ગેસ કંપની પાસે-પરેલ-મુંબઈ
દુકાન-વિક્રમવાડીના નાકે-કાલબાદેવી

ગોદરેજના શુદ્ધ તેલના નંબર ૩ વાળા નવા અને સસ્તા

નહાવાના સાબુ

ત્રણ મોટી ગોટીના બૉક્સના ૧૦ આના. આ નંબર ૩ વાળા સાબુ પણ નંબર ૧ અને ૨ વાળા સાબુની માફક શુદ્ધ તેલના અને છે અને કોઈ પણ જાતના ભેજ વિનાના હોય છે.

નંબર ૧ અને ૨ માં લોખાતનો અર્ક વગેરે નાખવામાં આવે છે તેથી તે મોંઘા હોય છે.

નંબર ૩ માં તેવું કશું નહિ હોવાથી સસ્તા હોય છે.

એસ્થેનેટ રોડ, કોટ,
મુંબઈ

સોલ એજન્ટ
નાદરશાહ પ્રિન્ટર એન્ડ કંપની

ગોદરેજનું ઘર રંગવાનું બેલતેલ

આમાં ઘાસલેટ યા બીજું કશું પણ ભેળવવામાં આવતું નથી. એ તેલ દરેક બાબતમાં ઉંચામાં ઉંચા વિલાયતી તેલની બરાબર હિતરે છે, છતાં કિંમતમાં વિલાયતીથી ૨૦ ટકા કમી હોય છે. મોટા કંટ્રાક્ટરો અને ઈજનેરો બહુ ખરીદે છે.

ગોદરેજ ઓઈલ એન્ડ સોપ કં. મુરતી મહોદલા-ડંકનરોડ, મુંબઈ.

